

Тадеуш Доленга-Мостович
**МУТТАҲАМНИНГ
ПАРВОЗИ**

Роман

Русчадан ҲАСАН ТУРАБЕКОВ таржимаси

ТОШКЕНТ
«УЗБЕКИСТОН»
1991

Доленга-Мостович Тадеуш.
Д 69 Муттаҳамнинг парвози: [Роман] // [Русчадан
Ҳ. Тўрабеков тарж.].— Т.: Ўзбекистон, 1990.— 335 б.
ISBN 5-640-00661-7

Оддий муттаҳам, ялқов ва қалтабин Никодим Дизма Варшавага иш қидириб келади ва тасодиф туфайли йирик давлат арбоби бўлиб қолади.
Унинг бундай ватта мартабага эришиши бизга гоёт гаройиб туюлади. Аммо буржуа жамияти иллатларини назарда тутганда бунинг ҳеч ажабланоқли жойи йўқ.

Доленга-Мостович Тадеуш.
Қарьера Никодима Дизмы: Роман.

И (Пол)

№ 984—81
Навобий номли ЎзССР
Давлат кутубхонаси

Д 4703010100—323
М 351 (04) 89 Без объявл. 91

© Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973
© Қайта нашри. «ЎЗБЕКИСТОН» нашриёти, 1991

Ресторан хўжайини пианиночига қараб қўл силтаган эди, танго садолари дарҳол тинди. Танца тушаётган эркак билан аёл бўм-бўш залнинг ўртасида тўхтаб қолишди.

— Хўш, қалай?— дея сўради озғингина малла соч жувон. Сўнгра шеригининг қучоғидан чиқди-да, столлардан бирининг четига омонатгина ўтирган семиз хўжайиннинг олдига келди.

Хўжайин унинг саволига жавобан елка қисиб қўя қолди.

— Ярамайдими?— бепарвогина сўради жувон.

— Қаёқда дейсиз! Ўзини тутишни мутлақо билмайди. Келишган бўлганида ҳам гўрга эди.

Ҳалиги эркак ҳам уларнинг ёнига келди.

Малла соч жувон унга диққат билан кўз югуртириб чиқди. Эгнидаги костюмининг анча оҳори тўкилган эркакнинг оғзи кичкина, ияги гўштдор бўлиб, тўкила бошлаган маллатоб сочларининг ўртасидан фарқи очиб таралган эди.

— Илгари ҳам бирор ерда танца тушганмисиз?

— Йўқ. Ҳа, айтгандай, тушганман. Фақат ўз ошналарим орасида, албатта. Улар танцага анча яхши тушсан, дейишарди.

— Қаерда танца тушган эдингиз?— лоқайдгина суриштирган бўлди хўжайин.

Танца бошқарувчиликка номзод бўлиб келган ҳалиги киши залга маънос кўз югуртирди.

— Ўзимиз томонда, Лисковда тушган эдим.

Бақалоқ кулиб юборди.

— Варшава сизга Лисков эмас, азизим. Биласизми, бу ерда дабдаба ва шукуҳ керак бўлади. Очигини айта қолай: бизга тўғри келмас экансиз, Яхшиси, ўзингизга бошқа иш қидириб толинг.

Шундай дея у орқасига ўгирилиб, буфет томон йўл олди. Малла соч жувон гардеробга қараб югурди. Пяниночи роялнинг қопқоғини ёпиб қўйди.

Омади чопмаган раққос шошилмай плашини қўлига ташлади-да, шляпасини бостириб кийиб, эшик томон йўл олди. Шу пайт унинг димоғига ошхонанинг иштаҳани қитиқловчи ҳиди урилди: ёнидан бутерброд тўла патнис кўтарганича дастёр бола югуриб ўтди.

Қўча қуёш нурларига ғарқ бўлганди. Пешин маҳали яқинлашмоқда эди. Уткинчилар деярли кўринмасди. Дизма оҳиста қадам ташлаганича Лазенкига жўнади. Пенкная муюлишига етгач, у тўхтаб, жилетининг чўнтагидан никель тангани олди.

«Охиргиси»,— дея хаёлидан ўтказди у.

Сўнг папирос сотиладиган киоска ёнига келди.

— Иккита «Гран-при».

Дизма қайтимини санаб олди-да, беихтиёр йўлида давом этди ва трамвай бекати олдига бориб тўхтади. Ҳасса тутган аллақандай чол унга хира кўзларини тикиб турарди. Қўлида бир талай тугун ушлаган башанг бир хоним трамвайни кутар экан, йўлдан кўзини узмасди. Хонимдан сал нарида қўлтиғига китоб қистирган бир бола чидамсизлик билан питирлаб турарди. Унинг қўлтиғидаги нарса аслида китоб бўлмай, кул ранг полотнодан тикилган папка эди. Бола Дизмага орқа ўгирганида папканинг оғзида хатлар ва корреспонденция топширилгач, эгасидан қўл қўйдирилиб олинадиган бир даста квитанциялар кўринди.

Дизма болага қаради-ю, бир вақтлар нотариус Виндернинг ҳузурида хат ташувчи бўлиб хизмат қилганида ўзи ҳам шундай папка кўтариб юрганини эслади. У пайтлар ҳали уруш бошланмаган эди. Ушандан кейин бир оз вақт ўтгач, Дизма Лисковда почта чиновниги бўлиб ишга ўтганди. Фақат нотариуснинг конвертлари ҳаво ранг бўлиб, боланинг папкасидаги конвертлар эса оқ эди.

Бекатга тўққизинчи трамвай келиб тўхтади. Бола трамвайнинг тўхташини кутиб ўтирмай, орқа эшикдан сакраб чиққан эди, папкаси тутқичга илиниб қолиб, хатлар сочилиб кетди.

«Шумтақанинг омади бор экан — бугун ер қуп-қуруқ»,— дея хаёлидан ўтказди раққос, бола хатларни қандай तरीб олаётганини кузатар экан.

Трамвай жойидан қўзғалган эди, битта ҳат зинадан ерга учиб тушди. Дизма оқ конвертни олиб, узоқлашиб бораётган трамвай ортидан қўл силтади. Бироқ хатларни папкага жойлаш билан овора бўлиб қолган бола ҳеч нимани сезмади. Силлиқ қоғоздан ишланган конвертга қўл билан чиройли қилиб:

Пан раис

АРТУР РАКОВЕЦКИЙГА

Маҳаллий

Уяздовский хиёбони, 7.

деб ёзиб қўйилган эди.

Оғзи ёпилмаган конвертга икки букланган бежиримгина карточка жойлаб қўйилган экан. Карточканинг бир томонига француз тилида алланималар ёзилган бўлиб, иккинчи томонида, чамаси, худди ўша гапнинг ўзи поляк тилида баён этилганди:

«Министрлар Советининг раиси зўр мамнуният билан Сиз пан раис зоти олийларини Австрия республикасининг канцлери жаноби олийлари шарафига бериладиган банкетга ташриф буюришларини илтимос қиладилар. Банкет шу йилнинг 15 июль куни, кеч соат саккизда, Европа меҳмонхонасининг биринчи қаватидаги салонларда берилди».

Карточка пастига майда ҳарфлар билан: «Фрак, орденлар», деб ёзиб қўйилган эди.

Дизма адресни яна бир марта ўқиб чиқди: Уяздовский хиёбони, 7. Олиб бориб берса қандай бўларкин? Зора бир злотий беришса... Кел, ундан нима кетди. Еттинчи уй! Бу бир неча қадам нарида-ку, ахир.

Уйда турувчиларнинг рўйхатида «А. Раковецкий» фамилиясининг қаршисига: «кв. № 3, бельэтаж» деб ёзиб қўйилган эди.

Дизма зинадан юқори кўтарилди-да, бир неча марта кўнғироқ тугмасини босди. Бир оздан сўнг дарбон пайдо бўлиб, пан раиснинг чет элга кетганини айтди.

— Омад чопмаса шунақа бўлади ўзи!

Дизма елкасини қисди-да, қўлида хат билан уйи томон жўнади.

Орадан қирқ минутча ўтгач, у Луцкая кўчасига етиб

борди-да, ҳар қадамда ғичирлайдиган тахта зинадан бешинчи қаватга чиқиб, эшикни очди.

Ичкаридан Дизманинг димоғига гул этиб қашшоқ хонадоннинг иси урилди: бу ерда иёздоннинг тотли ҳиди билан ҳўл йўртакнинг аччиқ ҳиди аралашиб кетганди. Бурчакдан аёл кишининг товуши эшитилди:

— Эшикни ёпсангиз-чи. Болани шамоллатиб қўясиз!

Дизма алланима деб тўнғиллади-да, шляпасини ечиб, пальтосини девордаги миҳга илди ва дераза ёнига бориб ўтирди.

— Хўш, қалай?— сўради аёл.— Иш топдингизми?

— Ҳозирча йўқ.

— Эҳ, пан Дизма! Бу ерларда бекорга овора бўлиб юрибсиз. Сизга неча марта айтдим ахир! Қишлоқда ризқи рўзни топиш осонроқ бўлади. Эркакларнинг ҳаммаси шунақа ўзи.

Дизма индамади. Мана уч ой бўлибдики, Панская кўчасидаги «Фил» майхонаси ёпилганидан бери у ишсиз юрарди. Майхонада у ҳарқалай мандолина чалиб, кунига беш злотий ишларди. Бундан ташқари, у ерда кечки овқати ҳам текинга тушарди. Рост, меҳнат бир-жаси уни темир йўл узел қурилишига ишга юборди. Бироқ Дизма у ерда инженер билан ҳам, мастер ва ишчилар билан ҳам чиқиша олмади. Икки ҳафтадан сўнг уни ишдан бўшатиб юборишди. Лисковда эса...

Аёл ҳам, чамаси, шу ҳақда ўйларди.

— Пан Дизма, шундан кўра ўз юртингизга, қариндош-уруғларингизнинг олдига жўнаганингиз маъқул эмасми? У ерда сизга доим иш топилади.

— Менинг ҳеч қанақа қариндош-уруғим йўқ, деб айтганман-ку, сизга, пани Валентова.

— Ўлиб кетишганми?

— Ҳа, ўлиб кетишган.

Валентова картошкасини артиб бўлиб, қозончасини оловга қўйди.

— Варшаванинг одамлари ярамайди, кейин иш топиш ҳам жуда қийин,— дея гап бошлади у яна.— Мисол учун эримни олинг: ҳафтада атиги уч кун ишлайди, топгани озиқ-овқатга аранг етади. Уларнинг директори— отинг ўчгур анови Пурмантер, молимиз ўтмаяпти, шу боисдан фабрикани бутунлай ёпиб қўйишса керак, деётганмиш. Агар Манька бўлмаганида квартира ҳақини ҳам тўлай олмасдик. Қиз боёқиш қийналиб кетди, ле-

кин начора? Агар бир ҳафта ичида иккита жазман топ-маса...

— Эҳтиёт бўлсин,— аёлнинг гапини бўлди Дизма,— билетсиз ушлаб олишса... Чатоқ қилишади!..

Валентова боласини йўртаклаб бўлиб, ҳўл латтани плита устига осиб қўйди.

— Оғзингиздан ел учирсин!— деди зарда билан у.— Ундан кўра ўзингизга қаранг. Уч ҳафтадан бери пул тўламай, бекорга жойни эгаллаб ётибсиз. Сиздақа ижарагирдан ўлгурдиму!

— Кўрқманг, тўлайман,— дея тўнғиллади Дизма.

— Туянинг думи ерга теккандами. Ун беш злотий— деярли сув текин... Лекин шуниям тополмаяпсиз. Қарга борманг, дарров кавушингизни...

— Буни сизга ким айтди, пани Валентова?

— Буни нимаси сир экан? Ўзингиз Манькага айтиб берибсиз-ку.

Орага жимлик чўкди.

Дизма дераза томон ўгирилиб, қўшни флигелнинг сувоғи кўчган деворига тикилганича хаёлга ботди. Чиндан ҳам унинг омади юришмаётганди. У бирор ерда муқим ишлай олмасди. Дизмани гимназиянинг тўртинчи синфиданоқ қулоқсиз ва ялқовлиги учун ҳайдаб юборишганди. Нотариус Виндер уни бошқалардан кўпроқ тутиб турганди. Эҳтимол, кичкина Никодим немисчани оз-моз билиши— ҳарқалай, қаёққа юборишаётганини тушуниши учун шундай бўлгандир. Кейин почта идораси, арзимас маош ва бошлиқнинг доимий дўқ-пўписаси... Уруш. Телеграф батальонининг обозида уч йил хизмат қилган Дизманинг эришган ягона мансаби ефрейторлик унвони бўлди, холос. Сўнг яна Лисковдаги почтада хизмат қилди. Почтадан штатлар қисқариш баҳонаси билан кавушини тўғрилаб қўйишгач, черков ксендзи уни кутубхонага ишга киритиб қўйди. Бироқ у ерда ҳам Дизма бор-йўғи бир қишгина ишлади: апрель ойидаёқ унинг китоб жавонларини тартиб билан сақлай билмаслиги аён бўлиб қолди.

Ҳарқалай кутубхонада хизмат қилиш анча қизиқ эди...

Дизманинг хаёлини нарироқда жойлашган фабрикаларнинг гудоги бўлиб юборди. У Валентованинг тушки овқатга дастурхон ёзаётганини кўриб, аста ўрнидан турди-да, ташқарига чиқиб кетди.

Дизма оёғи сирқираб оғриётганига қарамай қуёш тафтида қизиб кетган кўчаларда анчагача санқиб юрди. Уйда ўтириб, Валентнинг тўнғиллаши ва Маньканинг пичингларини эшитишга — энг муҳими эса — уларнинг қандай овқатланишларини томоша қилишга унинг ортиқ тоқати қолмаганди. У икки кундан бери туз тотмаган эди. Чўнтагидаги сўнгги пулларига эса фақат папирос олиб чекарди.

Колбаса дўкони ёнидан ўтар экан, Дизма нафасини ичига ютди — дудланган гўштнинг ҳиди унинг асабига ёмон таъсир қила бошлаганди. У озиқ-овқат маҳсулотлари чиройли қилиб териб қўйилган витриналарга қарамасликка уринарди, бироқ очлик, барибир, борган сайин кўпроқ азоб берарди.

Дизма иш топишга умид йўқлигини жуда яхши тушунарди.

Бундан у чўчирмиди? Йўқ, сира ҳам чўчимасди. Дизма, бахтига тасаввур қилиш қобилиятидан маҳрум эди. Уз режаларини у икки-уч кунгагина мўлжаллаб тузарди. Агар ўтган ҳафта Дизма соатини сотиб кун кўрган бўлса, келаси ҳафтада у фраги билан локланган ботинкасини бозорда пуллаб ҳаёт кечириши мумкин эди.

Рост, бу костюмга пул йиғиш учун унинг кўпгина нарсалардан воз кечишига тўғри келган эди; Дизма бу костюмга катта умид боғлаганди: ахир ресторанга танца бошқарувчиси бўлиб ўрнашиб олганида енгилгина пул топиши мумкин эди-да. Бироқ бир неча уриниши бекор кетганидан сўнг Дизма ҳеч ким уни танца бошқарувчилигига ишга олмаслигини тушуниб қолди ва сира иккиланиб ўтирмай кишилик костюминини сотиб юборишга қарор қилди.

Соат олтиларга яқин у қатъий бир қарорга келди-да, уйга қараб йўл олди.

Уйда фақат қилпиллама, қора соч Манькагина ўтирган экан. Чамаси у кечки овга жўнамоқчи бўлиб турган экан шекилли, ойна олдида пардоз қилаётганди. Қиз унинг чамадонига ўрнашиб олгани боисидан Дизма халал бермаслик учун бурчакка бориб ўтирди.

Манька биринчи бўлиб гап очди:

— Энди тескари қараб турина: мен кўйлагимни алмаштириб оламан.

— Ҳалиям қараётганим йўқ, — дея тўнғиллади Дизма.

— Жуда яхши. Бўлмасам кўзингиз тўйиб, кейин қарагингиз келмай қолади.

Дизма сўкиниб қўйди. Қиз секин кулди-да, кўйлагини ечди. Никодим чиндан ҳам унга мутлақо бефарқ қарарди. Бироқ қиз доим унинг ғашига тегиб юрарди. Қани энди иложи бўлса-ю, Дизма унинг оғзини ёпиб, квартирадан чиқариб ташласа! Манька унга негадир ўчакишгандай ҳаёсизлик билан шилқимлик қиларди. Бироқ бу ҳол унинг эркаклик иззат-нафсига, инсонлик қадр-қимматига унчалик тегмасди ҳам, чунки бундай иззат-нафсининг пайдо бўлиши учун шароитнинг ўзи йўқ эди. Қадр-қиммат ҳақида эса Дизма мутлақо ўйламасди. Боз устига Никодим, ижтимоий нуқтаи назардан қараганда, ўзи яъни «ишсиз зиёли» бўлмиш бир одам билан манови қиз ўртасида унча катта фарқ сезмасди. Ҳамма гап шундаки, қиз пичинглари билан унинг ҳаётини заҳарлаётган эди.

Бу орада Манька бошқа кўйлагини кийиб, елкасига рўмолини ташлади-да; Дизманинг олдига келиб, йирик-йирик тишларини кўрсатиб илжайди.

— Қалай, жонон зўр бўлибдимми?

— Йўқол, алвасти! — дея қичқирди Никодим ғазаб билан.

Қиз икки бармоғи билан унинг иягидан тутган эди, Дизма унинг қўлига қараб бир урди.

— Вой, газанда-ей! — пишиллади бир оз орқага чекиниб қиз. — Муттаҳам, ялқов! Қўлини кўтарди-я?! Манови жулдурвоқини қаранг-а!

Манька шу йўсинда уни анчагача қарғади, бироқ Дизма унга қулоқ солмасди. У чамадонини очиб, фракни қанчага сотиши мумкинлигини чамаламоқчи эди... Ҳарқалай элик злотий беришса керак. Ўзи уни Керцелякда¹ етмиш злотийга олган эди. Локланган ботинкасида ҳам саккиз-ўн злотий зарар кўрса керак.

Беланчакда ётган чақалоқ йиғлай бошлаган эди, кўшниларникига чиқиб кетган Валентова югуриб келди. Манька шундан кейингина чакаги тиниб, эшикни тарақлатиб ёпганича ташқарига чиқиб кетди.

Дизма чамадондан фракни олди.

— Уҳў, — дея илжайди Валентова. — Балга бормоқчимисиз ёки тўйгами?

¹ Керцеляк — Варшавадаги бозорнинг номи.

Дизма жавоб қилмади. У фрак, шими ва нимчасини ҳафсала билан тахлаб, газетга ўради-да, Валентовадан каноп сўради.

Шу пайт Валент келиб қолди. Хотини унга олиб қўйган картошкани исита бошлаган эди, ховани яна пнёздоғ хиди тутиб кетди.

— Пан Дизма,— сўради Валент,— Керцелякка бор-моқчимисиз?

— Ҳа, Керцелякка.

— Аммо бугун шанба-ку. Жухудлар йўқ, ўзимизникилар эса жуда ҳам харид қилишади. Мабодо олишса ҳам, жуда арзон-гаровга олишади.

Қозондаги ёғ чирсиллаб турарди. Никодим тупугини ютди.

— Қанчага олишса ҳам майли, айтганларига сотаман.

Бирдан у чўнтақларини қараб кўрмаганини эслади-ю, дарҳол тугунни енди. Чиндан ҳам шимининг чўнтагида шиша тамакидон билан фракида, дастрўмоли қолган экан.

Никодим уларни олиб, пиджагининг чўнтагига солган эди, қўли аллақандай номаълум нарсага тегиб кетди. Картон шекилли...

Ҳай! Трамвай бекатида топиб олган таклифнома-ку.

Никодим яна карточкани конвертдан олиб, ўқиб чиқди. Кутилмаганда уни таклифноманинг тагидаги илова ҳайратга солди.

«Фрак, орденлар».

Ўзининг фракига қаради. Банкет. Овқат, мазза қилиб тўйиб олиши мумкин. Яна ҳаммаси текин.

«Ақлдан оздим шекилли»— дея ўйлади у. Сўнг яна ўқий бошлади: «Шу йилнинг 15 июль куни, кеч соат саккизда».

Ҳалиги фикр миясини чулғаб олиб, сира нари кетмасди.

— Пан Валент, бугун ўн бешинчими?

— Ҳа, ўн бешинчи.

— Ҳозир соат неча бўлди?

— Ҳали ўн ҳам бўлади, ҳозирча етти бўлиб турибди.

Дизма бир минутча хаёлга чўмиб, серрайиб қолди.

«Хўш, мени пишириб ейишармиди?»— дея хаёлидан ўтказди у.— Нарн борса қувиб чиқаришади-да. Лекин у ерда одам кўп бўлади...» Шундан сўнг соқолини олишга тутинди.

Дизма уезд кутубхонасида ишлаб юрган кезлари пешинга яқин залда деярли ҳеч ким бўлмасди. Шунда у зерикканидан китоб ўқий бошларди. Баъзан турли граф ва министрларнинг уйларидаги баллар ва зиёфатлар тасвирланган китоблар ҳам учраб қоларди. Уларда ёзилишига кўра, бундай катта йиғинларда бир-бирига нотаниш бўлган кўлаб одамлар келишарди. Демак, унинг ҳам омади юришиши мумкин эди. Муҳими — кўзга ташланмаслик керак.

Уй эгалари стол ёнида картошка еб, чой ичиб ўтиришарди.

«Овқат, жуда кўп овқат,— дея ўйларди Дизма.— Гўшт, вон, балиқ...»

У юзини ювиб, қаттиқ сочларини таради-да, крахмалланган кўйлагини кийди.

— У тўйга кетяпти деб айтмадимми сенга?— деди Валентова. Валент Дизмага кўз қирини ташлади ва хотинига қараб:

— Ишинг бўлмасин!— дея тўнғиллаб қўйди.

Дизма тор ёқасининг тугмасини бир амаллаб қадади-да, галстугини тақиб, эгнига фрак кийди.

— Овқат, жуда кўп овқат,— шивирлади у.

— Нима дедингиз?

— Ҳеч нима. Хайр, яхши қолинглар.

У йўл-йўлакай габардин плашининг тугмасини тақиб, зинадан пастга тушди. Сўнг нарироқдаги фонарь тагига бориб, исм ёзилмаганига ишонч ҳосил қилиш учун таклифномани яна бир бор ўқиб чиқди-да, билетни чўнтагига солди ва конвертни йиртиб, ариққа ташлади.

Дизма ҳали Варшава кўчаларини яхши билмас эди. Шу боисдан у қайси йўлдан боришни ўйлаб, бир зум ичкиланиб турди ва ниҳоят, ўзига, таниш кўчалардан юришга қарор қилди. У Железная кўчасига бурилди-да, Хлоднаядаги муюлишдан костел томон йўл олди. У ердан Электоральная кўчаси билан Банка майдони яққол кўриниб турарди.

Ишчилар кварталлида кечки ҳаёт ўз мароми билан оқмоқда эди. Қовоқхоналардан гармониканинг бўғиқ садолари эшитилар, ифлос тротуарларда пиджакларини ёқавайрон қилиб ўсмирлар ва ёш ишчилар тўда-тўда бўлиб юришарди. Қизлар уч-тўрттадан бўлишиб, бир бирларини қўлтиқларидан ушлашганича сайр қилишар ва нуқул ҳиринглашиб, алланималарни пичирлашарди.

Кексароқ аёллар қўлларида болалари билан дарвозалар олдида туришар ёки уйларидан олиб чиққан табуреткаларда ўтиришарди.

«Шанба куни ҳордиқ чиқаришяпти»,— хаёлидан ўтказди Дизма.

Электоральнаяда ҳам одам кўп эди: шанбани байрам қилиб юрган яҳудийлар тротуар у ёқда турсин, катта кўчага ҳам тушиб кетишганди.

Дизма Театр майдонига етиб борганида рагуша минорасидаги соат сақкиздан беш минут ўтганини кўрсатиб турарди. У қадамни тезлатди-да, бирпасда Европа меҳмонхонасига етиб борди.

Ялтироқ лимузинлар кети узилмай келиб турарди, улардан башанг кийинган эркаклар тушишарди. Хонимлар кун иссиқлигига қарамай, ёқаларига мўйна тутиб олишганди.

Дизма бир зум довираб қолди.

Ишқилиб ўзини сездириб қўймасмикин?

Бироқ очлик устун келди. Нима бўлгандаям қоринни тўйдириш керак! Кейин олдиларига солиб қувишса ҳам майли— бунақа ташвиш кимнинг бошига тушмабди дейсиз?

Дизма тишини тишига қўйиб, ичкари кирди. У кўзини очиб-юмгунча лакейлар пальтоси билан шляпасини ечиб олишди, аллақандай бир жаноб эса одоб билан уни залгача кузатиб қўйди ва ҳатто эшикни очиб ҳам берди.

Опоқ кенг зал, тим қора фраклар, хонимларнинг ранг-баранг кийимлари Дизманинг кўз ўнгида пир-пир айлана бошлади. Атир-упанинг ҳиди ва гангир-гунгир товушлар Дизмани эсанкиратиб қўйган эди.

У эшик олдида тўхтаган эди, бирдан олдида бир жанобнинг таъзим қилганича қўл узатиб турганини кўриб қолди. Дизма унга беихтиёр қўлини чўзди.

— Узимни таништиришга ижозат этгайсиз,— деди ҳалиги жаноб,— Антоневский, бош министрининг шахсий секретари бўламан. Пан бош министр номидан сизга, келганингиз учун миннатдорчилик изҳор этишга рухсат этгайсиз. Марҳамат, мана закускалар...

Шундай деди-ю, гапини охиригача ҳам етказмай, эшикдан кириб келган икки озгин чол томон йўргалаб кетди. Дизма пешанасидаги терни артди.

— Худога шукур! Энди фақат қўрқмаслик керак!..

У энди ўзини босиб, залга анча ўрганиб қолган эди. Баъзи одамлар қўлларида тарелка туттишганича узун стол ёнида тамадди қилишарди, баъзилар эса кичик-кичик столчалар ёнида ўтиришарди. Дизма очликни енгиб, меҳмонлар ўзларини қандай туттишаётганини бир оз кузатишга қарор қилди. Сўнг ўзи умри бино бўлиб кўрмаган ажойиб таомлар териб қўйилган столга кўз югуртирди. Шу тобда у мазкур таомлардан биронтасини шартта олиб, бирор бурчакда паққос туширгиси келди. Бироқ у ўзини босиб, кузатишда давом этди.

Ниҳоят, Дизма юрак ютиб, тарелка қидира бошлади. Тарелка топгач, унга вилка билан бир талай салат ва паштет бўлагини солиб олди. У оғзи сўлакка тўлиб, кўзини тарелкадан узолмай қолган эди. Дизма бирор панароқ жой топиш учун орқасига ўгирилган эди, кутилмаганда кимдир тирсагини қаттиқ туртиб юборди. Қўлидаги тарелка ерга тушиб, чил-чил бўлди.

Никодимнинг газаби қайнаб кетди. Унинг олдидан ҳеч нимага эътибор бермай аллақандай бақалоқ одам ўтиб бормоқда эди. У ҳатто эпсизлиги учун ўгирилиб кечирим сўрашни ҳам лозим топмади. Агар Дизма ўзини тута олганида, эҳтимол, бундай ҳаддидан ошмаган бўларди. Бироқ шу дамда у фақат бир нарсани: ана шу бақалоқни деб оғзидаги нондан ажраб қолаётганини ҳис этарди.

У икки ҳатлаб айбдорга етиб олди-да, унинг тирсагидан тутди:

— Кўзингизга қараб юрсангиз бўлмайдими, жин урсин сизни! Қўлимдаги тарелкани уриб туширдингиз!— деди у жаҳл билан ҳалиги одамга қараб.

Ҳайрат ва ҳатто қўрқувдан бақалоқнинг кўзи олакула бўлиб кетди. У полга қаради-да, хижолат чекиб, кечирим сўрай бошлади.

Атрофдаги одамлар жимиб қолишди. Югуриб келган кельнер тарелка синиқларини териб олиб, Дизмага ян-гисини узатди. Дизма қандай тентаклик қилганини ҳали тушуниб ҳам етмай, тарелкага яна салат сола бошлади. Кейин бир четга ўтиб, бир оз ўзига келди-да, бирдан уни ҳозирнинг ўзидаёқ олдиларига солиб қувишлари мумкинлигини тушуниб қолди. Шундан сўнг у кўпроқ еб олиш учун овқатни чайнамай юта бошлади.

Бу орада зал меҳмонларга тўлиб борарди. Дизма ўзига ҳеч ким эътибор бермаётганини кўриб, бирмунча

енгил тортди. Шундан сўнг у анча руҳланиб, тарелкасини яна тўлдириб олди. Кейин олдида коньяк тўла қадаҳлар терилган патнисни кўриб қолди-да, кетма-кет икки қадаҳни бўшатди ва ўзини анча дадил ҳис эта бошлади. Орадан бир оз вақт ўтгач, Никодим учинчи қадаҳни қўлига олган эди, аллаким у билан қадаҳ уриштираётганини кўриб ажабланди. Шу пайт кимнингдир:

— Сиз билан ичсам майлими?— дея сўрагани эшитилди.

Дизманинг ёнида полковник мундирини кийган, баланд бўйли, қора соч бир одам маънодор жилмайиб турарди.

Улар қадаҳларини бўшатишгач, полковник Дизмага қўл узатди.

— Вареда.

— Дизма,— худди акс садодек жавоб қилди Никодим ва унинг қўлини қисди.

— Табриклайман сизни,— деди Дизма томон эгилиб полковник.— Анови Терковскийни жуда қойиллатдингиз-да. Ҳаммасини кўриб турувдим.

Дизма қип-қизариб кетди.

«Ҳозир у мени қувиб солади,— дея хаёлидан ўтказди у.— Лекин тилёғламалик қилишига ўласанми!»

— Уша аҳмоқни ўйлаганингизда ҳозир ҳам қонингиз қайнаб кетяпти,— деди полковник ва хахолаб кулиб юборди.— Табриклайман сизни, пан... Дизма. Анчадан бери ҳеч ким Терковскийнинг бундай адабини бермаган эди. Сизнинг соғлигингиз учун!

— Аҳамияти йўқ! Фақат... салат билан тарелкага ачинаман!

Вареда яна қаҳ-қаҳ отди.

— Ҳазиллашяпсиз чоғи! Бу дейман жуда аскиячи экансизу, пан Дизма! Сизнинг соғлигингиз учун! Биласизми,— деди у қадаҳни патнисга қўяр экан,— ахир бу жуда ажойиб ҳазил бўлди: Терковскийнинг аҳамияти йўқ, салатга ачинаман, дедингиз-а!

Полковник завқланиб, тинимсиз қаҳқаҳа отарди. Гарчи полковникнинг нимадан бунчалик завқланаётганини тушунмаса-да, оғзидаги бутербродини ютишга улгурмаган Дизма ҳам унга қўшилишиб кула бошлади.

Вареда Дизмага папирос узатди. Шундан сўнг иккови дераза ёнига ўтишди. Варедга билан Дизма эндигина

папирос тутатишган ҳам эдики, ўрта бўйли малла сочларига оқ оралаган, шиша каби хира ялтираб турган кўзлари совуқ бир одам тез-тез юриб, уларнинг олдига келди.

— Вацек!— дея қичқирди у.— Папиросингдан чўз. Ўзимникини унутиб қолдирибман.

Полковник яна чўнтагидан кумуш портсигарини чиқарди.

— Марҳамат. Таништиришга ижозат бер: пан Дизма! Пан министр Яшунский!

Дизманинг юраги орқасига тортиб кетди: у умри бино бўлиб, ҳали министрни кўрмаган эди. Лисковдаги почта идорасида министр тўғрисида гаплашишган кезлари бу сўз у ердаги кишилар тасаввурида қандайдир хаёлий, маъҳум, жуда йироқ ва етиб бўлмайдиган бир тушунча сифатида намоён бўларди... Никодим зўр эҳтиром билан министрнинг қўлини қисди.

— Тасаввур қилгин-а,— деди полковник,— пан Дизма ҳозир анови аҳмоқ Терковскийни роса болади-да.

— Аҳ! Уша одам сизмисиз? Буни қаранг-а!— жонланиб кетди министр.— Эшитдим, эшитдим. Хўш-хўш!

— Бунисиям майли-я,— дея давом этди полковник,— мен пан Дизмани табриклаган эдим, у бўлса: «Терковскийнинг аҳамияти йўқ, салатга ачинаман!» деб жавоб қилди. Тасаввур қилгин-а: салатга!

Иккови қаҳқаҳа отиб кулишди. Дизма ҳам беихтиёр уларга қўшилиб кула бошлади. Шунда министр бирдан жимиб қолди-да, маънодор қилиб деди:

— Ўзбилармон одамларнинг аҳволи шунақа бўлади. Ҳеч кимни писанд қилмай қўйган эди, ҳайвон. Энди бўлса...

— Салатга ҳам арзимас экан!— дея гапни олиб кетди полковник Вареда.

Ҳаммаси яна хахолаб кулиб юборди, министр эса Дизманинг қўлтигидан тутиб, қувноқлик билан деди:

— Ҳарқалай, сизни чин юракдан табриклайман, пан Дизма. Чин юракдан. Агар мамлакатимизда аҳмоқларнинг ддини берадиган сиз каби кишилар кўпроқ бўлганида, аҳволимиз бутунлай бошқача бўларди. Ҳа, бизга кучли одамлар керак.

Уларнинг ёнига яна бир неча эркак келиб, суҳбат қизиб кетди.

Дизма ўзини босиб олганди. Тўқлик ва уч-тўрт қадах коньяк таъсирида унинг асаблари анча жойига тушган эди. Аввалига у, мени биронта одамга ўхшатишяпти, деб ўйлади. Ким билсин, эҳтимол, Варшавада у билан фамилияси бир хил бўлган бирор қариндоши бордир? Бироқ кейин у, булар аллақандай Терковскийни койиб берганим учун мени ўзимизнинг одам ҳисоблашяпти, деган қарорга келди. Ким экан ўша Терковский? У ҳам бирор мансабдор бўлса керак-да, албатта!

Шуларни ўйлар экан, Дизма тезроқ жуфтакни ростлашга қарор қилди. Никодимни, айниқса, нарироқда уни диққат билан кузатиб турган кекса бир жаноб ташвишга солиб қўйган эди. Уша жаноб Дизманинг юзига қараш учун ҳатто бир-икки марта унинг атрофидан айланиб ҳам ўтди.

«Оббо лаънати! Бу алжиган чолга нима керак ўзи?»

Тезда бу саволга жавоб ҳам топилди. Кекса жаноб ёнидан ўтиб кетаётган кельнерни тўхтатди-да, Дизма томон бош ирғаб, унга алланима деди. Кельнер унга таъзим қилиб, Дизманинг ёнига келди.

— Сиздан бир минутга эътибор беришингизни илтимос қилишяпти.

Ўзга чора қолмаганди. Жуфтакни ростлаш ҳақида ўйламаса ҳам бўларди, Никодим чолга хўмрайиб қаради-да, олдинга қараб юрди. Бироқ чол оғзининг таноби қочиб, жилмайганича бидирлай кетди:

— Мени афв этасиз, агар янглишмасам, сиз билан бултур Краковда, саноатчилар съездида танишиш шарофига муяссар бўлган эдим. Ёдингиздами? Апрель ойи эди... Леон Куницкий...

Чол кичкина қалтироқ қўлини хиралик билан Дизмага узатди.

— Леон Куницкий!

— Никодим Дизма! Сиз янглишяпсиз: Краковда ҳеч қачон бўлган эмасман. Мени биронта одамга ўхшатишяпти, деб ўйлади.

Чол кечирим сўраб шундай бидирлай бошладики, Дизма унинг гапини аранг тушуниб олди.

— Ҳа, ҳа, албатта, чолларнинг кўзи ўтмас бўлади... Паришонхотирлигим учун кечирасиз, лекин барибир ғоят хурсандман. Бу ерда танишларим деярли йўқ десам бўлади. Икки оғиз гаплашишга бирорта одам топилмас-я! Бир ишни ҳал қилишим керак эди, шу боисдан

ҳам бир ошнамдан таклифнома топиб беришни илтимос қилдим, лекин ёлғизлик қурсин... Сизни кўриб жуда хурсанд бўлиб кетдим,— дея жағи жағига тегмай бидирлади чол,— ҳа жуда хурсанд бўлиб кетдим. Боз устига қишлоқ хўжалиги министри билан яқин алоқада экансиз. Шундан кейин: танишим-ку... яхшилик қилиб, пан министр Яшунскийга мени танитиб қўяр, деб ўйладим. Аммо янглишибман, мени кечирасиз!

— Ҳечқиси йўқ.

— О, йўқ, пан министр билан суҳбатингизни бўлиб қўйдим. Биласизми, мен провинцияда яшайдиган оддий бир одамман. Биз қишлоқчилар шунақа содда, бетакалуф бўламиз.

«Оббо, бунча вайсамаса»,— дея Ҳаёлидан ўтказди Дизма.

— Бир қошиқ қонимдан кечасизу,— Никодимни ўз ҳолига қўймай давом этди Куницкий,— кекса бир одамга битта яхшилик қилмайсизми?

— Қанақа яхшилик?— ажабланди Дизма.

— Майли, майли, хиралик қилмайману, лекин сиз, пан Дизма, айтайлик, мени пан министрга таништириб қўйганингизда, у киши мени ўз дўстининг яқин одами, деб ҳисобларди.

— Дўстининг дейсизми?— очиқдан-очиқ ажабланди Дизма.

— Хе-хе-хе!.. Йўқ деманг, муҳтарам дўстим: сизнинг пан министр билан суҳбатингизни ўз қулоғим билан эшитдим. Ўзим кексайиб, кўзим хиралашиб қолган бўлса-да, қулоғим жуда яхши эшитади. Мени таништириб қўйсангиз бас, у ёғини... Масалан, пан министрга: «Азим пан министр, руҳсат беринг, сизга яхши танишим Леон Куницкийни таништириб қўяй!..»— десангиз борми, жуда ажойиб иш бўларди-да!..

— Нималар деяпсиз, пан Куницкий!..— эътироз билдирди Дизма.

— Хиралик қилмайман, хиралик қилмайман... хе-хе-хе!.. Лекин сиздан ғоят миннатдор бўлардим. Сиз учун бу жуда осон-ку, шундай эмасми?

Кўшни зал эшиги очилган эди, меҳмонларнинг бари ўша ёққа юра бошлади. Дизманинг ёнидан ўтар экан, министр Яшунский жилмайиб қўйди ва ҳамроҳларига қараб деди:

— Бугунги кечанинг қаҳрамони.

Шу пайт Куницкий Дизмани хиёл итариб олдинга ўтказди-да, ўзи таъзим қилганича қотиб қолди. Никодим беихтиёр:

— Сизга дўстим пан Куницкийни таништиришга ижозат этгайсиз,— деб юборди.

Яшунскийнинг ажабланганлиги юзидан шундоқ сезилиб турарди. Министр оғиз очишга ҳам улгурмай Куницкий унинг қўлидан тутиб, бидирлай кетди: у шундай ажойиб давлат арбоби билан танишишдан жуда бахтиёр эмиш. Ватан, айниқса, қишлоқ хўжалиги ва жумладан, ўрмончилик олдида пан министрнинг хизматлари ғоят катта экан; Куницкий ўла-ўлгунча шу бахтиёр дамни унутмасмиш, чунки зироатчи ва ёғоч тилиш корхоналарининг эгаси сифатида бۇ хизматларнинг қадрини билармиш, бироқ афсуски, пан министрнинг қўл остидаги ҳамма одамлар ҳам унинг буюк раҳбар ғояларини тўғри тушунишавермас эмиш, лекин шунга қарамай бунга эришса бўлар экан; шу боисдан ҳам у, яъни Куницкий уни пан министрга танитиб қўйгани учун муҳтарам пан Дизмадан ғоят миннатдор эмиш.

Чол шу қадар тинимсиз бидирлар эдики, ғоят ажабланган министр фақат:

— Жуда хурсандман,— дейишга улгурди.

Бироқ шилқим чол Гродно вилоятидаги давлат ўрмонлари ва аллақандай ёғоч заводлари ҳақида оғиз очган эди, министр дарҳол унинг гапини бўлди:

— Ҳеч бўлмаса банкетда мени шу ишлардан тинч қўйинг. Бўлмасам министрликда қиладиган ишим қолмайди.

У Дизма билан қўл бериб хайрлашди-да, Куницкийга бош ирғаб, залга кйриб кетди.

— Жуда метин экану бу министрнингиз,— дея гап қотди Куницкий.— Уни шундай одам деб сира ўйламаган эдим. Ўзи доим шунақами?

— Доим шунақа,— ҳар эҳтимолга қарши жавоб қилди Дизма.

Расмий тантаналар тугаб, меҳмонларни ресторанга таклиф қилишди.

Чол Дизмага ёпишиб олди. Зиёфатда ҳам у Никодимнинг ёнида тинмай гапириб ўтирди. Дизманинг боши айланиб кетди. Тўғри, бунга коньяк билан икки-уч қадаҳ вино ичгани сабаб бўлса керак. Ғоят чарчаганидан унинг уйқуси кела бошлади. Гарчи қорни тўқ бўлса-

да, ўқтин-ўқтин яна овқат ейишга ва ичкилик ичишга тўғри келар, бундан эса у қаттиқ азобланар эди. Дизма Луцкаядаги уйига қайтиб, дераза олдидаги буклама койкасида қандай ҳузур қилиб ухлаши тўғрисида ўйлай бошлади. Эртага якшанба — ҳарқалай соат ўнларгача уйғотишмаса керак.

Бироқ Куницкий унинг қўлтигидан тутди.

— Менга қаранг, азизим, соат энди ўн бир бўлибди. Келинг, бир қадаҳ-бир қадаҳ ажойиб венгер виносидан ичайлик. Мен шу ерда, Европа меҳмонхонасининг иккинчи қаватидан номер олганман. Илтимос қиламан. Хўш, азизим пан Дизма, йўқ демайсиз-а! Қитдек-қитдек вино ичиб, тинчгина хонада ўтираммиз... А? Хўп денг, кўп эмас, ярим соат, чорак соат...

Шундай дея чол Дизмани деярли сургаб ўз хонасига бошлади. Улар вестибюлга чиқишиб, тезда кенггина номерга киришди. Куницкий телефон қилиб, венгер виносидан келтиришни буюрди.

Бу орада пастдаги ойнабанд айланма эшик ҳар айланишида цилиндр кийган эркаклар ва башанг хонимларни пуркаб чиқармоқда эди. Трогуар четида турган швейцар:

— Пан Яшунскийнинг машиналари!— дея қичқирди. Ялтироқ лимузин эшик олдига келиб тўхтади.

— Менга қара, Вацек, Терковскийни болаган анови ошнангнинг фамилияси нима эди?— сўради министр полковник Вареда билан хайрлашар экан.

— Қулинг ўргилсин йигит!— деди қатъий оҳангда оёғида аранг турган полковник.— Фамилияси Дизма. Жуда қойиллатди-да ўзиям.

— Куницкий билан дўстлигидан помешчик ёки саноатчи бўлса керак. Уша Куницкий шпал етказиб бериш муносабати билан бир судлашган эди.

— Айтапман-ку сенга: шоввоз йигит! Унча-мунча одамга гап бермайди.

— Ҳа, рост айтасан, кучли характер. Френологияга¹ ишонаман. Пешанаси ва пастки жағи туртиб чиққан. Френологияда гап кўп. Хўп, саломат бўл.

Мотор гуриллаб, эшиклар шарақлаб ёпилди. Полковник тротуарда ёлғиз қолди.

¹ Френология — одамнинг ақлий ва маънавий хусусиятлари унинг бош суяк формасига боғлиқ, деб тарғиб қилувчи реакция назария. (Тарос.)

— Нима бало, жин ургурнинг кайфи ошиб қолганми,— дерди ўзига-ўзи Вареда.— Характернинг хронологияга нима алоқаси бор?

2-606

Яшил абажурли стол лампаси бахмал дастурхондаги сигара солинган қути, моғор босган шиша ва қаҳрабo рангли суюқлик тўла иккита қадаҳ қўйилган кичик бир доирани ёритиб турарди. Гира-шира қоронғиликда хонадаги анжомларнинг тархи кўзга аранг чалинарди.

Дизма ўзини юмшоқ креслога ташлаб, кўзини хиёл юмди. Боя еган овқатлари энди уни лоҳас қилмоқда эди. Агар столнинг нариги ёғида нимжон суҳбатдошининг оппоқ ёқаси ва бир дона ҳам қора толаси қолмаган сочларини липиллаб турмаганида, Никодим чолнинг худди маржонларни ипга тераётгандек бир маромда сўзлашидан ухлаб қолиши турган гап эди.

Куницкий ним қоронғида кичкина ва ўткир кўзларини Дизманинг кўзидан узмай тинимсиз гапирмоқда эди.

— Ана шунақа, провинциядаги майда чиновниклар дастидан ўлар бўлсак ўлиб бўлдик. Қачон қарасанг тирғилишгани тирғилишган. Нуқул циркуляр ва уставларни пеш қилишади. Ҳаммаси мени хонавайрон қилиб, ишчиларимни бир бурда нондан маҳрум қилиш пайида. Пан Дизма, ўлай агар, мени фақат сиз қутқаришингиз мумкин.

— Мен-а?— ажабланди Дизма.

— Ҳа, сиз,— ишонч билан такрорлади Куницкий.— Ишонасизми, шу иш билан Варшавага тўртинчи бор келишим. Шунинг учун: агар бу гал ҳам ўша бефаросат, ўша лўттивоз Ольшевскийни енга олмасам, агар министрликда давлат ўрмонларидан дурустроқ шарт билан ёғоч олишга эришолмасам, ҳамма ишга чек қўяман, деган қарорга келдим! Ҳаммасининг баҳридан ўтаман! Яхудийларга тахта тиладиган, мебель, қоғоз ва целлюлоза ишлаб чиқарадиган барча фабрикаларимни сотиб юбораман. Майли, айтганларига ола қолишсин. Кейин аҳволим нима кечади билмайман. Эҳтимол, ўзимни ўзим отиб ташласам керак! Сизнинг соғлигингиз учун, пан Дизма,— дея гапини тугатди Куницкий ва қадаҳдаги винони бир симиришда ичиб юборди.

— Лекин сизга қандай ёрдам беришим мумкин?

— Хе-хе-хе! Ҳазиллашяпсиз, азизим. Хиёл эзгулик қилсангиз бас, хиёлгина... О, кечирасиз, бунинг учун қимматбаҳо вақтингиз сарфланишини жуда яхши тушунаман, кейин... турли харажатлар дегандек... Аммо, сизнинг алоқаларингиз билан... э-хе!

У стулини Никодимга яқинроқ суриб ўтирди-да, бутунлай бошқача оҳангда давом этди:

— Очиғини атай — агар олдимда бехосдан бир сеҳргар пайдо бўлиб: «Куницкий! Ҳамма ишингни тўғрилайман, анови аҳмоқ Ольшевскийни кетига тепиб ҳайдайман-да, ўрнига гапга кўнадиган одамни тайинлайман, кейин сенга истаганингча ёғоч ундираман... Бунинг эвазига сен нима берасан?»— деса, мен сира ҳам ўйлаб ўтирмай: «О сеҳргар! Ўттиз минг, боринг ўттиз беш мингни нақд санаб бераман! Худо ҳаққи! Ун мингини шу ердаёқ, қолганини иш битгандан кейин»,— деган бўлардим.

Куницкий Дизманинг жавобини кута бошлади. Бироқ Никодим индамай ўтирарди. У Куницкий ўзига пора таклиф қилаётганини тушуниб қолди. Ҳолбуки, у яъни Никодим Дизма ҳатто оёғи қолиб, боши билан юрган тақдирда ҳам чолнинг илтимосини бажо келтиролмаган бўларди. Дизма орзу қилиш у ёқда турсин, ҳатто тасаввур ҳам қилолмайдиган бундай катта пул ушбу битимнинг хом хаёллигидан далолат бериб турарди. Агар Куницкий унга тўрт юз-беш юз злотий таклиф қилганида эди, бутун иш ўзининг табиийлигини йўқотиб, Дизмага чолни чув тушириб кетиш учун қулай имконият бўлиб кўринган бўларди. Никодим ҳатто бориб ҳаммасини полицияга айтаман, деб чолни қўрқитсаммикин, деган хаёлга ҳам борди. Зора қутулиб кетиш учун эллик-олтмиш злотий берса. Лисковда майда ишларни кўрувчи суднинг котиби Юрчак шу йўсинда юз злотий ишлаб олган эди. Аммо котибнинг йўриғи бошқа: у ўз идорасида ўтиради, мансабдор одам...

Дизманинг бундай сукут сақлаши Куницкийни довдиратиб қўйди: у нима деб ўйлашини ҳам билмай қолган эди. Ишқилиб, ҳаддидан ошириб юбормадимикан? Дизма бунга ҳақорат деб тушунса-я?.. Ахир бу ҳалокат деган гап. Куницкий шу ишни деб анчагина одамларни ўртага солиб кўрган, кўп вақтини сарфлаб, пулни ҳам аямаган эди. Энди бўлса, дард устига чипқон деганла-

ридек... Чол шу заҳоти хатосини тузатиб, суҳбатдошининг кўнглини олишга қарор қилди.

— Ҳа, албатта, ҳозирги замонда сеҳргарлар қайда дейсиз, хе-хе-хе... Кейин сенга хайрихоҳ бўлган энг яқин дўстингдан ҳам ўз кўзи билан кўрмаган ишларни тўғри-лаб бериш ҳақида илтимос қилиш мумкин эмас. Шундай эмасми ахир?

— Албатта.

— Менга қаранг! Миямга бир фикр келиб қолди! Пан Дизма, азизим, мендан илтифотингизни аямай, бир неча ҳафтага Коборовога борсангиз. Қишлоқда дам олиб, бир оз кўнгил очасиз... Ажойиб ҳаво, от миниб сайр қиласиз, кўлда моторли қайиғим бор... Айни пайтда менинг хўжалигим билан танишасиз, тахта тилиш заводини кўрасиз... Хўш, отахон, келишдикми?

Бу янги таклифдан Дизманинг оғзи очилиб қолди. Куницкий эса қисташдан тўхтамасди, нуқул қишлоқда, қарағайзорда дам олишнинг афзалликлари ҳақида оғиз кўпиртирарди. Боз устига унинг хонимлари ҳам пойтахтдан келган меҳмон учун ундан гоят миннатдор бўлишармиш.

— Лекин, пан Куницкий,— дея унинг гапини бўлди Дизма,— мен дам олиш тўғрисида ўйламасам ҳам бўлади! Бусиз ҳам жуда кўп дам оляпман.

— О, дам олиш ҳеч қачон ортқичалик қилмайди!

— Мен ишсизман,— алам билан илжайди Дизма.

У чолнинг энди ҳафсаласи пир бўлса керак, деб ўйлаган эди. Бироқ Куницкий ажабланиш ўрнига хахолаб кулиб юборди.

— Хе-хе-хе! Жуда ҳазилкаш экансизу! Ишсиз эмиш-а! Ҳа, албатта, савдо ва саноат соҳасида ҳозир яхши жой топиш қийин. Давлат хизматиинг эса иззати кўпу, пули кам. Ҳатто баланд мартабали чиновникларнинг ҳам маошини яхши деб бўлмайди.

— Бундан менинг ҳам қисман хабарим бор,— дея унинг гапини тасдиқлади Дизма,— ўзим ҳам уч йил давлат хизматида бўлганман.

Тўсатдан Куницкийнинг миясига бир фикр келиб қолди.

«Жуда уста экансану, биродар,— дея хаёлидан ўтказди у.— Агар текинга олишни истамасанг янаям яхши».

— Азизим, пан Дизма! Сиз билан танишган заҳотим, негадир бу одамни менга худо етказди, деб ўйлаган

эдим. Зора шу фикрим рост чиқса! Пан Дизма, кадрдоним пан Никодим, икковимизнинг ҳам ишимиз ўнгидан келяпти! Сиз дурустроқ иш қидираётган экансиз, мен эса шундай ёшга етдимки, кундан-кун мадорим қуриб борапти. Ҳурматли дўстим! Беодоблигим учун жаҳлингиз чиқмасин... Лекин айтайлик... менинг ер-мулким ва фабрикаларимни бошқаришни ўз зиммангизга олишни таклиф қилсам, нима дейсиз! Сиз буни осон иш деб ўйламаанг. Хўжалигим жуда катта, охирини кўз илғамайди!

— Билмадим, эплай олармикинман. Ахир бу соҳада ҳеч нимани тушунмайман,— дея очиқдан-очиқ иқроп бўлди Дизма.

— О, сиз тезда ўрганиб кетасиз,— эътироз билдирди Куницкий.— Айтмоқчи, фабрикаларни ўзим бир амаллаб эплайман. Лекин доим у ёқ-бу ёққа бориб, турли идораларда иш битириш, қандайдир Ольшевскийнинг илтифотига сазовор бўлиш учун ўлиб-тирилиш, министрликлардаги одамлар билан келишиш учун қартайиб қолдим. Бунақа ишлар учун катталар билан алоқаси яхши бўлган, уни кўрганда турли Ольшевскийлар писиб қолладиган ғайратлироқ одам керак. Кейин у мендан ёшроқ бўлиши лозим. Сиз ҳали қирққа ҳам кирмаган бўлсангиз керак?

— Уттиз олтига тўлдим.

— Айни ишлайдиган пайтингиз экан! Азизим, йўқ, деманг: қулай хоналарда турасиз — истасангиз бизнинг уйимизда, истасангиз алоҳида флигелда яшайверасиз. Отлар, машина сизнинг ихтиёрингизда бўлади. Ошпазларимиз ҳам жуда яхши. Кейин шаҳарга жуда яқин. Варшавадаги дўстларингизни кўрингиз келиб қолса — марҳамат, гизиллаб тушиб чиқаверасиз. Шартига келсак — тортинманг, ўзингиз таклиф қилаверинг.

— Ҳм,— дея мингирлади Дизма,— нима дейишимни ҳам билмай қолдим.

— Масалан, бундай дейлик: ўзингиз эришган фойданинг ўттиз процентидан иборат танъема¹. Келишдикми?

— Келишдик,— дея бош ирғади Дизма, нимага рози бўлаётганини ўзи ҳам яхши тушунмай.

— Маошингиз эса, айтайлик, ойига икки минг злотий бўлади.

¹ Танъема — капиталистик мамлакатларда савдо ташкилотларининг ҳар бир идора аъзосига шу ташкилот кўрган соф фойдадан ажратиб бериладиган қўшимча ҳақ, мукофот. (Тарж.)

— Қанча?— ажабланиб сўради Дизма.

— Ҳай майли, икки минг беш юз бўла қолсин. Бундан ташқари, йўл харажатлари алоҳида тўланади. Келишдик-а? Қўлингизни ташланг!

Дизма беихтиёр чолнинг қўлини қисиб қўйди.

Юзига қон югуриб, оғзининг таноби қочган Куницкий эса бу орада катта авторучкасини чиқариб бир зум ҳам гапиришдан тўхтамай, бир парча қоғозни майда ҳарфлар билан тўлдирди-да, Дизмага узатди. Пан Никодим қоғозга ўзи бир вақтлар ихтиро этган жимжимадор имзосини қўяр экан, Куницкий семиз кармонидан шилдироқ пуллари санаб чиқара бошлади.

— Мана, марҳамат, беш-минг аванс. Энди эса...

Шундай дея у Никодимнинг Коборовога бориш шартларини муҳокама қила кетди.

Коридорда Дизманинг қадам товушлари тингандан сўнг бир неча минут ўтгач, Куницкий хонанинг ўртасига келиб тўхтади-да, қўлларини бир-бирига ишқаганича шивирлади:

— Ҳўш, қария Куницкий, эндиам биров сени ишнинг кўзини билмайди, деб кўрсин-чи!

Чиндан ҳам Леон Куницкий ўзининг удабуронлиги билан ном чиқарган эди: у камдан-кам янглишар ва кўнглига тугиб қўйган ишини пайсалга солиб ўтирмай, дарҳол амалга оширарди.

Тонг ота бошлади. Бўзара бошлаган осмоннинг у ерида сўниб бораётган йолдузлар хирагина милтираб турарди. Йўлнинг икки четида саф тортган фонарлар заифгина ёғду сочарди.

Никодим шаҳар бўйлаб борар экан, қадам товуши бўм-бўш кўчада бўғиқ акс садо берарди.

Таассуротлар унинг миясида худди калейдоскопдаги шиша парчалари каби айқаш-уйқаш бўлиб кетган эди. У содир бўлган воқеаларнинг ўзи учун ғоят катта аҳамиятга эга эканлигини тушунарди, бироқ бу воқеаларнинг моҳиятини англаб етишга ожизлик қиларди. Никодим кутилмаганда бошига бахт қуши қўнганини ҳис этарди, аммо унинг қаердан учиб келгани, бунинг маънисини нима эканлигини тушунолмаб боши қотарди.

Дизма бу ҳақида ўйлагани сайин ўша воқеалар унга ҳақиқатга тўғри келмайдиган ғаройиб бир нарсасдек туюларди.

У ўқтин-ўқтин чўчиб тўхтарди-да, қўлини аста чўнтагига тиқиб, ҳалиги бир даста пулни пайпаслар ва жилмайиб қўяр эди. Бирдан у ўзининг жуда ҳам бойиб кетганини англаб қолди. У йўл четидаги бир дарвозахонага кирди-да, пулини санай бошлади. Е парвардигор! Нақд беш минг злотий-а!

— Мана буни ўлжа деса бўлади!— деб юборди у.

Қўп йиллик сарсонгарчиликда орттирган одати, табиий, унинг дилида: ювиш керак, деган фикрни уйғотди. Шундан сўнг ва овқат егиси, на ичкилик ичгиси келаётган бўлса-да, Дизма Грибовская кўчасига бурилди: бу маҳалда Ицекнинг пивохоноси очиқ бўлишини у яхши биларди. У эҳтиёткорлик юзасидан юз злотийликни олиб, бошқа чўнтагига солди. Ицекнинг пивохоносида катта пулни кўрсатиш хавфи эди.

Ҳали вақт жуда эрта бўлишига қарамай пивохонона гавжум экан. Извошчилар, такси шоферлари, ёпилган ресторанларнинг кельнерлари, ўз «қайлиқларининг» тунги иш ҳақига ичаётган текинхўрлар, муваффақиятли «юришлардан» қайтган дайдилар унча катта бўлмаган икки хонани тўлдириб юборишганди. Ҳамма ёқдан ғовур-ғувур гаплар, идиш-товоқларнинг чақир-чуқури эшитилиб турарди.

Никодим икки қадаҳ ароқ ичди-да, устидан чўчка гўштидан пиширилган совуқ котлет билан тузланган бодринг еди. Шу пайт у бугун якшанба бўлиб, Валентининг ишга бормаслигини эслаб қолди.

«Майли, жулдурвоқилар зиёли одамнинг қанақа бўлишини кўриб қўйишсин»,— дея хаёлидан ўтказди Дизма.

У бир шиша ароқ билан бир кидо колбаса олди-да, қайтимини ҳафсала билан санаб, чўнтагига солгач, ташқарига чиқди. Луцкая кўчасига етай деб қолганида, у бирдан Манькани кўриб қолди. Қиз деворга суянганича бир нуқтага тикилиб турарди. Никодим негадир бу учрашувдан хурсанд бўлиб кетди.

— Салом, панна Маня!— дея қичқирди у қувноқлик билан.

— Салом,— жавоб берди қиз унга ажабланиб қарар экан.— Ҳа, нега тунда санқиб юрибсиз?

— Узингиз нега ухлагани бормаяпсиз?

— Ҳозир бораман,— ғамгинлик билан жавоб қилди Манька.

Дизма диққат билан унга қараб қўйди. Шу тобда қиз унга одатдагидан кўхликроқ кўриниб кетди. Тўғри, озғинроқ, лекин анча хушқомат. «Ёши нечадайкин?— дея ўйлади у.— Наридан борса ўн еттида бўлса керак».

— Ҳа, бунча маъюссиз?

Қиз елкасини қисиб қўйди.

— Агар уч кундан бери кечалари итдек кўча изғиб, бир тийин ҳам ишлаёлмасангиз, сиз ҳам хурсандчиликдан сакрамаган бўлардингиз.

Дизма ўнгайсиз аҳволга тушиб қолди. У қўлини чўнтагига тиқиб бир неча ўн злотийлик чиқарди.

— Мен сизга қарз бериб тураман, панна. Маня. Йигирма злотий етадимми?

Қиз пулга ажабланиб тикилиб қолди. У кеча Дизманинг сариқ чақаси ҳам қолмаганидан хабардор эди. Шунча пулни энди қаёқдан олдийкин? Уғирлаган бўлса керак-да. Эҳтимол, кечкурун шунинг учун ҳам фрак кийгандир. «Айтмоқчи,— дея хаёлидан ўтқазди қиз,— бу билан менинг нима ишим бор?».

Никодим унга йигирма злотий узатди.

— Мана, олинг!

Манька бош чайқади.

— Олмайман. Кейин қайтаришга пулим йўқ.

— Олаверинг, қайтармасангиз ҳам майли.

— Истамайман,— деди қовоғини солиб қиз.— Сиздақа банкирдан ўлгурдиму!

Кейин четга қараб, оҳиста деди:

— Агар... Текинга олмайман... Агар мен билан борсангиз — бошқа гап.

— Э-э,— дея минғирлади Дизма ва қизариб кетди. Манька унинг кўзларига қаради.

— Нима, ёқмайманми?

— Нега энди...

— Сатқан эркак кетинг-е!— деди бехосдан зарда билан қиз.— Ҳе, латта!

Манька тескари ўгирилиб, аста уйи томон йўл олди.

— Панна Маня!— қичқирди унинг ортидан Никодим

— Шошманг. Бўпти, борамиз.

Қиз унинг етиб келишини кутиб турди-да, сўнг деди

— Номер учун яна беш злотий тўлайсиз.

— Яхши.

Улар индамай тор кўчалардан юриб кетишди.

Эгнига духоба нимча кийган, уйқутираётган барзанги эшикни очиб, уларни тор ва ифлос номерга бошлаб кирди-да, қўлини чўзди. Дизма унга беш злотий узатди.

Эскилигидан титилиб кетган кул ранг дарпарда ортидан куёш нурлари тушиб турарди. Номер димиқиб кетди. Димоққа зах ва ирkit бир нарсанинг ҳиди уриларди.

— Деразани очиб юборсакмикин?— деб таклиф қилди Манька.

— Кеч бўлиб қолди. Уйга бориш керак. Соат ҳам ўн бўлгандир,— деб жавоб берди Дизма.

Манька кичкина кўзгу олдида тиши синган тароқ билан қалин қора сочларини тарамоқда эди.

— Иш топдингизми?— сўради у лоқайдлик билан.

Шу пайт Дизманинг бирдан Манькага ўзини кўрсатгиси келиб қолди. У чўнтагидан ҳамма пулини чиқарди-да, стол устига ёйиб қўйди. Сўнг жилмайиб:

— Бу ёққа бир қара-чи,— деди.

Манька ўгирилиб қаради-ю, кўзлари қинидан чиқиб кетай деди. У пулга еб қўйгудек бўлиб тикилиб турарди.

— Шунча пул-а... Шунча пул-а... Тагин ҳаммаси беш юзталик... Ё парвардигор!

Никодим қизга пулларнинг қандай таъсир этганини кўриб ҳузур қилмоқда эди. Манька унинг қўлидан ушлади.

— Менга қара! Сен «ов»да бўлдингми?— унинг товушидан қойил қолгани шундоқ сезилиб турарди.

Дизма кулиб юборди ва ҳазиллашгиси келиб:

— Ҳа,— дея жавоб қилди.

Манька бармоқларининг учини оҳиста пулга теккизди.

— Қани айт-чи... айт-чи...— дея шивирлади у,— сен одам ўлдирдингми?

Дизма бош ирғади.

Манька индамади. Бироқ унинг кўзларидан чўчиб кетгани ва қойил қолгани шундоқ сезилиб турарди. У доим жимгина юрадиган лапашанг бўлиб кўринган Дизмани шунақа одам деб хаёлига ҳам келтирмаган эди...

— Пичоқ биланми?

— Ҳа, пичоқ билан.

— Қийин бўлдими?

— Бе... миқ этишга ҳам улгурмади.
 Қиз бош чайқади.
 — Роса пулдор экан-да!.. Балки, жуҳуддир?
 — Ҳа, жуҳуд эди.
 — Сираям ўйламаган эдим...
 — Нимани ўйламаган эдинг?— сўради Дизма ва пуллари йиғиштириб ола бошлади.
 — Сенинг шунақалигингни-да...
 — Қанақа эканман?
 — Шунақа-да...
 Қиз бирдан Дизманинг пинжига тикилди.
 — Сени ушлаб олишмайдими?
 — Қўрқма, вақтида жуфтани ростлаб қоламан.
 — Сени ҳеч ким кўрмадими? Балки, бирор из-пиз қолдиргандирсан? Фиръавилар ҳатто бармоқ изидан ҳам топиб олишлари мумкин.
 — Мени ушлаша олмайди.
 — Узиям роса даҳшатли бўлгандир-а?
 Дизма кулиб юборди.
 — Эслаб ўтиришга арзимади. Юр, уйга кетдик. Ма, мановига кўйлак сотиб ол.
 Шундай дея у Маньканинг олдига юз злотий қўйди. Қиз унинг бўйнидан кучоқлаб, лабларидан ўпа бошлади.
 Улар индашмай уйга кетишди. Дизма, қизнинг менга нисбатан муносабати бир зумда ўзгариб қолди-я, деб мамнунлик билан кўнглидан кечирди. У Маньканинг ўша бир даста пулни кўриб эмас, балки, тунги ҳужум ҳақидаги ҳикояни эшитиб шунчалик қойил қолаётганини дарҳол тушунган эди. Гарчи бундай ўзгариш жуда хуш ёқса-да, Никодим ўзича хижолатда эди — у қизнинг бундай ҳурматига лойиқ эмаслигини яхши тушунарди. Бироқ энди у бу гапларнинг ҳаммасини ўйлаб чиқарганини сира ҳам тан олмаган бўларди, албатта.
 — Эҳтиёт бўл, Манька,— деди Дизма улар зинаподан юқори кўтарилишар экан,— бу ҳақда уйдагиларга оғиз оча кўрма! Тушунарлими?
 — Бўлмасам-чи!
 — Энди мен... ўзинг тушунасан, бирмунча вақтга бирор ёққа жўнашим керак. Хуллас, қўлга тушмаслик учун.
 — Ҳа, тушунаман. Қайтиб келасанми?
 — Қайтиб келаман.
 Дизманинг шундай бемаҳалда Манька билан бирга

қайтганига Бартиклар сира ҳам ажабланишмади. Лекин ароқ билан колбасанинг ҳурматини ўрнига қўйишди. Валентова шу заҳоти стол устига кўк клеёнка ёзди, ҳаммаси овқатлангани ўтирди. Горчицадан бўшаган банкачага ароқ қуйиб қўлма-қўл узата бошлашди. Шисанинг ўзиям анча каттагина эди... Кўп ўтмай Никодим беш злотий чиқариб, Манькани яна ароққа юборди. Шундан сўнг Дизма ижара ҳақини тўлади-да, қиз қайтиб келгач, ўтирганларга мурожаат қилиб деди:

— Хўш, энди мени табрикласангиз бўлади. Яхши иш топдим.

— Қаерда?— дея сўради қизиқиб Валент.

— Варшавада эмас, провинцияда.

— Провинцияда пул топиш осон, деб айтмовдимми сизга,— деди бош чайқаб Валентова.— У ерда ҳамма нарса мўл бўлади. Эркакларнинг ҳаммаси шунақа ўзи.

Яна Дизманинг саломатлиги учун ичишди. Кейинги шиша ҳам бўшагач, Никодим ечиниб, буклама каравотини ёзди-да, чўнтагига пул солинган нимчани ёстиқ тагига қўйиб, бир зумда ухлаб қолди.

Валент бир оз жим ўтирди. Сўнг кайфи ошди шекилли, ашула айта бошлаган эди, Манька дарҳол ўшқариб берди:

— Жим, жин урсин сизни. Қўрмаяпсизми, ухлаяпти ахир. Бирпас дам олгани ҳам қўйишмайди бу уйда.

Хонага сукунат чўкди. Валент шапкасини бостириб кийди-да, кўчага чиқиб кетди. Хотини эса ижарачиларининг иш топиб, уларни ароқ билан сийлаганини айтиб мақтаниш учун қўшнисиникига югурди.

Манька шкафдан роҳатибадан рўмолчасини олиб, Никодимнинг юзига ёпиб қўйди: хонада пашшалар ружфон ўйнамоқда эди.

3-боб

Никодим пешинга қадар сафарга ҳозирлик кўрди. Дизма ўзини бир оз тузатиб олиш мақсадида бир неча кўйлак, галстуклар, соқол олиш учун янги прибор, сапсариқ ботинка ва ўзига анча ярашган бир жуфт костюм харид қилди. Булардан ташқари у бир талай майда-чуйда нарсалар билан чиройли чарм чамадонлар ҳам сотиб олди.

Бир вақтлар нотариус Виндернинг ўғли — Львовда ўқийдиган студент бутун Лисковни ўзининг орасталлиги билан қойил қолдирган эди. Никодим ҳар гал унинг хонасига кирганида студентнинг кийим-кечаги ва пардоз анжомларини кўриб оғзи очилиб қоларди. Энди у ёш Виндердан ибрат олишга ҳаракат қиларди.

Бу харажатлар Дизманинг ҳамёнини анчагина ўпириб кетган бўлса-да, у ўз ишидан мамнун эди.

Соат олтига бориб йўлга чиқиш учун ҳамма нарса шай бўлди. Поезд етти яримда жўнарди. Аввалига унг вокзалгача кузатиб чиқмоқчи бўлган Манька Никодимдаги бу ўзгаришларни кўриб, шу қадар эсанкираб қолдики, унга ҳамроҳ бўлишга журъат этолмади.

У фақат Дизманинг ортидан зинапоёга югуриб чиқди-да, унинг юз-кўзидан ўпиб, чамадонларини пастга олиб тушишга ёрдамлашди. Извош жойидан кўзгалди. Шу пайт қиз:

— Қайтиб келасанми?— деб сўради қолди.

— Қайтиб келаман,— жавоб қилди Дизма ва бошидан шляпасини олиб силкитиб қўйди.

Иккинчи класс вагони учинчи классниқига қараганда анча қулай бўлар экан. Бу ерда қаттиқ курсилар ўрнига дужинали диванлар қўйилган бўлиб, пассажирлар анча хушмуомала, проводниклар ҳам жуда мулоқим кўришишарди.

Дизма бу ажойиб саёҳатнинг гаштини суриб борарди. У умрида биринчи марта ўзини тўралардек ҳис эта бошлади. Ҳозир унга ўзининг Лисковдаги почта идорасининг бошлиғидан сира кам жойи йўқдек, ҳатто ота-бола Виндерлар билан ҳам бемалол беллаша-оладигандек туюларди.

Дизма билан бирга йўлга чиққан бир нечта пассажир тез орада тушиб кетди, вагонда у ёлғиз ўзи қолди. Бироқ сира уйқуси келмади. Ҳозирги вазиятни ҳар томонлама ўйлаб кўрмоқ лозим эди.

Турган гап, бу кекса доғули Куницкий уни-министр Яшуинский билан яқин алоқада бўлган нуфузли одам деб ўйлади. Акс ҳолда, унга бошқарувчиликни сира ҳам таклиф қилмаган бўларди. Ростини айтиб, чолнинг кўзини очиш эса шундай катта маошдан воз кечиш билан баробар эди, албатта. Демак, Куницкийни иложи бори-ча узоқроқ лақиллатиш керак. Турар жой билан овқат учун у бир тийин ҳам сарф қилмайди. Шу бонсдан ҳам

у ойига эллик-олтмиш, борингки, юз злотийдан ортиқ чиқимдор бўлмайди. Қарабсизки — икки минг тўрт юз злотий соф фойда бўлиб турибди-да.

«Ҳеч бўлмаса уч ой тура олсам эди. Балки, бир иложини қилиб, ярим йилга чўзарман?»

Дизма шуларни ўйлар экан, жилмайиб қўйди. Кейинчалик одамларга фойдасига пул қарз бериб, қўлини совуқ сувга урмай, мазза қилиб яшаши мумкин. Фақат чолни узоқроқ лақиллатиш ва қўлга тушиб қолмаслик учун жуда эҳтиёт бўлиб юриш керак. Камроқ гапириб, ўзи ҳақида мутлақо оғиз очмаслик лозим. Чол ҳам ахир анойи эмас, бирор нарсани сезиб қолса, дарҳол кавушини тўғрилаб қўяди.

Проводник кириб, навбатдаги станция Коборово эканлигини айтганида тонг ота бошлаган эди.

Ишқилиб, Куницкий шу поездда келишимни унутиб қўймаганмикин, дея безовта бўла бошлади Дизма. Лекин бекорга ташвишга тушган экан. Никодим поезддан тушиши билан унинг олдида ливрея кийган хизматкор келди.

— Кечирасиз, пан Куницкийниқига келаётган жаноб сиз эмасмисиз?

— Ҳа, менман.

— Машина станция биноси олдида кутиб турибди, пан бошқарувчи,— деди хизматкор ва чамадонларни кўтариб олди.

Никодим ажойиб автомобилга ўтирар экан: «Коборово мулкининг бошқарувчиси... Ташрифнома буюртириб қўйишим керак экан»,— дея ҳаёлидан ўтказди.

Аввалига машина темир йўл ёқалаб кетган теп-текис шосседан олиб борди-да, сўнг ярим вайрона сув тегирмони олдидаги хушманзара жойда ўнгга бурилиб, кўприкдан ўтди ва тор изли темир йўлнинг икки четига зич қилиб қурилган фабрика иморатларининг ёнидан гизиллаб кетди.

Бир оздан сўнг заранг дарахтларидан иборат хиёбон бошланади. Куницкий уйи хиёбоннинг охирида жойлашган экан. Томи учига найза ўрнатилган гумбазлар билан безатилган бу иморат классицизмга даъво қилувчи галати бир услубда қурилган бўлса-да, анча чиройли эди. Автомобиль майсазорни айланиб ўтиб, катта эшик олдида тўхтади. Ичкаридан оқсоч аёл чиқиб, хизматкор билан бирга чамадонларни олиб кириб кетди. Дизма

пальтосини ечиб улгурмасданоқ, вестибюлга ҳарир шлафрок кийган ва сочлари тўзғиб қетган Куницкий югуриб чиқди. Никодим аввалига уни танимай, ҳатто аёл киши деб ҳам ўйлади.

Оғзининг таноби қочган, тиниб-тинчимас Куницкий кучоғини очиб, меҳмонга пешвоз чиқди-да, шу заҳоти уни суҳандонлик пулемётидан ўққа тута кетди. Гарчи одатдаги қараганда тезроқ гапираётган бўлишига қарамай, унинг нутқи ўша-ўша бир маромда бидирлашдан иборат эди. У фақат: «Муҳтарам пан қаерда туришни истайдилар — уйдами ёки павильондами?» — дея савол бергандан кейингина чакаги тиниб, Дизманинг жавобини кута бошлади.

Муҳтарам пан, менга барибир, деб жавоб бергач, унга уйнинг биринчи қаватидан иккита ажойиб хонани ажратиб беришди. Шу заҳоти Никодимга вестибюлга қараган одатдаги эшикдан ташқари у паркка айвон орқали чиқиши ҳам мумкинлиги, ваннахона шундоқ ёнгинасида жойлашгани, истаса ҳозироқ чўмилиб олиши мумкинлиги — бунинг учун у ерда ҳамма нарса ҳозирлаб қўйилгани тушунтирилди. Сўнгра пан Дизма улар билан нонушта қилгани чиқса, у, яъни Куницкий билан хонимларнинг боши осмонга етажаги баён этилди.

Ниҳоят, ёлғиз ўзи қолган Никодим тезда чамадонларини очиб, нарсаларини шкафга тахлаб қўйди-да, ваннахонага равона бўлди. Дизма умри бино бўлиб ваннахонада чўмилмаган эди. Лекин у тирбанд ҳаммомга қараганда ваннанинг ўлса ўлиги ортиқлигини дарҳол пайқади. Сўнгги пайтларда у камхаржлиги боисидан ҳаммомга ҳам боролмай қолганди. Ваннадаги сувнинг бир зумда қорамтир тусга киргани бундан далолат бериб турарди. Дизма анча овора бўлиб ваннанинг тубидаги тикки занжирини топди-да, уни тортиб сирини ошкор қиладиган ифлос сувни тушириб юборди. Сўнг ваннани ювиб ташлаб, сочларини таради ва ётоқхонага қайтди. У чўмилаётганида хизматкорлар костюми билан ботинкасини тозалаб қўйишибди.

«Жин урсин! Бу ерда қўлингни совуқ сувга ҳам урдиришмайдиганга ўхшайди-ку!» — дея хаёлидан ўтказди қойил қолган Дизма.

У галстугини тақиб ҳам улгурмаган эдики, эшик тақиллаб, одатдаги кийимларини кийиб олган, бироқ

ўша-ўша эзмалигини қўймаган хира Куницкий пайдо бўлди.

У Дизмани бошлаб борган емакхона кўпроқ залга ўхшаб кетарди. Қорамтир тахта панеллар билан безатилган бу хона кишида ғамгин бир таассурот қолдирарди. Деворлар ёнига баланд буфетлар қўйилган бўлиб, уларнинг ойна қопланган эшикчалари ичидан кумуш ва биллур идишлар ярқираб кўринарди. Тўрт кишига мўлжаллаб дастурхон ясатилган ўртамиёна оқ стол устидаги анжомларни Лисковдаги почта идорасининг бутун ходимларига бемалол етиб ортадиган ажойиб идиш-товоқлар кўргазмаси деса бўлади.

— Хонимларим пардоз қилишяпти, ҳозир келиб қолишади. Муҳтарам пан Никодим, балки улар келишгунига қадар биринчи қаватдаги хоналарни кўриб чиқарсиз. Иккинчи қаватга чиқиш эса хе-хе-хе, биз эркакларга ман этилган: ўзингизда қолар гап йўқ — хонимлар! Хўш, қалай, менинг маконим сизга ёқяптими? Барчасининг проектини ўзим тузиб, архитекторга ўзим кўрсатма бериб турганман. Сўнгги икир-чикиригача ўзим тепасида турганман.

Куницкий дам Дизманинг қўлтиғидан олар, дам унинг атрофида гирдикапалак бўлиб, кўзларига тикиларди.

Чол Қобороводаги барча нарсалар каби бу иморат билан ҳам фахрланарди. Унинг гапига қараганда, бир неча йил илгари бу ерлар ташландиқ жой бўлиб, ҳозирги иморатнинг ўрнида ярим вайрона қўрғон бўлган экан, ерларга деярли экин экилмасакан. Бугун эса унинг муттасил меҳнат қилиши натижасида ҳамма иш тартибга солинибди. Қараб кишининг кўзи тўймайдиган хўжалик барпо этилибди.

Улар момиқ гиламлардан юриб, Дизманинг етти ухлаб тушига кирмаган ҳашаматли, безатилган хоналардан ўтиб боришарди.

Олтин суви югуртирилган биринж, оғир ромларга солинган картиналар, ялтироқ мебель, улкан ойналар, мрамор ва малахит каминлар, ажойиб матолар, зарҳал нақш урилган чарм — буларнинг бари бойликдан далолат бериб турарди. «Бирдан қаттиқ ер қимирлаб қолгудек бўлса, бу уй бутун анжомлари билан олтин соққачаларга айланиб сочилиб кетса керак», — дея хаёлидан ўтказди Дизма.

— Хўш, қалай?— улар яна емакхонага қайтишгач, сўради Куницкий. Никодим жавоб бериш учун энди оғиз жуфтлаган ҳам эдики, хонага хонимлар кириб келишди.

— Марҳамат, танишинглар — пан Дизма!— деди Куницкий меҳмонни уларнинг олдига бошлаб борар экан.

Ёши катгароқ малла соч хоним жилмайганича Никодимга қўл узатди.

— Ғоят хурсандман. Сиз ҳақингизда кўп эшитган эдим.

Ёши кичкинароқ кўнғир сочли хоним нимаси биландир ўғил болага ўхшаб кетарди. У меҳмоннинг қўлини маҳкам қисиб, унга шундай бир такаллуфсизлик билан тикилдики, Никодим ҳатто хижолат чека бошлади.

Унинг бахтига Куницкий лаби лабига тегмай бидирламоқда эди. Шу боисдан ҳам Дизма индамай аёлларни кўздан кечирди. Каттасининг ёши, нари борса, йигирма олтиларда эди, кўнғир сочлиси эса йигирма иккилардан ошмаганди. Никодим ҳайрон бўлиб қолди, чунки Куницкий унга хотини билан қизи ҳақида гапирганди. Буларнинг иккови эса унинг қизи тенги келарди. Опа-сингиллармикин? Ундай деса, бир-бирига мутлақо ўхшамайди. Малла соч хоним нозиккина кўринса-да, унча озгин эмасди. Унинг кичкинагина оғзи ва гунча лаблари, майин юзи ҳамда катта-катта оҳу кўзлари табиатининг хаёлпарастликка мойиллигидан далолат берарди. Жуvonнинг оппоқ шойидан тикилган зебо кўйлаги ёқасидан момикдек елкаси билан бўйни кўриниб турарди.

Кўнғир соч қиз эса бутунлай бошқача эди. Анови барчо жуvon олдида қийғоч қошлари тутшиб кетган, қўй кўз, сочини эркакчасига калта қилиб қирқтирган, томоғининг тагигача бекитиб турадиган инглизча блузка кийиб, яшил галстук тақиб олган ва офтобда қорайган бу қиз худди ўғил болаларга ўхшаб кетарди. Унинг кўзларида қандайдир шижоат жилваланиб турарди. Дизмани айниқса унинг қулоғи ажаблантирди. Кўнғир соч қиз унга ён томонидан кўриниб турарди, шу боисдан ҳам Дизма ўқтин-ўқтин унинг қулоғига назар ташлашдан ўзини аранг тийиб ўтирарди. Илгарилари у одамларнинг қулоғига сира эътибор бермасди. Ҳар бир одамнинг қулоғи ўзига хос эканлигини — баъзан у ғаройиб гулдек гўзал бўлиши мумкинлигини Никодим фақат энди тушунди. Куницкийнинг қулоқлари кичкина бўлиб, пушти

ранг тусда эди, малла соч хонимнинг қулоқларини эса сочлари яшириб турарди.

У ана шундай хаёлларга берилиб ўтирар экан, ўзини ҳамма қатори тутишга ва нотариус Виндернинг таъбири билан айтганда, ўзини киборлардек тутолмаслигини яширишга уринарди.

Куницкий эса Коборовонинг афзал томони ва камчиликлари ҳақида тинмай бидирлар, ўзи киритган янгиликларини санаб, отхонасини мақтар ва қадрли пан Дизмага ҳўжаликнинг қайси қисмини олдину, қайси қисмини кейин кўрсатмоқчи эканлиги ҳақида гап сотарди.

— Ҳозирча сизга фақат биринчи қаватини кўрсатишга улгурдим.

Шундай дея, Куницкий чашкадан кофе хўплади. Малла соч хоним унинг жимиб қолганидан фойдаланиб гапга аралашди:

— Қалай, уйимиз сизга ёқяптими?

— Жуда серҳашам экан,— дея очигини айтди Дизма.

Малла соч хоним қип-қизариб кетди. Унинг кўзларидан қаттиқ изза тортгани яққол сезилиб турарди.

— Эримнинг диди ўзи шунақа.

— Хе-хе-хе,— хиринглади Куницкий,— мен бу ҳақда пан Никодимга айтган эдим. Биласизми, тўйдан сўнг биз Коборовога кўчиб келгач, Нина биринчи галда — хе-хе-хе — худди ана шу масалада тўполон кўтарди. Аёлларнинг ўзи шунақа — яхшликни билишмайди! Мен уйимиз шинам бўлсин деб жонимни жабборга топширсаму, у тўполон кўтариб ўтирса! Бир тасаввур қилинг-а...

— Илтимос, бас қил шу гапларни,— дея эрининг сўзини бўлди хотини.

— Сизни тушунмай қолдим, дада,— гапга аралашди қизи,— пан Дизманинг жонига тегишнинг нима ҳожати бор. Боз устига бу гаплар Нинага ҳам ёқмаяпти!

— Вой-бўй, ахир ҳеч нима деганим йўқ-ку, оппоқ қизим. Ҳа, айтгандай, ҳозир сизларни ёлғиз қолдирамиз. Мен пан Никодимга Коборовони кўрсатишим керак. Биласизми, пан Никодим...

— Балки, пан Дизма чарчагандирлар,— гап қотди Куницкая.

— Худо сақласин!— дея эътироз билдирди Никодим.

— Ана кўрдингми, ана кўрдингми,— хурсанд бўлиб шушулай кетди Куницкий.— Биз уддабурон одамлар дарҳол ишнинг моҳиятини тушуниб олишни яхши кўра-миз.

— Дада, сиз пан Дизма учун жавоб берманг,— дея отасининг гапини бўлди қизи.— Барча одамлар учун ишнинг моҳияти шпаллар билан қириндидан иборат эканлигига шубҳаланаман. Шундай эмасми, пан Дизма?

— Шундай, албатта,— эҳтиёткорлик билан жавоб қилди Никодим,— бундан ҳам муҳимроқ ишлар бор.

Куницкий кафтини ишқаб, аста кулди:

— Ҳа, ҳа, муҳимроқ ишлар ҳам бор! Масалан, ёғоч етказиб беришни кўнайтириш масаласи!— Куницкий ўзидан жуда хурсанд эди.

Малла соч хоним ўрнидан туриб бош ирғади.

— Хўп, сизларга халал бермайлик бўлмасам,— деди у совуққина қилиб.

Қўқғир сочли қиз ҳам ўрнидан турди. Никодим оиладаги низонинг сабабини тушуниб етмасданоқ, хонимлар емакхонадан чиқиб кетишди.

Дизма нонушта шу қадар тез тамом бўлади деб ўйламаганди. У очофат бўлиб кўринишдан чўчиб, кам овқат еганидан қорни тўймай қолганди.

Хизматқор кириб, отлар тайёр турганини айтди.

— Ана шунақа,— деди Куницкий телпагини кияр экан.— Бу гаплардан ажабланманг. Хотиним билан икковимиз бир-биримизни тушунмаймиз. Мен сизга айтсам, хотиним тушмагур анча хаёлпараст, ҳеч осмондан ерга тушгиси келмайди: ёш-да, ҳали. Ҳай майли, ақли ҳам кириб қолар... Қизим бўлса... Ҳм... Қася ҳам хотинимнинг тарафини олади, чунки ўзининг ҳам ҳали она сути оғзидан кетмаган. Ундай десам, хотинлар ўзи доим бир-бирининг ёнини олади.

Ҳовлида уларни икки тўриқ от қўшилган чиройли извош кутиб турган экан. Куницкий билан Дизма юмшоқ ўриндиқларга ўтиришгач, хўжайин қамчи босган эди, отлар елиб кетишди.

— Қалай, отларим зўрми?— Куницкий кўзларини қисди.— Мен уларни Люблинда, қишлоқ хўжалик кўргазмасида сотиб олган эдим. Иккови олтин медаль олган. А? Зўр-а?

Чиндан ҳам отлар бир текисда елиб боришарди. Дизма уларнинг ажойиб эканлигини тан олди.

— Сизга аввало темир йўл министрлигини кўрсатаман,— деди Куницкий.— Ён томондаги икки тармоғи билан ҳаммаси бўлиб йигирма икки километрни ташкил қилади. Ҳозир биринчисига борамиз.

Извош хиёбондан чапга бурилди-да, бошоқ чиқарган бўлиқ бугдойзор оралаб кетган тупроқ йўлдан кетди. Гарчи шабада эсмаётган бўлса-да, ҳаво анча салқин эди.

— Ҳосил жуда яхши бўлибди-да!— деди Дизма.

— Ҳа, ҳа,— бошини маъюс чайқаб жавоб қилди Куницкий.— Афсус, жуда яхши бўлди.

Никодим кулиб юборди.

— Худди бундан хафа бўлаётгандек гапирасиз-а.

— Нима деб ўйловдингиз?— ажабланиб Куницкий.— Бундай ҳосил зироатчи учун офатнинг ўзгинаси-ку ахир.

Дизма ҳеч нимани тушунмай қолганини айтмоқчи бўлди-ю, лекин тилини тийди: яхшиси, эҳтиёткорлик юзасидан индамагани маъқул.

— Ҳа, офатнинг ўзгинаси,— дея такрорлади Куницкий.— Ўйлаб кўрсанг эсинг тескари бўлиб кетади. Икки ойдан сўнг галлани сув текинга сота бошлаймиз. Бунинг отини мўл-кўлчилик офати дейдилар, азизим.

«Буни қаранг-а!— дея хаёлидан ўтказди Дизма,— Шундай эканлигини ким ўйлабди дейсиз. Яхшиси, камроқ гапирганим маъқул. Савол беришдану худо сақласин».

— Тушунарли,— дея жавоб қилди у.— Фақат, менимча, буларнинг бари сиз ўйлаганчалик қўрқинчли бўлмаса керак.

Дизма жимиб қолди. Лекин шу заҳоти у яна бирор нарса дейиш лозимлигини, акс ҳолда бундай ишларга ақли етмаслиги сезилиб қолиши мумкинлигини фаҳмлади-да:

— Галланинг нархи ошади,— дея қўшимча қилди.

— Бе, қаёқда ошарди дейсиз! Ҳа, агар борди-ю хукумат галлани сотиб олса...

— Сотиб олмайди, деб сизга ким айтди?

— Нималар деяпсиз?— Куницкий ўриндиғида бир сапчиб тушди.

Дизма аввалига қовун тушириб қўйдим шекилли, дея қўрқиб кетди, аммо суҳбатдошининг кўзлари ялтираётганини кўриб кўнгли жойига тушди.

— Оғзингизга бол-е, азизим! Нималар деяпсиз! Бу масала ҳал бўлганми?

— Ҳозирча лойиҳа...

— Азизим пан Никодим! Ажойиб фикр! Ажойиб!

Зироатчининг манфаатини ҳимоя қилиш ҳукуматнинг вазифаси-ку; мамлакатнинг фаровонлиги қишлоқ хўжалигига асосланган. Бизда эса, жин урсин, нуқул хўжалик тартибини ўзгартиришгани ўзгартиришган! Ахир Польшада аҳолининг етмиш проценти деҳқончилик билан шуғулланади. Етмиш проценти-я! Саноатда ҳам, конларда ҳам, савдода ҳам эмас, қишлоқ хўжалигида. Чорвачилик билан ўрмончилик — барча нарсанинг асоси. Зироатчининг фаровонлиги — барчанинг фаровонлиги: фабрикантнинг ҳам, тужжорнинг ҳам, ишчининг ҳам. Пан Дизма, сиз бу гениал лойиҳани қўллаб-қувватлаш учун ҳукумат доираларига ўз таъсирингизни кўрсатишингиз лозим. Ватан олдидаги бурчингиз ахир бу. Ҳукумат оргиқча ғаллани сотиб олсин. Ё парвардигор! Коборовонинг ўзи хуторлари билан қанча ғалла бериши мумкин-а...

Куницкий ҳаёлан кўрадиган фойдасини хомчўт қила бошлаган эди, Дизма гап қотди:

— Ҳамма гап пулда. Пул йўқ.

— Пулмиш-а! Пул нима деган гап! — бидирлай кетди Куницкий, — бунинг сираям мушкул жойи йўқ. Ҳукумат қишлоқ хўжалик зиёмининг облигациясини чиқариши мумкин. Масалан, юз миллион сўмлик дейлик. Пул ўрнига мана шу облигация тўланади — вассалом! Бу облигациялар процентли бўлади, албатта. Айтайлик, юз сўмдан беш ёки ҳатто тўрт процентдан тўлаш мумкин. Гапимни тушунапсизми? Заём олти йиллик муддат билан чиқарилади, дейлик. Олти йил ичида эса ғалла бозорида, ўлдим деганида, икки марта қулай вазият юзага келади. Ана шунда бор ғаллани чет элга сотиб юбориш мумкин. Бутун операция шу, холос! Гапимни тушундингизми! Бунинг фойдаси жуда катта: биринчидан, нарх-наво барқарорлашади, иккинчидан, муомаладаги пул кўпаяди, чунки облигацияларда эгасининг номи кўрсатилмаган бўлади, албатта. Ахир давлат шу йўл билан ички бозорга юз минг сўмга яқин янги пул чиқариш имконига эга бўлади. Шу йўсинда нақд пулнинг етишмовчилиги бартараф қилинади. Азизим! Сиз бу ҳақда министр Яшунский билан албатта гаплашишингиз лозим...

— Биз у билан бу тўғрида бир неча марта гаплашганмиз. Қим билади дейсиз...

Никодим шундай деди-ю, лекин ўзича: «Бу жин ургур чолнинг мияси хўп ишлар экан-да. Бунақа одам министр бўлиши ҳам мумкин», дея ҳаёлидан ўтказди.

Куницкий ҳаяжон билан қамчинини силкитганича борган сари тезроқ бидирларди. У мазкур ишнинг фойдаси ҳақида далиллар келтирар, шубҳа-гумонларини айтар, эътироз билдирар ва яна далилар келтириб, ўзини ўзи инкор этарди.

Бу орада йўл бурилиб бориб, улар баланд қарағайзор ичига кириб қолишди. Тор изли темир йўлнинг ёнидаги улкан майдонда ходалар тахлаб қўйилган эди. Кичкина паравоз хода ортилган ўн бештача вагонни жойидан кўзғатишга кучаниб, тинмай пишилларди. Составнинг икки четида саф тортган ишчилар вагонларни итариб боришарди.

Хўжайинни кўриб, одамлар бошларидан шапкаларини олишди. Бироқ уларнинг саломидеда очиқдан-очиқ душманлик бўлмаган тақдирда ҳам, қандайдир адоват сезилиб турарди. Офтобда қорайган кул ранг камзулли мастер извош ёнига келиб, Куницкийга алланима демокчи бўлган эди, хўжайин уни тўхтатди.

— Пан Старкевич, саломлашинг: бу киши бизнинг янги бошқарувчимиз пан Дизма бўладилар.

Мастер бошидан шапкасини олди-да, диққат билан Дизмага тикилди. Никодим жавобан бош ирғаб қўя қолди.

Куницкий Старкевичдан қилинган ишларни сўраб-суриштирар экан, Никодим қизиқиб атрофда уюлиб ётган ходалар ва тахтадан омонатгина ясалган баракларни кўздан кечира бошлади. Ҳамма ёқни арраларнинг ғир-ғири ва болталарнинг тўқ-тўқи тутиб кетган эди. Улар яна йўлга чиқишган заҳоти Куницкий дарахтларнинг навлари, бу ерларда ўрмончиликнинг аҳволи, ҳатто ўз участканда ҳам дарахт кесишга рухсат олишининг қандай қийинлиги тўғрисида бутун бир лекция бошлаб юборди. У гапларини ғоят жиддий қиёфада эшитаётган ҳамроҳига ўқтин-ўқтин қараб қўяр экан, уставларнинг параграфларини ёддан айтарди, нарх-наво тўғрисида гап сотиб, рақамларни рўкач қиларди.

Дизма эса аслида кўрқиб кетганди. Ҳозир у ўзини бирдан бошига бир ғарам пичан ағдарилиб тушган одамдек сезарди. Шу пайтгача у мутлақо тасаввурга эга бўлмаган бу проблемаларнинг бари Никодимнинг устига

худди тоғ кўчкиси янглиғ ёпирилиб тушди. Бутунлай эсанкираб қолган Дизма ўз кучи билан бу муаммонинг тагига етолмаслигини, обрўсини тўкмаслик, шарманда бўлмаслик, тўғрироғи, қўлга тушмаслик даражасида ишни ўзлаштира олмаслигини яхши тушунарди.

Улар давлат ўрмонидаги тажриба станцияси, темир йўл ёнидаги тахта тилиш корхонаси, мебель фабрикаси, деярли қуриб битказилган қоғоз фабрикаси ҳамда битай деб қолган омборларни бирма-бир бориб кўришгач, Дизманинғ мияси шу қадар ғовлаб кетдики, у энди фақат жуфтакни ростлаш ҳақида ўйлай бошлади. Унинг рўпарасида сирли бир тарзда ўзaro боғланиб кетган ва англаб етиш ғоят мушкул бўлган ҳисобсиз ишлар кўндаланг турарди. Никодим бу ишларнинг тепасида турган кишилар билан ҳам танишди. Улар мазкур ишлар ҳақида ишбилармонлик билан шу қадар лўнда қилиб сўзлашдики, Никодим бу гаплардан ҳеч вақони тушуна олмади.

Куницкий эса унинг маънос тортганини кўриб, янги жойдаги ишларга разм солаётган бўлса керак, деб ўйлади. Дизма шуни пайқаганидан кейингина бир мунча таскин топди. Чамаси, Куницкий ўз бошқарувчисининг ишлардан иложи борича яхшироқ хабардор қилишга берилиб кетиб, ундаги саросимани сезмай қолган эди.

Улар уйга қайтишганида соат уч бўлай деб қолган эди.

— Мана кўрдингиз,— деди Куницкий, жиловни отбоқарга узатар экан,— хўжалик анча катта. Ҳа, анча катта. Шу билан бирга, у азбаройи, муттасил ва бир текис фойда олиб туришни мўлжаллаб, анча сариштали ташкил этилган. Агар амалда баъзи ишлар рўёбга чиқмаётган бўлса, бунга биздаги бюрократия, иқтисодий сиёсатнинг беқарорлиги сабаб бўляпти. Бироқ шу шароитда ҳам анча иш қилса бўлади. Буниси эса энди, азизим пан Никодим, сизнинг вазифангиз.

Хонимлар ўзларига керакли майда-чўйда нарсаларни харид қилиш учун автомобилда Гроднога жўнаб кетишгани боисидан улар икковлари ўтириб овқатланишди. Коборовонинг ошпазлари жуда пазанда бўлиб, дастурхонда овқат сероб эди. Шунинг учун ҳам улар овқатланиб бўлишгач, қаҳва ичиш учун кабинетга ўтишганида Дизмани қаттиқ мудроқ босди. Аммо тиниб-тинчимас Куницкий Коборово хўжалиги ҳақида гапиришдан тўх-

тамасди. У шкаф ва қутиларни очар, аллақандай ёзишмалар, рўйхат, ҳисоб-китоб дафтарларини олиб кўрсатар ва тинмай бидирларди. Никодимнинг тоқати тоқ бўлди. Ниҳоят, чол бидирлашдан тўхтади-да, бир даста қоғозни олиб, Дизманинғ ёнига келди.

— Кўриб турибман, бир оз толиққанга ўхшайсиз. Аслида йўлдан кейин дам олишингиз керак эди. Агар ижозат этсангиз, бу ҳужжатларнинг барини хонангизга бериб юбораман. Эҳтимол, кечқурун уларни кўриб чиқарсиз. Нима дейсиз?

— Бажону дил.

— Энди, азизим пан Никодим, ётиб бир оз мизғиб олмайсизми?

— Ҳа, ёмон бўлмасди...

— Яхши ухлаб туринг, азизим, яхши ухлаб туринг. Мен сизни кузатиб қўяман. Илтимос, ҳужжатларни кўраётганингизда давлат ўрмонларининг дирекцияси билан ёзишмаларнинг санасига эътибор беринг. Хатларга уч ойлаб жавоб бермаслик расвогарчиликнинг ўзгинаси эмасми, ахир. Ҳай майли, бу тўғрида кейин гаплашамиз. Ҳозирча дам олинг. Кечки овқат соат саккизда бўлади.

Никодим ботинкасини ечиб, диванга чўзилди. Аммо ҳадеганда уйқуси келавермади. Унинг миясини бир фикр чулғаб олган эди. Нима қилсайкин? Нима қилиш керак ахир?.. Балки, бир йўла очигини айтиб, чолга ҳеч вақони тушунмаслигига иқрор бўлиш керакдир... Ёки бу мураккаб тугунни ечишга уриниб кўрсамикин?.. Агар шу ишнинг уддалай олганида Коборовода яна икки, борингки, уч ой туриши мумкин... Чунки бундан ортиқ чўзиб бўлмайди. Фақат бир нарса аниқ: чол уни министрнинг ёрдамида ишларини жўнаштириб юбориш учун таклиф қилган...

«Жуда қув чол экан, лекин роса чув тушди-да... Нима қилсам экан? Билиб қолса — юраги ёрилиб ўлади-да, ўзиям».

Куни билан қилган ишидан ҳам кўра ана шу икки соатлик ҳордиқ Дизмани кўпроқ чарчатди. Бу орада у ўндан ортиқ папирос чекиб ташлади. Ниҳоят, хона папирос тутунига тўлиб, нафаси қайта бошлагач, у қўшни кабинетга ўтди. У ердаги ёзув столи устига Никодим танишиб чиқиши лозим бўлган бир талай ҳисоб-китоб дафтарлари ва ҳужжатлар тахлаб қўйилган эди.

Дизма дилида бир сўкиниб олди-да, орқасига қайт-

ди. Сўнгра бирдан айвонга қараган эшикни очиб, паркка чиқиш мумкинлигини эслаб қолди.

Парк жуда саришта эди. Никодим анча юриб қўйган бўлса-да, унинг охири кўриной демасди. Кекса дуб, қора қайин, аргувон ва заранг дарахтлари оралаб бир-бирига икки томчи сувдек ўхшайдиган теп-текис йўлкалар тармоқ отганди.

«Бу ерда адашиб қолиш ҳеч гап эмас, — дея хаёлидан ўтказди Дизма ва атрофга аланглаб қараб қўйди. — Ҳар қалай уй шимол томонда жойлашган».

Тарвақайлаб кетган дарахтлар остида мармар ва тахта курсилар кўзга ташланарди. Чорак соатча сайр қилиб юргач, Никодим сояда турган шундай курсилардан бирига бориб ўтирди. Шу заҳоти миясида яна ҳалиги ташвишли фикрлар хира пашшадай гўнғиллай бошлади: нима қилиш керак, қутулишнинг чораси бормикин, қандай баҳона ўйлаб топсайкин?

Қимдир хуштак чалганича яқинлашиб келмоқда эди Дизма ўгирилиб қаради. Торгина хиёбондан башани кийинган, кўзига монокль¹ таққан бир йигит келмоқда эди. Унинг ортидан қийшиқ оёқларини пилдираганича калласи кўршапалакникига ўхшаш пинчер зогли миттигина ит югуриб келарди. Ит Дизмани кўриб қолиб, вовуллай бошлади. Йигит тўхтаб, Дизмага бошдан-оёқ кўз югуртириб чиқди-да, унинг ёнига келди. Ўттизларга кирган бу нотаниш йигит озгин ва новча бўлиб, бўйни узунлигидан янада дарозроқ кўринарди. Унинг юзи ёш болаларникига ўхшаш кичкина ва рангпар бўлиб, қовоқлари қизариб кетган катта-катта мовий кўзларининг нафратомуз ва истеҳзоли қарашига мутлақо мос тушмасди. Йигит кўзларини лўқ қилганича Дизмага тикилиб тураверди.

«Бу жин ургурга нима керак ўзи!» — дея хаёлидан ўтказди Никодим хижолатга тушиб.

Йигит эса Дизма томон ҳаддан ташқари узун шаҳодат бармоғини чўзиб, жиддий оҳангда сўради:

— Ким бўласиз?

Никодим нима қиларини билмай ўрнидан турди.

— Мен... бошқарувчиман, янги бошқарувчи.

— Фамилиянгиз?

— Дизма, Никодим Дизма.

¹ Монокль — бир кўзга тutilадиған кўзойнак (Тарж.).

Ит вовиллаганича эгасининг оёғи остида у ёқдан-бу ёққа сакрарди.

— Дизма дейсизми?.. Эшитувдим. Мен граф Понимирский бўламан. Утиринг. Ёт, Брут! Биласизми, пан Дизма, мен итга бизнинг замонамизда жуда бемаъни эшитиладиган шундай лақаб қўйганман. Айтгандай, нега энди итнинг лақабида маъно бўлиши керак экан? Утиринг.

Дизма жойига ўтирди. Бу граф унинг кўнглида галати бир таассурот қолдириб, қўрқув, ижирганиш, қизиқиш ва раҳм-шафқат ҳисларини аралаштириб юборган эди.

— Эшитувдим...—деди граф чўзиб тилининг учи билан гезарган лабларини ялар экан, — ха, эшитувдим. Керак бўлиб қолгандирсизки, у аблаҳ сизни бу ерга олиб келган-да. Жентельмен сифатида айтиб қўй, азиз кўёвим ғирт муттаҳам одам.

— Кимни айтяпсиз, граф? — дея ажабланди Дизма.

— Кимни бўларди? Анови аблаҳ Леон Куникни-да, албатта.

— Пан Куницкийни-я?

— Қанақасига Куницкий бўлар экан? — қичқирди граф. — Жин урсин! Куницкиймиш-а? Куницкий — шляхтага мансуб ажойиб фамилия. Бу ўрғимчак эса уни ўзлаштириб олган. Ўғирлаган, тушуняпсизми, Ўғирлаган! Унинг фамилияси шунчаки Куник. Ўзим текшириб кўрганман. Онаси — кир ювувчи Геновефа Куник, отасининг кимлиги эса номаълум. Ҳа, тақсир, герцогиня де Реоннинг набираси бўлмиш графиня Понимирская шу кунда пани Куник бўлиб юрибди.

— Тушунолмадим, — эҳтиёткорлик билан оҳиста гап бошлади Дизма, — демак, сиз, граф, пан Куницкийнинг қайнағаси бўлар экансиз-да?

Понимирский худди чиён чаққан одамдай сакраб ўрнидан турди. Унинг қонсиз юзи бўзариб кетди.

— Жим бўлинг! Учиринг овозингизни сиз, сиз...

— Кечирасиз, — деди қўрқиб кетган Дизма.

— Менинг олдимда уни аблаҳ Куник, муттаҳам Куникдан бўлак ном билан атай кўрманг. Эшитдингизми! У сира ҳам Куницкий эмас! Кўёвим — палид, судхўр ва товламачи... Куник бўлади! Ҳароми фирибгар! Куник! Ку-ник! Ку-ник! Такрорланг: Ку-ник! Қани?

— Куник, — дея такрорлади қўрқа-писа Дизма.

Кўнгли жойига тушган Понимирский курсига ўтирди-да, ҳатто жилмайиб ҳам қўйди.

— Билмаган экансиз-да? Брут ҳам аввалига билмай унга суйкалган эди. Лекин маҳлуқ куёвим уни тепиб юборди!

У бир оз ўйланиб турди-да, сўнг қўшимча қилди:

— Иккови ҳам маҳлуқ: Куник ҳам, ит ҳам... Ундай десам, ўзим ҳам маҳлуқман...

Граф бирдан хахолаб кулиб юборди:

— Очиғини айтганим учун кечирасизу, лекин сиз ҳам маҳлуқсиз.

У ҳамон қаҳқаҳа отар экан. Дизма: «Телба бўлса керак»,— дея дилидан ўтказди.

— Мени телба деб ўйлаясизми?— деди Понимирский бехосдан Дизманинг қўлидан ушлаб, юзини унинг юзига яқинлаштирар экан.

Дизма чўчиб тушди.

— Йўғ-е,— дея эътироз билдирди у талмовсираб.— Нималар деяпсиз! Худо сақласин...

— Гап қайтарманг!— қичқирди граф.— Ҳаммасини биламан! Турган гап, Куник сизга айтган бўлиши керак, Балки синглим айтгандир? Очиғини айтинг. Бу тўнғиз, бу чиябўри билан яшар экан, эртами-кечми у ҳам маънавий инқирозга учрайди. Хўш, Нина сизга нима деди?

— Менга ҳеч ким ҳеч нима дегани йўқ.

— Ҳеч ким-а?

— Чин сўзим,— дея уни ишонтирди Никодим.

— Мен билан танишиш шарафига муяссар бўлишингизни ўйлашмаган-да! Улар менга уйга киришни ман этиб қўйишганидан хабарингиз бўлмаса керак! Менга овқатни алоҳида беришни буюришган! Паркдан ташқарига чиқишни тақиқлаб қўйишди. Куник хизматкорларга, агар ташқарига чиқса, уни таёқ билан саваланглар, деб буюрган.

— Нега энди?

— Нега дейсизми? Чунки мен уларни доим ноқулай аҳволга солиб қўяман. У фирибгар, у ташландиқ менинг шляхталарга хос юриш-туришимни кўриб, гап-сўзимни эшитса ёрилиб ўлай дейди. Чунки бу ерда у муттахам эмас, мен хўжайин бўлишим керак. Куник Қоборовонинг чинакам эгаси мен эканлигим, бу ерлар менга отамерос эканлиги ҳақидаги фикрга сира кўника олмайди!

— Демак, пан Куник... пан Куник Қоборовони синглинги сепи тариқасида олган экан-да, граф?

Понимирский икки қўли билан юзини ёпганича жириб қолди. Унинг узун ва ингичка бармоқлари орасидан ёш оқиб тушмоқда эди.

«Жин урсин, нима бало бўляпти ўзи?!»— деб ажабланиб хаёлидан ўтказди Дизма.

Ит қаттиқ ингиллай бошлади ва Понимирскийнинг тиззасига сакраб чиқмоқчи бўлди. Граф атир сепилган шоҳи дастурмолини олиб, кўзларини артди.

— Кечирасиз,— деди у,— асабларимнинг мазаси йўқ...

— Бемалол...— дея гап бошлади Дизма. Бироқ шу пайт граф истеҳзо аралаш илжайди.

— «Бемалол» деганингиз нимаси? Сиз — исмингизни унутиб қўйдим — сиз менга ёқиб қолдингиз, шунинг учун ҳам йиғляпман. Инглизлар бундай ҳолда... Айтмоқчи, сиз инглизчани тушунмасангиз керак-а?..

— Йўқ, тушунмайман.

— Жуда соз,— деди хурсанд бўлиб граф.— Хафа бўлманг: сиз менга ёқиб қолдингиз!—У бармоқларининг учи билан Дизманинг елкасига қоқиб қўйди.— Агар сизни сўкким келиб қолса, инглизчалаб сўкаман, майлими?

— Майли,— итоаткорлик билан рози бўлди Дизма.

— Лекин муҳими бу эмас. Ёдингизда бўлсин: гарчи Куник муттахам бўлиб, бизнинг Қоборовони ўзлаштириб олган бўлса-да, унинг ҳақиқа хиёнат қилиш мумкин эмас. Чунки келажакда мен уни судга бериб, ер-мулкимизни қайтариб оламан-да, ўзини қаматаман. Нинани эса ўз васийлигимга оламан. Соат неча бўлди?

Дизма чўнтагидан соатини олди.

— Етти ярим бўлибди.

— Етти ярим дейсизми? Дарров-а? Тезроқ павильонга боришим керак? Акс ҳолда менга кечки овқатни бермай қўйишади. Хайр. Афсус, сизга яна анча нарсалар ҳақида гапириб бермоқчи эдим. Эртага худди шу пайтда яна келинг. Келасизми?

— Хўп, келаман.

— Ҳа, яна бир гап айтмоқчиман. Мени кўрганингизни ҳеч кимга айтманг, хўпми. Айтмасликка сўз беринг!

— Сўз бераман.

— Ҳай, майли, гарчи фамилиянгиз ва афт-башарангиздан тағи паст эканлигингиз шундоқ кўриниб турган

бўлса-да, сизга ишонаман. Оми одамларда виждон бўлмайди, лекин сизга ишонаман. Хайр!

У шартта орқасига ўтирилди-да, хиёбондан тез-тез юриб кетди. Ити ҳам қийшиқ оёқларини пилдиратиб, унинг ортидан югурди.

— Ақлдан озган экан,— деди Дизма, граф муюлишдан ўтиб, кўздан ғойиб бўлгач.— Телбанинг худди ўзгинаси. Нималарни вайсамади-я!.. Бадавлат жанобларнинг дилида доим бирор қабихлик бўлади... Балки, унинг гаплари ростдир... Жин урсин... Куник! Уни аблаҳ деди-я... Э, менинг нима ишим бор?

Никодим қўл силтади-да, тамаки тутатди. Узоқдан бонгнинг чўзиқ жаранглагани эшитилди. Кечки овқатга чақиришмоқда эди. Дизма ўрнидан туриб, уй томон йўл олди.

4- б о б

Стул ёнида турган басавлат хизматкор лакопчаларни аста алмаштириб қўйди. Дастурхонга навбати билан бир неча хил таом тортилганди. Никодимнинг кайфияти нонушта пайтидагига қараганда анча дуруст эди. Куницкий — эҳтимол Куник — ишлар ва Дизма билан қизиқмай қўйганди. У энди суҳандонлик ўқларини хотини билан қизига қараб сочар, улардан харид қилган нарсалари ҳақида сўраб-суриштирарди.

Пани Нина одоб билан, аммо совуққина қилиб жавоб берар, Кася эса «ҳа» ёки «йўқ» дея минғирлар, баъзи саволларга мутлақо жавоб ҳам бермасди. Понимирский билан ғалати суҳбатдан сўнг Никодим қизининг Куницкийга нисбатан сурбетлик даражасига бориб етадиган бундай ҳурматсизлик қилиши сабабини сира тушунолмади қолди. У бундай муносабат муаммосини тушунишга ҳарқат қиларди-ю, бироқ ўйлаб-ўйлаб тагига етолмасди.

Овқатланиб бўлишгач, Куницкий сайр қилишни таклиф этган эди, Кася елка қисиб қўя қолди, Нина эса:

— Майли, бажону дил,— дея жавоб қилди.

Куницкий оғир ҳассасини тўқиллатиб сигара тутатганича Нина билан олдинда борарди. Улар паркнинг Дизма ҳали кўрмаган томонига қараб юришди. Бу ерда тарвақайлаган дарахтлар бўлмай, ҳамма ёқ майсазо ва гулпушта қилиб қўйилган эди. Фақат аҳён-аҳёнди:

қорамтир тусга кириб бораётган осмон тархида айрим дарахтларнинг кўркам қуббаси кўриниб қоларди.

Никодим зарурат юзасидан Касянинг ёнида қолди. Улар индамай боришарди. Теварак-атроф жимжит эди. Фақат олдинда оҳиста суҳбатлашиб бораётган Куницкий билан Нинанинг узук-юлуқ товуши қулоққа чалинарди. Умуман хиёбон бўйлаб аста қадам ташлаётган баданд бўйли, хушқомат жувоннинг ёнида қўлларини силкитганича пилдираб бораётган чолни кўрган одамнинг қулгиси қистарди.

— Теннис ўйнашни биласизми?— дея сўради Кася.

— Менми? Йўқ. Билмайман.

— Қизиқ.

— Нимаси қизиқ экан.

— Чунки ҳозирги эркакларнинг ҳаммаси теннис ўйнашни билади.

— Бу ўйинни ўрганишга вақтим бўлмаган. Фақат бильярд ўйнашни биламан.

— Рости билан-а? Жуда қизиқ. Айтинг-чи. Кечирасиз, мен ҳозир...— деди Кася бирдан ва гулпушта томон югуриб кетди.

Дизма нима қиларини билмай тўхтаб қолди. Бироқ Кася тезда қўлида тамаки гули тутганича қайтиб келди. Гулдан хушбўй ҳид таралмоқда эди. Кася уни Никодимнинг димоғига тутди. Қиз гулни мен учун узиб келди, деб ўйлаган Дизма қизариб кетди ва гулни олмоқчи бўлиб қўл узатди.

— Э, йўқ, гул сизга эмас. Ҳидлаб кўринг. Ажойиб-а, тўғрими?

— Ҳа, албатта, жуда хушбўй экан,— деди хижолатда қолган Никодим.

— Сиз ўзингизга жуда бино қўйган кўринасиз!

— Мен-а? Нега энди?— ажабланди Дизма.

— Дарров, бу гулни менга ҳадя этяпти, деб ўйладингиз. Чамаси, аёллардан тез-тез гул олиб турсангиз керак-да?

Умри бино бўлиб биронта аёлдан гул олмаган Дизма ҳар эҳтимолга қарши:

— Ҳа, шунақаси ҳам бўлиб турарди,— дея жавоб қилди.

— Пойтахтдаги киборлар жамиятида сиз кучли шахс сифатида обрў қозонган бўлсангиз керак-а?

— Мен-а?

— Отам айтган эдилар. Сиз чиндан ҳам шунақа

одамга ўхшайсиз. Шундай қилиб, бильярд ўйнашни билмаман денг?

— Ҳа, ёшлигимда ўрганганман, — жавоб берди Дизма, лисковлик Аронсон қандолатхонасидаги тамаки ту-тунига тўлиб турадиган кичкинагина бильярдхонани эслар экан.

— Бизникида ҳам бильярд бор. Аммо ҳеч ким ўйнашни билмайди. Агар вақт топиб, ўргатсангиз, бажону дил ўрганардим...

— Сиз-а? — ажабланди Дизма. — Аёл кишининг бильярд ўйнаганини сира кўрган эмасман. Ахир бу эркакларнинг ўйини-ку.

— Мен ўзим шунақа, эркакларнинг ўйинини яхши кўраман. Хўш, ўргатасизми?

— Жоним билан.

— Ҳозироқ бошлайлик бўлмасам.

— Йўқ, — дея эътироз билдирди Дизма. — Бугун ишим кўп. Ҳисоб-китоб дафтарларини кўриб чиқишим керак.

— Ҳм... Сизни жудаям хушмоамала деб бўлмас экан. Лекин характерингизнинг ўзи шунақа бўлса керак.

— Хўш, бу, яхшими, ёмонми? — дея юрак ютиб сўради Никодим.

— Нима яхшими, ёмонми? — совуққина қайта сўради Кася.

— Характерининг шунақалиги-да?

— Биласизми... Сизга очиғини айтаман. Мен кўлидан иш келадиган одамларни яхши кўраман. Лекин бундай одам дадамларга ўхшамаслиги керак. Ҳа, бир нарсани олдиндан, ҳм.. билиб олмоқчи эдим... Агар очиғини айтсам хафа бўлмайсизми?

— Худо сақласин!

— Ундай десам, бу билан менинг ишим йўқ.

— Тушунмадим.

— Сиз гапнинг пўскалласини яхши кўрасизми?

— Нима?

— Кўриб турибман, дудмал гапни ёмон кўрар экансиз. Жуда яхши. Гап бундай, агар сизга баъзан илтифот кўрсатгудек бўлсам, бундан нотўғри хулоса чиқариб юрманг. Бошқача қилиб айтганда, мenden гул кутманг.

Никодим ниҳоят қизнинг нима демоқчи эканлигини тушунди-да, кулиб юборди.

— Мен бу нарсани хаёлимга ҳам келтирган эмасман,

— Жуда яхши. Бошиданоқ орани очиқ қилиб олганимиз маъқул.

Дизма негадир ранжигандай бўлиб, ўйламай-нетмай деди:

— Гапингиз тўғри, шунинг учун мен ҳам очиғини айтмоқчиман: сиз ҳам менга ёқмайсиз.

— Ростдан-а? Ундай бўлса янаям яхши, — деди кутилмаган бу гапдан бир оз эсанкираб қолган Кася. — Бундай фикр алмашув бильярд ўйинини ўрганишимизда анча осонлик туғдиради.

Эр-хотин Куницкийлар ортларига қайтишиб, уларга келиб қўшилишди. Кася Нинанинг қўлтиғидан олиб, унга кўлидаги гулни узатди:

— Бу сенга, Нина, ахир сен тамаки гулини яхши кўрасан-ку, шундай эмасми?..

Куницкий Касяга ўгирилиб қаради. Қоронғи тушган бўлса-да, Дизма унинг кўзи ғазаб билан ёнаётганини яққол сўзди.

— Бундай намоёишнинг нима ҳожати бор? — деди чол жаҳл билан янада қаттиқроқ шушулаб.

— Уни узиб бекор қилибсан. Гулнинг умри бусиз ҳам жуда қисқа-ку, — деди хижолат чеккан Нина астагина.

Улар бир-бирларига яхши уйқу тилаб, вестибюлда хайрлашишди. Бироқ Дизма уйқуни хаёлига ҳам келтирмаган эди. У қандай бўлмасин Куницкийнинг хўжалик ишларини тушуниб олишга аҳд қилганди. Бу жуда мушкул иш эди: бутун-бутун саҳифалар, қатор рақамлар, у билмайдиган ёки уларнинг сирли маъносини охиригача тушуниб етолмайдиган қандайдир ғаройиб, ғаним сўзларга тўлдириб юборилганди. Дисконт, полуфабрикат, ҳимоя солиғи, иккинчи страхование, компенсация, тенденция, нархни ошириш, эквивалент — мияси говлаб кетган Дизманинг пешанасини тер қоплади.

У овозини чиқариб ўқиб кўрди, бироқ бунинг ҳам фойдаси тегмади. Ўзи ўқиётган жумлаларнинг мазмуни миясидан чиқиб, ҳавога учиб кетаверарди. Никодим стол ёнидан сапчиб турди-да, мушти билан бошига урганича, ҳисоб-китоб дафтарларига ланъат ўқиб, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

— Тушунишим керак, — дерди у қайсарлик билан. — бу ишнинг тагига етишим лозим. бўлмаса ҳолимга вой.

У яна ўтириб ўқий бошлади, яна сапчиб ўрнидан турди.

— Йўқ, беҳуда уриняпман. Миям ёрилса ёриладики, аммо бу лаънати ишнинг тагига етолмайман.

У ваннахонага бориб, совуқ сувнинг жўмрагини очди-да, «Ёрдами тегармикин ёки йўқми?..» дея ўйлаганича бир неча минут бошини сувга тутиб турди.

Бунинг ҳам нафи тегмади. У туни бўйи қоғозлар устида мук тушиб ўтириб чиқди. Бироқ шунча уринишларининг нагижаси қаттиқ бош оғриғи бўлди, холос. У Коборово хўжалиғи ҳақида бир оз тасаввур ҳосил қилди. Аммо бу тасаввур шунчалик юзаки эдики, иш юритиш в ёқда турсин, ҳатто Куницкий билан гаплашиш учун ҳам камлик қиларди.

«Нима қилмоқ керак ахир?»

Никодим узоқ ўйлаб, осонликча жон бермасликка аҳд қилди.

«Иш бошлашни пайсалга соламан, бу орада, балки, бир жойдан нажот йўли топилиб қолар».

Куницкий ҳисоб-китоб дафтарлари уюлиб ётган стол ёнида бошини чангаллаб ўтирган Дизманинг ёнига кирганида соат тўққиз бўлган эди.

— Азизим, пан Никодим,— дея қичқирди чол гўё ранжигандек бўлиб,— нима қиляпсиз ўзи! Мутлақо ухламабсиз-ку, ахир! Меҳнатсеварлик ҳам эви билан-да, соғлиқ ҳам керак-ку одамга.

— Бало ҳам урмайди менга,— тўнғиллади Дизма.— Ишни бошлаганимдан кейин уни охирига етказишим керак.

— Жуда қайсар экансизу... Хўш, қалай?

— Ҳеч нима деёлмайман.

— Азизим, пан Никодим, чиндан ҳам ишлар жуда батартиб-а? Аниқ, лўнда, саришта...

Дизма сўкиб юборишига сал қолди.

— Чиндан ҳам ҳаммаси батартиб экан,— деди у фижиниб...

— Нима? Рост билан-а? Ҳамма ишни ўзим қиламан. Бу механизмнинг ипидан-иғнасиғача менга беш панжадек маълум. Шу боисдан ҳам хизматчиларимдан биронтаси мени алдаб кетолмаслиғига имоним комил. Энди ҳар қалай ишни йиғиштиринг. Ҳозир нонушта қиламиз. Ҳали иш учун вақтингиз кўп, бугун сиз билан ҳеч қан ёққа бормаймиз. Қоғоз фабрикасида қурилиш комиссиясининг мажлисини ўтказишим керак, сўнгра Котилувкадаги ўрмонни кўргани бораман.

Никодим билан Куницкий емакхонага кириб боришганида, хонимлар уларни кутиб ўтиришган эди.

— Вой, мунча рангингиз оқариб кетибди!..— дея гап қотди пани Нина.

— Бир оз бошим оғрияпти.

— Бир тасаввур қилинг-а,— дея саннай кетди Куницкий,— пан Никодим мижжа ҳам қоқмабди. Туни билан ҳисоб-китоб дафтарлари устида ўтириб чиқибди.

— Балки бош оғриғи дори ичарсиз?— сўради Нина.

— Фойдаси тегармикин...

— Ичинг, анча енгил тортасиз.

У хизматкорга дорилар солинган қутичани келтиришни буюрди. Шундан сўнг Дизма тахир дорини ичишга мажбур бўлди.

— Биласизми, Нина,— деди Кася,— пан Дизма менга бильярд ўйнашни ўргатадиган бўлди.

— Сиз бильярдни яхши ўйнайсизми?

— Уртача,— жавоб қилди Никодим.— Бир вақтлар яхши ўйнардим.

— Балки, машқларни нонуштадан сўнг бошлармиз?— дея таклиф этди Кася.

— Мен эса сизларни томоша қиламан,— қўшимча қилди Нина.

— Хо-хо,— кулиб юборди Куницкий,— пан Никодимни мендан бутунлай тортиб олмасанглар, деб кўрқиб қолдим.

— Эрим сизни биздан қизғаняпти,— дея жилмайди Нина. Дизмага аёл унга хайрихоҳлик билан қараётгандек туюлди.

«У жуда меҳрибон бўлса керак»,— хаёлидан ўтказди Никодим.

Куницкий нонушта қилиб бўлишгани заҳоти улар билан хайрлашди-да, пилдираганича ўзини кутиб турган автомобиль томон йўл олди.

Кася бильярдни ўйинга ҳозирлашни буюргач, уларнинг учови бильярдхонага ўтишди.

Машқ Дизманинг кийни қандай ушлаш лозимлигини кўрсатишидан бошланди. Сўнгра у соққани қандай уриш лозимлигини тушунтирди.

Кася ҳаммасини тез ўрганди: унинг қўли бақувват, кўзи ҳам мўлжални тўғри оларди.

— Сиз ҳали жуда яхши ўйнайдиган бўласиз,— деди Дизма.— Фақат бир оз машқ қилишингиз керак.

— Демак, Кася зийрак шогирд экан-да?— дея сўради Нина.

— Ҳа, кийни биринчи марта ушлаган одам сифатида жуда яхши ўйнади.

— Бильярд ўйинида энг қийини нима?— сўради Кася.

— Карамболь.

— Илтимос, кўрсатинг.

Дизма соққаларни стол устига тикди.

— Марҳамат, қаранг,— деди у,— энди мен ўз соққамни шундай урамани, у бориб кетма-кет икки соққага урилади.

— Бундай бўлиши мумкин эмас: улар бир чизикқа жойлашмаганку, ахир.

— Худди шуни карамболь дейишади-да,— дея жилмайди Никодим, аёлларни қойил қолдирганидан мамнун бўлиб.— Унинг бутун сири соққанинг турли жойда стол четига урилиб, йўналишини ўзгартиришида. Карамболь мана бунақа бўлади.

У соққани кий билан аста урган эди, карамболь ҳосил бўлди-қўйди. Хонимлар буни кўриб лол қилишди.

— Ахир бу геометрия-ку,— дея ажабланди Нина.

— Мен буни сираям ўргана олмайман,— гап қотди Кася.

— Балки, сиз ҳам уриниб кўрарсиз?— деди Дизма Нинага қараб.

— О, мен мутлақо ўйнолмасам керак,— жавоб қилди Нина. Лекин кийни қўлига олди.

Жувон чап қўлини кийга қай йўсинда тиргак қилишни билолмаган эди, Дизма унга тушунтира бошлади. Никодим қўлни столга қандай қўйиши лозимлигини кўрсатаётиб, аста унинг билагидан тутди. Нинанинг териси жуда силлиқ ва майин экан. Бу қўллар меҳнат нималигини билмас керак, дея хаёлидан ўтказди Дизма...

«Бадавлат бўлиш жуда ажойиб нарса-да,— дея ўйлади у яна,— бир имо қилсанг бас — кўнглинг тусаган нарсани бажо келтиришади...»

— Хўш, пан Дизма,— деди Нина,— мени ўргатгингиз келмаяпти, шекилли?

— Кечирасиз. Шунчаки... хаёл суриб қолибман.

— Қизиқ, нима ҳақида хаёл сурдингиз?

— Шунчаки ўзим... қўлингиздан тутганимдан сўнг:

бундай нозик қўллар меҳнат нималигини билмас керак деб ўйладим.

Нина қип-қизариб кетди.

— Рост айтдингиз. Ўзим ҳам анчадан бери уялиб юрибман. Бирон ишга қўл урай десам иродам заифлик қилади. Эҳтимол, шароитнинг ўзи шундай бўлгани учун ялқовлик қилаётгандирман.

— Албатта, шунча пули бор одам ишлаб ҳам нима қиларди,— деди Дизма мутлақо бегараз.

Нина лабларини тишлаб, ерга қаради.

— Сиз юз-хотир қилмай гапирдингиз, лекин, тан оламан, сиз ҳақсиз.

Жувоннинг нима демоқчилигини тушунолмай қолган Дизма, бир оз гангиб қолди.

— Пан Дизма ростўйликнинг худди ўзгинаси экан. Ўйлаган нарсасини бетингга айтади-қўяди,— деди Кася.

— Ноёб фазилат,— дея жавоб қилди Нина.

— Очиғини айтганда, бундай қилиш ҳамма вақт ҳам атрофдагиларга ёқавермайди.

— Лекин фойдаси бор. Менга сохта мақтовдан кўра аччиқ ҳақиқат юз карра кўпроқ ёқади...

— Менимча, мақтов билан пан Дизма — бир-бирига тўғри келмайдиган тушунча. Айтинг-чи,— деди Кася Никодимга қараб,— сиз, бирон марта бўлсин, аёлларга хушомад қилганмисиз?

— Бўлдмасам-чи. Агар мен чиройли аёлни кўрсам, унга бирор ёқимли гап айтишим-мумкин.

— Фақат шуми? Хўш, масалан, менга нима деган бўлардингиз?

— Сизгами?.. Ҳм...— Дизма хаёлга чўмиб, гўштдор иягини ишқаб қўйди.

Кася ҳаҳолаб кулиб юборди.

— Кўрдингми, Нина, мақташга келганда пан Дизма шунақа қийналиб қоладилар. Илтимос, мен тўғримда бирор нарса денг. Агар мени умуман мақтай олмасангиз, бирор айрим жойимни топиб мақтанг...

Қизнинг нозик тук қоплаган қорамағиз юзига қон югурди. Никодим ичида, Кася кўҳликкина экан, деб ўйлади. Лекин у барибир қандайдир сирли кўринарди: қизнинг Нинага тикилган қўй кўзларида ўқтин-ўқтин қандайдир галати бир ифода учқунларди.

— Сизнинг қулоқларингиз чиройли экан.

— О!..— дея ажабланди Кася.— Сиздан шу гапни

эшитаман деб сира ўйламагандим. Бултур қишда Ривье-рада бўлганимда, маэстро Берганонинг ўзи менга худди шу гапни айтган эди.

«Бергано дегани ким бўлдикин? Оббо лаънати, қўлга тушдиму»,— деган хаёл кечди Никодимнинг миясидан. У шоша-пиша деди:

— Тасвирий санъатни яхши тушунмайман. Унга ҳеч қачон қизиққан эмасман.

— Аммо бу нарса сизнинг улуғ рассомлар каби нозик дид билан баҳо беришингизга халал этмас экан,— дея муллоимгина эътироз билдирди Нина.

Қася кийни стол устига қўйди-да, бугунчалик бильярд ўйини жонига текканини айтди.

— Бориб қайта кийиниб чиқаман. Сиз мен билан бирга от миниб сайр қилгани бормайсизми?

— Раҳмат, ҳали қиладиган ишларим кўп,— жавоб қилди Никодим.

— У ҳолда бир ўзим бораман. Кечгача хайр, Ниночка,— Қася Нинанинг бўйнидан қучиб, лабидан ўпди.

Нина билан ёлғиз қолишгач, Дизма деди:

— У сизни ўз онасидек яхши кўрар экан.

Нина орқасига ўгирилиб, дераза олдига борди.

— Биз бир-биримизни опа-сингиллардек яхши кўра-миз.

— Чамаси, ёшингиздаги фарқ унча катта бўлмаса керак. Мен сизларни аввалига опа-сингил деб ўйладим. Лекин табиатингиз ҳар хил экан...

— Ҳа,— дея тасдиқлади Нина,— характер жиҳатидан ҳам, дунёқараш жиҳатидан ҳам биз бир-биримизга ўхшамаймиз.

— Аммо барибир бир-бирингизни яхши кўрасиз.

Нина жавоб бермади. Суҳбатни қандай давом эттиришни билмай қолган Дизма хайрлашишга қарор қилди.

— Мен борай энди. Яхши қолинг.

Нина жавобан бош ирғади-да, сўради:

— Сизга бошқа ҳеч нарса керак эмасми?

— Йўқ, миннатдорман.

— Марҳамат, агар бирор нарса керак бўлиб қолса, тортинмай хизматкорларга буюраверинг...

— Раҳмат...

Дизма таъзим қилиб, хонадан чиқиб кетди. У оғир қадам ташлаб коридордан борар экан, Нина Никодим-

нинг қип-қизил бўйни ҳамда кенг ва беўхшов елкасига тикилиб турди.

«Кучли одам шунақа бўлар экан-да,— хаёлидан ўтказди у.— Қизиқ... Ҳарқалай... Эҳ, хаёлпарастлигим қурсин!..» дея кулиб юборди Нина ва бармоқларини чирмаштириб, бутун гавдаси билан керишди.

Дизма яна Куницкийнинг ҳисоб-китоб дафтарларини ўқий бошлади, бироқ унинг мияси тундагидан ҳам баттарроқ ишламай қўйганди. Бу беҳисоб рақамларнинг тагига етиб бўлмайдигандек туюларди унга.

— Э, жин урсин!— дея сўкинди Никодим.— Ўзим ҳам ғирт тўнка эканман.

Дизма гимназияни эслади. У ерда тушунмаган нарсанинг ҳеч бўлмаса ёдлаб олишинг мумкин эди. Тўғри, жуда машаққатли иш, лекин шу йўл билан ўқитувчининг дағдағасидан қутуларди. Ниҳоят, агар ёдлай олмасанг. ўзингни касалга солиб, дарсга бормаслигинг ҳам мумкин... Бу ерда эса қутулишнинг чораси йўқ... Чунки ёдлаб олишинг иложи йўқ, касал бўлиш эса...

Никодим бирдан:

«Касал бўлиб олсам-чи?»— деб ўйлаб қолди. Хўш, бундан нима фойда?

«Ҳарқалай ишдан ҳайдалишни бир неча кун... ҳатто бир неча hafta орқага сураман-ку...»

Ажойиб фикр! Балки, бу орада бирор нарса ўзгариб қолар...

«Ҳа...— дея бир қарорга келди Никодим.— Ўйлаб ўтиришнинг нима ҳожати бор? Эртага эрталабданоқ касал бўлиб оламан — вассалом!»

У қандай касалликни танласам экан деб, бош қотира бошлади. Юқумлиси бўлмайди: касалхонага жўнатишлари мумкин. Ошқозоним оғриятти, дейиш ҳам мумкин эмас: овқат бермай қўйишади.

«Бод касалим кўзгади, десам-чи?»

Дизма ҳатто хурсанд бўлиб кетди:

«Шуниси маъқул, майли, доктор ҳам чақириб кўришин, у ҳам барибир ҳеч нимани билолмайди».

Хизматкор тушки овқатга чақиргани келганида, Дизма, ўнг қўлим билан ўнг оёғимда бод касали кўзгади, дейишга қарор қилиб қўйган эди. У шу бугуноқ, кечки овқат маҳали оёқ-қўли оғриётганидан шикоят қилади, эртага эса бутунлай каравотдан турмай қўя қолади. Уй-

лаб топган ҳйласидан Дизманинг бир зумда кайфи чор бўлиб кетди.

Стол атрофида ҳаммаси хурсанд ўтиришарди. Чама-си, хўжайиннинг йўқлиги хонимларга яхши таъсир қил-ганди. Суҳбат Қасянинг тиббиётни ўрганиш учун Швей-царияга жўнаши ҳақида бормоқда эди.

— Университетдан сўнг амалий иш билан шуғуллан-моқчимсиз?— дея сўради Дизма.

— Албатта.

— Касал бўлсак, сенга бориб даволанар эканмиз-да,— деди кулиб Нина.

— Сен-ку даволатарсан-а,— гап қотди Қася,— лекин пан Дизмага келсак...

— Бераҳм экансиз... Мабодо тобим қочиб қолса-ю, яқин атрофда врач топилмаса-чи?

— Сиз гаимни нотўғри тушундингиз. Мен аёллар касаллиги бўйича мутахассис бўламан.

— Шунақа денг? Афсус. Менинг бодим бор. Бу касал билан эса кўпроқ эркаклар оғришади.

— Нега энди, хотинлар ҳам оғришади...— деди Нина.— Ҳаммаси касалликнинг сабабига боғлиқ.

— Меники урушнинг асорати,— дея жавоб қилди Ни-кодим.

— Сиз офицер бўлганмисиз?

— Йўқ, оддий аскар эдим.

— Қандай ажойиб-а. Кўпгина машҳур кишилар ўшанда кул ранг солдат мундирин кийиб жанг қилиш-ган.

— Мундирлар кўк рангда эди,— дея билафонлик би-лан жувоннинг гапини тўғрилади Дизма.

— Албатта, умид ранги — сиз буни нозик ҳис этиб-сиз. Ярадор бўлганмидингиз?

— Йўқ. Урушдан қолган ягона хотира — бод касал-лим.

— Орденлар ҳам олгандирсиз, албатта?

Никодим орден олмаган эди, аммо у дарҳол ёлғон ишлатди:

— «Virtuti Militari»,¹ бундан ташқари унвонимни ҳам оширишди. Сал бўлмаса генерал бўлиб кетардим.

— Қандай қилиб?

— Мени унтер-офицер даражасига кўтаришди. Агар уруш тугаб қолмаганида, эҳтимол, генераллик унвонига-ча етиб борардим.

— Лекин урушдан сизда фақат ёқимли хотиралар қо-либди.

— У пайт ҳаётимнинг энг яхши даври эди,— деди Никодим ростига кўчиб.

— Тушунаман. Гарчи аёл киши бўлиб, ўзимни яра-ланган ва ўлаётган одамлар орасида бахтли деб ҳис этолмасам-да, ҳақиқий эркак учун урушнинг нима экан-лигини яхши тасаввур қиламан. Урушда чинакам эркак-лик туйғулари намоён бўлади. Ўртоқлик руҳи, кураш...

Дизма жилмайди. Шу тобда у телеграф батальони-нинг казармалари, сержантлардан бирининг товўқхо-наси, иссиқ қаҳва, қорни тўйиб, бекор юрган пайтларини эслади.

— Ҳа, йиртқич ҳайвонга айланасан у ерда,— дея тас-диқлади у.

— Жонгинам,— деди Нина Қасяга мурожаат қилиб, боя узилиб қолган гапини давом эттирар экан,— ҳарқа-лай тан олишинг керак: урушнинг ҳам ўз жозибаси бор. Бу нарса айниқса биз аёлларга қаттиқ таъсир қилади.

Қася елкасини қисди:

— Ҳаммага ҳам бундай эмас.

— Барча аёллар,— деди Никодим,— лапашангликдан кўпол кучни афзал кўришади.

— Ўзингизни бозорга солмай қўя қолинг,— дея кулиб юборди Нина.

Яна бир оз суҳбатлашиб ўтиришгач, Дизма ўзига аж-ратилган хонага йўл олди. У паркда хўжайинларнинг си-рини бажону дил айтиб берадиган анови телба граф билан учрашиши лозимлигини унутмаган эди.

Ҳеч ким кўрмаётганига ишонч ҳосил қилгач, Никодим айвонга чиқди-да, тусмол билан кекса арғувон тагидаги курсига олиб борадиган хиёбон бўйлаб юриб кетди. Би-роқ у ҳадеганда ўша курсини топа олмади. Шундан сўнг у Понимирский билан учрашишдан умудини уза бошлаган эди, яқингинада итнинг вовиллагани эшитилиб қолди.

— Шу ерда экан!— хурсанд бўлди Никодим.

Чиндан ҳам нарироқда сершоҳ қора қайин остида тинмай вовиллаганича Понимирскийнинг ити ирғишла-моқда эди. Дизма бошини кўтариб, юқорига қаради-ю,

¹ Ҳарбий жасорати учун (лат).

хайратдан донг қотиб қолди: ёш граф шохнинг айрисида ўтирарди.

— А, бу сизмисиз!— дея қичқирди у юқоридан.— Жуда яхши!

Понимирский ерга осонгина сакраб тушди-да, Дизмага бош ирғади.

— Куникка мен ҳақимда гапирдингизми?— сўради у. Никодимга шубҳа билан тикилар экан.

— Йўғ-е, худо сақласин! Иннайкейин, унинг ўзи уйда йўқ ҳам.

— Буниси яхши бўлибди. Дарахтга чиқиб ўтирганимни кўриб ажабланмадингизми?

— Йўқ, нега энди...

— Биласизми, буни атавизм дейдилар. Баъзан одамнинг жуда ҳам ибтидий аҳволига қайтгиси келиб қолади. Сизда ҳам ҳеч шундай бўлганми, пан... Фамилиянгиз нима эди?

— Дизма.

— Ҳа, ҳа, Дизма. Аҳмоқона фамилия экан. Исмингиз-чи?

— Никодим.

— Қизик, сира Никодимга ўхшамайсиз-ку. Ҳай, майли, бунинг аҳамияти йўқ. Итим Брут ҳам Брутга ўхшамайди. Узимни кўрган одам ҳам исминни Жорж деб ўйламайди. Демак, анови аблаҳ қаергадир кетди, дедингизми?

— Ҳа, бир кунга кетди.

— Яна бирор қаллоблик қилмоқчидир-да. У биздан Коборовони тортиб олганидан хабарингиз борми?

— Йўқ, бу тўғрида ҳеч нима эшитмаганман.

— Куник судхўрлик билан шуғулланарди. Бир пайт отам анчагина пул қарздор бўлиб қолди. Боз устига урушнинг қасри тегиб, молиявий аҳволимиз жуда мушкуллашиб қолди. Шундан сўнг Куник ишни осонгина чувалаштириб юборди. ва охир-оқибатда отамни Коборовони ёлғондакимига сотишга кўндирди.

— Ёлғондакимига дейсизми?

— Аниқ билмайман, бу ишга тишим ўтмайди. Шу ниси маълумки, у муттаҳамчилик йўли билан ер-мулки мизни ўзлаштириб олди. Ҳай, майли. Ҳали уни авахтаг тикишади.

— Хўп, яхши,— дея эҳтиёткорлик билан гап бошлади

Дизма,— нега бўлмасам синглингиз Куниц... ўша Куникка турмушга чиқди?

— Отамни яхши кўрганидан. Агар Коборовони ташлаб кетишга тўғри келганида отам буни сира чидаёлмасди. Муттаҳам Куник эса буни сезиб қолди-да, отамга: агар Нина менга турмушга чиқса, Коборовони унинг номига ёздириб қўяман, дея ваъда қилди. Фақат шу йўл билангина отамерос мулкимиз Понимирскийлар қўлида қолиши мумкин эди. Синглим шу ишни деб ўзини қурбон қилди, мана энди жабрини тортяпти. Чунки отам тўй ўтгач, бир йилдан сўнг барибир дунёдан ўтди. Анави аблаҳ эса Нинани алдаб-сулдаб, жуда катта пуллик векселларга қўл қўйдирибди-да, сўнг ваколатнома ёздириб олибди. Синглимнинг ўз ер-мулкида бекалик қилолмаслигининг сабаби ҳам ана шунда. Аблаҳ Куник бу ерда ҳамма ишга хўжайин бўлиб олган.

— Унинг қизи-чи, бу ишларга у қандай қараяпти?

— Қасями? Маймун у. Лекин Куникни ёмон кўради: айтишларига қараганда, у албаҳ Қасянинг онасини хўрлаган экан.

— У ўлганми?

— Ким?

— Пан Куникнинг биринчи хотини-да!

— Қанақа пан?— дея ҳурпайди Понимирский.— Муттаҳам у, аблаҳ у, пан эмас. Мен пан бўламан! Тушундингизми?

— Тушундим, тушундим,— деди шошилиб Дизма,— Демак, ўлган экан-да?

— Биринчидан, бу билан менинг ишим йўқ, иккинчидан, ўлганига анча бўлган. Менга папирос беринг.

Понимирский папирос тутатди-да, оғзидан ҳалқа-ҳалқа тутун чиқарганча хаёлга чўмди... Унинг кечагига қараганда бугун анча хотиржам эканлигини пайқаган Дизма ботиниб сўради:

— Сизни уйдан нега чиқариб юборишган?

Понимирский унинг саволига жавоб қилмай Дизманинг кўзига узоқ тикилиб турди. Ниҳоят, у Никодим томон энгашиди-да:

— Эҳтимол, сизнинг менга фойдангиз тегиб қолар...— дея шивирлади.

— Мени-я?— ажабланди Дизма.

— Жи-и-им!— Граф атрофга алнаглаб қарай бошлади.— Қимдир гапимизни эшитаётганга ўхшайди.

— Бу ерда ҳеч ким йўқ-ку.

— Жим, Брут! Қани, қидир жосусни қидир деяпман! Ит эгасига эсанкираб тикилганича жойидан қўзғалмай тураверди.

— Хе, махлуқ!— деди зардаси қайнаб граф.— Иўқол бу ердан.

У ўрнидан туриб, оёқ учиди юрганича буталар ичини айланиб чиқди. Сўнг яна курсига келиб ўтирди-да, ибраторомуз оҳангда деди:

— Эҳтёткор бўлган дуруст.

— Менга фойдангиз тегиши мумкин дедингиз...— дея эслатди Дизма.

— Ҳа. Сиздан қурол сифатида фойдаланаман. Лекин сиз менинг ҳамма гапимга миқ этмай қулоқ солишингиз керак. Бу ҳақда ҳеч кимга оғиз очмайсиз. Аввало сиз Варшавага, холам пани Пшеленскаянинг олдига боришингиз керак. Холам жуда тентак, шу билан бирга жуда ҳурматли зот. Кеча тўғри айтган эдингиз: ҳурматли зотларнинг ажсарияти тентак бўлишади...

— Чиндан ҳам шундай...

Понимирский истехзо билан башарасини бужмай-тирди.

— Лекин сиз бу қонундан истисно экансиз,— дея гапини давом эттирди у.— Чунки сиз ҳам аҳмоқсиз, аммо сизни ҳурматли зот деб бўлмайди. Бироқ бунинг аҳамияти йўқ. Бизни муҳимроқ ишлар кутяпти. Гап бундай: Пшеленская холамнинг таниш-билишлари жуда кўп, кейин у Куникни кўргани кўзи йўқ. Шунинг учун ҳам у менинг ишим юзасидан сизга ёрдам берарди.

— Қанақа иш юзасидан?

— Мен гапирётганимда жим туриб эшитинг, жин урсин сизни! Куник мени жинни деб эълон қилди. Мени-я! Тушуняпсизми? Кейин менга васийлик қилиш ҳуқуқига эга бўлиб олди. Гап бундай, холам, кимлигини аниқ билмайману, лекин мутахассисларни йиғиши керак... Улар консилиум ўтказиб, менинг руҳан соғлом эканлигимни тасдиқлашлари лозим. Тушуняпсизми?

— Тушундим.

— Мен холамга хат ёзиб, сизни касбдошим сифатида тавсия қиламан. Тўғри, сиз кўринишингиздан кўпроқ этикдўзга ўхшайсиз. Лекин холам анчадан бери Куникнинг адабини беришни орзу қилиб юрибди, шунинг учун ҳам ишонади. Холамга мени таҳқирлашаётганини, тутқунликда сақлашаётганини айтасиз. Хуллас аҳволимни обдан ёмонлаб гапириб берасиз...

— Яхши, лекин...

— Жим! Билмасангиз, билиб қўйинг: бунинг учун мен билан дўстлашиш шарафига муяссар бўласиз. Сўнг-ра сизга умрбод маош белгилайман. Қалай, етадими? Ҳозир бориб хат ёзаман. Варшавага жўнашингиз олди-дан батафсил кўрсатма олиш учун олдимга кирасиз. Хатни ҳам ўшанда оласиз. Агар мени чақғудек бўлсангиз, билиб қўйинг: итдек отиб ташлайман! Хайр.

У ҳуштак чалиб итини чақирди-да, бир сакраб, буталар ортида ғойиб бўлди.

«Телбалиги аниқ,— дея хаёлидан кечирди Дизма.— Лекин ҳарқалай графнинг ҳикоясида, озгина бўлса-да, ҳақиқат борга ўхшайди. Куницкий Коборовони сотиб олганман, деганди. Хотини билан қизи уни ёмон кўришади. Турган гап, анови телба ва унинг режалари билан овора бўлиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Аммо бир ўйлаб кўрсам ёмон бўлмайди: эҳтимол, бу чигалликдан ўзимга бирор фойда чиқаришим мумкинми?...»

Ҳозирча у қандай фойда кўриши мумкинлигини билмасди, аммо бировнинг сиридан воқиф бўлиб қўйиш халал бермаслигини ҳис этарди. Айниқса унинг ҳозирги аҳволида бу нарсанинг нафи тегиши мумкин эди.

«Ҳеч бўлмаганда анови телбанинг гапи қанчалик ростлигини билиб қўйиши керак».

Дизманинг мясига, агар Понимирскийнинг гапи рост бўлса, у ҳолда Куницкийга сиригини фош этаман, деб пўписа қилишим мумкин, деган фикр келди. Никодим хаёл суриб борар экан, уй олдида хизматкорга дуч келиб қолди. Хизматкор унга хўжайин машинани қайтариб юборгани, ўзи эса иш чиқиб қолгани туфайли эртага қайтажagini хабар қилди.

Бу янгиликдан Дизманинг боши осмонга етди. У яна бир кун мазза қилиб дам олади! Лекин у бод касали қўзғашини пайсалга солиб ўтирмасликка қарор қилди. Ҳарқалай у Куницкий билан учрашишдан бир кун олдин касал бўлиб олса ёмон бўлмайди.

Шу боисдан ҳам Никодим кечки овқат маҳали гоҳ елқаси, гоҳ тиззасини ушлаб, гўё қаттиқ оғриқдан азоб чекаётгандек, тўлғана бошлади. Иккала аёл айниқса Нина, ачиниб унинг касалини суриштира қетишди. Дизма бод касали борлигини айтгач, аёлларнинг иккови яқдиллик билан Коборовонинг нам иқлими бу касални қўзғашига сабаб* бўлиши мумкинлигини тасдиқлашди.

Нина ҳатто буни олдиндан айтиб қўймагани учун кечирим ҳам сўради.

Компот ичиб бўлингач, оғриқ жуда авжига чиқди. Дизма хонимлардан афв этишларини сўраб, ўз хонасига йўл олди, Нина хизматкорга уни кузатиб қўйишни буюрди-да, ўзи бирор дори-дармон топиш учун хонаки аптекасига чиқиб кетди.

Дизма ўзидан хурсанд эди. У касал бўлишни ҳам жуда ўрнига қўйди. Уни ечинтириб, тўшакка ётқизган ва тез орада дори олиб келган хизматкорнинг ташвишли кўриниши ҳам шундан далолат бериб турарди.

Орадан чорак соат ўтгач, эшик тақиллаб қолди.

— Кираверинг,— дея жавоб қилди Дизма. Шундан сўнг эшик очилиб, Нинанинг товуши эшитилди:

— Қалай, тузукмисиз?

— Мазам йўқ.

— Мабодо бирор нарса керак эмасми?

— Йўқ, раҳмат.

— Яхши ухлаб туринг. Эртагача тузалиб кетасиз, деб умид қиламан.

— Тунингиз хайрли бўлсин.

Хонага сукунат чўмди. Боя тўйиб овқатланиб олган Дизмани мудроқ босди.

«Бу Нина жуда ёқимтой хотин экан,— дея хаёлидан ўтказди у уйқуга кетар экан,— графиня...»

5-боб

Коборовонинг иқлими Никодим Дизманинг касалига жуда ёмон таъсир қилди. Эрталаб унинг кечаси билан мишжа қоқмай чиққани ва оёқ-қўлидаги оғриқ янада кучайгани маълум бўлди. Оқсоч хотин Нинага ана шундай хабар олиб келди. Сўнгра у Дизманинг олдига бир талай дори-дармон олиб қайтди-да, беканинг ўқиш учун бирор китоб керак эмасмикин, деб сўраётганини хабар қилди.

Дизманинг китоб ўқишга хуши йўқ эди. Бироқ у нодон бўлиб кўринишдан чўчиб, оқсоч хотинга китобни қўлида тутиб туришга қийналишини айтди.

Бу баҳона кутилмаган натижа берди. Эшик ортидан Нинанинг товуши эшитилди:

— Салом, пан Дизма. Аҳволингиз енгиллашмагандан жуда хафаман. Балки, доктор чақиртириш керакдир?

— Йўқ, керак эмас,— дея қатъий оҳангда рад қилди Никодим.

— Ҳойнаҳой, зерикаётган бўлсангиз керак. Агар сизга китоб ўқиб беришса-чи?

— Лекин қим ҳам ўқиб берарди дейсиз?

Нина бир оз индамай турди-да, сўнг сўради:

— Олдингизга кирсам майлими?

— Марҳамат.

Нина ичкарига кириб, ҳамдардлик ва синчковлик билан Никодимга тикилди. Кейин ўзи китоб ўқиб беришни таклиф қилди. Дизма безовта қилгани учун ундан кечирим сўради, миннатдорчилик билдирди, розилик беришдан бошқа иложи қолмади.

— Қўйсангиз-чи! Арзимаган нарса-ку! Шундай ҳам ишсиз юрибман. Бундан ўзим ҳам хурсанд бўламан. Айтнинг-чи, сизга қайси ёзувчининг асарини ўқиб берай?

Никодим ўйланиб қолди: Лисковда зиёли одамлар ўқийдиган бирор дурустроқ ёзувчини танилаш керак. Шу пайт у исми Джек деб талаффуз этилса-да, лекин қандайдир бошқача ёзиладиган бир инглизни эслади.

— Балки, Джек Лондондан ўқиб берарсиз?— деб алтимос қилди у.

Нина жилмайиб, бош ирғади.

— Ҳозир олиб келаман.

У тезда муқоваси чиройли бир неча китоб кўтариб қайтди.

— Сиз Джек Лондонни яхши кўришингизни эшитиб, сира ажабланганим йўқ.

Умри бино бўлиб Лондоннинг бирор асарини ўқи-маган Дизма гап қотди.

— Чиндан ҳам у менга жуда ёқади, лекин сиз нега бундай дедингиз?

— Мени кечирасиз, эҳтимол, бу шунчаки мақтанчоқликдир, аммо мен ўзимни анчайин кузатувчан одам деб ҳисоблайман. Гарчи сиз Splendid isolation¹... яъни ички гуйгулар билан яшовчи киши, табиатан одамови бўлсангиз-да, характерингизни тушуниш унча қийин эмас экан.

¹ Ажойиб ёлғизликда (ингл.).

— Наҳотки?

— Ҳа. Биз, аёллар, эҳтимол бунга илмий йўл билан ва ҳатто методик услуб орқали эришмасмиз. Лекин биз психоанализ, бошқача қилиб айтганда, амалий психология бўйича мутахассисмиз. Бу ўринда зийраклигимиз тадқиқот методининг ўрнини босади, наздик сеза билши қобилияти эса бизни хатолардан асрайди.

«Оббо, роса валдиради-ку», хаёлидан ўтказди Дизма.

— Шу боисдан ҳам,— дея давом этди Нина китобни ихтиёрсиз варақлар экан,— биз очиқ китобдан кўра ёпиқ китобнинг калитини осонроқ топа оламиз.

— Ҳм, ҳар қандай китобнинг ҳам саҳифасини осонгина очиш мумкин бўлган бир пайтда қандайдир калит қидириб ўтиришнинг нима ҳожати бор?— дея эътироз билдирди Никодим.

У ёпиқ китоблар ҳақида сўз очган Нина ҳозир китобни очмай туриб, Лондон асарини муқова устидан ўқишни намойиш қилмоқчи шекилли, деган хаёлга борди. Шунинг учун ҳам қўшимча қилди:

— Китобни очишдан осон иш йўқ.

Нина унинг кўзига тикилди-да, эътироз билдирди:

— Йўқ, ундай эмас. Шундай китоблар борки, бу усулни ёқтиришмайди. Энг қизиқарлиси ҳам ана шу китоблар. Улар фақат хаёлан ўқиш мумкин. Ё фикримга қўшилмайсизми?

— Билмадим,— жавоб қилди Дизма сира ўйлаб ўтирмай.— Мен бундай китобларни учратган эмасман. Жуда қимматбаҳо нашрларни кўрганман, лекин ҳар қандай китобни ҳам осонгина очиб, ўқиб чиқишим мумкин.

— Буни тушуниш қийин эмас: сиз, чамаси зериктирадиган китобларни умуман қўлингизга олмасангиз керак. Сизни қизиқтирган китоблар эса гўё магнетизм таъсирида ўз-ўзидан очилса эҳтимол. Кучли ирода соҳиби бўлмиш одамларга хос нарса бу...

Дизма: «Нималар деб валдираяпти бу хотин!»— деганича кулиб қўйди. Сўнг деди:

— Ахир китобнинг саҳифасини очиш учун ёш боланинг ҳам кучи етади-ку.

— Аммо сиз жуда кучли характерга эга экансиз..

— Мен-а?— гоят ажабланди Дизма.

— О, баҳслашмай қўя қолинг. Менда бу фикрни тасдиқловчи бир талай далиллар бор,— деди марғу

жилмайиб Нина.— Масалан, сизнинг Джек Лондон асарларини яхши кўришингизни олайлик... Ахир бу сизнинг дидингизга жуда хос-ку! Нега Поль Жаральди, Моруа, Уайльд, Синклер Льюис, Жеромский, Мани ёки Шоуни эмас, худди Лондонни яхши кўрасиз? Чунки Лондон тинч ижодий қахрамонлик поэзиясини, кураш қудратининг ибтидосини, меҳнат мадҳиясини куйлайди.

Дизма индамай қолганди.

— Ана кўрдингизми. Олдиндан айтишим мумкин: сиз Шопенни эмас, Брамсни яхши кўрасиз, сизга Яцек Мальчевскийдан кўра Матейко кўпроқ ёқади, қалбингизга Сирано де Бержеракдан кўра Линдберг яқинроқ туради, готик услубда яратилган осмон ўпар биноларни барокко ва рококо услубидаги иморатлардан афзал кўрасиз...

Жувон Никодимга ёш болаларникидек катта-катта мовий кўзларини тикиб турарди. Шу тобда у: «Менга қанақа ўйинчоқ олиб келганингизни яхши биламан, амаки!»— деяётган болани эслатарди.

Дизма нима деб жавоб беришни билмай қолганди, шу боисдан ҳам, гўё қаттиқ оғриқ тургандай тўлганиб инграй бошлади. Нина ташвишга тушиб, Никодимдан, гапим жонингизга тегмадими, эҳтимол, бир оз ухлаб олишни истарсиз?— дея сўрай бошлади...

— Менга очиғини айтинг-чи, дидингизни тўғри аниқладимми?

«Жин урсин, мен буни қаёқдан билай!»— дея хаёлидан ўтказди Никодим ва ҳар эҳтимолга қарши жавоб қилди:

— Қисман тўғри аниқладингиз.

— Хўп, яхши,— деди Нина мамнуният билан ва кулиб юборди.— Келинг, бирор нарса ўқиймиз бўлмасам. «Қондошлар» ҳикоясини ўқиб берайми?

— Марҳамат.

Нина асарни ўқий бошлади. Унда ўғирлаб кетилган ит ҳақида ҳикоя қилинарди. Дизма, қачон полиция аралашаркин, дея бетоқат бўлиб кута бошлади; бироқ ҳикоя мутлақо бошқа изга тушиб кетди. Шундан сўнг секин-аста воқеанинг калавасини йўқотиб қўйган Никодимнинг қулоғига Нинанинг ёқимли товушидан бўлак ҳеч нима эшитилмай қолди.

У ҳозиргина ораларида бўлиб ўтган гап тўғрисида ўйлай бошлади ва дилида, суҳбатимиз жуда галати бўлди,

деган хулосага келди: гўзал Нина китоб тўғрисида эмас, гўё мутлақо бошқа нарса ҳақида гапиргандай эди... Ёки, эҳтимол, у?..

Шунда у бирдан Лисков почта идорасининг нозирни пан Бочек квартирасидаги кичкина меҳмонхона, унинг эрга тегмаган икки қизи, бошланғич мактаб муаллими-си панна Валяскова, суд котиби Юрчак ва Лисковнинг «киборлар жамияти»га мансуб бўлак йигит-қизларни эслади. Куницкийнинг саройи олдида оддий кулбадек кўринадиган бу меҳмонхонага улар цензура-цензура ўйнаш учун йиғилишарди. Панна Ледзя Бочек хона ўртасига ўтирганича ўзини китоб қилиб кўрсатарди. Шундан сўнг атрофдагилар у ҳақида турли алмойи-алжойи гапларни айта бошлашарди: биров уни ҳали варағи қирқилмаган жилд деса, бошқаси қизни ошпазлик китоби ёки шеърлар тўплами деб атар, баъзилар эса, бу китобнинг муқовасигина чиройли, аммо ичини очмаган маъкул дейишарди... Ҳа-ҳа!

Чамаси, бу ҳам шунга ўхшаган бир ўйин бўлса керак... Ҳа, худди шундай! Бироқ бу пани унга яхши гап айтдимиз ёки ёмонми?.. Эҳтимол, яхши гап айтгандир; ундай деса, бу боёнларни сира тушуниб бўлмайди!

«Унга ёқиб қолган бўлсам-а?.. Йўғ-е, бундай бўлиши мумкин эмас».

Нинанинг товуши ҳаяжондан титрар ва гоҳ баландлашиб, гоҳ пасаярди. Жувоннинг киприклари оппоқ ёноқларига узун соя ташлаб турарди. Куёш нурида унинг узун сочлари ялтирарди. Дарахт япроқлари орасидан тушган шуъла гиламнинг у ер-бу ерини парча-парча қилиб ёритаркан, липиллаб ўйнарди. Ҳамма ёқни июль ойида очиладиган гуллар ва лаванданинг муаттар ҳидлари тутиб кетганди. Хонада тилла суви югуртирилган ва биринж билан безатилган мухташам мебель ярқираб турарди. Нақшинкор шифтга ёқут шилшилалари кўзни қамаштирувчи оғир қандил осилган эди.

«Ё кудратингдан парвардигор, бир ҳафта бурун мен, Никодим Дизманинг ана шу ҳашаматли хонада, ажойиб тўшакда ётишиму, манови гўзал хонимнинг менга китоб ўқиб бериши кимнинг хаёлига келибди дейсиз!»

У кўзларини юмган эди, бирдан юраги орқасига тортиб кетди:

«Буларнинг бари шунчаки туш, шунчаки хаёл бўлса-я, агар ҳозир кўзимни очиб, яна Луцкаядаги Бартиклар уйининг қурум босган деворларини кўрсам-а? Манови

товуш-чи... Бу Валентовага «Курьерни» ўқиб бераётган Маньканинг овози эмасму, ишқилиб?»

Шу пайт товуш эшитилмай қолди ва орадан бир оз вақт ўтгач, Нинанинг:

— Ухлаб қолдингизми?— дея сўрагани эшитилди. Дизма кўзларини очди-да, жилмайди:

— Йўғ-е, нима деяпсиз!

— Оғриқ босилдими? Енгил тортдингизми, ишқилиб? Никодим яна жилмайди.

— Оғриқ босилгани йўғу, лекин анча енгил тортдим. Нина индамади.

— Сиз шу ердалигингизда, ўзимни яхши ҳис қиламан.

Нина унга маъюсгина қараб қўйди ва ҳеч нима демади. Никодим жувоннинг укаси, анови телба уни бахтсиз деганида, рост гапирганга ўхшайди, дея хаёлидан ўтказди. Буни ва умуман, графдан эшитган бошқа гапларни текшириб кўришнинг қулай фурсати келган эди. Шу боседан ҳам Дизма:

— Бирор нарсадан хафамисиз?— дея сўради.

— Бу уйда кайфиятим яхши дейиши мумкин бўлган ягона одам сиз бўлсангиз керак.

— Нега энди?

— Чунки сизни бу уйга боғлаб турган бирор нарса йўқ... Эй худойим, ахир сиз ҳар дақиқада бу уйдан бутунлай бош олиб кетишингиз мумкин.

Жувоннинг кўзларида ёш милтираб, лаблари титрарди.

— Хали қочиб кетасиз ҳам...

— Йўқ,— оладиган катта маошини эслар экан, қизгин эътироз билдирди Никодим,— мен бу уйда иложи борича кўпроқ қолишни истардим.

Нина қизариб кетди.

— Сиз буни чин кўнглингиздан гапиряпсизми?

— Бошингизни қотириб нима қиламан? Албатта чин кўнглимдан.

— Ахир бахсиз кишилар орасида яшашдан чўчимайсизми?

— Сира ҳам. Кейин, сиз нега ўзингизни бахтсиз ҳисоблашингиз керак экан? Ахир ёш, соғлом, бадавлат аёлсиз, енгил ҳаёт кечирасиз...

— Эҳ!— дея унинг ганини бўлди Нина.— Шу ҳам ҳаёт бўлди!

Дизма унга кўз қирини ташлади.

— Нима, эрингиз яхши кўрмайдими?

— Эрим?— Жувоннинг юзида нафрат ва ижирганиш ифодаси пайдо бўлди.— Эриммиш-а! У мендан нафратланишини истардим. Мени унда нима илинжим бор? Фақат бойлик орттиришни ўйлайди, ягона ташвиши... Унинг интилишлари менга бутунлай бегона!.. У ҳеч қачон менинг қалбимни тушунишга ҳаракат қилган эмас...

Аёл лабларини тишлади.

— Дарвоқе, бу гапларни сизга нега айтаяпман?

— Айтганингиз жуда яхши бўлди.

— Сиз бусиз ҳам ҳаммасини кўриб турибсиз. Пан Никодим, айтинг-чи, ёлғиз одам, мутлақо ёлғиз одам бахтли бўлиши мумкинми?

— Билмадим... Мен мутлақо ёлғизман.

— Наҳотки? Ҳеч кимингиз йўқми? Оила ҳам қурмаганмисиз?

— Ҳеч кимим йўқ.

— Бу ҳолдан эзилмайсизми?

— Чамаси, эзилмасам керак.

— Чунки сиз эркаксиз. Боз устига одамовисиз, иродангиз кучли, табиатан барқарорсиз, шунинг учун ҳам ёлғизликни ҳис этмайсиз. Ҳатто мен каби занфа бир аёлнинг ёлғизлигини тушуна олишингизга ҳам имоним комил эмас.

— Сизнинг ўғай қизингиз бор.

— Эҳ! Касяни айтяпсизми...— деб юборди Нина ўкинч билан ва яна лабини тишлаб ерга қараганича давом этди.— Биласизми, бемалол гаплашиш мумкин бўлган сиз каби одамни кўп йиллардан бери биринчи марта учратишим... Сизнинг ҳамдардлингизда кишининг нафсониятига тегадиган ачиниш ҳам, ҳиссиз кузатувчининг бепарқлиги ҳам сезилмайди... Биласизми, мен ҳеч ким билан учрашмайман. Дилимдаги барча гапларни очиқ айтган биринчи одам сиз бўлдингиз. Кейин, сезиб турибман, мени тўғри тушуняпсиз.

Нина ёноқлари қизариб, ҳаяжон билан гапирмоқда эди. Дизма жувонга ёқиб қолганига шубҳаланмай қўйганди.

— Ўз қайғу-аламларимни гапиравериб сизни хафа қилиб қўймадимми?

— Йўғ-е, худо сақласин.

— Наҳот менинг гапларим сизни қизиқтираётган бўлса?

— Жуда ҳам.

— Сиз менга жуда меҳрибонлик қиляпсиз.

— Сиз ҳам менга меҳрибонлик қилдингиз. Хафа бўлманг: ҳаммаси ўтиб кетади, фақат ҳасратни нига солмаслик керак.

Нина жилмайди.

— Сиз, менга, йиғлаётган ёш болани овутиш учун қўпол ҳазил қиладиган катта одамдек муносабатда бўлялсиз. Лекин, билсангиз, тўпорилик ҳам баъзан яхши даво бўлади.

— Фалокат олдида чекинмаслик керак, ундан қутулиш йўлини излаш лозим.

Нина қовоғини солди.

— Бу ўринда нажот кутиб бўлмайди.

— Ҳар кимнинг бахти ўз қўлида,— деди ишонч билан Никодим.

— Агар у қўл бақувват бўлса, албатта. Қўлларимнинг қандай заифлигини ўзингиз кўриб турибсиз-ку ахир.

Шундай дея, у, хушбўй атир ҳиди анқиб турган қўлларини Никодим томон узатди. Дизма бу қўлларни тутиб ўпган эди, жувон ўз навбатида унинг қўлларини қисиб қўйди.

— Забардаст қўллар керак,— деди у,— масалан, мана Сизникидек... Бундай қўлларга тақдирингни бемалол ишониб топшириш мумкин. Баъзан мен: кучли ирода ҳар қандай тўсиқни ҳам енгиб ўтиши мумкин, унинг учун иложсиз нарсанинг ўзи бўлмаса керак, деб ўйлаб қоламан... У ҳар нарсага қодир, у пўлатни емиради, келажакни бунёд этади... Бундай ирода соҳиби худбин бўлмаса, албатта, заиф бечораларга ёрдам қўлини чўзади... Бундай одамнинг қудратида қанчадан-қанча поэзия бор-а!..

Нина қўлини секингина тортиб олди-да, қўшимча қилди...

— Сизга ҳиссиётга берилган аёл бўлиб кўринсам керак-а?

Дизма нима деб жавоб беришини билмай қолганди, шу боисдан ҳам у эски ҳийласини ишлатиб, гўё оғриқнинг зўридан инграгандай, тирсагини чангаллади.

— Оғрияптими?

— Жудаям.

— Бечора! Балким, доктор чақиртириш керакдир?

— Йўқ. Раҳмат. Керак эмас.

— Сизга жуда ёрдам бергим келяпти.
— Ғоят раҳмдил экансиз.
— Раҳмдиллигимдан нима фойда?— деди Нина маъ-
юслик билан ва китобни қўлига олди.— Яна ўқиймизми?
— Эҳтимол, жонингизга теккандир?
— Э, йўқ, мен товуш чиқариб ўқишни яхши кўраман.
Шу пайт эшик тақиллаб, Қасянинг товуши эшитилди.
— Нина, бир минутга чиқиб кетолмайсанми?
— Кечирасиз,— деди Нина, ўрнидан тураркан,— ҳо-
зир келаман.

Ташқаридан Қасянинг зарда билан алланималар де-
гани эшитилди, сўнг ҳаммаёқ жимиб қолди.

Дизма ўз аҳволи ҳақида ўйлай бошлади. У Нинага
ёқиб қолгани аниқ. Бунга шубҳаланмаса ҳам бўлади.
Хўш, бундан қандай фойдаланиш мумкин? Унинг ёрдами
билан бошқарувчилик ўрнида кўпроқ ишлай олармикин?

«Бундай бўлиши даргумон,— дея ўзига-ўзи эътироз
билдирди Никодим.— Унинг эрига гапи ўтмайди. Чол
ҳеч қандай ишга ярамаслигимни сезган заҳоти кавушим-
ни тўғрилаб қўяди. Уззу кун касал бўлиб ётавериш ҳам
мумкин эмас!»

Дизма кутилмаганда шундай ўқимишли хонимга
ёқиб қолганидан ўзи ҳам ажабланди. Бироқ у бундан
на хурсанд бўлди, на фахрланди. Шу тобда унинг мия-
си фақат бир нарса билан: Коборовода иложи борича
кўпроқ қолиш йўлини топиш билан банд эди. Бирор
бошқа туйғу ҳозир уни бу фикрдан чалғита олмасди.
Нина, чамаси, уни ишончга лойиқ деб ҳисоблайпти. У
хам Никодимга ёқади, бироқ бу туйғу унинг Қася,
Манька ва умуман ҳар қандай ёш жувонга бўлган мо-
йиллигидан ортиқ эмасди.

Никодим Дизма ҳали севги нималигини билмасди.
Унинг ҳаёт китоби саҳифаларида онда-сонда рўй берган
тасодифий, ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмаган учра-
шувларгина ёзилиб қолганди. Ҳозир у Нинани ўйлар
экан, келажакни тасаввур қилишга, бирон режа тузиш-
га уринмасди. Боз устига туғма эҳтиёткорлик туйғуси
унинг раъйини қайтариб турарди: ахир бу нарса унга
зарар келтириши мумкин эди-да. Бирдан бу ишларни
эри фаҳмлаб қолса-чи?

Нина қайтиб кирганида анча хафа кўринарди. Бунни
кўриб Никодим, чамаси, Қася билан ораларида бирор
кўнгилсиз гап ўтган бўлса керак, деган қарорга келди.
Жувон ўқишда давом этди, бироқ энди улар тушга қа-

дар ўзаро гаплашишмади. Тушликдан сўнг ухлаб қол-
ган Никодим кечқурун, қош қорайгандагина эшикнинг
тақиллашидан уйғониб кетди. Хонага Куницкий кириб
келди.

У Дизманинг бетоблигидан ғоят хафа бўлиб, дарҳол
телеграмма билан доктор чақиртирмоқчи бўлди. Нико-
дим анча тузуқ бўлиб қолгани ва эрта-индин оёққа ту-
риб кетажagini айтиб, уни бу фикрдан аранг қайтарди.

— Эҳ, қани энди тезроқ тузалсангиз жуда соз бў-
ларди-я,— хурсанд бўлиб кетди Куницкий,— бўлмасам
анови Ольшевский мени тириклайин гўрга тиқай деяп-
ти; қандай қилиқлар чиқараётганига ақлим бовар қил-
майди. Тасаввур қилинг-а: қайрағоч бердирмай қўй-
ди — гўё мен заколатни охиригача тўламаган эмишман.
Заколат эса қирқ минг икки юз злотийни ташкил этар-
ди. Шу лаънати икки юз злотийни унутиб қўйибман,
худо ҳаққи, унутибман. Энди бўлса у аблаҳ бутун иш-
ни тўхтатиб қўйди. Қандайдир арзимас икки юз зло-
тийни деб-а! Сиқилиб ўлиши мумкин одамнинг!

Куницкий ҳаяжонланиб, борган сайин тезроқ бидир-
ларди. Чол давлат ўрмонлари дирекцияси билан оли-
ниб қолгани ҳақида бир соатга яқин гап сотгач, охири
Дизманинг аралашуви туфайли ниҳоят сарсонгарчи-
ликдан қутулажасига умид билдирди. Фақат қадрли пан
Никодим тезроқ Варшавага бориб, у ерда министр
Яшунский билан гаплашса бўлгани.

Дизма чолга оёққа турган заҳоти Варшавага бориб
келишини ваъда қилди.

— Нима, дейсиз, азизим пан Никодим, иш осон кў-
чармикин? Тезроқ бир ёқли қиласизми?

— Тўғрилаймиз,— дея жавоб қилди Дизма,— хоти-
рингиз жам бўлсин. Фақат майда харажатлар учун пул
керак бўлиб қолиши мумкин.

— Харажат дейсизми? Бунинг қийин жойи йўқ. Қан-
ча керак бўлса, нақд бераман. Хўш, қалай, Коборово
сизга ёқдими? Зерикмаяпсизми ишқилиб?

Дизма эътироз билдирди. У вақтни жуда кўнгилли
ўтказаетган эмиш.

— Варшавада ишларимиз тўғрисида гаплашаётга-
нингизда, бир нарса ёдингизда бўлсин... Коборово
менинг номимга эмас, хотинимнинг номига ёзилган.
Расмийчилик юзасидан шундай қилишга тўғри кел-
ган эди.

— Демак, мен хотинингиз номидан иш тутаркан-

ман-да?— сўради Дизма, Понимирский билан қилган суҳбатини эслар экан.

— Ҳа, ҳа, албатта. Лекин менинг номимдан гапира-версангиз ҳам бўлади, чунки ер-мулкнинг асл эгаси менман. Хотиним менга ваколатнома берган.

Дизма чолдан вексель бор-йўқлигини сўрагиси келди-ю, лекин ўзини тийди: Куницкий шубҳаланиб қолиши мумкин эди.

Чол Никодимдан Коборово хўжалиги тўғрисидаги фикрини суриштира бошлаган эди, беморнинг яна боди хуруж қилиб қолди. Оғриқ шу қадар зўр эдики, боёқшиш пан Никодим тўшақда тўлғанганича башарасини буруштириб, тинимсиз инграрди.

Кечки овқатдан сўнг Куницкий яна Дизманинг олдига кирди. Бироқ Никодим ўзини ухлаганга солиб, ортиқча сўраб-суриштиришдан қутулиб қолди. Кечаси Никодим анчагача пойтахтга қиладиган муқаррар сафари тўғрисида ўйлаб ётди. Чамаси, энди у ердан қайтиб келмаса ҳам керак. Бироқ Дизма ишни иложи борича узоқроқ чўзишга қарор қилди. Ҳарқалай полковник Варедани топиб, ундан министр билан гаплашиб кўришни илтимос қилиш мумкин.

Шуларни ўйлар экан, Понимирский эсига тушди. Ким билсин — эҳтимол, унинг хатини олиб кетиш лозимдир? Агар Понимирскийнинг холаси чиндан ҳам катталар билан алоқада бўлса, балки, у орқали ҳам бирор иш битказиш мумкин бўлар. Никодим Куницкийнинг ишларини тўғрилаб келиши мумкинлигини хаёлига ҳам келтирмасди, албатта: бу нарса ақлга тўғри келмасди. Дизма фақат Куницкийни ўзининг министр билан дўст эканлигига ва ҳозир бўлмаган тақдирда ҳам, кейинроқ Ольшевскийни ишдан хайдата олишига ҳамда давлат ўрмонларидан очкўз чол истаганчалик ёғоч олиб беришга қодир эканлигига ишонтирмоқчи эди.

Куницкий чиқиб кетгач, орадан кўп ўтмай хонага Нина кириб келди. У одатдагидан ҳам маъюсроқ кўринарди, нимадандир безовта эди. Лекин у Дизманинг жилмайишига табассум билан жавоб қилди. Нина Никодимдан соғлигини сўраб-суриштирди-да, сўнг ўзининг боши оғриётганидан шикоят қилди.

— Сиз Варшавага кетяпсиз, шекилли?— ниҳоят сўради у.— Анча муддатгами?

— Бир ҳафта, нари борса — ўн кунга.

— Варшава,— деди Нина хаёлга чўмиб.

— Сиз Варшавани яхши кўрасизми?

— Йўқ, йўқ... Тўғрироғи, бир вақтлар жуда яхши кўрардим... Ҳатто ҳозир ҳам яхши кўраман, лекин у ерга борганимда ўзимга ўзим ёқмай қоламан.

— Ҳа... У ерда дўстларингиз, қариндошларингиз борми?

— Билмадим... Йўқ,— дея жавоб қилди жувон, бир зум иккиланиб тургач.

Никодим эҳтиёткорлик билан Пшеленская холанинг мавжудлигини аниқлашга қарор қилди.

— Мабодо пани Пшеленская холангиз эмасми?

Нинанинг юзи озор чеккан одамникидек ўзгариб кетди.

— Вой, сиз пани Пшеленская билан танишмисиз?.. Ҳа, у киши менинг холам бўладилар. Лекин тўйимдан сўнг улар билан борди-келди қилмай қўйганмиз. Ҳатто бир-биримизга хат ҳам ёзмаймиз.

— Шунақа денг!

— У кишиникига бориб турасизми?

— Аҳён-аҳёнда,— деди чўзиб Дизма.— Пани Пшеленская пан Куницкийни ёқтирмайди, шекилли. Лекин сизни яхши кўраркан.

Нина чидаб туролмай секингина сўради:

— Сиз у киши билан мен тўғримда гаплашдингизми?.. Уҳ, ноўрин саволим учун мени кечиринг, жуда ҳаяжонланиб кетдим. Ажабланманг. Ёшлик хотираларининг бари шу хонадон билан, Пшеленская холамининг таниш-билишлари билан боғлиқ. Сиз эса у ерга бориб тураркансиз...

— Нега уларникига бора қолмайсиз?

— Эҳ... Ўзингиз тушунасиз-ку. Эрим... Улар бу ишимни сира кечирини олмайди...— Нина тескари қараб, секингина қўшимча қилди.— Бунинг учун ўзим ҳам ўзимни кечиролмайман.

Никодим индамади.

— Эрталаб ҳам, ҳозир ҳам сизга ҳаммасини очиқ айтаётганимдан хижолат чекяпман... Бироқ тоқатим тоқ бўлди... Жуда ожиз, бахтсизман...

— Хафа бўлманг. Гапимга ишонаверинг: ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетади.

— Мени юпатманг, илтимос қиламан. Биламан, сезиб турибман, сезгир, жуда меҳрибон экансиз, мени тўғри тушунапсиз... Танишганимизга ҳали кўп бўлгани йўқ, лекин сизга жуда ишонаман... Мени юпатманг, ҳо-

жати йўқ, чорасизман. Сиз тўғри тушунаётганингиз ҳам кифоя менга. Ёлғиз сиз,— дея қўшиб қўйди у бир оз сукут қилиб тургач.

— Нега чорасизман дейсиз? Эрингиз билан ажралиша олмайсизми?

— Иложим йўқ,— дея жавоб қилди Нина ерга қараб.

— Ҳм, демак, ҳарқалай унга кўнгил қўйган экансиз-да...

Нинанинг кўзлари чақнаб кетди.

— Йўқ, йўқ,— қизишиб эътироз билдирди у,— шубҳа қилишга қандай кўнглингиз борди! Бу баққол билан мени боғлаб турган ҳеч нима йўқ... Бу мункайган чол...

Жувон жирканиб, нафрат билан гапирмоқда эди.

— Нега бўлмасам, ажралиша олмайман дейсиз?— сўради ажабланиб Дизма.

— Мен... қашшоқликда яшай олмайман... Бунинг устига ёлғиз ўзимни ўйлаётганим йўқ.

— Ҳазиллашяпсизми,— дея ўзини гўлликка солди Никодим.— Баҳоси бир неча миллион турадиган Коборово сизнинг мулкингиз-ку, ахир.

— Янглишяпсиз. Коборово эримники.

— Бироқ лан Куницкийнинг айтишича...

— Ҳа, Коборово менинг номимга ёзилган. Аммо ажралишгудек бўлсак, мен қашшоқ бўлиб қоламан.

— Тушунмадим.

— Уҳ, бу ҳақда гапиришнинг нима ҳожати бор!.. Биласизми, эрим мендан Коборовонинг баҳосидан ҳам кўпроқ пулга тилхат олган.

— Сизни алдаб шундай қилганми?

— Йўқ. Бу пул оиламизнинг қарзини тўлаш учун сарфланган.

— Шунақа денг...

— Келинг, бу ҳақда гаплашмайлик, буни эсласам доим таъбим тирриқ бўлади...— Нина қўлларини илтижо билан кўксига қўйиб, Никодимнинг кўзига тикилди.— Илтимос қиламан, бу ҳақда холамга гапирманг. Майлими?

— Таъбингиз. Ундай десам...

— Йўқ, йўқ! Утинман сиздан! У даври давронлар ўтиб кетди, энди уни кўриш менга nasib бўлмайди... Келинг, яхшиси ўқиймиз...

Нина китобни қўлига олиб, хатчўп қўйилган саҳифани очди-да, ўқингга тушди. Бироқ у бир-икки жумла

ўқиган ҳам элики, товуши тиграб кетди. Нина ҳўнг-ҳўнг йиғларкан, кўкраги кўтарилиб тушар эди.

— Йиғламанг, илтимос қиламан, йиғламанг,— дея уни юпата бошлади каловланиб қолган Дизма.

— Ё парвардигор, ё таңрим,— деди йиғлаб туриб Нина.— Сиз менга шунчалик шафқат кўрсатяпсиз... жуда меҳрибон экансиз... Мени кечиринг... Асабларим бузилибди...

У сапчиб ўрнидан турди-да, хонадан югуриб чиқиб кетди.

«Ҳаммаси равшан,— дея дилидан ўтказди Дизма,— у мени севиб қолибди».

— Севиб қолибди,— деди у товуш чиқариб ва мағрур жилмайди.

Тунги стол устида кичкинагина кўзгу турарди. Никодим уни қўлига олди-да ажабланган ва мағрурланган ҳолда аксига узоқ тикилди.

6-боб

Тажрибали шофёр бошқараётган автомобиль текис шосседан бир маромда елиб борарди. Кечаги ёмғирдан сўнг у ер-бу ерда майда-майда кўлмаклар ялтираб кўринарди. Мусаффо тонг қуёш нурида жилваланарди.

Дизма Варшавага кетаётганди.

Куницкий уни атайлаб поездда эмас, автомобилда жўнатди. Унингча, шундай қилинса салобатлироқ бўлармиш.

Чиндан ҳам жуда дабдаба, ҳашам билан безатилган автомобиль гўё савлат учун яратилгандек эди. Шофернинг оппоқ матодан тикилган формаси ва Дизманинг оёқларини ёпиб турган йўлбарс териси уларни янада басавлат қилиб юборганди. Шу боисдан ҳам улар ҳар гал бирор шаҳарчада тўхташганида,— улар аҳён-аҳён-дагина тўхташарди,— дарҳол машинани ўша атрофда санқиб юрган бекорчилар ўраб олишарди. Уларни фақат автомобилгина эмас, балки ўриндиқда ялпайиб ўтирган пассажирнинг димоғдорлиги ҳам ҳайратга соларди.

Машина шундай шаҳарлардан бирида тўхтагач, Дизма портфелдан елимланмаган конвертни олди. Бу граф Понимирскийнинг пани Пшеленскаяга ёзган ва Дизма ҳар эҳтимолга қарши олиб олган мактуби эди. Никодим конвертни очиб, хатни ўқий бошлади. Унда қўйидагилар ёзилган эди:

«Қадрли холажон!

Бандит Куник томонидан эгаллаб олинган Коборовода, гарчи ташқи қиёфаси, эҳтимол, ишончга лойиқ кўринмаса-да, аслида ҳақиқий жентльмен ва унинг устига Оксфордда ўқиган пайтимдаги сшнам (ўзи асли курлянд шляхтасидан) пан Никодим Дизма бошқарувчи қилиб тайинлаганидан фойдаланиб, Сиздан бир нарсани илтимос қилмоқчиман. Пан Дизманинг менга ихлоси баланд (бу табиий ҳол) ва у муттаҳам Куникни ёмон кўради — бу ҳам табиий ҳол албатта. Шунинг учун ҳам, қадрли холажон, Сиздан илтимос қиламан, керакли одамлар билан маслаҳатлашиб ҳамда пан Дизманинг таниш-билишларидан фойдаланиб, менинг руҳан хаста эмаслигимни ва суд ҳукми билан озод этилишим мумкинлигини аниқлаб берадиган врачлар экспертизаси орқали мени халос этсангиз. Шундан сўнг мен Коборовони муттаҳамлик билан эгаллаб олгани учун Куникни судга бераман. Агар Сиз кирчи хотиннинг ҳароми ўғли ишлатган ҳийла-найранглар ҳақида (шпаллар, давлатдан қонунга хилоф равишда ёғоч олиш, шляхталарга хос «Куницкий» фамилиясини ўзлаштириш тўғрисида бир вақтлар ўзингиз менга гапириб берган эдингиз) етарли маълумот тўплаб берсангиз, биз ютиб чиқамиз, албатта. Унинг пора бергани ва сохта ҳужжатлар ишлатганини қўққисдан тинтув ўтказиш билан исботлаш мумкин, чунки Куник барча ҳужжатларни ётоқхонадаги парда орқасига қўйилган пўлат сандиқда сақлайди. Буни мен ўзимга содиқ бўлган хизматкорлардан билиб олдим. Шу боисдан ҳам мен, агар ўзга йўл билан қутула олмасам, ип соир d'etat¹ қилмоқчиман. Лозим бўлса, аблаҳни шахсан ўзим отиб ташлайман. Тўғри, бу иш ўзимга ҳам ёқмайди, чунки мен ҳалол илвасинларни ов қиламан. Жойи оғилхонада бўлмаган тақдирда ҳам авахтада ётиши лозим бўлган тўнғиз Куник эса бундайлар сирасига кирмайди. Ердмингизга умид қиламан, азиз холажон, чунки Коборовога эгалик қила бошлаган заҳотим Сизга ҳам, Зизя Кшеницкийга ҳам барча қарзларимни процентлари билан тўлайман ва гарчи ёши ўтиб қолган ҳамда юзини сепкил босган бўлса-да, фақат Сизни хурсанд қилиш учун, панна Хульчинскаяга ўйланаман. Пан Никодим Дизма бу ишларнинг ҳаммасидан хабардор ва аи соугант², шунинг учун ҳам у билан мас-

¹ Давлат тўнтариши (франц.).

² Билади (франц.).

лаҳатлашиб иш кўришингизни илтимос қиламан, чунки унинг Варшавада, айниқса, ҳукумат доираларида таниш-билишлари кўп. Бу нарса, маълум даражада, Сизнинг ҳам манфаатларингиз кўзланадиган менинг ишимда катта аҳамиятга эга бўлиши мумкин. Шу билан хатни чўзиб юборганим учун кечирим сўраб ва ўпиб қолувчи — Сизни умрбод яхши кўрадиган жиянингиз

Жорж Понмирский».

Граф жуда бадхат экан, Дизма мактубни ҳижжа-лаб ўқиб чиққунича ярим соат ўтди. Никодим курлянд шляхтаси тўғрисидаги гапдан хурсанд бўлиб кетди, лекин Оксфорд университети уни ташвишга солиб қўйди: худо кўрсатмасин, бирорта одам унга инглизчалаб мурожаат қилса борми, чуви чиқади-қўяди.

Аслида у ҳали пани Пшеленскаяникига боришга аҳд қилмаганди. Бунга уни телба графнинг топшириғидан ҳам бурун Нина билан қилган суҳбати мажбур қилмоқда эди. Никодим жувонга акаси билан пинҳона учрашувлари ҳақида гапирмаган эди. Лекин уларнинг икковидан олган маълумоти ва Куницкийдан эшитган гапларини таққослаб, Понмирскийнинг даъвоси сиртдан қараганда маънисиздек туюлса ҳам замирида анча гап борлигига ишонч ҳосил қилди. Агар у пани Пшеленскаяникига боришга журъат этса, эҳтимол ҳаммаси ойдинлашар.

Шахсий манфаати ҳам боришни тақозо этарди: пани Пшеленская юқори доиралар билан алоқадор бўлиб, Дизмага Куницкийнинг ишларини тўғрилашда ёрдам бериши мумкин эди. Никодимнинг тақдири эса ана шу ишларнинг ҳал қилинишига боғланиб қолганди.

Автомобиль Праганинг¹ биринчи иморатларига яқинлашганда Никодим шулар ҳақида ва ҳали қидириб топиши лозим бўлган полковник Вареда тўғрисида ўйлаб борарди. Қуёш аллақачон ботган эди. Кўча фонарлари, гўё Дизмани олқишлаётгандек, бирдан ялт этиб ёнди.

— Яхши аломат,— деди у секин.

— «Европа»га юришни буюрасизми?— сўради шофёр.

— Ҳа, «Европа»га ҳайданг.

Никодим жуда яхши ухлаб, ўрнидан кайфи чоғ бўлиб турди. У дарҳол шаҳарга йўл олди.

¹ Прага — Варшава қасабаси.

Ҳарбий министрликдан Дизмани шаҳар гарнизонининг маълумот бюросига йўллашди. Бюрода Никодимга, полковник Вацлав Вареда ҳар йили ёзни Константин¹-да, «Гаити» вилласида ўтказишини, Варшавага фақат кундуз кунлари келишини айтишди.

Барча у билан ҳурматини жойига қўйиб гаплашди, бунни кўриб Дизма, полковник Вареда катта мансабдор бўлса керак, деган қарорга келди. У ҳатто, Вареда қандай мансабда ишлайди, деб сўрамоқчи ҳам бўлди-ю, лекин вақтида тилини тийди — ахир уни давлат ишларидан мутлақо хабарсиз одам экан, деб ўйлашлари мумкин эди-да.

Дизма Константинга боришга аҳд қилганида ҳали соат ўн ҳам бўлмаган эди. Улар йўлга тушишди. Йўл жуда ёмон экан, лекин шофер ғоят тажрибали, машина эса ян-янги бўлгани туфайли улар ярим соатдан сўнг манзилга етиб боришди. «Гаити» вилласини улар осонгина топишди. Бу шуқудор икки қаватли иморат экан. Жимжимадор панжара ортидан боғ ва катта айвон кўриниб турарди. Пижама кийган қандайдир эркак айвонда газета ўқиб ўтирарди. Машина эшик олдига бориб тўхтаганида ҳалиги эркак бошини кўтариб қараган эди. Дизма полковникни таниди.

Полковник Дизманинг таъзимига жавоб берди-да, анчагача таниёлмай хира кўзларини унга тикиб турди. Никодим эшикдан кириб, унга яқинлашганидан кейингина у қичқирганича сапчиб ўрнидан турди:

— Салом! Ахир бу Терковскийнинг кушандаси-ку! Яхшимсиз, пан Никодим! Қаёқларда ғойиб бўлиб юрдингиз! — Шундай дея полковник Дизманинг кўлини олиб силкита бошлади.

— Салом, полковник. Ушандан бери қишлоқда эдим, Варшавага кеча келдим; менга сизни шу ердан топишим мумкинлигини айтишди.

— Яшанг! Ажойиб фикр! Мен билан нонушта қиласизми? Ундай десам, сиз, қишлоқилар азонлаб туришга одатлангансизлар...

Полковник Дизманинг келганига чин кўнглидан хурсанд бўлди. Бу одам унга жуда ёқиб қолган эди, боз устига — ажойиб автомобилни айтмайсизми: демак, бугун Варшавага бориш учун Вилянов темир йўлининг хизматидан воз кечса бўлади.

— Кеча роса ичган эдик,— деди Вареда,— бошим оғриси керак, деб ўйловдим, лекин бахтимга, ўзимни яхши хис қиляпман.

Чиндан ҳам Вареда қувноқ тетик бўлиб, қонга тўлган кўзларигина кечаги ичкиликбозликдан далолат бериб турарди.

— «Бахтимга» дейишимнинг сабаби бор, чунки сизнинг келишингизни ювишимиз керак-да,— дея давом этди Вареда.— Биласизми, Терковский билан бўлган машафта латифага айланиб қолди. Ниҳоят бу қушчанинг қанотини қирқиб қўйишга муваффақ бўлдик.

— Қўйсангиз-чи, нималар деяпсиз!

— Худо ҳаққи! Уни бош министр идорасининг бошлиғи қилиб тайинлашганидан бери босар-тусарини билмай қолди. Аҳмоқ, ҳамма менинг товонимни ўпади, деб ўйлади шекилли.

— Министр Яшунскийнинг аҳволи қалай? Ҳозир у нималар қиляпти?

— Нима қиларди?— дея ажабланиб полковник.— Ҳозир Будапештда, съездда-ку, ахир.

— Афсус.

— Нима, унда ишингиз бормиди?

— Ҳа, кичкинагина бир иш бор эди.

— Бир неча кун Варшавада тура туринг. Ҳеч бўлмаганда кўнгила очамиз-ку. Яшунский сизни тез-тез эслаб туради.

Дизма ажабланиб полковникка қаради. Вареда шоша-пиша тушунтира бошлади:

— Рост айтяпман, худо ҳаққи. Ҳаҳ, сиз тўғрингизда у нима деган эди-я?.. Шошманг, шошманг!.. Ҳа, мана! «Бу Дизма ҳаётнинг нималигини билади; унинг ёқасидан олади-да. «тарс» этиб тумшугига туширади!» Қалай, зўрми? Яшунский уста бунақа гапларга... Мен унга ҳатто афоризмлар китобини нашр қилишни маслаҳат бердим.

Сўнгра у Яшунскийнинг аҳволи бир оз чатоқлашганини эшитди: помещиклар ва майда ер эгалари унга қарши чиқишаётганмиш. Бунинг устига ўз тўдаси билан Терковский ҳам унга чоҳ қазийётган эмиш. Қишлоқ хўжалиги кризисга тушиб қолибди; чора йўқ экан. Яшунскийга ачинади киши: ишбилармон экан, қолаверса ўз одамлари экан.

Шундан сўнг Дизманинг ишларидан гап очилган эди, полковник сўради:

¹ Константин — Варшава яқинидаги жой номи.

— Сиз, пан Никодим, Куницкийнинг ё қўшниси, ё шериги эдингиз шекилли?

— Униси ҳам, буниси ҳам — жавоб берди Дизма, — бундан ташқари хотинининг ишончли вакили ҳам бўламан.

— Ҳали шунақами? Буни қаранг-а! Уша графиня Понимирская-да. Келишгангина малла соч жувон, шундайми?

— Ҳа.

— Эшитишимга қараганда, графиня ўша Куницкий билан унча яхши турмасмиш...

— Унча эмас, анча деяверинг, — кулиб юборди Дизма.

— Очиғини айтганда, бунинг ҳайрон қоладиган жойи ҳам йўқ. Ахир у кексайиб қолган, кейин ўзи ҳам ўртамиёна бир одам шекилли. Ундай десам, сиз уларни мендан яхшироқ биласиз.

— Билмай бўладими, ахир!

— Тушунаман, тушунаман, — дея унинг гапига қўшилди полковник. — Бунинг отини иш деб қўйибдилар. Кечирасиз, ҳузурингизда кийиниб оламан.

— Бемалол.

Улар айвондан хонага киришган эди, Варед Дизмани қўлбола коктейль билан меҳмон қилмоқчи бўлди. Бу орада деншик мундирни олиб кирди, ярим соатдан сўнг полковник йўлга чиқишга шай эди.

Улар автомобиль ёнига боришганида Варед завқ билан уни кўздан кечира бошлади. Полковник машинани анча яхши тушунар экан шекилли, дарҳол шофер билан автомобилнинг икир-чикирлари ҳақида суҳбатлаша кетди. Дизма уларнинг суҳбатидан ҳеч нима тушунолмади.

— Ажойиб, ажойиб, — дея такрорлади Варед Дизманинг ёнига ўтирар экан. — Анча қимматга тушган бўлса керак ўзиям?.. Бирор саккиз минг доллар тўлагандирсиз, а?

Машина жойидан қўзғалди, шунда Дизма моторнинг гуриллашидан фойдаланиб, жавоб қилди:

— Ҳе-ҳе, ундан ҳам кўпроқ деяверинг.

Йўлда улар кечқурун «Воҳа» ресторанида учрашишга келишиб олишди.

— Ҳаммасидан ҳам ўша ер қулай, танишлар кўп бўлади. Уляницкийни танийсизми?

Дизма Уляницкийни танимасди. Бироқ унинг бирор

машҳур шахс чиқиб қолишидан чўчиб, орқаворатдан эшитганман, дея жавоб қилди.

Полковникни штабга олиб бориб қўйгач, Дизма меҳмонхонага қайтди ва кечқурун соат ўнда келишни буюриб, шоферга жавоб бериб юборди-да, ўзи кафега тушди. У ерда Никодим бўш стол топиб ўтирди-да, чой билан пирожний келтиришни буюриб, вақтни қандай ўтказиш ҳақида ўйлай бошлади. Бироқ миясига бирор дурустроқ фикр келмади. Варшавада у, яъни катта мулк бошқарувчиси Никодим Дизма бориб кўриши мумкин бўлган бирорга одам йўқ эди. Бартикларни эслаганда Дизма ҳатто сесканиб тушди. Уларнинг қурум босган хонаси Дизма учун, эртами-кечми ўзи қайтиши лозим бўлган аччиқ воқеликнинг тимсоли эди. Никодим бу ғаройиб саргузашт тез орада тугагини ҳис этарди, бироқ бу ҳақда ўйламасликка ҳаракат қиларди.

Бироқ бекорчилик уни яна ўз аҳволи ҳақида ўйлашга мажбур қиларди. Бу хаёллардан чалғиш учун Дизма ўз хонасига кўтарилди. Бу ерда у Понимирскийнинг мактубини эслаб, уни портфелдан олди-да, яна бир марта ўқиб чиқди.

— Э, нимадан кўрқаман! — дея қўл силтади Никодим. — Бораман. Мени пишириб ейишармиди...

Пани Юзефина Пшеленская ўша куни чап ёнбоши билан турган эди. Бу нарса эрталаб соат ўнда ошхонада бир овоздан тан олинди. Соат ўн бирда эса уйда шундай тўс-тўполон кўтарилдики, гўё бир киши эмас, ўлдим деганда, ўн киши сўл ёнбоши билан тургандек эди.

Соат ўн иккида муҳтарама пани Пшеленскаянинг уйида ҳамма нарса остин-устун бўлиб кетди: бир четда турган қадимги столни, қаерга қўйсак экан, деб роса у ёқдан-бу ёққа суришди ва ниҳоят, уни мечкай одамники каби ингичка оёқларини осмондан қилиб, ҳовлининг бир бурчагига элтиб ташлашди. Уй бекаси довдираб қолган хизматкорлар олдига тушиб, гўё жанг майдонидаги валькирия¹ каби у ёқдан-бу ёққа югурар, оғзидан боди кириб шоди чиқар, ортида эса шлафрогининг этаги худди бадавийлар яктаги каби ҳилпирарди.

¹ Валькирия — қадимги Скандинавия афсоналарида — жанг ва уришқоқлик илоҳси. (Тарж.)

Меҳмонхонада чанг ютгич тинмай гурилларди, ҳовлида эса қоқилаётган гиламларнинг тапиллагани эшитиларди. Деразалар гоҳ ланг очиларди, чулки бу чанг-тўзонда бир минут ҳам нафас олиб бўлмасди, гоҳ шарақлаб ёпиларди, хоналарга кираётган шабададан киши қулоғи шанғилларди. Бунинг устига телефон тинмай жиринглар, бека эса трубкани олиб, унга қарғиш ёғди-рарди.

Шу пайт кўча эшикнинг қўнғироғи жиринглаб қолди. Тоқати тоқ бўлиб турган пани Юзефина шахсан ўзи очиш учун эшик томон югурди. Хизматкор пешанаси шўр меҳмонни хаёлан худога топшириб, даҳшатдан қотиб қолди.

Эшик шарақлаб очилди-да, уй бекасининг:

— Сизга нима керак?— дея шанғиллагани эшитилди.

Бундай илтифотсизлик билан кутиб олишганидан Никодим довдираб қолмади. Аксинча, у ўзини бирдан анча дадилроқ ҳис этди — бу хонимнинг гапириши ва ташқи қиёфаси унга ўз таниш-билишларини эслатган эди.

— Пани Пшеленскаяни кўришим керак.

— Сизга нима керак, деб сўраяпман?

— Ишим бор. Бориб панига жиянининг ўртоғи келганини айтинг.

— Қанақа жияни яна?

— Граф Понимирскийни айтяпман,— деди бир оз мағрурланиб Дизма.

Бу гап ҳурпайган хонимга бошқача таъсир қилди. У, гўё ҳужумдан ўзини муҳофаза қилаётгандек, иккала қўлини олдинга чўзиб бижиллай кетди:

— Тўламайман! Жияним учун бир тийин ҳам тўламайман! Қарз олишининг сира ҳам ҳожати йўқ эди.

— Нима?— сўради ажабланиб Дизма.

— Унинг куёвига мурожаат қилинг! Мен бир тийин ҳам бермайман, эшитяпсизми, бир тийин ҳам! Бу ғирт аблаҳлик: қачон қараса менга келишади, ўлар бўлсам ўлиб бўлдим...

Бу гапдан Дизманинг ғазаби қайнаб кетди. Унинг миясига қон югурди.

— Бунча дод-вой қиласиз, жин урсин сизни!— дея ўшқирди у бор овози билан. Пшеленскаянинг капалаги учиб кетди. У кўзларини катта очиб, кутилмаган бу меҳмонга ҳайиқиб қаради.

— Сиздан ҳеч ким пул сўраётгани йўқ: аксинча, пулингизни қайтиб беришмоқчи.

— Нима?

— Қайтиб беришмоқчи, деяпман-ку.

— Ким қайтиб бермоқчи?— сўради Пшеленская борган сари ҳайратланиб.

— Ким, ким? Эрон шоҳи ёки турклар султони қайтиб бермоқчи деб ўйлаяпсизми?.. Сизнинг жиянингиз, менинг дўстим қарзини тўламоқчи.

Пшеленская иккала қўли билан бошини чангаллади:

— Вой, кечирасиз, бугун жуда бошим оғриб турибди, хизматкорларим қонимга ташна қилишди. Хафа бўлмайсиз энди! Марҳамат, ичкари кириг.

Дизма Пшеленскаянинг ортидан хонага кирди. У ердаги мебелнинг ярми ағдарилиб ётарди, ўртада эса паркетни артадиган шчётканинг дастаси қаққайиб турарди. Бека дераза олдига стул қўйиб меҳмонни ўтказди-да, ҳурпайиб юргани учун кечирим сўраб, хонадан чиқди ва шу кетганича ярим соатча йўқ бўлиб кетди.

«Бу жин ургур хотинга нима бўлган ўзи?— дея ўзи-ча мулоҳаза қила бошлади Дизма.— Худди қопоғон итдай талаб берди-я. Фалокат босиб келибман бу ерга. Холаси ҳам жиянидан қолишмайдиганга ўхшайди! Жуда ҳурматли хоним, дейишган эди, кўринишидан эса оқсоч хотиндан фарқ қилмайди!»

Анчагача ғазаби қайнаб турган Дизма ниҳоят жаҳлидан тушгач, бу хотинга Понимирский сизга қарзини тўламоқчи деб дарров айтиб қўйганидан афсуслана бошлади.

«Мени ҳам жиянига ўхшаган телба деб ҳисоблаган бўлса керак-да...»

Ниҳоят бека қайтиб келди. Энди у сочларини тараб, гўштор бурни ва лўппи юзларига қалин упа сурган ҳамда лабларини бўяб, эгннга тўқ қизил шлафрок кийиб олган эди.

— Мени кечирасиз.— дея гап бошлади бека,— жуда чарчаб, диққатим ошиб турган эди. Пшеленская!!

Никодим унинг узун ва озғин қўлидан ўпиб, ўзини таништирди.

Пшеленская кетма-кет савол бера бошлади. Никодим ҳатто оғиз очишга ҳам улгурмади. Шундан сўнг у Понимирскийнинг хатини олиб, хонимга узатди.

Пшеленская шу заҳоти:

— Ё худойим-ей, пенсени унутибман. Франя! Франя! Антоний!!.. Франя!— дея овози борича бақира бошлади.

Дўпир-дўпир оёқ товуши эшитилиб, бир минутдан сўнг оқсоч хотин олтин гардишли пенсени олиб келди.

Пани Пшеленская хатни ўқишга туғинди. Уни ўқир экан, хоним юзлари қизариб, бир неча бор Дизмадан кечирим сўради.

Мактуб унга қаттиқ таъсир қилди. Хоним уни яна бир ўқиб чиқди-да, бу иш жуда муҳимлигини, йўқ, йўқ, Жоржик қарзини тўламоқчи эканлиги учун эмас, умуман бу ишнинг катта аҳамиятга эга эканлигини айтди.

У Никодимдан Коборовода нималар бўлаётгани, «боёқиш Нинетканинг» кайфияти қандайлиги, «ўғри Куник» хўжаликни қандай бошқараётгани тўғрисида суриштира бошлади ва ниҳоят, бу ишлар ҳақида суҳбатдошининг фикри қандайлигини сўради.

Бироқ суҳбатдоши бу тўғрида ўйлаб кўрмаган эди, шу боисдан ҳам у минғирлаб жавоб қилди:

— Нима десам экан... Менимча, адвокат билан маслаҳатлашиб кўриш керак.

— Жуда тўғри айтдингиз,— дея унинг гапини илиб кетди Пшеленская.— Лекин биласизми, энг яхшиси, олдин пан Кшепицкий билан гаплашиб олиш керак. Пан Кшепицкийни танийсизми?

— Йўқ, танимайман. Ким экан у?

— Э, у жуда қобилиятли одам. Гарчи ҳали анча ёш бўлса-да, эски танишимиз. Кечирасиз, сиз меҳмонхонага жойлашдингизми?

— Ҳа.

— Эртага сизни тушки овқатга таклиф қилсам, йўқ демайсизми? Кшепицкий ҳам келади. Ушанда ҳамма ишни гаплашиб олардик. Келасизми?

— Соат нечада?

— Агар сизга ноқулай бўлмаса, соат бешда.

— Яхши.

— Сизни илтифотсизлик билан кутиб олганим учун мени кечирасиз. Хафа эмасмисиз, ишқилиб?

— Нега хафа бўларканман?— дея жавоб қилди Дизма.— Ҳаммаям асабийлашиши мумкин.

У Пшеленскаяга дурустроқ разм солди-да, хоним тизуқкина экан, деб кўнглидан кечирди. Пшеленская элликларга бориб қолган бўлса ҳам хипча ва серҳаракат

бўлгани учун ёшроқ кўринарди. Хоним Дизмани эшиккача кузатиб чиқди ва жилмайиб хайрлашди.

— Бу боёнларни ҳеч қачон тушуниб бўлмайди,— тўнғиллади Дизма зинадан пастга тушар экан.

У нарироқдаги майхонага кириб, овқатланиб олди. Ниҳоят, ёлғиз ўзи ўтириб овқатланганидан Никодим го-ят ҳузур қилди. Ахир биров қарамаюптими, қачон қошиқни ишлатиш керагу, қачон вилкани деб бош қотиришга ҳожат қолмаган эди-да.

Пшеленскаяникига кириб чиққач, Дизма, буларнинг ҳаммаси қуруқ гаплигича қолади, Понимирскийнинг умидлари чиппакка чиқади, деган қарорга келди.

«Куницкий ўзини лақиллагиб қўядиган аҳмоқлардан эмас. Доғули у!»

Кейин Никодим бирдан: «Бу гапларнинг ҳаммасини Куницкийга айтсам-чи?»— дея ўйлаб қолди. Лекин шу заҳоти тилини тийгани маъқуллигини тушунди. Бундан ташқари, Понимирскийни тутиб бериш — шундай ажойиб хотин Нинани ранжитиб қўйиш билан баробар эди...

Майхонанинг шундоқ ёнгинасида реклама чироқлари липиллаб ёниб турарди. Фильм. Никодимнинг кинога тушмаганига ҳам анча бўлган эди! Дизма соатига қаради: ҳали унинг ихтиёрида беш соат вақти бор эди. Никодим узоқ ўйлаб ўтирмай билет сотиб олди.

Картина жуда қизиқ, ҳатто мароқли экан. Ёш қароқчи кўҳликкина қизни севиб қолади. Бироқ кутилмаганда қизни бошқа қароқчилар тўдаси ўғирлаб кетади. Қўп ғаройиб саргузаштлардан сўнг ёш қароқчи ўз маъшуқасини халос этади ва фильмнинг охирида у билан никоҳдан ўтади: энг қизиғи — уларни ажин босган юзидан мулоғим табассум аримайдиган нуроний чол, руҳоний — қизнинг отаси никоҳдан ўтказади.

Буни кўриб Никодим аввалига жуда ажабланди, бироқ кейин, бу воқеалар Америкада бўляпти-ку, у ерда эса руҳонийлар уйланиши мумкин бўлса керак, деган хаёлга борди.

Фильм шу қадар қизиқарли эдики, Дизма уни бир варакайига икки сеанс кўрди. У кинодан чиққанида кўча минглаб чироқлардан чароғон эди. Тротуарларда тўда-тўда кишилар сайр қилиб юришарди. Кеч тушганига қарамай, ҳаво иссиқ ва дим эди. Дизма меҳмонхонага пиёда қайтар экан, узоқдан Куницкийнинг кўркем автомобилига кўзи тушди.

«Менинг машина!»— дея дилидан ўтказди у ва ил-жайиб қўйди.

— Хўш, ишлар қалай?— сўради у шофернинг таъзимига жавоб бергач.

— Яхши. Раҳмат.

— Вақтни қандай ўтказдингиз?

Шофер ўзи асли варшавалик бўлгани учун бориб қариндош-уруғларини кўрганини айтди. Улар бир минутча гаплашиб туришгач, Дизма номерига чиқиб, қайта кийиниб тушди.

«Бугун бир зиёфат уюштираман. Полковник билан дурустроқ танишиб олиш керак. Унга шампанское қўйиб бераман».

Чорак соатдан сўнг Дизма «Воҳа»га етиб борди. Ресторан ҳали бўм-бўш бўлиб, икки-уч столгина банд эди.

«Шошилибман»,— дея хаёлидан ўтказди Никодим.

У ароқ билан овқат келтиришни буюрди. Кельнер унга, пан жаноби олиларни, деб мурожаат қилганича, бир зумда столга турли-туман закуска қўйди. Унинг ёнига яна икки официант қўшилиб, сардак солинган балиқ, ветчина, паштет ва шунга ўхшаш таомлар келтиришди.

Никодим полковникни кутиб, овқат ейишга шошилмади. Оркестр қандайдир классик музикани чалмоқда эди. Зал аста-секин одамларга тўла бошлади.

Ниҳоят, соат ўн бирга яқин полковник Вареда пайдо бўлди. У билан бирга сочлари тим қора, паст бўйли, гражданча кийинган бир одам ҳам бор эди.

— Э, шу ердасиз!— дея хитоб қилди полковник.— Анчадан бери кутяпсизми?

— Атиги чорак соатдан бери,— деди шоша-пиша Дизма.

— Таништиришга рухсат этинг: пан Дизма, директор Шумский!—дея уларни бир-бирига таништирди полковник.— Ҳозир севимли ошнаимиз Ясь Уляницкий ҳам келиб қолади.

— Ўша аскиябоз-а?— деди севиниб Шумский.— Жуда ажойиб бўпти-да!

— Май ойида Криницада бўлганимизда унинг қандай қилиқ кўрсатганини хаёлингизга ҳам келтиролмайсиз.

— Ростданми?

— Пансионатимизда Куровскийми, Карковскийми

деган бир одам яшарди. Биласизми, ҳақиқий жентльменлардан: у киши теннис дейсизми, Байрон, Бодлер, Уайльд, Канале Гранде, «Казино де Пари» дейсизми, ҳаммасидан бор эдилар. Виннинг навлари, шоҳи-ипакнинг турлари — ҳаммасини биларди. Бунинг устига юқори доираларда қариндош-уруғлари бор экан. Хуллас, у кишидан ўтадигани йўқ эди. Аёллар уни кўришганида эс-ҳушларини йўқотиб қўйишарди. Стол атрофига йиғилганимизда ҳар кун суҳбат ўша суҳандоннинг монолоғи ёки лекциясига айланиб кетарди. У тинмай гапирар, сўз ўйини қилар, ўнга яқин тилда афоризмлар айтар, хуллас, ҳамманн оғзига қаратиб ўтирар эди.

— Ха, гап деган мана бунақа бўпти!— дея хитоб қилди Шумский.— Агар унинг тили чучук бўлиб, яна зонтик тутиб юрган бўлса, ўлай агар, ўша нусха ташқи ишлар министрлигида ишлаган.

Полковник хахолаб кулиб юборди.

— Улманг, топдингиз! Онт ичишим мумкин, зонтикни қўлидан қўймасди.

— Хўш, у ёғи нима бўлди?

— Тасаввур қилинг-а, бешинчими, олтинчи куними тушлик овқатга кетаётган эдик, Ясь: «Худо ҳаққи, ортиқ чидаёлмайман»,— деб қолди. Овқат маҳали у ўша маҳмадоннинг қаршисига бориб ўтирди. У жентльмен бўлса, шўрва келтиришганида суҳандонлигини бошлаб, куюқ овқат келтиришганда ҳам гапини тугатмаган эди. Қани, нима бўларкин, деб кутдим. Ясь индамай ўтирарди. Ҳалиги нусха бўлса, ҳамон иршайиб, барчани мафтун этишга уринарди, маҳоратини намоёиш этарди. Бир маҳал у мавсумнинг мода бўлган ранги ҳақида гап бошлаган эди, ошнаимиз Ясь пичоқ билан вилкани бир четга қўйиб, ўрнидан турди-да, ҳалиги суҳандон томон энгашиб, бор овози билан «ў-ў-ў!» деб бақирса бўладими...

Дизма билан Шумский ўзларини кулгидан тўхтатишолмади.

— Нима,— дея сўради Шумский,— фақат «ў-ў-ў» деди-қўйдими?

— Ҳа, фақат «ў-ў-ў» деди-қўйди. Лекин Уляницкийнинг овози қандай йўғонлигини биласан-ку ўзинг. Кейин нима бўлганини бир кўрсанг эди! Ҳалиги нусха шолғомдай қизариб, нафаси ичига тушиб кетди. Ҳамма ёқ жимиб қолди, барча лабини тишлаб ерга қараб ўти-

рарди. Шу пайт кимдир чидаёлмай пиқиллаб кулиб юборди. Фақат шу етмай турган экан. Қаҳқаҳадан ҳатто стол ҳам силкина бошлади. Худо ҳаққи, одамларнинг бундай кулишганини сира кўрмаган эдим.

— Яс-чи?

— Ясми? Ясь индамай овқатини еяверди.

— Анави нусха нима қилди?

— Манфур одам экан! У туриб кетишини ҳам, жойида ўтираверишини ҳам билмай, довдираб қолди. Ниҳоят, ўрнидан туриб, чиқиб кетди. Кейин ўша куниеқ Криницадан туёғини шиқиллатди.

— У ёғи нима бўлди?— сўради бу воқеа жуда ёқиб қолган Никодим.

— Бўлак ҳеч нима бўлгани йўқ,— дея жавоб қилди полковник.— Фақат Уляницкий ўша воқеадан сўнг Криницада энг машҳур одам бўлиб қолди.

Ниҳоят, Уляницкий ҳам келди.

У жуда новча одам бўлиб, юзи япасқи, бурни бодрингдай, икки қоши билан мўйлови ўрнига тўрт тутам тим қора соч ёпиштириб қўйилгандек туюларди. Унинг қошлари билан мўйлови пир-пир учиб турарди, аммо қаърига тортган кичкина кўзлари бўшлиқнинг аллақайси нуқтасига қимир этмай тикилиб турарди.

У стол ёнига ўтириши биланоқ, кайфи ошиб қолган Никодим ўз ҳурматини изҳор қила бошлади.

— Полковник бизга Криницада қилган ҳазилингизни гапириб берди. Қойил! Уша маҳмадонинг роса адабини берибсиз-да!

Уляницкийнинг юзига тушган бир тутам сочи қимирлаб турарди.

— Шу ҳам гап бўпти-ю! Сизнинг кўпроқ омадингиз бор экан. Терковскийнинг таъзирини берган одам, сиз-ку, ахир?

— Шу, шу,— дея тасдиқлади Вареда.— Узимизнинг йигит. Сезиб турибман, ҳали оғайни бўлиб кетасизлар. Сизларнинг саломатлигингиз учун.

Улар молдай ичишиб, вақт ярим тундан оғгач, иккинчи қаватдаги дансингга¹ чиқишганида, ҳаммасининг кайфи ошиб қолган эди. Яна шампанское келтиришни буюришди. Стол ёнида қизлар пайдо бўлди. Джаз го-ят шўх бир куйни чалган эди, Дизма хонимчалардан би-

рини таклиф қилиб, ўйин тушиб кетди. Улфатлар уни диққат билан кузатиб туришди. Ниҳоят, Никодим жойига келиб ўтиргач, бир овоздан Дизманинг ҳақиқий улфат эканлиги тан олинди, у билан брудершафт қилиб ичиш таклиф этилди... Бу таклифга ҳеч ким эътироз билдирмади, албатта. Шундан сўнг улар оркестр полковник Вареданинг талаби билан чалган «Кўп йил яшасин...» куйининг садолари остида брудершафт қилиб ичишди.

Тўрт ошна Куницкийнинг автомобилга чиқиб ўтиришганида тонг ота бошлаган эди. Полковникни уйига олиб бориб қўйишга қарор қилишди. Константинга етиб боришгач, шофер пассажирларни уйғотди. Шумский Дизма билан мулойимгина хайрлашди — унинг Варшавага қайтгиси келмай қолганди.

— Вацекникида тунаб қўя қоларман. Хайр, Никодимчик, яхши бор!

Уляницкийни Никодим Колония Сташицага¹ олиб бориб қўйди-да, сўнг ўзи меҳмонхонага қайтди.

Ухлашдан олдин Дизма бугунги воқеаларни эсламоқчи бўлди, бироқ миясининг ғувуллаши ва тинимсиз ҳиқичоқ тутиши, фикрини бир жойга тўплашга ҳалал бермоқда эди. Шундан сўнг у, бор-е, дегандек, қўлини силтади-да, ўзини тўшакка ташлади.

У уйғонганида боши оғримоқда эди. Вақт пешинга яқинлашиб қолганди. Никодим фрак билан шимини ечмай ётганини сезиб қолди — костюми гижимланиб кетибди. У аввалига ўзидан жаҳли чиқди, бироқ кейин Вареда ва икки нуфузли амалдор билан қилган ичкилик-бозлиги министрнинг олдига киришга қўл келишини ўйлаб бир оз енгил тортди.

Шундан сўнг Никодим бугун Пшеленскаяникига тушлик овқат қилгани бориши лозимлигини эслади. Костюмини дазмоллатиш керак.

Куницкийга Никодим, министрнинг йўқлиги сабабли Варшавада тутилиб қолишини хабар қилиб, телеграмма юборди.

Пшеленскаяникига Дизма автомобилда жўнади: уйнинг деразалари кўчага қараган бўлиб, эҳтимол, биронта одам машинани кўриб қолиши мумкин. Бунинг эса катта аҳамияти бор эди.

Очиғини айтганда, Дизма Понимирскийнинг холаси

¹ Дансинг — рестораннын танца тушиш учун ажратилган махсус зали. (Тарж.).

¹ Колония Сташица — Варшава яқинидаги жой номи.

ва яна аллақандай Қшепицкий билан нима тўғрида гаплашишини билмасди, энг муҳими эса, бу гаплардан бирон фойда чиқишига кўзи етмасди. У шунчаки киборлар хонадонини кўришга қизиқиб қолганидан боришга рози бўлган эди.

Дизма остонадан ҳатлаб ўтиши биланоқ бу уйга биринчи марта келганидаги бесаранжомлик шунчаки фавқулодда ҳодиса бўлганини фаҳмлади. Энди ҳамма ёқ сокин ва батартиб бўлиб, кишини қандайдир салобат босарди. Тўғри, бу квартирани Ковороводаги уйга таққослаб бўлмасди, албатта. Бироқ унинг аллақандай жозибали томони бор эдики, ана шу ўзига хослик Дизмага жуда ёқди.

Хизматкор унга меҳмонхонанинг эшигини очиб берди ва орадан бир неча минут ўтгач, пани Пшеленскаянинг ўзи ҳам пайдо бўлди. Бу гал энди у ҳақиқий аристократ хонимлардек кийиниб олганди. У билан бирга ўттиз бешларга борган бир киши ҳам кириб келди.

— Пан Қшепицкий! Пан Дизма!— дея уларни бири-бирига таништирди Пшеленская.

Қшепицкий назокат билан таъзим қилди. Унинг ўзини бепарво тутиши ва димоғи билан гапириши Никодимга ёқмади. Лекин у, Қшепицкийнинг келишган йиғитлиги ва ҳатто Лисковдаги суд котиби, бутун уездда хотинларга хушомад қилишга усталлиги билан машхур бўлган пан Юрчақдан ҳам чиройлироқ эканлигини тан олишга мажбур бўлди.

— Сиз билан танишиш шарафига муяссар бўлганимдан гоят хурсандман. Сиз тўғрингизда кўп эшитгандим,— деди Қшепицкий ва шимининг почасини тортиб креслога ўтирди.

Бу одам бошиданоқ айёр ва икки юзламачи бўлиб кўринганидан Дизма у билан эҳтиёт бўлиб гаплашишга қарор қилди. Шу боисдан ҳам у дудмолгина жавоб берди:

— Эл оғзига элак тутиб бўлармиди — доим бирор нарсага гапиришади.

— Мен кечирасиз,— гап қотди пани Пшеленская,— сизнинг қандай ажойиб сиёсатчи эканлигини фақат бугун пан Қшепицкийдан эшитдим. Уят бўлса-да, тан олишим керак, биз аёллар сиёсий масалаларни мутлақо тушунмаймиз.

— Э, жуда ошириб юбордингиз-ку,— деб эътироз

билдирди Қшепицкий ва шимининг бошқа почасини ҳам тортиб қўйди.

Дизма нима дейишини билмай томоқ қирди. Унинг бахтига, шу пайт меҳмонхонага хизматкор кириб, овқат тайёр эканлигини хабар қилди. Овқат маҳали Пшеленская билан у, гоҳ фамилиясини атаб, гоҳ оддийгина қилиб Зиза дея мурожаат қилинаётган Қшепицкий Дизмадан Коборовода нималар бўлаётганини суриштириша бошлашди. Пшеленскаяни асосан «боёқиш Ниванинг» эри билан акасига муносабати қизиқтирарди, Зиза эса Никодимдан кўпроқ Куницкийнинг даромади, Кобороводаги ишларнинг аҳволи тўғрисида сўрарди. Дизма бехосдан бу масалаларни яхши тушунмаслигини сездириб қўймаслик учун иложи борича қисқароқ жавоб беришга ҳаракат қиларди.

— Марҳамат қилиб айтсангиз, Жоржнинг касали жуда сезиларлими, уни ҳуқуқдор шахс сифатида тан олиш мумкинми?..

— Нима десам экан... У телба, албатта, лекин, эҳтимол, бирор муддат ўзини тийиб тура олар..

— Жуда тўғри айтдингиз,— гапни илиб кетди Пшеленская.— Унинг касали ҳам худди ана шу ўзини тийиб туриш марказларининг заифлашиб қолганидан иборат: лекин у заруратни тушунса, менимча, маълум муддат ўзини тийиб тура олади.

— Эҳтимол...— дея минғирлади Дизма.

— Фақат бир нарсадан хавфим бор,— давом этди Пшеленская,— Нина бизнинг режамизга қўшилмаслиги мумкин.

— Унга бу ишларни айтишининг нима ҳожати бор?— дея елкасини қисди Қшепицкий.— Ҳаммасини ими-жи-мида бажарамиз. Энг муҳими адлия министрлигидан одам топиш. Лекин тақдир пан Дизмадек одамни бизга кўмакка юборган экан, бунинг ташвишини қилмасак ҳам бўлади. Шундай эмасми?..

— Эҳ, Жоржнинг сиздек касбдоши, дўсти у билан худди шу пайтда учрашиб қолганингиз жуда соз бўлди-да!— дея хитоб қилди пани Пшеленская.

Қаҳва ичиш учун кичик меҳмонхонага ўтишди. Қшепицкий чўнтагидан ён дафтари билан қалам олди.

— Мен қисқагина доклад тайёрлашни лозим топдим,— дея гап бошлади у.— Рухсат этасизми?.. Хўш, умуман олганда, ишнинг аҳволи мана бундай. Бизга қуйидагилар маълум: кир ювувчи хотин Генавефа Куникнинг ўғ-

ли, асли Краковдан бўлган олтмиш олти ёшли муттаҳам Леон Куник бир вақтлар ўғрилланган нарсаларни сотиб олишдан гумон қилинган. Бу нарса Львов полициясининг актларида қайд этилган. Кейинчалик у судхўрлик билан шуғулланган ва ҳар хил найранглар ишлатиб, Понимирскийлар оиласининг бойлигини ўзлаштирган...

— Пани Куницкаянинг айтишича эса,— дея унинг гапини бўлди Никодим,— бу ерда ҳеч қандай найранг бўлмаган эмиш.

— Ҳа, албатта... Лекин ҳар бир фактни турлича талқин қилиш мумкин. Хе-хе-хе... Агар прокурор керакли кўрсатма олса, қандай иш тутишни ўзи биледи. Бундан ташқари, бизга Куникнинг тўққиз йил муқаддам янги ҳужжат олгани ва унга отасининг исмини ёздириб, фамилиясини «Куницкий» қилиб ўзгартиргани маълум. Бу эса қонунга хилоф иш. Кейин, ҳаммамиз унинг темир йўл қурилишига шпал етказиб бериш хусусида судлашганини биламиз. Афсуски, ўшанда бу шпалларнинг аслида бўлмаганлиги исботланмаганди. Куницкий бегуноҳлигини тасдиқловчи ҳужжатлар ёрдамида ўзини оқлашга мувоффақ бўлган эди. Аммо, турган гап, бу ҳужжатларнинг ҳаммаси қалбаки... Уларни ёзиб берган темир йўл хизматчиси кейинчалик қочган ва дом-дараксиз ғойиб бўлган. Бу ҳужжатларнинг ҳаммасини топиб, яна судга тақдим қилиш мумкин. Хўш, бунга нима дейсизлар?

— Ҳа, албатта!— хитоб қилди Пшеленская.

— Мен ҳам шундай фикрдаман,— дея гап қотди Дизма, Кшепицкийга гумонсираб қарар экан. Кшепицкийнинг қийиқ кўзларида қандайдир ўт чақнаши, юзининг учиб туриши, қирра бурни ва узун ияги унинг сергаклиги ва ҳар дақиқада қарши ҳужумга ўтиши мумкинлигидан далолат бериб турарди. Кшепицкий тилининг учи билан юқори лабини ялади-да, давом этди:

— Энг муҳими — ундан Коборовни тортиб олиш керак. Барча қийинчилик ана шунда. Юридик жиҳатдан Коборово пани Нинанинг тасарруфида ҳисобланади. У эса бу ишга сираям рози бўлмайди.

— Ҳа, рози бўлмаса керак...— деди Дизма Кшепицкийнинг фикрига қўшилиб.

— Шу боисдан ҳам,— дея давом этди Кшепицкий,— ягона чора Жоржнинг Куницкий устидан прокурорга ариза беришидир. У ўз аризасида синглисини сохта гу-

воҳлик бериш учун Куницкий мажбур этганини кўрсатиши лозим...

— Ҳмм...

— Бундай айбни эса Жорж фақат ҳуқуқдор шахс сифатида тан олингандан кейингина қўйиши мумкин. Шунинг учун ҳам суд органларидан Жоржнинг руҳий ҳолатини иккинчи марта текшириб кўриш учун рухсат олиш керак! Мен адвокат билан маслаҳатладим. У қоидага мувофиқ қайтадан кўриш мумкинлигини айтди. Фақат бу ҳақда Жоржнинг қариндошларидан биронта-си илтимос қилиши керак экан.

— Мен ўлсам ҳам бундай қилмайман!— дея эътироз билдирди Пшеленская.— Ўлсам ҳам! Бошимга шунча ташвиш орттирганим ҳам етар. Бир ками газеталарда номинми булғашлари қолувди...

— Жуда яхши, пани Фина,— деди зардаси қайнай бошлаган Кшепицкий.— Демак, сиз, бу ишни Нина қилиши мумкин, деб ҳисоблар экансиз-да?

— Йўқ,— дея гапга аралашди Дизма,— Нина бундай қилишга ҳечам рози бўлмайди.

— Жоржнинг эса бошқа қариндоши йўқ,— деди Кшепицкий тирноғи ўсиқ башорат бармоғини юқори кўтариб.

— Барибир бу ишга аралашмайман... Барибир...

Кшепицкийнинг жаҳли юзига тепди.

— Майли,— деди у қуруққина қилиб.— Демак, бу ҳақда ортиқ гапиришнинг ҳожати йўқ. Бу ишингиз билан Жорж сиз билан менга берадиган қирқ минг злотийни ҳамда Биби Хульчинскаянинг турмушга чиқишини йўққа чиқардингиз.

Орага жимлик чўкди.

— Афсус,— дея қўшимча қилди Кшепицкий,— фақат пан Дизмани бекордан бекорга овора қилдик.

— Аралашмайман, худо ҳаққи, аралашолмайман!— ўз гапида қаттиқ туриб олди Пшеленская.

— Шошилиб нима қиламиз!— деди бир оз ўйлаб кўргач Никодим.— Бу масалани кейинроқ гаплашсак ҳам бўлади.

— Бу орада бирор чора топилиб қолар,— деди енгил тортиб пани Пшеленская.

— Кшепицкий сапчиб ўрнидан турди.

— Бу орада, бу орада! Бу орада менга пул керак, жуда керак!..

— Сизга бир оз пул топиб беришга урниб кўраман,— дея мингирлади иккиланиб Пшеленская.

— Э, топиб берадиган ўша беш юз ёки минг злотингизни бошимга ураманми!— деди қўл силтаб Кшепицкий.

Пшеленская қип-қизариб кетди.

— Балки, буни кейинроқ гаплашармиз. Бу гаплар пан Дизмани қизиқтирмас керак, деб ўйлайман.

— Кечирасиз,— дея тўнғиллади Кшепицкий.

— Яна кофе ичасизми?

Пшеленская чашкаларга кофе қуйди-да, сўнг деди:

— Эҳтимол, сиз, пан Дизма, Нинага гапириб кўрасиз. Агар у эрини ёмон кўрса... Пан Дизма ҳар қандай тўсиқларни ҳам енгишга, ҳар қандай характерга ҳам таъсир кўрсатишга қодир одам кўринадилар.

— Ҳа, албатта, лекин у кишига бундан нима фойда, — деди бир оз ҳаёсизлик билан Кшепицкий.

— Зиза,— дея эътироз билдирди Пшеленская,— пан Дизма Жоржнинг дўсти-ку, ахир! Шундай эмасми? Менимча, шунинг ўзи ҳам кифоя қилади.

Кшепицкий башарасини бужмайтириб, бармоқларини қирсиллатди.

— Келинг, очиқчасига гаплашайлик... Мен дунёда бегараз одамларнинг борлигига ишонмайман. Мени кечирасиз, муҳтарам пан Никодим, ишонмайман, вассалом! Менимча, сиз... ҳам... ишбилармон одам сифатида... Очиғини айтинг, Жорж сизга бирор нарса ваъда қилганми?

— Бу нима деганингиз?— тушунмади Дизма.

— Бирор нарса ваъда қилганми, деб сўраялман?

— Пул бераман, деб ваъда қилган, демоқчимсиз?

Пшеленская Дизманинг ранжишидан чўчиб, Кшепицкий мутлақо ундай демоқчи эмасди, сиз унинг гапини бошқача маънода тушунманг ва ҳоказо, ва ҳоказо, дея кечирим сўрай бошлади. Дарвоқе, Кшепицкийнинг ўзи ҳам ҳаддидан ошириб юборганини сезиб, Жоржнинг судлашиши муносабати билан бўладиган харажатларни назарда тутганини айтди.

Ишнинг қовушмаётганини пайқаган Пшеленская бу ҳақда кейинроқ гаплашишни таклиф қилди ва Дизманинг Варшавада яна икки ҳафтача туришини эшитгач, уни келаси сешанбада уйда бўладиган бридж ўйинига таклиф қилди. Дизма аввал бридж ўйинини билмасли-

гини баҳона қилиб, келишдан бош тортди, бироқ унга карта ўйнаш шарт эмаслигини айтишгач, рози бўлди.

— Йигирма-ўттиз одам бўлади,— деди уни кўндириш учун Пшеленская,— улар орасида танишларингизни ҳам учратасиз: меникига генерал Ружановский, министр Яшунский, раис Гродзицкий, вице-министр Уляницкийлар келиб туришади.

— Полковник Вареда-чи?— бирдан янги ошнасини эслаб сўради Дизма.

— Йлгарилари келиб турарди. Сиз у билан танишмисиз?

— Ҳа, у менинг дўстим,— деди бепарвогина қилиб Никодим.

— У ҳолда полковникни ҳам таклиф қиламан. Жуда уддабурон одам. Агар янглишмасам, прокурор Важик билан яхши муносабатда. У эса, эсимда бор, Вареданинг биринчи хотинига уйланган...

— Ҳа, ҳа,— дея тасдиқлади кулиб Кшепицкий.— Гамельбейн хонимни айтяпсиз-да! Важик эса бизга катта ёрдам бериши мумкин.

Дизма Пшеленская билан хайрлаша бошлади, Кшепицкий ҳам Мокотовга бориши лозимлигини айтиб, ўрнидан турди.

— Мен сизни элтиб қўяман, — дея таклиф қилди Дизма.— Машинам дарвоза олдида турибди.

Пшеленская Кшепицкийни олиб қолмоқчи бўлган эди, бироқ у қатъиян бош тортди.

— Йўқ, қололмайман. Кечқурун овқатлангани келаман. Ҳозирча хайр!

— Пани Пшеленская қариндошингиз бўладими: дея сўради Дизма улар кўчага чиқишгач.

— Йўқ, шунчаки эски танишим. Унинг эри билан дўст эдик.

— Нима, пани Плешенскаянинг эри ўлганми?

— Тирик,— деди жавобан Кшепицкий кўзларини ҳиёл қисиб.— Фақат ҳозир ким билан яшаётганини билмайман. Чет элда кайф-сафо қилиб юрибди. Эҳ-е, автомобильнингиз жуда зўр-ку! Биринчи сорт! Бензинни кўп ейдими?

— Ҳа, ўттиз литрдан ортиқ сарфлайди,— деди жилмайиб шофер ва эшикни ёпиб қўйди.

— Қани энди шунақа машина бўлса, соз бўларди-я, — дея гап қотди Кшепицкий.

Йўлда у, агар пулини ололса, нималар қилмоқчи

эканлиги тўғрисида гап сотиб кетди. Суҳбатдошининг сукут сақлашидан Кшепицкий, Дизма жуда айёр, эҳтиёткор одам бўлса керак, деган қарорга келди.

Нихоят у Политехника институти олдида тушиб қолгач, шофер Дизмага ўгирилиб деди:

— Мен бу панни танийман — Кшепицкий. Бир вақтлар пойгачи отлари бор эди. Лекин омади келмади.

— Пихини ёрган одам-а?

— Эҳе-а, нимасини айтасиз,— деди бошини чайқаб шофер.

7-606

Бу деворларига тўқ яшил гулқоғоз ёпиштирилган, деразалари шифтга тегай деб турган Луи-Филипп услубидаги кенг бир кабинет эди.

Каттакон ёзув столи ёнида бошини қўлига тираб ўтирган министр Яшунский деярли бир соатдан бери қишлоқ хўжалигининг аҳволи ҳақида мингирлаб ахборот бераётган мансабдорнинг гапларини тингларди.

Мансабдор гоҳо-гоҳо блокнотини бир четга қўярди, семиз протфелидан газета кесмаларини олиб, мақолалардан айрим жойларини ўқиб берарди. Мақолаларда рақамлар билан бирга нуқул: «экспорт», «центнер», «буғдой», «фожиали аҳвол» сўзлари такрорланарди.

Чамаси, бу ахборот яхшиликдан дарак бермасди, чунки министрнинг пешанаси тиришиб турарди. Бу ажин ҳатто у жилмайиб, аниқ ва пухта тайёрланган ахборот учун мансабдорга миннатдорчилик билдирганида ҳам йўқолмади.

Чет элдан қайтгач, Яшунский ишлар ғоят қўрқинчли аҳволга тушиб қолганини кўрди. Қишлоқ хўжалигидаги қийинчиликлар, қутилаётган мўл хосил оппозицион матбуотнинг қаттиқ ҳужумига сабаб бўлди: ҳатто ҳукумат доираларига яқин газеталар ҳам норозилик билдириб, тўнғиллай бошлашди.

Яшунский ҳамкасблари билан қилган суҳбатидан обрўсига анча путур етганига ва мабодо истеъфога чиққудек бўлса, барча министрлар мамнун бўлишига ишонч ҳосил қилди. Рост, буни унга тўғридан-тўғри айтишгани йўқ. Аммо ҳукуматнинг янглиш иқтисодий сиёсати муносабати билан бирон одам балога йўлиқишига шама қилишди. Бош министр башарасини бужмайтириб, маз-

кур вазиятда бутун кабинетнинг истеъфо бериши мумкин эмаслиги ва қисман реконструкция йўли билан қутилиш лозимлигини очиқдан-очиқ айтди.

Бу ўрида бош министрға гапи ўтадиган Терковскийнинг холис хизмат қилгани шубҳасиз эди.

Иш пировардига яқинлашиб қолганди, шу боисдан масалани узил-кесил ҳал қилиш керак эди. Аммо Яшунский ўз ўринбосари, вице-президент Уляницкий билан маслаҳатлашмай туриб бир қарорга келишни истамади.

У Уляницкийни эрталабдан бери кутарди. Министр ҳатто бир неча бор ўринбосарининг уйига телефон ҳам қилди, бироқ ҳар гал унга, хўжайин ҳали ухлаб ётибдилар, деб жавоб беришди.

Шунинг учун ҳам соат иккиларга яқин Уляницкий кабинет эшигида пайдо бўлганида, Яшунский уни койий кетди:

— Нима, эсингни еб қўйдингми? Туни билан ичасан, бу ерда эса асфаласофилнга кетай деб турибмиз.

— Аввал саломлашсак бўларди,— деди мўйловини силаб Уляницкий.

— Яхши, салом,— тўнғиллади министр.

Уляницкий креслога ўтириб, папирос тутатди. Яшунский эса қўлларини чўнтагига тикқанича катта-катта қадамлар билан хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

— Сен яхши шартнома тузибсан. Табриклайман,— дўриллади Уляницкий.

— Табриклайдиган жойи йўқ,— дея қуруққина жавоб қилди министр,— чамаси, бундан кейин яна биттагина қоғозга қўл қўйсам керак.

— Нега ундай деяпсан?

— Чунки навбатда қўл қўядиган қоғозим истеъфо ҳақидаги ариза бўлади.

— Никодим Дизмани биласанми?— сўради Уляницкий бир оз сукут сақлаб тургач.

— Биладан, Терковскийнинг таъзирини берган одамда. Унинг бу ишга нима алоқаси бор?

— Биз бугун эрталабгача бирга ичдик. Бир неча кундан бери у билан ичяпман.

Яшунский елкасини қисди:

— Баттар бўл.

— Аксинча, жуда яхши бўлди.

— Ҳе, жин урсин!.. Очиқроқ гапир! Ҳозир топишмоқ ўйнашга ҳушим йўқ!

— Кулоқ сол. Биз у билан кризис ҳақида гаплашдик. Мен унга аҳволнинг чатоқлиги ва унинг яхшиланиши амри маҳоллигини айтдим. Ҳеч қандай чора йўқ, дедим унга. Никодим бўлса бунга жавобан: «Чора бор — давлат ғалла запасларини сотиб олиши керак», — дейди.

Уляницкий гапиришдан тўхтаб, министрнинг кўзига тикилди. Яшунский елкасини қисди.

— Давлат ғаллани сотиб олиши керак, дейдими?

— Ҳа, ҳа!

— Бўлмаган гап! Давлатнинг пули йўқ.

— Шошма, шошма, мен ҳам унга шундай дедим. У бўлса: «Пулми? Пулнинг кераги йўқ», — дейди.

— Қанақасига энди? — дея ажабланди Яшунский.

— Кулоқ сол. Жуда ажойиб гап. Эшигиб оғзим очилиб қолди. Бахтимизга ҳамма ғирт мас эди, ҳеч ким эшитмади.

— Қани, қани, гапир!

— Бўлмасам эшит! Пулнинг кераги йўқ, гап пулда эмас, дейди. Давлат облигация чиқариши мумкин. Масалан, юз миллион ёки икки юз миллион злотийлик, дейлик. Пул ўрнига ана шу облигация тўланади — вассалом. Олти йиллик мудат билан тўрт процентлик облигация. Олти йил ичида эса ғалла бозорида ўлдим деганида, бир марта қулай вазият юзага келади. Ана ўшанда бор ғаллани мамлакатимизнинг ўзида ёки чет элда сотиб юборишимиз мумкин.

— Шошма, шошма, — дея унинг гапини бўлди министр. — анча дуруст фикр.

— Дурустмиш-а! Гениал фикр!

— Хўш, кейин нима деди?

— Мен сенга айтсам, бу Дизманинг калласи жуда ишлар экан. Бунинг фойдаси жуда катта, дейди. Биринчидан, нарх-наво барқарорлашади, иккинчидан, муомаладаги пул кўпаяди. Шу йўл билан давлат юз-икки юз миллион злотийлик пул чиқариш имконига эга бўлади. чунки облигацияларда эгасининг номи кўрсатилмайди ва шу йўсинда нақд пул ўрнида ишлатилаверади. Ундан тафсилотларини сўраган эдим, «Мен мутахассис эмасман», — деб қўя қолди. Ҳаммасини сенга айтиб бермоқчи.

— Менга?

— Ҳа, сенга. Унинг сенга ихлоси баланд.

— Шошма-чи, демак, ишнинг моҳияти...

Уляницкий Дизма билан қилган суҳбатини такрорлади-да, бутун режани рақамлар билан баён қилиб берди.

У бу лойиҳага шу қадар қизиқиб кетдики, ҳатто машинисткани чақириб, газетага мақола ҳам ёздирмоқчи бўлди. Бироқ вазмироқ Яшунский уни тўхтатди. Масалани ҳар тарафлама ўйлаб, муҳокама қилиб пишириш лозим эди. Бу фикр унга ҳам жуда ёқиб қолган эди. Аммо бунақа ишларда шошқалоқлик қилиш ярамасди.

— Аввало бу гап мутлақо сир сақланиши лозим. Иккинчидан, ўша Дизма билан яна бир марта гаплашиб олиш керак.

— Унга ҳозироқ қўнғироқ қилишим мумкин.

— У ҳали ҳам Варшавадами?

— Бўлмасам-чи. «Европа» меҳмонхонасида турибди.

Бир ишрат қилиш учун келган экан.

Министр ажабланди.

— Йўғ-е, нималар деяпсан? Ишратбозга ўхшамайди-ку. Мени билишимча, у кўпроқ иродали одамлар сирасига кирса керак. Бундай одамлар йўлбошчи, ташкилотчи бўлади...

— Тилло йигит, — дея ошнасини мақтади Уляницкий.

— Қолаверса, ўзимизнинг одам. Қани энди уддасидан чиқсак! Унда Терковскийнинг шайкаси думини қисиб қоларди. Мен-чи? Яъни, биз-чи? Тушуняпсанми, Ясь?

— Бўлмасам-чи...

Улар шу бугун кечқуруноқ Дизма билан гаплашиб олишга қарор қилишди. Министр ўз ташрифномасига бир неча сўз ёзиб, Дизмани чақириб келиш учун «Европа» меҳмонхонасига одам юборди. Яшунскийнинг хатини олиб келишганида, Дизма эндигина уйғонган эди. Хатда кўрсатилган вақтгача у кийиниб, шошилмай овқатланди. Министрликкача бир неча минутда етиб борса бўларди. Шу боисдан ҳам Никодим чўнтак соатига қараб қўйди ва у ерга пиёда жўнади. Етиб боргач, у қўнғироқ тугмасини босган эди, швейцар эшикни очиб, Дизмага хўмрайиб қаради-да, деди:

— Сизга нима керак? Идора аллақачон ёпилган.

— Секинроқ! Секинроқ, — дея кеккайиб пишиллади Дизма. — Мен министр Яшунскийнинг олдига келдим.

Швейцар таъзим қилиб букчайди.

— Афв этасиз, билмай қолибман. Министр пан Уляницкий билан бирга сизни кабинетда кутяптилар.

У тавозе билан Дизманинг пальтосини ечиб олди.

— Кузатиб қўйишга рухсат этинг... Кабинет шу ерда, иккинчи қаватда жойлашган.

Никодим ҳали бу воқеанинг аҳамиятини охиригача тушуниб улгурмаган эди: бир минутдан сўнг у министр билан суҳбатлашади; у Кобороводан жўнаётган пайтида мутлақо ҳақиқатга тўғри келмайдигандек туюлган нарсалар энди маълум бир шакл касб этиб, амалга ошмоқда эди. Воқеалар йўналиши гўё шиддатли оқимдек Дизмани олиб кетаётганди. У буни ҳис этса ҳам, бироқ воқеалар моҳиятини англай олмасди. Нима сабабдан бу ишларга у, яъни Никодим Дизма аралашиб қолганини тушунмасди.

Таклифнома олгач, у дарҳол гап ғалла облигацияларини чиқариш тўғрисида, Уляницкий завқ билан эшитган Куницкийнинг ўша режаси ҳақида боражагини тушунди. Никодим ҳаммасидан ҳам министр ундан бу ишнинг тафсилотларини сўраб-суриштиришдан чўчирди. Эҳтиёт бўлиш керак! Энг муҳими — шунча пайтдан бери жонига оро кириб келаётган услубни қўллаб, камроқ гапириш керак.

Уляницкий билан Яшунский уни самимий кутиб олишди.

Дизма билан Уляницкий аллақачон сенлашиб гаплаша бошлаганлари боисидан суҳбат дарҳол дўстона тус олди. Яшунский гапни мақтовдан бошлаб, Никодимга 15 июлдаги банкетда Терковский билан ғижиллашиб қолганини эслатди.

— Ушандаёқ мен: агар мамлакатимизда сиз каби одамлар кўпроқ бўлганида, ишларимиз бутунлай бошқача бўларди, дегандим. Ҳа, ҳа, имоним комил, бутунлай бошқача бўларди.

— Бундай мақтовга арзирмикинман...

— Никодим, ўзингни кўп камтарликка солаверма! — Қувноқлик билан дўриллади Уляницкий.

Сўнг ғалла облигациялари ҳақида гап очилди. Дизмани икки кишилашиб сўроққа туттишди. Тўғри, иккала амалдор ҳам қишлоқ хўжалигида ҳеч вақони тушунмасликларини айтишди, бироқ шунга қарамай Дизма қовун тушириб қўйишдан чўчиб, жуда эҳтиёткорлик билан гаплашди. Унинг хотираси яхшилиги жонига оро кирди: Никодим аста-секин Куницкий айтган ҳамма гапларни эслади. Ҳар эҳтимолга қарши у «ўзининг» режаси ҳақида Уляницкийдан эшитганини ҳам қўшиб қўйди.

Яшунский жуда хурсанд бўлиб кетганидан кафтини кафтига ишқарди. Қош қорая бошлади. Чироқни ёқар экан, министр шўх оҳангда деди:

— Хўш, азизим пан Дизма, очигини айтсам, сизни сўзамол деб бўлмас экану, лекин каллангиз яхши ишларкан. Демак, ҳамма иш жойида. Бир нарса ёдингизда бўлсин — бу гаплар мутлақо сир сақланиши лозим! Вақтинча албатта. Чунки ҳали бу масала устида кўп бош қотириш керак. Ясь қонун лойиҳасини тайёрлайди. Кейин уни министрлар кабинетининг иқтисодий комитетига тақдим қиламиз, мен эса эртага бош министр билан гаплашаман. Фаҳмлашимча, ягона қийинчилик — бу оморлар масаласи. Янгиларини қуриш ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас. Бизга кредит беришмайди. Дарвоқе, энг катта қийинчилик ҳатто бу ҳам эмас. Ҳарқалай, пан Никодим, ажойиб лойиҳангизни амалга оширишда ўзингиз ҳам қатнашасиз. Гапимга ишонаверинг.

— Ҳа, албатта, — дея дўриллади Уляницкий.

— Сиз ҳукумат билан ҳамкорлик қилишдан бош тортмайсизми, ишқилиб? Шунга умид қилса бўладими?

Дизма гарданини қашиб қўйди:

— Нега энди бўлмас экан, ишлайверамиз-да...

— Сизга чин қалбимдан миннатдорчилик билдираман. Менинг фикримча, энг муҳими — у ёки бу ишни ким бажаришига боғлиқ. Бунда шахс масаласи биринчи ўринда туради!

Яшунский ёзув столининг тортмаларини қулфлаб қўйди. Уляницкий швейцарга қўнғироқ қилди.

Никодим Куницкийнинг илтимосини бажаришга қулай фурсат келганини англади.

— Пан министр, — дея гап бошлади у, — менинг сиздан битта илтимосим бор эди.

— Шунақа денг? Марҳамат, қулоғим сизда. — Шундай дея министр Дизмага қизиқиб тикилди.

— Гап бундай... Гроднодаги давлат ўрмонлари дирекциясида аллақандай Ольшевский деган одам ишлар экан. Уша Ольшевский нуқул Коборово тахта тилиш заводида панд бериб келяпти... У Куницкийни ёмон кўради, шунинг учун доим ҳалиги... анови-чи... давлат ўрмонидан бериладиган ёғоч контингентини камайтиргани камайтирган.

— Ҳа, рост, — дея унинг гапини бўлди министр, — эсимда бор: ҳатто қандайдир шикоятлар ҳам бўлган эди. Бу Куницкий жуда қизиқ одам кўринади. Унга бирор алоқангиз борми?

— Худо сақласин, фақат иш юзасидан.

— Никодим, унинг қўшниси, Куницкая хонимнинг

ишончли вакили, Куницкий эса шу кунда хотини билан аразлашиб юрган экан,— дея тушунтирди Уляницкий.

— Пан Никодим, сизга очигини айтаман,— деди жавобан министр,— мен Ольшевскийнинг буйруқларини бекор қилишни истамасдим. Эшитишимча. Куницкий фирибгар, муттаҳам одам экан. Лекин сизга сўзсиз ишонаман. Айтинг-чи, чиндан ҳам ёғоч контингентини ошириш давлатга фойдалими? Ҳа ёки йўқ, деб жавоб қилаверинг.

— Ҳа,— бош ирғади Дизма.

— Ольшевский пани Куницкаянинг тахта тилиш корхоналарига бекордан бекорга тўсқинлик қилаётгани ростми?

— Рост.

— Бўпти, келишдик. Мен бошқариш санъати тез қарор қабул қила билишидан иборат, деб ҳисоблайман.

Яшунский ташрифномасини олиб, алланималар ёзди-да, сўнг уни Дизмага узатиб, жилмайди.

— Марҳамат! Мана Ольшевскийга кўрсатма ёздим. Шунга қарамай эртага эрталаб унга керакли телефонограмма юборишларини буюраман. Сиз қишлоққа қачон қайтмоқчисиз?

— Индинга.

— Афсус. Лекин сизни тутиб турмайман. Ўзим хабар юбораман. Ясь, сенда пан Дизманинг адреси борми?

— Бор. Иннайкейин, биз у билан эртага пани Пшеленскаяникида бўладиган бридж ўйнида учрашамиз. Никодим ҳам у ерга бориб турар экан.

— Жуда яхши. Хўп, сизга яна бир бор катта раҳмат, оқ йўл тилайман.

Шундай дея министр Никодимга иккала қўлини узатди. Ҳаммалари пальтолларини кийишди. Уляницкий Дизма билан бирга бориб овқатланмоқчи эди, бироқ министр қўймади.

— Яна ўлгудек ичасан, вазият эса жуда жиддий, қилиқ кўрсатадиган пайт эмас ҳозир.

Улар Краков қасабасига чиқиб хайрлашишгач, Никодим меҳмонхона томон йўл олди.

Йўлда у ёритилган витриналардан бирининг олдида тўхтаб, чўнтагидан министрнинг хатини олди-да, ўқиб чиқди:

«Директор Ольшевскийга. Гродно.

Никодим Дизманинг Коборово тахта тилиш заводи иши бўйича қўйган талабларини дарҳол ижобий маънода ҳал қилишингизни сўрайман.

Яшунский».

Никодим мактубни авайлаб кармонига солиб қўйди. — Оббо жин ургур-эй! — деди у баланд овозда.

Унинг бу хитобидан ҳам мамнунлиги, ҳам ажабланганлиги ва ҳаммасидан ҳам кўпроқ ўзига ўзи қойил қолганлиги сезилиб турарди.

Дизма ўзини анча дадил сеза бошлади. Яқингинада ўзи тенглашиши мумкинлигини хаёлига ҳам келтирмаган бу бегона муҳит одамлари ундан, яъни Дизмадан аллақандай фазилатлар топишган эди. Ким билсин, эҳтимол, улар ҳақдирлар...

Ҳа, Дизма ўзидан жуда хурсанд эди.

Меҳмонхонада Никодимни яна бир хушхабар — унинг номига ёзилган энсиз оч кул ранг конверт кутиб турган экан. Конвертдан таниш атир ҳиди анқиб турарди. Почта қоғозининг варағи бир текисда чиройли ёзув билан тўлдирилган бўлиб, тагига Нина Куницкая деб имзо чекилган эди.

Никодим жилмайди:

— Буни қара-я! Қани ўқиб кўрайлик-чи, нима деб ёзган экан.

У каравот ёнидаги чироқни ёқиб, ботинкасини ечди-да, ўрнашиброқ ётиб, ўқий бошлади:

«Хурматли пан Никодим!

Сизни менинг мактубим, эҳтимол, ундан ҳам кўпроқ илтимосим ҳайратга солса керак. Агар Сизга мурожаат қилишга журъат этган бўлсам, бу фақат Сизнинг менга кўрсатган меҳрибонлигингиз туфайли, жаҳлингиз чиқмаслигига умид қилганимдан, холос.

Гап кичик бир нарсани харид қилиш устида кетяпти: мен Гроднода яхши теннис тўпларини излаб тополмадим. Агар Сиз Варшавадан бир дюжина тўп олиб келсангиз, Сиздан гоят миннатдор бўлардим.

Тўғри, магазиннинг ўзига хат ёзишим мумким эди, ammo мен Сизнинг ўзингиз танлаб олиб келишингизни истайман. Эҳтимол, Сизнинг Варшавадалигингизда вақтингизни олмаслигим керак эди. Чунки у ерда Сиз учун вақт жуда қимматли бўлса керак. Ахир ишингиз кўп. Бунинг устига кўнгил очишингиз керак — театрлар, қабул маросимлари ва қолаверса... Касянинг оғзидан гуллашича, жазманларига гул юборишни яхши кўрадиган гўзал аёллар... Коборовода гўзал аёллар йўқ, лекин бу ернинг гуллари Варшаваникига қараганда чиройлироқ...

Қачон қайтасиз?

Аслини олганда, мен «қайтасиз» сўзини ишлатмаслигим керак эди. Ахир, киши фақат, ўз яқиним деб ҳисоблайдиган одамнинг олдига қайтади, инсон ҳаёт йўли ёки дилидаги муҳаббат туйғуси боғлаб турган кимсанинг олдигагина қайтиши мумкин...

Коборово бугун маънос ва нохуш. Мана бир неча кун бўлдики, у менга шундай туюляпти. Уни қанчалик севишимни ва қанчалик нафратланишим лозимлигини ўзингиз биласиз-ку, ахир. Сиздан илтимос қиламан, ўз ҳасратларимни тўкиб, кайфиятингизнинг қувноқ гармониясини бузганим учун мендан ранжиманг. Нимаям дердим, тан оламан: менга Сизнинг суҳбатларингиз етишмаяпти, жуда ёлғизман.

Коборово Сизнинг қайтишингизни кутяпти, пан Никодим,— кечирасиз, мен яна ўша сўзни ишлатдим,— ҳа, у Сизнинг келишингизни кутяпти.

Нина Куницкая».

Дизма хатни икки марта ўқиб чиқиб, конвертни ҳидлаб кўрди-да, ўйлай бошлади. «Унга ёқиб қолибман... Нимаям дердим, ҳали ёш, эри эса мункиллаб қолган. Балки, фойдаланиш керакдир?»

Лекин шу пайт, агар Куницкий бирор нарсани сезиб қолса, олдига солиб қувмасмиккин, дея дилига ғулғула тушди. Аммо шу заҳоти энди аҳвол кескин ўзгариб кетганлигини эслади.

«Ҳинг деб кўр-чи, алжиган чол! Энди кекирдагингдан хиппа бўғиб олишим мумкин! Қим билан гаплашаётганлигингни биласанми? Қимсан, министрининг дўсти билан-а?! Тушундингми?»

Никодим ўрнидан туриб, сарпойчанг ойна олдига борди. У ҳамма лампаларни ёқди-да, икки қўлини белига тираб, бошини юқори кўтарганича ўзини ойнага сола бошлади. У шу пайтгача ўз ҳуснимга етарли баҳо бермаган эканман, деган хулосага келмагунча шу алфозда турди.

«Одам ёшлигидан ўзини ойнада кўравериб кўникиб кетади. Кўникканидан кейин эса ўзига ўзи оддийгина одам бўлиб кўринаверади...»

Никодимнинг ғоят димоғи чоғ эди. У кинога борди, сўнг майхонага кириб овқатланди. Кейин эртасига пешинга қадар ухлади. Нонуштадан сўнг магазинларни айланиб, бир йўла Нинага теннис тўплари сотиб олди. Пешинда яхшилаб овқатланиб олгач, қош қорайгунча

қадар хонасида ётди. Уни шофёр келиб уйготди: фрак кийиб, йўлга тушиш керак эди. Шаҳар минглаб чироқлардан чароғон эди, рекламаларнинг қизил неон чироқлари илон изидек ўчиб-ёниб турарди.

Маршалковская ва Хмельная кўчалари бурчагида тўхташга тўғри келди. Полициячи кўндаланг кўчадаги извош ва автомобилларни ўтказмоқда эди. Никодим бенихтиёр йўловчиларни томоша қилиб, ажойиб автомобилнинг юмшоқ ўриндиғида ўтириш қаёқда-ю, тротуарда туртиниб-суртиниб юриш қаёқда, деб ўйлай бошлади.

Бирдан у кимдир ўзига тикилиб қараб турганини сезиб қолди: Маршалковская кўчаси бу ерда унча яхши ёритилмаганди, шу боисдан ҳам у қизни анчагача таниёлмай турди.

Манька!

Никодимнинг эти жунжикиб кетди. У бошини ичига тортиб, юзини ёқаси билан яширмоқчи бўлди. Бироқ кечикди.

Манька тирсағи билан йўл очиб, тротуар, четига келди. Мана у шу қадар яқинлашдики, ҳатто қўлини чўзиб Дизманинг елкасидан тутиши мумкин эди. Аммо Манька бундай қилишга журъат этмади... Ниҳоят, у бўғиқ овоз билан сўради:

— Никодим! Танимаяпсанми?

Ортиқ муғамбирлик қилиб бўлмасди. Никодим қизнинг тўполон кўтаришидан, рўмол ўраган манови қизни шофер сезиб қолишидан чўчирди. Шунинг учун ҳийла ишлатишга қарор қилди; у қиз томон ўгирилиб, бармоғини лабига қўйди-да:

— Жимм... Эртага келаман,— дея шивирлади.

Қиз, тушундим, дегандек бош ирғаб, ўз навбатида пичирлаб сўради:

— Соат нечада?

Бироқ у жавоб олишга улгурмади. Полициячининг қўлидаги таёқ имоси билан автомобиль бир силкиниб, шитоб билан жойидан қўзғалди.

Манька олдинга энгашиб, анчагача автомобилнинг ортидан қараб турди.

«Жин урсин!— дея хаёлидан ўтказди Дизма.— Гаплашмоқчи бўлганига ўласанми. Тасқара! Автомобилни ҳам ўғирлаган бўлса керак, деб ўйлагандир-да».

У ўзича кулиб қўйди, бироқ бундан буён кечқурунлари Маршалковская кўчасидан юрмасликка аҳд қилди.

Қиз билан учрашишнинг ва, умуман, ўтмишни эслаб кўнглини бузишнинг нима ҳожати бор?

Пшеленскаянинг уйини Дизма учинчи марта кўраётгани ва ҳар гал бу квартира унда янгича таассурот қолдирмоқда эди. Бугун барча эшиклар ланг очик бўлиб, ҳамма ёқ чароғон эди. Икки-уч хонага янгигина кўк мовут сирилган карта столлари ҳамда оппоқ дастурхон ёзилиб, устига пирожний ва бутерброд тўла патнислар терилган оддий столлар қўйиб қўйилганди.

Меҳмонлар ҳали йиғилишмаган экан. Дизма бир неча хонани айланиб чиқди-да, меҳмонхонадаги диванга бориб ўтирди. Бинонинг нариги четдаги аллақайси хонадан икки кишининг борган сайин баландроқ овоз билан жанжаллашаётгани эшитилиб қолди.

— Шундай қилиб бермайсанми? Айт, бермайсанми,— дея бақирарди эркак киши.

Аёл киши бунга жавобан узоқ гапириб, алланималар деди.

Бироқ Никодимнинг қулоғига чертиб айтилаётган айрим қарғиш сўзларигина чалинди:

— Иш ёқмас ялқов... Бундай текинхўрларни... Товламачи!.. Нонкўр!

— Охирги марта сўраяпман!..— дўриллади эркакнинг овози.— Икки юз злотий берасанми, йўқми?

— Бермайман!

Шу пайт кўча эшикдаги кўнғироқ жиринглаб қолди. Жанжал тиниб, бир зумдан сўнг меҳмонхонага лабларида табассум билан пани Пшеленская кириб келди. Унинг ортидан назокат билан жилмайиб Кшепицкий келмоқда эди. Кўча эшик томондан тақир бошини ялтиратиб аллақандай бир чол пайдо бўлди.

Меҳмонларни бир-бири билан таништирар экан. Пшеленская ҳозирги эркакларнинг сира айтган вақтларида келмасликларидан шикоят қила бошлади. Улар, профессор, дея мурожаат қилишаётган чолнинг қулоғи анча оғир экан, чунки уй бекаси эркакларнинг бебурдлиги ҳақидаги гапини тўрт марта такрорлаган бўлса-да, профессор ҳамон:

— Кечирасиз, нима, нима?— дея қайта сўрарди.

Тоқати тоқ бўлган Пшеленскаянинг жонига Кшепицкий ора кирди. У олдинга ўтиб жилмайганича:

— Тара-тара-бум-тоқ-тоқ, қари аҳмоқ!— деди.

Бунга жавобан чол бош ирғаб, ишонч билан:

— Ҳа, ҳа, кечқурунлари анча совуқ бўляпти,— деди.

Дизма хахолаб кулиб юборди. Унга Кшепицкийнинг хазили жуда ёқиб тушган эди. У пани Пшеленскаянинг янги меҳмонларни кутиб олиш учун чиқиб кетганидан фойдаланиб:

— Шошманг, мен ҳам унга бирор нарса айтаман,— деди.

— Фақат жуда қаттиқ гапирманг!— огоҳлантирди уни Кшепицкий.

Никодим профессорга қараб деди:

— Башарангни ит ялади, қари тасқара!

— Кечирасиз, нима, нима?

— Ит ялади!

— Кечирасиз, эшитмадим. Нима дедингиз?

Дизма кулгидан, ўзини тиёлмай қолди. Чол уларнинг шумлигини сезгандек бўлиб, шубҳалана бошлади. Шу пайт Кшепицкий гапга аралашди, у профессорнинг қулоғига:

— У сизга янги латифа айтиб бермоқчи!— дея қичқирди.

— Ҳа, эшитаман, эшитаман.

Бу орада меҳмонхонага яна бир неча одам кириб келди. Улар янги меҳмонлар билан кўришиб улгуришмасданоқ, эшикда полковник Вареда пайдо бўлди. Бу ҳол Дизмани латифа айтишдан қутқариб қолди.

— Салом, Никусь! Узингмисан!— дея хитоб қилди полковник.

— Саломатмисан Вацусь?

— Хўш, қалай? Яшунскийдаги ишингни битказдингми?

— Раҳмат, ҳаммаси жойида.

Меҳмонхона ва кўшни бўлмалар гавжум бўлиб кетди. Асосан эркаклар келишган бўлиб, уларнинг орасида фақат беш-олтитагина ёши ўтиб қолган хонимлар кўринарди. Баъзилар аллақачон бридж ўйнагани ўтиришганди.

Никодим Вареда билан ҳол-аҳвол сўрашиб бўлгунча Уляницкий етиб келди. Министр эҳтиёт чораларини кўриб қўйган бўлишига қарамай, полковник Дизманинг лойиҳасидан хабардор экан. Уляницкий сира тортинмай лойиҳа тўғрисида гапира бошлади. Унинг айтишича, иш жуда юришиб кетганмиш. Вареда Никодимни табриклади ва унга ўзининг улкан лойиҳасини амалга оширишда муваффақият тилади.

Шу пайт уларнинг ёнига пани Пшеленская келиб, бридж ўйнамайсизларми, деб сўради. Варедда билан Уляницкий бу таклифни бажону дил қабул қилишди.

Ҳамма партиялардаги ўринлар банд бўлганидан Пшеленская, мени шерик қилинглар, деб таклиф қилди. Дизма бридж ўйнашни билмасди, шунинг учун тўртинчи ўринга қандайдир озгин бир жанобни чақиришди: Дизма кейинчалик билса, бу одам полициянинг катта амалдорларидан бири экан.

Никодим аввал ўйинни томоша қилиб турди, сўнг жонига теккач, ўйинда иштирок қилмаётган эркаклар олдига борди. Улар орасида Кшеницкий ҳам бор эди.

Дизма нари кетган заҳоти полициячи амалдор Пшеленскаядан сўради:

— Пан Дизма ким бўладилар?

— Пан Дизма?— ажабланди Пшеленская хоним.— Наҳотки уни танимасангиз?

— Афсус, танимас эканман...

— Рости билан-а?— сўради Уляницкий.— Терковский машмашаси эсингиздами?

— Эҳ, шунақа денг. Тушунарли.

— Пан Дизма,— дея гап қотди пани Пшеленская.— жуда обрўли одам. У менинг жияним Жорж Пони-мирский билан Оксфорд университетида бирга ўқиган. Улар ўшандан бери дўст.

— Помешчикми?

— Ҳа. Асли Курляндиядан. Ҳозирги кунда жиянимнинг мулкида бошқарувчи бўлиб ишляпти.

— Никодимнинг боши олтин!— дея хонимнинг гапини тасдиқлади Уляницкий.— Яшунский, у ҳаммамиз ўйлаганимиздан ҳам узокроқ боради, деяпти.

— Кулинг ўлгурсин йигит!— қўшимча қилди Варедда.

— Жуда ёқимтой киши!— дея ишонтирди уй бекаси.

— Чиндан ҳам,— деди ишонч билан полиция амалдори,— жуда жиддий одам кўринади.

— Икки чиллик,— дея эълон қилди Уляницкий қалин қошларини юқори кўтариб.

— У ҳолда биз уч чиллик деймиз,— гап қотди Уляницкий билан шерик бўлиб ўйнаётган пани Пшеленская.

Дизма зерика бошлади. Манови ўйинга берилиб кетган кишиларни кўриб у ўзича ҳайратланарди. Никодим бир талай бутерброд билан пирожний еб, бир неча қадаҳ коньяк ичди. Уйинда қатнашмаётган меҳмонлар халқаро сиёсат ва от пойгаси ҳақида суҳбатлашиб ўти-

ришарди. Дизма бу иккала мавзуга мутлақо бепарқ эди. У қандай қилиб чиқиб кетсам экан, деб ўйлай бошлади. Бир пайт уй бекаси бир зум стол ёнидан турган эди, Дизма фурсатдан фойдаланиб, унга етиб олди ва:

— Кечирасиз, мен кетишим керак,— деди.

— Афсус! Чиндан ҳам кетишингиз шартми?

— Ҳа, эртага азонлаб жўнамоқчиман, ухлаб олмасам бўлмайди.

— Мен анови иш ҳақида сиз билан батафсилроқ гаплашиб олмоқчи эдим...

— Ҳечқиси йўқ, гаплашамиз ҳали: мен яқинда яна Варшавага келаман.

Дизма аслида тезроқ бориб ухлашни хаёлига ҳам келтирмаган эди. У эрталаб соат еттида Коборовога жўнашга шай бўлиб келишни буюриб, шофёрга жавоб бериб юборди-да, ўзи пиёда кетди.

Тун алламаҳал бўлиб, кўчалар хувиллаб қолганди. Онда-сондагина кечиккан йўловчилар учраб қоларди. Фақат Янги дунё майдонигина ғавжум эди. Бу ерда қилиқларидан касби корлари шундоқ кўриниб турган кўп-лаб аёллар сайр қилиб юришарди.

Дизма қараб-қараб, охири қорачадан келган, баланд бўйли бир жувонни тахлади. Улар тезда бир битимга келишди.

Никодим меҳмонхонага қайтганида эндигина тонг ота бошлаган эди. У Манькани эслаб, тунни у билан ўтказмаганига афсусланиб қўйди.

Осмон қора булутлар билан қопланган эди. Соат еттига яқин ёмғир ёға бошлади.

Дизма меҳмонхона ҳақини тўлади. Шу пайт соябони кўтариб қўйилган автомобиль етиб келди-ю, Никодим об-ҳавони лаънатлаб, машинанинг бир бурчагига биқиниб ўтириб олди.

У Гродно томон йўл олди. Никодим Куницкийни ҳайратда қолдириш учун Коборовога тайёр натижа билан кириб бормоқчи эди. Аслида бундай муваффақиятдан ўзининг ҳам боши қотиб қолганди. Никодим Куницкий баён қилиб берган режани усталик билан такрорлагани учунгина министрнинг кўмагига эришганини жуда яхши тушунарди. Агар бир оз бош қотириб, мулоҳаза қилгудек бўлса, бировларнинг фикрини ўзиники қилиб кўрсатиш гоят фойдали экан деган хулоса келиб чиқарди.

Дизма бу услубни кенгроқ қўллашга қарор қилди. Лекин анча эҳтиёт бўлиш керак, албатта. У шу пайтга-

ча ўзига эришиб бўлмайдигандек туюлган киборлар жамиятига аралашиб юриш имкониятидан гоят хурсанд эди. Энди у бу жамият билан эл бўлиб кетишига ишона бошлаганди. Никодим, Куницкий энди мени ҳайдаш у ёқда турсин, мендай бошқарувчига тиш-тирноғи билан ёпишиб олади, деб қатъий ишонарди.

«Ана шунда бир нарсалик бўлиб қолиш мумкин. Қани, маошимни оширмай кўрсин-чи, аблаҳ».

Никодим кафтини ишқаб қўйди. У ўз ҳаётида янги саҳифа очилганини ҳис этарди. Бу саҳифа ким томонидан ва нима сабабдан ёзилганлиги эса уни қизиқтирмасди. Яшунский билан қилган суҳбатидан у ғалла лойиҳасини амалга оширишда ўзи, яъни Дизма четда қолмаслигини биларди. У министр нимани назарда тутганлигини тасаввур қилолмас ва шу боисдан, менга мукофот беришса керак, деб ўйларди. Лисковдаги почта дирекциясининг чиновникларидан бири хатларга штампель қўйишнинг янги усулини кашф этгани учун минг злотий мукофот олганини айтиб берган эди. Унга эса кўпроқ беришса керак, чунки ғалла хат эмас-да, сизга!

Никодим пан Бочек билан Лисковни эслар экан, жилмайиб қўйди.

«Агар улар ҳозир менинг қандай маош олиб, қанақа одамлар билан улфатчилик қилиб юрганимни билишса, нима дейишаркин? Ҳаммасининг эси оғиб қолса керак! Жулдувроқилар!»

Министрлар, графлар... Кимсан, пани Пшеленская-дек хоним уни зиёфатга таклиф қилди-я...

Дарвоқе, бу нарсадан Никодим унчалик хурсанд эмасди. Унга, Понимирскийнинг ишига аралашиб бекор қилдим, деган фикр азоб берарди. Бу ишдан барибир ҳеч нима чиқмайди. Лекин фалокат босиб бу ҳақда Куницкий билса борми, боши балога қолиши мумкин. Муттаҳам! У шу қадар бадавлатки, Дизмадан албатта ўч олиши мумкин.

Понимирскийга ҳоласи ҳеч нимани эшитишни истамаганлиги, қарзини эса аллақачон кечиб юборганлигини айтиб ундан қутулиш керак. Ягона йўли шу.

Дизма Гроднога етгунча йўлда ана шуларни ўйлаб борди.

Шаҳарни яхши биладиган шофёр машинани тўғри ўрмон дирекцияси жойлашган казармага ўхшаш ғиштин уй олдида тўхтатди.

Соат беш бўлиб қолганди. Шу боисдан Дизма идроада навбатчидан бўлак ҳеч кимни тополмади.

— Мен пан Ольшевский олдига келдим. У шу ердами?

— Йўқ. Қабул пайтида келинг,— дея қуруққина жавоб қилди навбатчи.

Дизма ўшқириб берди.

— Қабул пайти сиз учун ўйлаб чиқарилган, йигитча, мен учун эмас. Кейин, умуман, хушмуомалароқ бўлинг, ким билан гаплашаётганингизни билмайсиз ҳали.

— Наҳот қўполлик қилган бўлсам?— дея ўзини ҳимоя қила бошлади навбатчи.— Ким билан гаплашаётганимни қаёқдан билай? Ҳатто исмингизни ҳам айтганингиз йўқ-ку, ахир.

— Бўлди, бўлди, кўп такаллуфсизлик қилаверманг. Қани, зингиллаб, ўша пан Ольшевскийнингизнинг олдига боринг-да, министрнинг топшириғи билан пан Дизма келганини айтинг. Дарҳол етиб келсин, менинг вақтим йўқ.

Қўрқувдан капалаги учиб кетган навбатчи таъзим қила-қила, бу ердан кетишга ҳақи йўқлигини, лекин директорнинг уйига қўнғироқ қилиши мумкинлигини айтди.

У Никодимни бошлигининг кабинетига кузатиб қўйди ва бу димоғдор одамнинг директор креслосига ялпайиб ўтириб олганидан сира ажабланмади.

Орадан чорак соат ҳам ўтмай Ольшевский етиб келди. Кўринишидан у ҳозиргина уйқудан турган эди. Директорнинг ҳаяжонланаётгани яққол сезилиб турарди: тўртбурчак юзининг бир томони липиллаб учар, ингичка малла мўйлови икки ёққа чўзилиб, лаблари эҳтиром билан табассум қиларди. Ольшевский меҳмон унинг креслосини эгаллаб олганидан доднраб қолган бўлса-да, сир бой бермасликка ҳаракат қилди.

— Ольшевский! Гоят хурсандман...

— Хурсандмисиз, йўқми, буни билмайман,— дея жавоб қилди Никодим ўрнидан хиёл кўтарилиб, қўлини узатар экан.— Дизма!

— Нега энди, хурсандман, албатта... Худди шу бугун эрталаб министрликдан телефонограмма олдим.

— Ишдан бўшатилаганингиз ҳақида буйруқ олганингиз учун худога шукур қилинг.

— Лекин, пан Дизма,— дея ҳаяжонланиб эътироз билдира кетди Ольшевский,— менда айб йўқ. Мен доим

барча устав ва буйруқларга сўзсиз риоя қилиб келганман. Уларнинг бирор ҳарфини ҳам бузган эмасман...

— Хўш, нима қилибди?— истехзо билан сўради Дизма.— Баъзан ўз мамлакатимиз фирмаларига чиқинди ёғоч бериб, қолганини арзон-гаровга чет элга пуллаётганингизда ҳам ўша ҳарфга риоя қилганмисиз?

Ольшевский беҳисоб сана ва параграфларни рўқач қилиб, ўзини оқлай бошлади. Шундан сўнг Дизма Куницкийнинг кўрсатмалари билан тўлиб кетган ён дафтари олдидан, ҳужумга ўтди. У Ольшевскийни расми-ятчиликда айблади. Директор баъзан бирор қарор қабул қилиш қандай қийинлигини айтиб, кечирим сўрай бошлаган эди, Никодим сира тугилмай Яшунскийнинг афоризмини такрорлади:

— Бошқарниш санъати тез қарор қабул қила билишдан иборат, азизим!

У чўнтагидан Яшунскийнинг ташрифномасини олиб, амалдорнинг қўлига тутқазди. Ольшевский қўллари қалтираб, пенснесини узоқ қидирди ва ниҳоят уни топиб, ташрифномадаги хатни ўқиб чиққач, янада мулойимроқ бўлиб қолди.

У доим қонунга риоя қилганлиги, хотини ва тўрт боласи борлиги, идорасидаги хизматчиларнинг ҳеч ишга ярамасликлари, кўрсатмаларнинг эса кўпгинаси бири-бирига зид келиши ва шу боисдан ҳам уларни турлича ижро этишга мажбур бўлаётганлигини айтиб, Дизмани ўз тажрибакорлигига ишонтира бошлади. Мазкур иш бўйича эса ҳаммасини пан Куницкийнинг ўзи чалкаштириб юборганмиш, бироқ, у яъни Ольшевский, ҳозир бунинг учун ҳеч қандай тўсқинлик кўрмай, унга бемалол ёғоч беравериши мумкин эмиш.

Ниҳоят, махсус машинистка чақирилиб, улар Куницкий кўрсатмаларининг «ҳарфига» риоя қилган ҳолда ҳужжатларни расмийлаштира бошлашди.

Ишни тугатишганида қоронғи тушган эди. Ольшевский Дизмани кечки овқатга таклиф қилди. Бироқ Никодим министрнинг дўсти деган шухратдан маҳрум бўлмаслик учун миннатдорчилик билдириб, овқатланишдан бош тортди. Дизма амалдор билан хайрлашар экан, унинг елкасига қоқиб деди:

— Хўш, ҳамма иш жойида бўлди. Бундан буён мен билан тортишиб ўтирмасликни маслаҳат бераман, азизим. Чунки сиз учун оқибати бахайр бўлмайди,

Жанжал Нинанинг олди очиқ кечки кўйлагини кийиб, ойна олдидан сочини одатдагидан кўпроқ тараганидан бошланди.

Табиатан зийрак Кася буни дарҳол пайқади.

— Балларда киядиган кўйлагингни киймабсан-да,— деди у гўё беғараз гапиргандай қилиб.

— Кася!

— Хўш!

— Заҳарханда қилишинг мутлақо ўринсиз.

— Нимага қайтадан кийиндинг бўлмаса?

— Шунчаки шу кўйлакни кийгим келди. Уни анчадан бери киймаган эдим.

— Уни ўзингга ярашишини жуда яхши биласан!— дея қичқирди Кася.

— Ҳа, биламан,— деди жилмайиб Нина ва Касяга сузилиб қараб қўйди.

— Нина

Нина ҳамон жилмаярди.

— Нина! Бас қил!— Кася ҳозиргина ўқиб ўтирган китобини бир четга қараб улоқтирди-да, хонада у ёқданбу ёққа юра бошлади. Сўнгра у Нинанинг олдига келиб тўхтади ва жаҳл билан деди:

— Мен нафратланаман — тушуняпсанми?— эркакка ёқиш учун ўзини...— у кучлироқ ибора қидириб бир зум жимиб қолди,— ўзини фоҳиша қилиб кўрсатадиган аёллардан нафратланаман,— деди у ниҳоят оғзига келганини қайтармай.

Нинанинг ранги оқариб кетди.

— Кася, сен мени ҳақорат қиляпсан!

— Эркакка ёқиш учун ўзини турли кўйга соладиган аёл менга — очирини айтганим учун кечирасану — қанжикқа ўхшаб кўринади... Ҳа, ҳа, қанжикқа ўхшаб кўринади.

Нинанинг кўзларида ёш милтиради. У бир зум Касяга тикилиб турди-да, сўнг қўллари билан бошини чангаллаганича йиғлаб юборди. Ҳўнграшдан унинг бўйни қизариб, икки елкаси силкинарди.

Кася муштини қисди, бироқ у ғоят ғазаби қайнаб кетганидан ўзини тугулмай қолганди.

— Балки, пешинда ундан телеграмма келганидан бери кайфиятнинг ўзгариб қолганини ҳам инкор этарсан?

Балким, Дизма учун қайта кийинмадим ҳам дерсан? Уни мафтун қилиш учун бир соатдан бери ўзингни ойнага солаётганингни ҳам тан олмассан?

— Эй худойим, эй худойим!— дея ҳўнграрди Нина.

— Бу ишингдан жирканаман, тушундингми?

Нина сапчиб ўрнидан турди. Унинг жиққа ёшга тўла кўзлари исёнкорлик билан чақнаб кетди.

— Майли, майли!— деди у ғазаб билан шивирлаб.— Тўғри! Рост айтдинг! Уни мафтун қилмоқчиман! Унга ёқишни истайман!.. Сен бундан жирканяпсан... Лекин бир ўйлаб кўр, балки, сен билан икковимиз бундан ҳам жирканчлироқдирмиз?

Қася икки кўлини биқинига тираб, хахолаб кулиб юборди:

— Топган одамингни қара-ю!

У истеҳзо билан Нинани мағлуб қилмоқчи эди, бироқ Куницкая хоним сира тап тортмай бошини кўтарди-да:

— Ҳа, топдим!— деди.

— Ахир у бетамиз махлуқ-ку!— деди ғазаб билан Қася.— Маймун!.. Горилла!

— Ҳа, ҳа! Хўш, нима қилибди?— дея қизариб қичқира бошлади қизишиб кетган Нина.— У кўполми? Майли. Замоनावий эркакнинг тимсоли у! Кучли одам. Билдингми? У ҳаётни забт этувчи ғолиб!.. Нега ўзинг доним менга ҳақиқий аёл эканлигимни уқтириб келдинг?.. Мен сенга ишондим, мана энди йўлимда ҳақиқий эркакни учратганимда...

— Нар махлуқни учратганимда деявир,— илондек вишиллади Қася.

Нина нафаси ичига тушиб; лабини тишлади.

— Нима дединг?.. Яхши. Нар ҳам бўла қолсин... Лекин ўзим мода эмасманми?

— Махлуқнинг модасисан.

— Бекор айтибсан! Пан Никодим махлуқ эмас. Унинг меҳрибон одам эканлигига менда етарли далиллар бор. Кўрсликни эса пан Никодим атайлаб қилади. Унинг ўзини тутуш услуби шунақа. Қайтанга мен сенга ачинишим керак экан. Табиат сенга аёллик туйғусини раво кўрмабди, сен бу ажойиб кучнинг ҳаётбахш лаззатини, эркакларга хос қудратнинг дастлабки нишонасини бутун вужудинг билан ҳис этиш қобилиятидан маҳрум экансан... Ҳа, ҳа, худди ибтидосини айтипман...

— Бу дейман, сен шарм-ҳаёни ҳам унутиб қўйганга ўхшайсан.

— Ёлғон, ёлғон жўрттага ёлғон гапиряпсан: шарм-ҳаёни йиғиштириб қўйиб, очикчасига гаплашиш керак, деб ўзинг айтган эдинг-ку, ахир...

— Бунақа тумтароқли гапнинг нима кераги бор?— дея совуқ истеҳзо билан унинг сўзини бўлди Қася.— Ундан кўра, қани энди тезроқ қўйнимга кира қолса, бирга ётишга юрагим тўкилиб турибди, деб қўя қол.

У гапни давом этмоқчи эди, лекин Нина юзини дастрўмоли билан ёпганича яна йиғлаб юборганини кўриб, жимиб қолди.

— Қандай бераҳм... қандай шафқатсиз экансан!— деди Нина ҳўнграрди йиғлар экан.

Қасянинг кўзларида ўт чақнаб кетди.

— Мен-а? Мен бераҳмманми? Шу гапни менга айтияпсанми, Нина? Нина!

— Энди фақат ўзимни ўзим ўлдиришим қолди... Ё тангрим, ё парвардигор, қандай ёлғизман-а!..

Қася стаканга сув қуйиб, Нинага узатди:

— Мановини ич, Нина, ўзингни бос, ича қол, жонгинам!

— Йўқ, ичмайман... Мени тинч қўй, тинч қўй мени...

— Ича қол, Нина.

— Ичмайман, кет бу ердан, сенда шафқат деган нарса йўқ экан...

Нинанинг бармоқлари орасидан кўз ёшлари оқиб тушмоқда эди. Қася уни қучоқлаб ширин сўзлар билан юпата бошлади. Шу пайт Нина бирдан сесканиб тушди. Узоқдан автомобиль гудоги эшитилган эди.

Орадан бир минут ўтар-ўтмас машина чироғи ғира-шира хонани ёритиб юборди.

— Бўлди, Нина, кўп йиғлайверма, кўзларинг қизариб кетди.

— Барибир овқатлангани тушмайман,— деди Нина ва яна ўпкаси тўлиб йиғлаб юборди.

Қася унинг ёшдан ҳўл бўлиб кетган юзи, кўзлари, титраётган лаблари ва сочларидан ўпа бошлади.

— Бўлди, бўлди, йиғлама, Ниночка. Ўзинг биласан, кўполман, феълим ёмон, кечир мени, жонгинам...

У гўё Нинанинг титраб-қақшагини босмоқчи бўлгандай, уни қаттиқроқ қучоқлади.

— Ниночка, жонгинам Ниночка!

Ёшиқда оқсоч хотин пайдо бўлиб, овқат тайёр эканлигини хабар қилди.

— Хўжайинга беканинг бошлари оғриб турганини айт... Биз овқатлангани тушмаймиз...

Оқсоч хотин чиқиб кетгач, Нина Касядан уни ёлғиз қолдириб, пастга тушиб кетаверишини илтимос қилди. Бироқ Кася бу ҳақда эшитишни ҳам истамади. Эшик яна тақиллаганида, Нина ҳамон пиқиллаб, дастрўмоли билан кўзларини артмоқда эди.

Хонага Куницкий югуриб кирди. Унинг оғзи қулоғида эди.

— Тезроқ пастга тушинглар,— деди у шушулаб,— Дизма қайтиб келди. Унинг қандай ишлар қилиб келгани тушингизга ҳам кирмаган! Тилла одам экан! Мен айтган нарсаларнинг ҳаммасини бажо қилибди! Туша қолинглар! Мен ундан сизлар тушмагунингизча индамай туришини илтимос қилдим.

Куницкий хурсанд бўлиб кетганидан аёлларнинг адибади айтишиб қолганини эндигина фаҳмлади.

— Нима гап бўлди ўзи? Пастга туша қолсаларинг-чи! Кўйинглар ўша...

У яна нимадир демоқчи эди, бироқ Кася ўрнидан сапчиб туриб, эшикни кўрсатганича қичқирди:

— Жўнанг бу ердан!..

— Ахир...

— Ҳозир жўнанг, деяпман!

Куницкий донг қотиб қолди. Унинг митти кўзларида нафрат учқунлади. Чол кўпол қилиб сўкинди-да, ташқарига чиқиб, эшикни шарақлатиб ёпди. Уни вестибюлда кутиб ўтирган Никодим диванда бир сапчиб тушди.

— Нима бўлди?— дея сўради у хизматкордан.

Хизматкор маънодор жилмайиб, тушунтирди:

— Чамаси, қизлари пан жаноби олийларини қувиб чиқарган бўлса керак.

Сўнгги сўзларни хизматкор шивирлаб айтди, чунки зинапояда Куницкий кўрениб қолган эди. Унинг чеҳраси ёришиб турарди.

— Аттанг, азизим пан Никодим! Буни қарангки, хотинимнинг боши қаттиқ оғриб қолибди, шу боисдан у овқатлангани тушолмас экан. Кася эса боёқишни ёлғиз қолдиргиси келмаяпти. На чора, хе-хе-хе, хонимларсиз овқатланамиз шекилли.

У Дизманинг қўлтиғидан олиб, емакхонага бошлади. Хизматкорлар у ерда хонимларнинг кераксиз бўлиб қолган идиш-товоқларини аллақачон йиғиштириб қўйишган экан.

Куницкий Дизмадан Варшава ҳамда Гроднода қилган ишларининг тафсилотларини суриштира бошлади. Ҳар бир жавобдан сўнг у стулдан сапчиб турарди-да, сонига урарди, лабидан бол томиб, Никодимни мақтарди.

— Биласизми, азизим пан Никодим,— дея хитоб қилди у ниҳоят,— бу ишингиз натижасида Коборовонинг даромади йилига юз-юз қирқ минг злотийга кўпаяди. Бу сизнинг танъемангиз, келишувимизга биноан, йилига қирқ мингдан ошиб кетди, дегани бўлади. Қалай? Ҳаракатларингиз зое кетмабдими?

— Шундай бўлса керак.

— «Бўлса кўрак» деганингиз нимаси?

— Кўп пул сарфлашга тўғри келди. Мен маошимни оширарсиз, деб умид қилувдим.

— Хўп, яхши,— дея совуққина жавоб қилди Куницкий,— беш юз злотий кўшаман. Шунда роппа-расо уч минг бўлади.

Дизма раҳмат демоқчи бўлди-ю, бироқ Куницкий унга безовталаниб қараб турганини сезгач, стулда тебраниб:

— Бу кам. Уч минг беш юз злотий,— деди.

— Кўплик қилмасмикин?

— Кўплик қилмасмикин? Сиз шундай деб ўйлайсизми? Бўпти, агар сизга уч минг беш юз кўплик қилса, у ҳолда тўрт минг.

Куницкий жунжикиб, гапни ҳазилга айлантирмоқчи бўлган эди, бироқ Дизма:

— Тўрт минг!— дея такрорлади.

Куницкий жуда иложини тополмагандан кейин Дизманинг ҳар қандай қийин ишни осонгина бажариб келганини пардалаб мақтади-да, ниҳоят розилик билдиришга мажбур бўлди.

— Ишимизнинг юришиб кетгани оқибати бахайр бўлишидан далолат беряпти, шунинг учун ҳам бажону дил розиман.

— Бу нима деганингиз?— ажабланди Дизма.— Иш ҳали тугагани йўқми?

— Ёғоч олиш иши тугади, албатта, Лекин, пан Никодим, сиз юз-юз эллик минг злотийлик танъемани рад этмассиз? А?

— Хўш?

— Бунинг чораси бор, тўғрироғи, бунга сиз чора топошингиз мумкин.

— Мен-а?

— Ҳа, албатта, сиз, азизим пан Никодим. Рост, анча елиб-югуришга тўғри келади. Темир йўл министрлигида танишларингиз йўқми мабодо?

— Темир йўл министрлигидами? Ҳм... Топилиши мумкин.

— Ана кўрдингизми,— деди хурсанд бўлиб Куницкий.— У ерда темир йўл қурилишига шпал етказиб беришни пудратга ололмайсизми? А? Буни иш деса бўлади. Анча пул ишлаб олиш мумкин!

— Шпал сотиб, пул ишлаб олдингиз шекилли,— деди Дизма.

Куницкий хижолат тортди.

— Сиз анови процессни айтияпсизми? Онт ичиб айтаман, душманларимни ҳийласи эди бу. Улардан қутулиб бўлмас экан... Ҳа, ҳа, ҳийла эди! Судьялар мени оқлашга мажбур бўлишди. Қўлимда рад қилиб бўлмайдиган далиллар бор эди.

Куницкий суҳбатдошини диққат билан кузатарди, лекин Дизма индамасди. Чол бундан безовта бўла бошлади.

— Уша процесс пудрат олишимизга халал бериши мумкин, деб ўйлаяпсизми?

— Ҳарқалай, ёрдам бермаса керак.

— Лекин бирор чора топишингиз мумкиндир? А? Билиб қўйинг, қўлимда ҳужжатларим бор; зарурат туғилса, айбсизлигимни иккинчи марта исботлашим мумкин.

Куницкий бу ишнинг тафсилотлари ҳақида яна узоқ гап сотиб, суддаги нутқидан баъзи жойларини айтиб берди.

У суҳбатдошининг мудраб ўтирганини сезганида вақт ярим кеча бўлиб қолган эди.

— Чарчабсиз. Энди ётиб ухланг. Сиздан илтимос қиламан, азизим пан Никодим, ўзингизни чарчатманг. Хўжаликка назар ташлаб турсангиз, сиздан миннатдор бўламан, албатта. Ахир икки ёрти бир бутун деганлар, лекин ҳозирча, худога шукур, соғлиғим яхши, шу боисдан сизга кўп иш юкламоқчи эмасман. Дам олинг, ўз уйингиздагидек юраверинг.

— Раҳмат,— деди Дизма эснаб.

— Ҳа, яна бир илтимосим бор. Агар вақтингиз, исгагингиз бўлса, менинг хонимларим билан шуғуллансангиз. Кася-ку отда сайр қилиб, бир оз спорт билан шуғул-

ланади-я, лекин боёқиш хотиним уззукун уйда сиқилиб ўтиради. Гаплашадиган одам йўқ, бош оғриғи ҳам, хафақонлик ҳам ана шундан. Доим фақат Кася билан муносабатда бўлиш унинг асабларига ёмон таъсир қилса керак. Шу боисдан бир оз вақтингизни аямай, улар билан шуғуллансангиз, гоят хурсанд бўлардим.

Дизма Нинанинг кўнглини очишга ваъда қилди ва тўшакка чўзилар экан, хаёлидан ўтказди:

«Бу қари туллак ўлгудай содда экан. Хотини шундоқ ҳам менга ошиқу беқарор бўлиб юрибди-ю, у бўлса, кўнглини очгин, дейди-я».

Дизма ёстиққа суяниб ўтирди-да, кармонидан пулини олиб санаб чиқди, сўнг бир варақ қоғозда йиллик даромадини ҳисоблай бошлади ва танъемаси қанча бўлишини чамалаб кўрди. Шу пайт бирдан қўшни хонада оҳиста қадам товуши эшитилди. Қимдир стулларга туртилиб-суртилганича, қоронғида пайпасланиб келмоқда эди. Соат бирдан ошганди. Қизиқиб қолган Никодим қўшни хонага қараш учун ўрнидан турмоқчи бўлган эди, тунги меҳмон бирдан унинг хонаси олдида тўхтади. Тутқич секин буралиб, эшик очила бошлади.

Остонада Кася пайдо бўлди.

Дизма кўзларини ишқаб, ҳайратдан оғзи очилиб қолди.

Қиз эгнига қизил ёқа тутилган қора шойи пижама кийиб олганди. У киприклари остидан тўшакда ўтирган Никодимга бир қараб қўйди-да, эшикни аста ёпиб, унга яқинлашиб келди. Қизнинг юзида хижолат деган нарсадан асар ҳам кўрмаган Дизма Касяга борган сайин ҳайратланиб қараб турарди.

— Халал бермадимми?— сўради Кася сира тап тортмай.

— Менгами?.. Йўғ-е, нималар деяпсиз.

— Папиросим тугаб қолипти,— деди қиз бепарвогина.

— Мен ўйлабманки...

— Нима деб ўйладингиз?..— дея ҳаёсизлик билан сўради Кася.

Никодим хижолат тортди.

— Мен... менда бирор ишингиз бор эканми, деб ўйлабман.

Кася папирос тутатиб, бош ирғади:

— Ҳа, ишим ҳам бор.

У стулни яқинроқ сурди-да, оёғини чалиштириб

ўтирди. Унинг қизил атлас туфлиси билан шимининг почаси орасидан офтобда қорайган ингичка оёғи кўри-
ниб кетди. Никодим илгари аёл кишининг шим кийга-
нини сира кўрмаган эди, шунинг учун ҳам Қасянинг бу
кўриниши унга ўтакетган одобсизлик бўлиб туюлди. Ур-
тадаги сукутни Қасянинг паст овози бузди:

— Сиз билан очикчасига гаплашмоқчиман. Нинага
нисбатан қандай ниятингиз бор?

— Меними?

— Гапни айлантиришга уринманг. Саволимни эркак-
часига аниқ жавоб беришингиз керак. Уни ўзингизга
мойил қилишга ҳаракат қилаётганингизни инкор этмас-
сиз ахир. Хўш, нима мақсадда шундай қилиясиз.

Дизма елкасини қисди.

— Сизни деб эрнини ташлашига умид қилмаётгандир-
сиз, ахир. Агар унга ёқиб қолган бўлсангиз, бу ҳали ҳеч
нимадан далолат бермайди.

— Унга ёқиб қолганимни қаёқдан биласиз?— сўради
қизикиб Никодим.

— Бунинг аҳамияти йўқ. Мен сизнинг кимлигингиз-
ни — жентльменмисиз ёки виждонли аёлнинг заифлиги-
дан фойдаланадиган одаммисиз — шуни билгани кел-
дим. Агар Нинани ўзингизга ўйнаш қилиб олсангиз,
сизни аблаҳ дейман.

Қася қизишиб кетганидан деярли хириллаб гапир-
моқда эди. Унинг кўзлари ғазаб билан ёниб турарди.

— Нега менга ёпишиб олдингиз?— дея жавоб қилди
Никодим зардаси қайнаб.— Нима, мен сизнинг ишла-
рингизга тумшуғимни тикяпманми?

— Э, шунақа денг! Бу гапингиз билан, разиллик қи-
лиш ниятим бор, демоқчимисиз? Қани, энди башаран-
гизга қамчин билан тушириб бир ҳузур қилсам!

— Нима?— ўшқирди Дизма.— Кимни? Мени-я?

— Ҳа, Сизни! Сизни!— дея нафрат билан пишилла-
ди Қася кичик муштчаларини қисиб.

Дизманинг жаҳли чиқиб кетди. Бу мишиқи қизча
нима деб ўйлапти ўзи! Тунда келиб яна...

Қася бирдан сапчиб турди-да, унинг қўлидан уш-
лади.

— Унга тегманг! Эшитяпсизми! Унга тега кўрманг.

Қасянинг лаблари титраб турарди. Никодим қўлини
тортиб олди.

— Нима истасам, шуни қиламан! Билдингизми? Га-
пингизга қулоқ солишни ҳам истамайман!

Қася лабини тишлаб, дераза олдиға борди.

— Уни қарангу...— деди қизнинг ортидан Дизма.

Никодим вазиятни тушунолмаб қолганди. Тўғри, Ни-
на уни ёқтириб қолганлиги, ҳақидаги хабар унга мой-
дай ёқди, бироқ у нега бу нарсадан Қасянинг шу қадар
ғазабланаётгани, қиз нега ўз шубҳасини отасига бориб
айтиш ўрнига, тунда унинг олдиға кириб келганини ту-
шунолмаб гаранг эди. У Қасянинг Қуницкийни ёмон кў-
ришини биларди, лекин у ҳолда қиз нега ўгай онаси-
нинг эрига садоқатли бўлиши учун ўлиб-тириляпти? Бу
боёнларнинг ҳаммаси телва-тескари бўлади...

Бу орада Қася яна унга ўгирилган эди, Никодим
баттар ажабланиб қолди. Қиз унга нозу карашма би-
лан жилмайиб қараб турарди.

— Сиз мендан хафамисиз?— дея сўради очикдан-очик
тегишиб Қася.— Жуда хафамисиз?

— Жуда хафаман, албатта.

— Лекин мени бу ердан қувиб чиқармасиз ахир?
Утирсам майлими?

— Ухлаш керак,— дея тўнғиллади Никодим.

Қиз шўхлик билан кулди-да, тўшакнинг четига ўтир-
ди.

— Нима, сиз тунларни доим шунақа тизангизни
қўлтиқлаб ётиб ўтказасизми? Бир ўзингиз-а?

Никодим унга таажжубланиб қаради. Мана, қиз аста
унга энгашди. Унинг тўқ қизил лаблари очилиб, садаф-
дек тишлари кўриниб кетди. Қизнинг офтобда қорайган
юзларига қон югуриб, бурун парраги титрарди. Никодим
Қасянинг бундай жозибали эканлигини биринчи
бор кўриши эди. Фақат унинг кўзларидagi ифода ўзгар-
маганди. У Никодимга пайваста қошлари остидан синч-
ковлик билан совуқ тикилиб турарди.

— Сиз, эҳтимол, Варшавани соғинаётгандирсиз, ахир
у ерда эркаклар бу ердагидай, Қобороводагидай тун-
ларни ёлғиз ўтказишмайди-да. О, сизни тушунаман...

— Нимани тушунасиз?— иккиланиб сўради Нико-
дим.

— Нега Нинанинг бошини айлантirmoқчи эканли-
гингизни-да.

— Мен сираям унинг бошини айлантirmoқчи эмас-
ман.— деди ростига кўчиб Никодим.

Қася кулиб юборди ва бирдан бошини эгиб, юзини
унинг лабларига суртди.

«Гап, бу ёқда экан-да,— дея хаёлидан ўтказди Ни-

кодим.— Рашк қилибди. Буниси ҳам мени яхши кўриб қолибди-ю!».

— Пан Никодим,— дея ноз билан гап бошлади Кася,— тушунаман, сиз бу ерда ҳам аёлсиз туролмайсиз, лекин нега бу аёл худди Нина бўлиши керак? Наҳот мен сизга сира ёқмасам?

Кўрпа жуда юпқа бўлиб, Никодим қизнинг ҳароратини аниқ сезиб турарди.

— Нега энди, сиз ҳам менга ёқасиз...

— Мен Нинадан ёшроқман... Кейин ундан сира қолишмайман. Мана қаранг!

У сакраб туриб, вюключатель олдига югуриб борди. Чироқ ёниб, хона ичи ёришиб кетди.

— Мана, бир қаранг-а, бир қаранг-а...

Қиз икки-уч ҳаракат билан пижамасининг тугмаларини ечиб ташлади. Қора шойи хушбичим қоматдан сирғалиб аста ерга тушди.

Никодим бутунлай довдираб қолди. У ҳаёсизлик билан қип-яланғоч бўлиб олган бу ғалати қизга бақрайиб қараб турарди. Қиз шу қадар яқин турардики, Никодим кўлини чўзиб, бемалол унинг қорамағиз баданидан ушлаши мумкин эди.

— Хўш, қалай? Сизга ёқаманми?

Кася аста кулиб қўйди.

Никодим тўшакда анграйиб ўтираверди.

— Мен жуда чиройлиман.— Кася ноз билан бошини юқори кўтарди.— Эҳтимол, сизни баданимнинг силлиқлиги-ю, таранглиги қизиқтираётгандир? Марҳамат, тортинманг!..

Кася кулганича тўшак четига яқинлашди.

— Қани!

Унинг кулгусида қандайдир кишини чўчитадиغان бир нарса бор эди. Никодим қимир этмай ўтираверди.

— Балки, мени бузуқ деб ўйлаётгандирсиз?.. А? Йўқ, гўзал пан Никодим, мен ифғатимни сақлаб қолганман. Агар Нинадан мени афзал кўрсангиз, бунга ҳозироқ ишонч ҳосил қилишингиз мумкин... Қани!.. Бунча тортинмасиз!..

У тўшакка чўккалади-да, Никодимнинг бошини кўкрагига босди. Дизма юзига унинг нокдек диркиллаб турган сийнаси текканини ҳис этди, димоғига ёш баданининг кишини маст қилувчи ўткир ҳиди урилди.

— Қани!..

— Ҳе, жин урсин!— тишларини қисиб деди Дизма, Касяни маҳкам қучоқлар экан.

Кася юзига унинг ҳароратли нафаси урилганини ҳис этди. Четларида қаттиқ тук ўсган лаблар қизнинг лабини излай бошлади. Касянинг қўли терлаган жундор гавдага тегиб кетди. Азбаройи жирканганидан унинг томони бўғила бошлади.

— Қўйвор, қўйвор, қўйвор мени... Жирканяпман! Пўқол!

Нозик гавда қўпол қўллардан силкиниб чиқишга ҳаракат қилди. Бироқ қутулолмади.

Кася Нинага бўлган муҳаббатига ортиқча баҳо бериб юборгани, манови қурбонлик унга оғирлик қилиши, бу қучоқларга киришдан кўра ўлгани яхшилигини энди тушунди.

Аммо у кечиккан эди.

Қиз қўллари титраб пижамасининг тугмасини қадар экан, Никодим кулиб деди:

— Ўзинг ҳам зўр қиз экансан-да.

Кася унга нафрат билан қараб қўйди, бироқ Дизма буни тушунмай қўшимча қилди:

— Яхши бўлди-а?

— Тўнғиз!— деди тишларини қисиб Кася ва хонадан югуриб чиқиб кетди.

Дизма бу қизга аслида нима кераклигини яна тушунолмади қолди. Ўзи келди, ўзи шуни истади, кейин бўлса...

У анчагача ухлаёлмай ётди. У бу воқеани ўйлаб, Кася чиндан ҳам мендан нафратланар экан, энди у билан ошиқ-маъшуқлик қилиб бўлмайди, деган хулосага келди.

«Уларнинг ҳаммаси ақлдан озган экан»— деган хулосага келди Никодим Понимирскийни эслаб.

Эртасига нонушта қилгани фақат Нина келди. Унинг айтишича, Касянинг тоби қочиб қолганмиш.

Никодим Нинани кузатар экан, тунги воқеадан унинг хабари йўқлигига ишонч ҳосил қилди.

Кечқурун Куницкий қайтиб келди ва алламаҳалгача Дизманинг бошини қотириб ўтирди.

Никодим Касяни фақат эртасига эраталаб, емакхонага кетаётганидагина учратди. Унинг таъзимига жавобан Кася димоғдорлик билан бош ирғаб қўя қолди. Нина аллақачон пастга тушиб ўтирган экан. Иккови ҳам индамасди. Уртадаги оғир жимликни бузиш учун бирор

нарсa дейиш лозим эди. Дизма яхши ҳаво ҳақида оғиз очган ҳам эдики, Қася истехзо билан деди:

— Вой-бўй, демак, сиз, буни ғайри табиий ҳодиса, деб ўйлаган экансиз-да а?

Никодим тарелкасига озгина чўчқа гўшtidан солиш учун қўлини чўзганида енги мойга тегиб кетди. Қася ичқоралик билан кулиб юборди:

— Шундай ажойиб костюм булғанди-я! Афсуc! Шундай чиройли, шундай дид билан тикилган костюм-а! Сиз кийимни Лондонда тиктирсангиз керак-а?

— Йўқ, мен тайёрини сотиб оламан,— дея соддалик билан жавоб берди Никодим.

У кесатиқни тушунмай, костюмининг қизга ёқиши мумкинлигидан ажабланди. Дизма Нинанинг бу пичинглардан сўнг Қасяга таъна билан қараб-қараб қўйиши сабабини ҳам тушунмади.

— Энди нима дейсан,— дея гап қотди Нина,— пан Никодим таъзирингни берди-ку. Уддабурон бўлгани учун ҳам у олифtagарчиликни билмайди, деб айтувдиму сенга.

Қася қўл сочиқни ғижимлаб ташлади-да, ўрнидан турди.

— Бу билан менинг нима ишим бор! Яхши қолинглар.

— Сен Круповга кетяпсанми?

— Ҳа.

— Тушгача қайтасанми?

— Билмадим. Кўраман.

Қиз чиқиб кетгач, Дизма эҳтиёткорлик билан сўради:

— Қася нега аччиғланяпти?

Нина бош ирғади:

— Рост айтдингиз. У аччиғланяпти... Эҳтимол... Бўш вақтингиз борми?

— Бор, албатта.

— Қайиқда сайр қилмаймизми?

— Бўпти.

Нина рўмоли билан зонтигини олди, чунки қуёш аёвсиз олов пуркамоқда эди.

Улар анғиз оралаб кетган торгина сўқмоқдан сокин кўл томон боришарди. Нина эгнига енгилгина, деярли шаффоф оқ кўйлак кийиб олганди. Жувоннинг ортидан борар экан, Никодим унинг келишган оёқлари тарhini яққол кўриб турарди. Қайиқлар ёнига бориш учун зовур

устидаги кўприкчадан ўтиш лозим эди. Нина тараддудга тушиб қолди.

— Келинг, яхшиси айланиб ўтамиз.

— Кўприкдан қўрқяпсизми?

— Ҳа, бир оз.

— Кўрқманг. У мустаҳкам.

— Менинг бошим айланиб кетади, мувозанатни йўқотиб қўяман.

— Ҳм... Айланиб ўтиш шартми? Мен сизни кўтариб ўтказиб қўя қолай.

— Қўйинг-е, ноқулай бўлади,— деди Нина қувлик билан жилмайиб.

Дизма ҳам жилмайиб қўйди. У энгашиб, жувонни даст кўтариб олди. Нина қаршилик кўрсатмади, Никодим кўприк устига чиққач:

— Вой, эҳтиёт бўлинг...— дея унинг бўйнидан қучоқлаб, пинжига тиқилди.

Дизма атайлаб қадамини секинлатди ва аёлни кўприкдан анча нарига элтиб ерга қўйди. У гарчи чарчамаган бўлса-да, ҳансирай бошлади. Шунда Нина:

— Оғир эканманми? Мени узоқ кўтариб боролармидингиз?— дея сўради.

— Уч... беш миляга бемалол кўтариб борардим...

Аёл тез-тез юриб кетди, улар то сув бўйига етиб боргунча ҳам сўзлашмади.

— Гапимни ёмонликка йўймангу,— деди Нина, улар қирғоқдан анча нари сузиб кетишгач,— лекин менимча, аёл киши уни қўлида кўтариб юрадиган одами бўлма-са, ўзини бахтлиман деёлмайди. Маъжозий маънода эмас, йўқ, мени чинакамига қўлда кўтариб юришни айтяман.

Дизма эшкакни қўйиб юборди. У кичкина ва семиз Бочек билан унинг хотинини эслади. Бочекнинг хотини, ўлдим деганда, юз кило келарди. Бочек уни қўлида кўтариб юролмасди, албатта, лекин улар бахтли эдилар. Шунини эслар экан, Дизма жилмайиб қўйди.

— Ҳамма аёллар ҳам шунақа эмас,— дея эътироз билдирди у.

— Тўғри, аммо шунақа бўлмаган аёллар ўз моҳиятларининг маълум бир қисмини йўқотиб, аёллик латофатидан маҳрум бўлганлар ва эркакларга ўхшаб қолганлар. Масалан... Қася.

Унинг товушида бир оз адоват оҳанглари сезилмоқда эди.

— Нима, Кася билан жанжаллашиб қолдингларми?
— Йўқ,— дея жавоб қилди Нина,— у шунчаки мендан аччиғланиб юрибди.

— Нега энди?

Нина иккиланиб қолди.

— Нега дейсизми? Айтиш қийин... Эҳтимол, сизни ёқтириб қолганим учундир.

— Кася мени ёмон кўрадими?

— Гап унда эмас.

— Йўқ, ёмон кўради. Бугун нонушта маҳали роса пичинг қилди-ю менга...

— Лекин бу сизга таъсир қилмас экан. Қойиллатиб адабини бердингиз-да, ўзиниям. Сиз икки-уч сўз билан кишининг танобини тортиб қўя олар экансиз.

Дизма кулиб юборди. Шу пайт у Вареданинг Уляницкий қилган ҳазил ҳақидаги ҳикоясини эслади.

— Баъзан сўзсиз ҳам шундай қилиш мумкин. Шу йили май ойида Криницада яшаганимда мен билан пансионда бир маҳмадона яшаган эди. Вайсақи олифталар бўлади-ку, шунақалардан. Овқат пайти у менинг қаршимда ўтириб олиб, обдон сухандонлик қиларди. Нималар ҳақида гапирмасди дейсиз! Тагин чет тилларда гапирганига ўласизми! Барча унинг оғзига тикилиб ўтирарди. Аёллар-ку, унга ошиқу беқарор бўлиб қолишганди. У бўлса ҳаммани ўзига шайдо қилишга уринарди.

— Мен бунақа кўнгил очувчиларни яхши биламан,— дея гап қотди Нина.— Уларни кўргани кўзим йўқ.

— Менинг ҳам. Шундай қилиб, бир куни чидаб туролмадим. Уша олифта ярим соатча тинимсиз гапирганидан сўнг энгашидим-да: «У-у-у!»— деб бир ўшқириб бердим.

Нина хахолаб кулиб юборди.

— Шунда у нима қилди?— дея сўради.

— Дарҳол нафаси ичига тушиб кетди. Уша-ўша қорасини кўрсатмай қўйди. Жўнаб қолган бўлса керак.

— Эҳ, қандай ажойиб-а! Қилигингиз шундоқ сезилиб турибди. Агар бу ишни ким қилганини айтмаган тақдирингизда ҳам, мен барибир, бу сиз эканлигингизни топган бўлардим. Ажойиб!

Дизма аёлни қойил қолдирганидан гоят хурсанд эди.

— Биласизми,— дея давом этди Нина.— Мен сизда қа эркакни илгари сира учратмаган эдим. Менимча, сиз билан биз гўё жуда ўпдан бери танишдекмиз. Гўё мен у ёки бу ҳолда сиз ўзингизни қандай тутишингиз, нима

дейшингизни олдиндан биладигандекман. Лекин энг ажабланирлиси шуки, мен ҳар гал сизнинг бирон-бир бошқа фазилатингизни пайқаб қоламан. Аммо барибир сиз тош-метинсиз.

— Нима?

— Тош-метин. Иш тутишларингиз режали, ҳисоб-ки-тобли. Масалан, аёллар билан гаплашингизни олайлик! Сиз уларни соддалигингиз билан мафтун этасиз. Тўғри, сиз бир оз дағалсиз, ҳатто қўполсиз ҳам дейишим мумкин. Аммо бунда фикрнинг теранлиги сезиларди. Фақат уддабурон одам, ҳақиқий интеллектуалгина ўзини шундай тутиши мумкин. Бундай одам ҳиссиётга берилиб, вертерча йиғлоқлик қилмайди, ўзига зеб бермайди. О, сиз магазинчига ўхшайдиган одамлар сирасига кирмайсиз. Чунки улар бутун фазилатларини витринага териб қўядилар. Бу метафора учун мени кечиринг. Сиз метафорани ёқтирмасангиз керак-а?

Никодим бу сўзнинг маъносини тушунмасди, лекин у ҳар эҳтимолга қарши деди:

— Нега энди... аксинча.

— Назокат юзасидан шундай деяпсиз. Лекин бу сизнинг руҳингизга тўғри келмас экан. Барокко сизга мутлақо бегона. Мен тўғри топдимми?

Дизманинг зардаси қайнай бошлади. «Она тилингда айтилаётган гапини эшитсангу, биронта сўзни тушуномасанг!»— дея хуноб бўларди дилида Никодим.

— Тўғри топдингиз, албатта,— тўнғиллади у жавобан.

— Э, сиз ўзингиз ҳақида гапиришни ёмон кўрар экансиз!

— Ҳа. Иннайкейин ўзим ҳақимда ниманиям гапирардим.

У бир оз сукут қилиб ўтирди-да, сўнг бошқача оҳангда:

— Балки, хув анави ўрмонга сузиб борармиз?— деб сўради ва қарағайлар кўриниб турган қирғоққа ишора қилди.

— Яхши. Лекин энди эшкакни мен эшаман, сиз эса рулга ўтирасиз.

— Чарчаб қолмайсизми?

— Йўқ. Бир оз гимнастика қилсам ёмон бўлмайди.

Қайиқ жуда тор экан: улар жой алмашишаётганида мувозанатини йўқотмаслик учун бир-бирларини ушлаб ўтишларига тўғри келди.

— Сиз сузишни биласизми?— сўради Нина.
— Тўнканинг ўзгинасиман,— дея жавоб қилди Дизма ва кулиб юборди.

— Мен ҳам сузишни билмайман. Шунинг учун эҳтиёт бўлишимиз керак.

Улар ўрмонга яқинлашиб боришди. Офтобда қизиган қарағайларнинг ҳиди ҳавони тутиб кетганди.

— Чиқамизми?— сўради жувон.

— Майли. Бирпас сояда ўтирамыз.

Қайиқнинг тумшуғи қумлоқ соҳилга сирғалиб чиқди. Нарироқда, дарахтлар бошланган жойда ер қалин ва юмшоқ йўсин билан қопланган эди.

— Бу ер чиройли-я, тўғрими?— дея сўради Нина.

— Ҳа, ёмон эмас.

Улар йўсин устига ўтиришгач, Никодим папирос тутатди.

— Хатимни олганингизда жуда ажаблангандирсиз-а?

— Нега энди? Уни олганимда жуда хурсанд бўлдим,— деди жавобан Дизма, чўнтагидан энсиз конверт-ни олар экан,— кўз қорачиғидай асраб юрибман.

Нина хатни ёқиб юборишни илтимос қила бошлади: ахир у бировнинг қўлига тушиб қолиши мумкин.

— Эрим борлигини унутманг. Илтимос қиламан.

— Йўқ, уни сираям ёқмайман,— дея эътироз билдирди Дизма.

— Мени кўрқоқ деб ўйламанг. Шунчаки кўнгилсизлик бўлмасин деяпман.

Нина қўлини чўзди, бироқ Никодим хатни тепасига кўтарган эди, аёлни бўйи етмай қолди.

— Илтимос қиламан, бера қолинг.

— Бермайман,— дея жавоб қилди Никодим ва кулиб юборди.

Дизманинг ҳазиллашаётганини кўриб, Нина ҳам жилмайди. У фурсат пойлаб турди-да, хатни юлиб олмоқчи бўлиб, Никодимнинг елкасига таянди. Шунда Дизма уни кучоқлаб, ўпа бошлади. Аёл аввалига қаршилик кўрсатмоқчи бўлди, бироқ унинг бу ҳаракати узоққа чўзилмади.

Ироқдан, нариги соҳилдан Куницкийга қарашли тахта заводининг тақа-туқи элас-элас эшитилиб турарди.

Дизма қўлларини боши остига қўйиб, йўсин устига чўзилди. Нина унинг ёнида ғужанак бўлиб ўтирарди. У Никодим томон эгилиб, шивирлай бошлади:

— Нега, нега шундай қилдинг? Энди мен сени сираям унутолмайман... Энди илгаригига қараганда юз қарра бахтсизроқ бўламан... Ё парвардигор, ё танграм! Бу мудҳиш ҳаётда қандай яшайман энди... Сенсиз яшаёлмайман...

— Менсиз яшамайсан ҳалиям!

— Йўқ, йўқ, ундай дема! Қари эрини алдаб яшайдиган хотинлар хилдан эмасман. Ахир бу разиллик-ку.

— Лекин уни яхши кўрмайсан-ку...

— Ундан нафратланаман!

— Хўш, гап нимадаа бўлмаса?

— Ўзингни тушунмаганга соласан-а. Мен рёкорлик билан яшаёлмайман. Бунга қурбим етмайди. Бу нарса сен билан ўтказган ҳар бир дақиқамни заҳарлаб туради... Эй, худойим! Қани энди бу кившандан қутула олам!

— Бунинг нимаси қийин экан?— Дизма елкасини қисди.— Эру хотинлар ҳар қадамда ажралишяпти-ку.

Нина лабларини тишлади.

— Мен тентак, разил аёлман. Мени қоралаб тўғри қиласан, лекин мен зеб-зийнатсиз, бойликсиз яшаёлмайман. Бундан ўзим ҳам уяламан... Сен бадавлат бўлганингда эди!

— Ҳали бойиб ҳам кетарман! Ким билади, дейсан!

— Жонгинам!— Нина, гўё ибодат қилаётган одамдек, қўлларини кўксига қўйди.— Жонгинам! Ахир сен жуда бақувват, жуда ақлли одамсан, Агар истасанг, ҳар нарсага эришишинг мумкин! Шундай эмасми?

— Ҳа, шундай,— дея жавоб қилди Никодим тарадудланиб.

— Ана, кўрдингми? Мени бу ердан олиб кет! Қутқар мени!

Шундай дея Нина йиғлаб юборди.

Дизма уни кучоқлаб, бағрига босди. У жувонни қандай юпатишни билмас ва шу боисдан индамас эди.

— Қандай яхши, қандай меҳрибон одамсан-а! Сени қандай севишимни билсанг эди... Сендан яширишни истамайман, яширолмайман... Мендан нафратланишинг мумкин, лекин сенга ҳаммасини айтаман. Кечираман, деб ваъда бер! Эшитяпсанми, ваъда бер! Қандай бахтсиз, қандай заифлигимни ўзинг кўриб турибсан. Очигини айтсам, унга қаршилик кўрсата олмадим. У ғайри табиий бир ҳолда кишини ўзига қаратиб олиш қобилиятига эга.

— Кимни айтяпсан?
— Касяни-да. Лекин онт ичаман, бу нарса иккинчи қайтарилмайди. Онт ичаман! Менга ишонасанми?
Никодим унинг нима ҳақида гапирётганини сира тушуна олмаса-да, ишонаман, дегандек бош ирғади.
Нина унинг қўлидан тутиб ўпа бошлади.
— Қандай меҳрибонсан-а! Қандай меҳрибонсан-а! Дарвоқе, Кася Швейцарияга жўнаб кетяпти.
— Қачон.
— Келаси ҳафтада. Бир йилга кетяпти.
— Бир йилга, дейсанми? Унинг бу сафари эрингга роса қимматга тушса керак?
— Эрим бир тийин ҳам бермайди. Кася ундан сариқ чақа ҳам олмаса керак.
— Бўлмасам у ерда Кася нима билан тирикчилик қилади?
— Банкада унинг онасидан қолган пули бор.
— Шунақами? Билмаган эканман. Пан Куницкий бу тўғрида менга ҳеч нима айтмаган эди.
— Эҳ, нега уни эслайсан! Кел, ўзимиз ҳақимизда гаплашайлик.
Нина кўнгли бузилиб, ҳаяжонланиб кетган эди.
Улар уйга индамай қайтишди.
Никодим билан Нина айвонда Куницкийга дуч келиб қолишди. Чол одати бўйича илжайиб, митти қўлларини бир-бирига ишқарди. Чол уларнинг кайфиятларини, қандай сайр қилишганини сўраб-суриштирар экан, гўё ўз хушчақчақлигини атайлаб намойиш қилаётгандек туюларди. Гап унинг оғзидан шалола каби оқиб чиқар ва улар жавоб беришни истаган тақдирларида ҳам чолнинг гапи орасига бир оғиз ҳам сўз қистира олмаган бўлардилар.
— Хўш, юқори доираларда қандай янгилликлар бор?
— Яъни Варшавада демоқчимисиз? Ҳеч гап йўқ. Биз Яшунский ва Уляницкий билан менинг ғалла сотиб олиш борасидаги лойиҳам ҳақида гаплашдик.
— Шунақа денг! Хўш, хўш? Қандай хулосага келдинглар? Иш юришяптими?
— Юришяпти шекилли, лекин айтиб қўяй: бу гаплар мутлақо сир сақланиши керак.
Куницкий бармоғини лабига қўйиб, шивирлади:
— Тушунаман! Жимм... Ана, хотиним келяпти, балки тушки овқатдан кейин гапириб берарсиз. Тезроқ айтмасангиз, ёрилиб кетаман.

— Ҳозироқ гапириб беришим мумкин,— дея жавоб қилди Никодим,— ахир пани Нина бу гапни ҳеч кимга айтмайдилар-ку. У кишининг олдиларида айтаверса бўлади.

— Нимани гапиряпсизлар?—дея сўради Нина уларга қарамасдан.

— Нина, билиб қўй,— оғаҳлантирди Куницкий,— бу давлат сири. Пан Дизма ҳукумат билан ҳамкорликда мамлакатни иқтисодий кризисдан халос этиш планини тайёрляпти. Бу лойиҳа учун улар пан Дизманинг бошидан зар тўкишлари керак! Хўш, у ёғи нима бўлди, азизим пан Никодим?

Дизма ғалла облигациялари ҳақидаги бор гапни қисқача сўзлаб берди. Куницкий митти қўлларини бир-бирига ишқаганича нуқул:

— Офарин, гениал иш!— дея такрорларди.

Нина эса лойиҳанинг гениал муаллифига ҳайратдан кўзларини катта очиб, тикилиб турарди.

— Фақат битта қийинчилик бор,— деди гапининг охирида Дизма.— Сотиб олинадиган ғаллани сақлаш учун жой топилмаяпти. Янги омборлар қуриш учун эса пул йўқ.

— Ҳа, чиндан ҳам жиддий масала!— дея хитоб қилди Куницкий.— Шошманг-чи... Пан Никодим, мана бундай қилинса нима дейсиз: айтайлик, давлат ғаллани сотиб олади-ю, лекин уни сотган одам ғаллани ўзида сақлайди, деб шарт қўяди. Қўпчиликнинг ғалла сақлайдиган жойи йўқ албатта, аммо помешчик учун сотилмаган ғалласини чиритиб, хонавайрон бўлишдан кўра, янги омбор қуриб, сотилган ғаллани сақлаш фойдалироқ, менимча, шундай қилса бўлади. Сиз нима дейсиз?

Дизма ханг-манг бўлиб қолди.

«Бу қари туллакнинг хўп калласи бор-да!»— дея дилдан ўтказди у ажабланиб ва ёлғондан йўтала бошлади.

— Биз бу ҳақдаям гаплашган эдик;— деди у сўнгра ҳар эҳтимолга қарши.— Эҳтимол шундай қилармиз ҳам.

Куницкий ўз фикрини кенгайтириб, давом эта бошлаган эди, Никодим биронта ҳам сўзни унутмасликка ҳаракат қилиб, диққат билан қулоқ солди. Шу пайт-хизматкор пайдо бўлди.

— Пан жаноби олийларини телефонга чақиришяпти. Янги тахта тилиш заводингизда узатма қайиш чиқиб кетиб, қандайдир фалокат содир бўлипти.

— Нима? Нима дединг? Тезроқ автомобилни чақир!
Кечирасиз!

Шундай дея Куницкий хонадан югуриб чиқиб кетди.
Улар икковлари ўтириб овқатланишди.

— Сиз кўзга кўринган экономист экансиз,— деди
Нина кўзини дастурхондан узмай.— Чет элда ўқиганми-
сиз?

— Ҳа, Оксфордда,— деб дарров жавоб берди Ни-
кодим.

Нинанинг юзига қон югурди.

— Оксфордда дейсизми?— Сиз.. Сиз... у ерда Пони-
мирскийни танимасмидингиз?..

Никодим қовун тушириб қўйганини фақат энди ту-
шунди: ахир Нина истаган пайтида акасида сўраб,
унинг мисини чиқариши мумкин эди-да. Лекин ёлгон
гапиришдан бўлак чора қолмаганди.

— Танирдим, албатта. У менинг яхши ошнам эди.
Нина жим бўлиб қолди.

— Унинг бошига қандай бахтсизлик тушганидан ха-
барингиз йўқми?— дея сўради у бир оз сукут қилиб
тургач.

— Йўқ.

— У қандайдир оғир асабий касалликка чалинган.
У жуда расво ишлар қилди: кўп ичарди, тинмай тўпо-
лон қиларди. Охири ақлдан озди. Бечора Жорж!.. Икки
йил жиннихонада ётди. Уни бир оз даволашди. Энди
тутқавоғи тутмайди, лекин, афсус, бутунлай тузалиб
кетмади. Бечора Жорж. Уни деб қанчалар изтироб чек-
канимини билсангиз эди... Бунинг устига касали зўриқ-
қанидан сўнг у мени ёқтирмайдиган бўлиб қолди. Илгари
биз бир-биримизни жуда яхши кўрардик. Виласизми,
Жорж шу ерда, Коборовада...

— Ростдан-а?

— Ҳа, у паркдаги навильонда яшайди. Ёнида доим
санитар юради. Сиз уни учратмаганлигингизнинг боиси
бор. Врачлар унга одамлар билан муомалада бўлишни
тақиқлаб қўйишган: бу нарса унга ёмон таъсир қилар
экан. Лекин ким билсин, балки, эски дўсти билан уч-
рашса зарар қилмас. У билан муносабатингиз яхши
эдимми?

— Бўлмасам-чи.

Нина буни эшитиб, хурсанд бўлиб кетди. Жувон
уларни бир-бири билан учраштириш фикрига ёпишиб
олди ва бу гапларни Куницкийдан сир тутишни илтимос

қилиб, тушликдан сўнг навильонга боражакларини айт-
ди. Никодим аввалига чап беришга уриниб кўрди, бироқ
қоёин шубҳа туғдиришдан чўчиб, рози бўлди.

Паркда, дарахтлар орасида Нина унинг бўйнидан
кучиб, пинжига тиқилди. Никодим истар-истамас уни
икки марта ўпди. У ёш граф билан учрашганида чуви
чиқаришдан хавфсираётган эди.

Нина Никодимнинг қўлтиғидан олди.

— Сиз ёнимда бўлганингизда ўзимни жуда яхши ҳис
этаман.— дея гап бошлади у.— Ғоят осойишта сезаман
ўзимни... Аёл киши печакка ўхшайди... У ер бақир-
лаб ўсаверади, лекин йўлида бирон дарахт танасини
учратан заҳоти унга чирмашиб, қуёш сари бўй чў-
қиди...

Дизма, бу жуда ўткир ўхшатиш экан, уни эслаб қо-
лини лозим, дея дилидан ўтказди.

Навильон Уйғониш даври услубида қурилган кич-
кина вилла экан. Унинг атрофида ёввойи узум ўсган бў-
либ, новдалар орасидан ора-чора оппоқ девор кўри-
ниб турарди. Вилла олдидаги майсазар ўртасига бук-
лама кресло қўйилган бўлиб, унда граф мудраб
ўтирарди.

Уларни худди одамнинг йўталишига ўхшаш ғалати
вовиллаган лайча кутиб олди.

Понимирский эринчоқлик билан бошини ўгирди-да,
офтобдан кўзини қисганича бирпас яқинлашиб келаётган
Никодим билан Нинага тикилиб турди. Сўнг ўрнидан
сапчиб туриб, костюмини тўғрилади ва моноклини кўзи-
га қистирди.

— Салом, Жорж,— дея унга қўлини чўзди Нина.—
Олдинга Оксфордда бирга ўқиган ошнангни бошлаб
келдим. Танияпсанми?

Понимирский уларга ишонқирамай қараб қўйди-да,
сўнг шошилмайгина сингисининг қўлини ўпди. Унинг
башарасидан кирдикори очилиб қолишидан чўчиётган-
лиги сезилиб турарди. Кейин у хўмрайганича Дизмага
қўл узатди.

— Танияпман, албатта. Мени кўргани келганингиз-
дан хурсандман, касбдош.

Сўнгра у шартта сингиси томон ўгирилди.

— Кечирасану, лекин бизни ёлғиз қолдиролмайсан-
ми? Узоқ айрилиқдан сўнг гаплашадиган гапимиз кўп.
Балки, сен шу ерда ўтириб турсанг, биз айланиб келар-
миз?

Нина эътироз билдирмади. У Никодимга маънодор қараб қўйди-да, павильон ичига кириб кетди.

Понимирский атрофга аланглаб, Дизмани нарироқ-даги хиёбонга бошлади.

— Бу нимаси?— дея жаҳл билан сўради у башорат бармоғини Никодимнинг кўксига ниқтаб.— Аблаҳ, сен мени Нинага сотибсан-да? Эҳтимол, бор гапни муттаҳам Куникка ҳам айтиб бергандирсан?

— Худо сақласин, ҳеч кимга ҳеч нима айтганим йўқ.

— Сени Пшеленская холамга, Оксфорд университе-тида бирга ўқиган ошнам, деб таништирганимни синг-лим қаёқдан билди бўлмасам?

— Буни у билмайди. Оксфорд масаласига келсак, ўша ерда ўқиганман, деб ўзим айтдим. Гап келиб қолган эди, оғзимдан чиқиб кетди.

— Сен муттаҳамгина эмас, аҳмоқ ҳам экансан: ахир инглизчадан балониям билмайсан-ку?

— Ҳа, билмайман.

Понимирский курсига ўтириб кулиб юборди. Лайча-си унинг кулгисини эшитиб, эгасининг юзига диққат билан тикилиб қолди.

— Хўш, Пшеленская холам билан анови Қшепицкий сизни қандай кутиб олишди? Олдиларига солиб қувиш-мадимми?

Дизма графнинг ёнига ўтирмоқчи эди, бироқ Пони-мирский уни имо билан тўхтатди:

— Сиздақа кишиларнинг ҳузуримда ўтиришларини ёқтирмайман. Қани, лўнда-лўнда гапиринг, лекин ёлғон ишлатманг.

Никодим телба одам билан гаплашаётганини билса-да, лекин негадир юраги пўкилларди. У министрдан ҳам, генераллардан ҳам, Варшавадаги бўлак нуфузли амалдорлардан ҳам бунчалик чўчимаган эди.

Дизма, Пшеленская уни яхши қабул қилгани, лекин хоним билан Қшепицкий ҳозир ҳеч нима қилиб бўлмас-лиги сабабли бу ишни бир неча йил қўйиб туриш ло-зимлигини айтишгани ҳақида ҳикоя қила бошлади.

У гапини тугатгач, Понимирский пишиллаб сўради:

— Жин урсин! Ёлғон гапирмаяпсизми?

— Йўқ.

— Биласизми, умрим бино бўлиб, шундай сийқа, аҳмоқона ҳикояни эшитмагандим. Бирор мактабни ту-гатганмисиз ўзи?

Дизма индамай тураверди.

— Иш масаласига келсак, ундан воз кечадиган аҳ-моқ эмасман. Тез кунда яна хат ёзаман, сиз уни Вар-шавага олиб борасиз. Хайр. Кетаверишингиз мумкин! Брут, бу ёққа!

— Пани Нина-чи?— ҳайиқиб эслатди Дизма.

— Нина дейсизми?.. Ҳа, айтгандай. Уни унутибман. У ҳолда юринг, бирга борамиз. Нинани олиб кетасиз. У менинг асабимга тегади.

Нина уларни хиёбон муюлишида кутиб олди.

— Хўш, ёшлигингизни эсладингизми?— сўради у жилмайиб.

— Албатта,— жавоб қилди Дизма.

— Азизим,— деди энсаси қотибгина Понимирский, моноклини тўғрилар экан,— ёш ва бадавлат бўлган пай-тимиздан қолган ўша хотиралар доим қалбимизни хуш-пуд этади. Шундай эмасми, қадрли касбдош?

Граф сўнгги сўзларни таъкидлаб айти-да, хахолаб кулиб юборди.

— Ҳа, албатта, касбдош,— дея тасдиқлади тарад-дудланиб Дизма. Буни эшитиб, Понимирскийнинг янада вақти чоғ бўлиб кетди.

— Биз фақат Оксфорд ва Лондон ҳақида гаплаш-дик,— деди у кулишда давом этиб.— У ерда роса шўхлик қилардик-да, ўзиям. Орадан шунча йил ўтгач, соф ин-глиз нутқини эшитиш менга қанчалик лаззат бағишлага-нини тасаввур ҳам қилолмайсан, жонгинам...

У бармоқларининг учини Никодимнинг елкасига тек-кизиб сўради:

— Isn't it, old boy?¹

Дизманинг чакка томирлари ўйнаб кетди. У ўйлана-ўйлана,— худога минг қатла шукур!— ниҳоят баъзан потариус Виндернинг ўғли Лисков киборлари орасида ишлатадиган ягона инглизча сўзни эслади:

— Yes!²

Бу жавобдан Понимирскийнинг боши осмонга етди. Шу пайт Нина Никодимнинг саросимага тушганини се-зиб, қайтиш вақти бўлганини айтди. Унга Никодим дўс-тининг аҳволини кўриб эзилиб кетгандек туюлди. Унинг бахтига, акаси Дизмани ортиқ тутиб турмади ва бошқа тентаклик қилмай хайрлаша қолди.

¹ Шундай эмасми, қария? (ингл.).

² Ҳа. (ингл.).

— Боёқиш Жорж! У жуда ўзгариб кетибдими?— дея сўради Нина улар хиёбондан кетишар экан.

— Йўқ, унчалик эмас. Эхтимол, ҳали тузалиб кетар...

— Қошқийди... унинг касали сизга қандай ёмон таъсир қилганини сездим. Сизни уни олдига бошлаб бориб бекор қилдим шекилли.

— Нега энди?

— Биласизми, пан Никодим, яхшиси, унинг олдига бошқа борманг... балки, бу нарса унга зарар қилар. Врачлар, одамлар билан учрашса, асабийлашади, шу боисдан ҳаяжонланмагани маъқул, дейишган эди.

— Сиз нимани истасангиз, шу-да.

— Мен ҳеч нимани истамайман.— дея Никодимнинг елкасига суйкалди Нина.— Сизга айтдим-қўйдим. Сиз эса, имоним комилки, қандай йўл маъқул бўлса, шундай йўл тутасиз.

Сўнгра у ўз қалбида гул очган баҳор ҳақида, ҳозирги воқеадан кўз юмиб, уни тезда унутиладиган қисқа туш деб ҳисоблаш лозимлиги тўғрисида гап очди. Шундан кейин Дизмадан ўз фикрига қўшилишни талаб қилди. Никодим ҳам ўйлаб ўтирмай унинг гапига қўшилиб қўя қолди.

9-БОБ

Кунлар кетидан кунлар бир зайлда ўтиб борарди. Коборовода ўрнашиб олган Дизма худди ўз уйидагидек ялло қилиб юрарди. Тўғри, у Нинанинг эридан ажралмагунча унга содиқ қолажагини айтиб саркашлик қилишидан бир оз хафа эди. Бироқ Никодим бундан азият чекмасди. Дизма бир нарсага жон-жаҳди билан ёпишиш у ёқда турсин, хатто ҳафсаласиз бир одам эди.

Дизманинг иштаҳаси яхши бўлиб, ҳар куни тўйиб ухларди. У кунларини бекорчиликда ўтказар ва бундан димоғи чоғ бўлиб, анча тўлишган, тез-тез теварак-атрофда сайр қилиб юрганидан офтобда қорайган эди. Аввалига у от миниб юрди, аммо отда силкиниб юриш жонига теккач, пиёда сайр қила бошлади. У яна бир бор тахта тилиш заводи, қоғоз фабрикаси ва тегирмонга бориб, хўжаликни кўздан кечириб чиқди. У ўзи қизиққан барча нарсаларни хизматчилардан билиб оларди; улар Дизманинг кичкина одам эмаслигини яхши билганларидан уни кўришган заҳоти бошларидан шапкаларини олиб таъзим қилишарди.

Дизмани ҳамма иззат-ҳурмат қиларди, сийларди.

Унинг тинчлигини фақат Қасягина бузиб турарди.

Тўғри, Никодимдан ҳам кўпроқ Нинанинг жинглиги тиниш учун жанжал чиқарарди. Бир куни нонушта маҳалли у Дизманинг ҳар бир сўзини масхара қилавериб ҳаллолдан ошган эди, Никодим чидаб туролмай тўнғиллади:

— Сиз ким билан гаплашаётганингизни унутиб қўяяпсиз!

— Менга барибир,—дея елкасини қисди Қася.— Ахир сиз Эрон шоҳи эмассиз-ку. Ёки mania grandiosa-га мубтало бўлганмисиз?

Дизма қизнинг гапини тушулмади-ю, бироқ Нинанинг юзи ўзгариб кетганлигидан, бунинг ҳақорат эканини пайқади. У қип-қизариб, бор кучи билан столга мушт туширди.

— Учир овозингни, мишиқи!— дея ўшқирди у.

Стол устидаги идиш-товоқлар жаранглаб, иккала ҳовим тахта бўлиб қолди.

Бир зумдан сўнг докадай оқариб кетган Қася чапчиб ўрнидан турди-да, хонадан югуриб чиқиб кетди. Нина бир оғиз ҳам гапирмади, лекин унинг юзидан ҳам қўрққани, ҳам маъқуллагани сезилиб турарди.

Бу кескин чора вақтинча ўз кучини кўрсатди. Шу кундан бошлаб Қася Никодимга пичинг қилмай қўйди, бироқ унинг кўзларида доим нафрат учқунланиб турарди. Бу учқун кундан-кун кучайиб бир кун эмас, бир кун алашгага айланиши муқаррар эди.

Якшанба кунларидан бирида, эрталаб уларнинг иккови ҳам кутмаган бир пайтда шу аланга гуриллади.

Куницкий ўз кабинетида ишлаб ўтирарди. Нина костелга ибодат қилгани кетган эди. Никодим унинг будуари²да ўрнашиб олиб, фотосуратлар ёпиштирилган альбомни томоша қила бошлади.

Шу пайт будуарга Қася кириб қолди. У бир қарашдаёқ Никодим унинг атайлаб Нина учун олган расмлари қўйилган альбомни ушлаб ўтирганини пайқади.

— Беринг бу ёққа, бу менинг суратларим!—дея қичқирди у ва альбомни тортиб олмоқчи бўлди.

— Секинроқ гапиришнинг иложи йўқми?!— деди жеркиб Дизма.

¹ Буюклик васвасаси (лотинча).

² Капиталистик мамлакатларда бой оилалардаги хотинлар меҳмонхонаси. (Тарж.).

Чиқиб кетмоқчи бўлиб турган Кася Никодимнинг гапини эшитиб, таққа тўхтади. У Дизма томон ўгирилди-да, бир зум индамай турди. Қизнинг важоҳатини кўриб Никодим, ҳозир ура бошласа керак, деб ўйлади ва ҳатто қўллари билан юзини яширмоқчи ҳам бўлди. Шу билан бирга у бу қалтираб турган қизни маҳкам қучоқлаб, унинг ёниб турган кўзларидан, титраётган лабларидан ўпмоқчи ҳам бўлди. Бироқ шу пайт бу лаблардан узиб, ўйиб олувчи заҳарли сўзлар отилиб чиқа бошлади:

— Бу разиллик! Разиллик! Сиз аблаҳ экансиз! Унинг номусини булғабсиз! Сиз отамнинг оиласига сув илондек кириб, кейин хотинини йўлдан урдингиз. Агар дарҳол бу ердан жўнамасангиз, мен сизни қамчи билан итдек савалайман. Сизнинг жамиятдаги мавқеингиз, алоқаларингизга тупурдим! Тушундингизми? Эҳтимол, бу нарсалар отамга ёқар, лекин менга эмас! Яхшиликча, тезроқ жўнанг бу ердан!

Кася борган сайин қаттиқроқ бақирарди. Уйдаги барча хоналарнинг эшиги очиқ бўлиб, чамаси, унинг товуши Куницкийнинг ҳам қулоғига етиб борган эди. Ғазабдан ўзини йўқотиб қўйган Кася унинг тез-тез ташланган майда қадамларини эшитмай қолди. Кўринишидан жуда хотиржам бўлган бу қизнинг бундай жўш-хуржга келишидан довдираб қолган Никодим ҳам чолнинг қандай етиб келганини пайқамади.

— Кася, марҳамат қилиб, бу ердан чиқиб кет,— деди у секингина.

Кося жойидан қўзғалмай тураверди.

— Чиқиб кет деяпман сенга,— дея такрорлади чол янада пастроқ товуш билан,— кабинетимга боргин-да, мени кутиб тур.

Куницкий хотиржамлик билан гапирар, бироқ унинг сўзларида қандайдир эътироз билдириб бўлмайдиган куч сезиларди. Кася елкасини қисди-ю, лекин буйруқни бажаришга мажбур бўлди.

— Нима гап ўзи?— сўради Куницкий Дизмадан.

— Нима гап ўзи?— худди акс садодай такрорлади Дизма.— Қизингиз менга уйингиздан жўнаб қолишни буюрди, энг ёмон сўзлар билан ҳақорат қилди. У мендан нима истаяпти, бунинг бир худонинг ўзи билади, лекин мени ҳайдасанглар, мен кетаман, аммо қайтиб келмайман. Анови... ёғоч, шпалларингиз эса... Улардан умидингизни узишингиз мумкин, чунки мен...

Куницкий унинг қўлидан ушлади.

— Пан Никодим, қизим учун мени кечиринг. Ҳаммасини унутинг. Шу бугуноқ Кася чет элга жўнайди. Шу старлимни сизга?

— Етарлими... Бекордан бекорга ҳақорат қилганичи?

— Сизга сўз бераман, азизим пан Никодим, шу бугуноқ уни уйдан қувиб чиқараман.

Чол ичида зардаси қайнагани сари, сиртида хотиржамроқ кўринарди. Куницкий Дизмага қўлини узатиб, сўради:

— Демак, ярашдик-а?

Никодим ҳам унинг қўлини қисиб қўйди.

Кася ўша куни кечқуруноқ жўнаб кетди. Отаси кабишет эшигини ёпиб, у билан нима ҳақда гаплашганини ҳеч ким билмади. Куницкий ҳам, қизи ҳам бу ҳақда ҳеч кимга оғиз очишмади. Кася ҳатто Нина билан ҳам хайрлашмай жўнади. У Қобороводан жўнашдан аввал гаплашган ягона одам хонимларнинг гардеробига қараб юрадиган ёшгина оқсоч қиз Иренка бўлди. Бироқ у ҳам, Кася жуда дарғазаб эди, у сени Швейцарияга чақиртириб оламан дея ваъда қилди, бўлак ҳеч нимадан хабарим йўқ деди.

Уша сермашмаша яқшанбадан сўнг Никодим Дизманинг осойишталигини ҳеч нима бузмади. Куницкий ўлиб-тирилиш унинг кўнглини олишга ҳаракат қиларди. Нина Касяни сира эсламасди. У ҳам энди ўзини анча енгил ва хотиржам сеза бошлаган эди.

Улар Никодим билан бирга автомобилда сайр қилинар, қайиқда сузишарди. Бироқ Нина сира бўш келмасди, уларнинг ошиқ-маъшуқлиги қуруқ суҳбат, тўғрирогин, жувоннинг монологи-ю, бир лаҳзалик бўсалардан иборат бўлиб қоларди. Никодимнинг барча уринишлари зое кетарди.

У бундай ўжарликнинг сабабини сира тушунолмасди. Хизматкорлардан Нинанинг тўй кунидан бошлабоқ ҳар куни эшигини қулфлаб ётишини эшитгач, у баттар ажабланди. Бунинг унга хабар қилган хизматкор ҳатто, хўжайин, чамаси, қизига совға қилиш учунгина графиняга ўйланган бўлсалар керак, дея Куницкийни мазаҳ қилишга ҳам бориб етди. Бу гапларнинг бари Дизмага жуда сирли бўлиб туюларди. У бир кун эмас, бир кун, ўрни келганида Нинани қисти-бастига олиб, ундан бор ҳақиқатни суриштириб билишга аҳд қилиб қўйди. Ҳозирча эса у аста-секин жувондан турли маълу-

мотларни ўсмоқчилаб сўраб юрди. Эрининг ишлари ҳақида гап очилганида, Нина улардан мутлақо беҳабарлигини сездириб қўярди.

— Дарвоқе, бу билан менинг ишим йўқ,— дерди у нуқул,— бу эркакларнинг иши.

У фақат бир нарсани — бу ерда ўзининг ҳеч нарсаси йўқлигини биларди, бундан буён уларнинг келажаги фақат Дизмага боғлиқ бўлиб қолганини такрорларди. Бу гапдан Никодим анча ташвишга тушиб қолди, чунки у Нинанинг эҳтиёжларини қондира олиш даражасида бойлик ортиришга сира ҳам умид қилмасди.

Очиргани айтганда, у уйланишга ҳам унча ҳаракат қилмасди. Тўғри, Нина унга жуда ёқарди. Ахир у ҳақиқий хоним бўлиб, кимсан, графиня Понимирская эди-да... Бироқ Никодим ишларининг келажакда ҳам шундай муваффақиятли кетаверишига ишонмагани каби, унга уйланишига ҳам кўзи етмасди.

Лекин у Нинанинг севгисига сира шубҳаланмасди. Жувон ҳар бир ҳаракати, ҳар бир нигоҳи ва ҳар бир сўзида унга бўлган севгисини изҳор этарди.

Куницкий эса, Дизманинг фаҳмлашича, ишга жуда берилгани ва хотини билан кам гаплашгани сабабли буни сезмасди. Дарвоқе, уларга биргалашиб сайр қилишни унинг ўзи маслаҳат берганди.

Бир куни ана шундай сайрдан сўнг вестибюлда Никодимга телеграмма узатишди. Дизма бу Яшунскийдан эканлигига имони комил эди. Бироқ қисқагина текст остидаги «Терковский» имзосини кўриб, у қаттиқ ҳайратга тушди.

Никодим телеграммани ўқир экан, Нина унинг елкасидан қоғозга кўз югуртирарди.

Телеграммада қўйидагилар ёзилган экан.

«Министрлар Советининг раиси эртага, жума куни, кеч соат еттида, ўзингизга маълум иш бўйича, Министрлар Советининг иқтисодий комитети мажлисига етиб келишингизни илтимос қилади.

Терковский».

Шу пайт Куницкий келиб қолган эди, Дизма унга телеграммани узатди. Чол уни бир зумда ўқиб чиқди-да, жуда ҳайратланиб, хитоб қилди.

— Қойил! Ғалла ҳақида бўлса керак?

— Ҳа,— дея тасдиқлади Никодим.

— Демак, иш юришиб кетибди-да?

— Кўриб турибсиз-ку.

— Ё қудратингдан,— деди қўлларини ёзиб Куницкий,— ё қудратингдан! Бу алоқаларингиз билан одамларга қанчадан-қанча яхшиликлар қилишингиз мумкин, бизим пан Никодим!

— Ҳа,— дея жилмайди Нина,— агар бу яхшилик жамият манфаатларига қаратилган бўлса, агар ўша жамият эҳтиёжлари тўғри ҳисобга олинса, албатта, фойдаси катта.

— Мени кечиру жонгинам,— этироз билдирди Куницкий,— фақат жамиятгагина эмас... Айрим кишиларга ёрдам бериш мумкин эмасми ахир? Ҳе-ҳе... Иқтисодий комитетга темир йўл министри ҳам аъзо бўлса керак, албатта. Урни келиб қолса, у билан шпаллар ҳақида гаплашингиз мумкин. А, лаббай?

Никодим қўлларини чўнтагига тиқиб, қоғоғини солди.

— Мен бошқа сафар гаплашсак деган эдим: ноқулай ахир.

— Нимаям дердим!. Қистамайман. Ўзингиз биласиз. Шунчаки эслатдим-қўйдим-да, чунки шпал етказиб бериш ҳазилакам иш эмас, уни унутиб бўлмайди, хе-хе!

Тушки овқатни еб бўлишгани заҳоти Куницкий Никодимни ўз кабинетига сургаб кирди-да, бўлажак ишнинг тафсилотлари ҳақида узундан-узоқ лекция бошлаб юборди. Никодим унга яна суд процесси ҳақида эслатган эди, чол ўрнидан сапчиб туриб, чўнтагидан калитларини олди.

— Ҳозир ҳужжатларни кўрсатаман. Ўйлашимча, менинг айбсизлигимни исботлаш учун шунинг ўзи ҳам ки-фоя қилса керак.

У оғир духоба пардани бир четга сурган эди, Дизманинг кўзи катта пўлат сандиққа тушди. Куницкий сандиқ эшикчасини шоша-пиша очди-да, у ердан яшил папка чиқариб, даста-даста квитанциялар, бланкалар ва машинкада ёзилган қоғозларни олиб кўрсатди. Чол баъзи нарсаларни ўзи ўқиб берар, баъзи қоғозларни эса Дизмага узатарди. Шунда Никодим гўё ҳужжатларни диққат билан ўқиётгандек, уларга кўз югуртира бошларди.

У Куницкийнинг олдидан фақат кечқурун қутулиб чиқди. Нина уни айвонда кутиб турган экан. Улар сайр қилгани жўнашди. Нина гамгин ва маъюс эди. Никодимнинг кутилмаганда жўнаб кетиши уларнинг тинч ва осо-

йишта ҳаётини бузиб юбориб, аёл қалбига чексиз қайғу солган эди. Дарахтлар соясига киришгач, Нина унинг пинжига кириб швирлади:

— Жоним, Варшавага анчага кетяпсанми? Нина сенсиз жуда зерикиб қолади. Нима қилай — сенга жуда ўрганиб қолибман, бу ерда сени ҳар куни кўришим, сен билан гаплашим, кўзларингга тикилишим мумкин...

Никодим тезда қайтишини, у ерда бир-икки кундан ортиқ турмаслигини айтиб, уни юпата бошлади.

Кечки овқат пайтида Нина жуда очилиб ўтирди: Куницкий унга қадрли пан Никодимни станциягача бирга кузатиб қўйишни таклиф қилганди. Бу гал Дизма поездда кетадиган бўлди, чунки машина ремонтга муҳтож эди.

Нина ҳаяжондан титраб турарди. Тўғри; у Никодим билан ўзи истаганча хайрлаша олмасди, бироқ унинг кўзлари энг эҳтиросли бўсалардан ҳам кўпроқ нарсаларни айтиб турарди.

Биринчи класс купесида Дизма ёлғиз ўзи кетди; Куницкий проводникка чойчақа бериб, жуда катта одам, министрларнинг шахсий дўсти пан Дизмани безовта қилишнинг ҳожати йўқ, дея бу купега бошқа ҳеч кимни киритмасликни буюрган эди.

Улар молдай пчишди. Никодимни меҳмонхонага ғирт маст ҳолда олиб келиб, номерга кўтариб киришди.

Бундай ичишларининг сабаби бор эди, албатта. Ҳатто энди, роса ухлаб, кайфи тарқалганидан кейин ҳам у кеча миясига ўрнашиб қолган ғаройиб воқеалар таассуротидан ўзига келмаган эди.

Масалан, катта залдаги мажлисни олайлик. Дизма у ерда бош министр ва министрлар билан ёнма-ён ўтирди.

Қандайдир рақамлар келтириб, қандайдир ҳисоботларни ўқишди. Кейин эса ҳе-ҳе, қўяверасиз! Барча унинг қўлини қисиб, ғалла сотиб олиш ҳақидаги Куницкийнинг гапларини такрорлагани учун миннатдорчилик билдира бошлади... Улар буни нима деб аташди-я? Э-ҳа, ломбард! Қизиқ. Шу пайтгача Никодим ломбард деганда — соати ёки костюмини гаровга қўйишни тушунарди... Кейин эса бош министр шундай деб савол берди:

— Муҳтарам пан Дизма давлатимизда ғалла сиёсатига раҳбарлик қилишни ўз зиммангизга ололмайсизми?

Аввалига у, бу ишни уддалай ололмасам керак, дея бош министрнинг таклифини рад қилди. Бироқ бошқа министрлар уни кўндиришга уринавергач, Никодим ноилож рози бўлди.

У хахолаб кулиб юборди.

— Оббо шайтон-ей! Одам ўсаверса шунақа бўлар экан-да! Давлат ғалла банкасининг раиси! Қимсан, раис-а!

Сўнгра у ўзини саволларга кўмиб ташлаган журналистлар ва фотоаппаратларнинг тинимсиз чиқ-чиқини эслади. Э-ҳа, бир ўқиб кўриш керак, қани, нималар ёзишганийкин?

Никодим қўнғироқ қилиб, коридор навбатчисига барча газеталардан сотиб олиб келишни буюрди. Кейин туриб кийинди. Газеталарни келтиришгач, у биринчисини очган заҳоти юзига қон югурди.

Биринчи саҳифада унинг сурати манамаман деб турарди.

Никодим суратда қўлларини чўнтагига тиққанича хаёлга чўмиб турарди. Суратда у жуда салобатли кўринарди. Суратнинг тагига: «Янги аграр сиёсатнинг ташаббускори д-р Никодим Дизма ҳукуматдан Давлат ғалла банкасини ташкил этиш ҳақида топшириқ олди; у шу банканинг правлениясига раис қилиб тайинланди».— деб ёзиб қўйилганди.

Суратнинг ёнида, ваҳимали сарлавҳа тагида катта мақола босилган бўлиб, мақолада ҳукуматнинг расмий баёноти, Дизманинг таржимаи ҳоли ва интервью берилган эди.

Баёнотда Министрлар Совети Яшунскийнинг таклифига биноан ғалла бозорида кескин чоралар кўриш йўли билан иқтисодий кризисга қарши кураш бошлашни қарор қилгани тўғрисида гапирилган эди. Сўнгра лойиҳа муфассал баён этилиб, керакли кўрсатмалар тўғрисида ахборот берилганди. Қонун сейм томонидан қабул қилингач, керакли кўрсатмалар кучга кириши хабар қилинганди.

Дизма ўзининг таржиман ҳолини ўқиб оғзи очилиб қолди. Газетанинг ёзишича, у ота-онасининг Курляндиядаги мулкида туғилган бўлиб, гимназияни Ригада, иқтисод фанларининг олий курсини Оксфордда тугатган экан; сўнгра у кавалерия офицери сифатида большевикларга қарши мардона жанг қилибди, ярадор бўлибди ва «Virtuti Militari» ордени ҳамда Жасорат Крести билан

мукофотланибди. Сўнгги пайтларда у сиёсат майдонидан кетиб, Белостокский воеводлигида қишлоқ хўжалиги билан шуғулланган экан.

Таржиман ҳол «ажойиб», «машҳур», «ижодий» каби эпитетларга тўлиб кетган эди... Охирида раис Никодим Дизманинг қаттиқ қўл, кучли ирода соҳиби эканлиги ва ташкилотчилик қобилияти билан машҳурлиги қайд этилганди.

Лекин Никодимни ҳаммасидан ҳам интервью ҳайратга солди. У интервьюни ўқирди-ю, ўз кўзларига ишонмасди. Тўғри, у кеча кечқурун ғирт маст эди, аммо мухбирлар билан суҳбатлашганида ҳали ичмаган эди-ку. Никодим интервьюда ёзилган гаплардан биронтасини ҳам айтмаган эди. Унда Дизма ўлсаям тушунмайдиган масалалар юзасидан фикрлар баён этилганди.

Никодим шунчаки сўкиниб қўйди. Балки у хурсанд бўлиши керакдир: ахир бу интервьюни ўқиган киши, банка правлениясининг раиси пан Дизмани гоят ақлли одам экан, деб ўйласа керак.

Деярли барча газеталар тахминан бир хил гапларни ёзиб, унинг турли вазиятларда тушган расмларини босишган эди. Ҳаммасидан ҳам Никодимга бош министр билан министр Яшунский ўртасида ўтириб тушган сурати ёқди. Унга ёққан яна бир суратда Никодим бошига шляпасини қўндириб зинапоядан тушиб келаётгани тасвирланган эди. Суратда унинг ортидан шляпасини қўлида тутганича оппоқ мўйловли кекса бир жаноб ҳам тушиб келарди. Суратнинг тагига:

«Никодим Дизма ўзининг бўлажак ёрдамчиси, галла банкига директор қилиб тайинланган собиқ молия вице-министри Владислав Вандришевский ҳамроҳлигида Министрлар Совети саройини тарк этипти»,— деб ёзилган эди.

«Мана,— дея хаёлидан ўтказди Дизма,— энди мени бутун Польша танийди». У шунини ўйлади-ю, бирдан қўрқиб кетди. Газеталар Лисковга етиб боргач, пан Бочек ҳам, Юрчак ҳам ва умуман Никодимни яхши танийдиган барча кишилар Курляндия, гимназия ва Оксфорд ҳақидаги гапларнинг ҳаммаси ғирт ёлгонлигини дарҳол билиб қолишади-ку!

Жин ўрсин!

Улардан биронтаси газетага бутун ҳақиқатни ёзиб юборса-я?

Никодимнинг эти жимирлаб кетди. У сўкина-сўкина хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади, сўнг яна газеталарни бир бор кўздан кечириб чиқди-да, собиқ танишларининг фош қилиши эҳтимолдан узоқ, деган қарорга келди: унинг мартабаси, унинг алоқаларини кўриб, журъат этишмайди. Фақат юмалоқ хат ёзишлари мумкин... Бироқ имзосиз хатларга жиддий эътибор беришмайди. Шуларни ўйлар экан, Дизманинг кўнгли бир оз жойига тушди. Аммо ўз қобилияти тўғрисидаги гапларни қайта-қайта ўқир экан, бирдан бу ишни уддалай олмасам-а?— дея шубҳаланиб қолди.

Ишнинг қатта қисмини анови Вандришевский бажаради дейлик, аммо Дизма ҳам нимадир қилиши — гапирishi, ҳал этиши, имзо чекиши керак-ку... Ўзи мутлақо тушунмайдиган ишлар билан шуғулланиш! Фақат бир йўли бор: биронта уddaбурон одам топиш керак... Қошқийди Қуницкий рози бўлса! Рози бўлмайди... Қобороводаги бошқарувчилик ишидан ҳам воз кечишга тўғри келади. Дизма Нинадан жудо бўлишини ўйлаб маъюс тортди-ю, бироқ дарҳол ўзини юпатди.

«Нимаям қилардим: шундай бўлгандан кейин, воз кечамиз-да. Ахир дунёда бошқа хотинлар ҳам бор-ку».

Ҳаммасидан ҳам ўзининг ўрнига ишлайдиган одамни топиш қийин... Агар шундай одам топилса, уни ўзига секретарь қилиб тайинлаши мумкин...

Никодим бирдан пешанасига урди:

— Кшепицкий!

У қувонганидан ҳатто сакраб тушди: Кшепицкий ўтакетган туллак, тегирмондан бутун чиқади, ернинг тагида илон қимирласа билади. Унга панд бериб бўлмайди, бунинг устига ўзимизнинг одам. У билан келишиб олийса бас, икки кишининг ўрнига бир ўзи ишлайверади.

Бу фикрдан Дизма шунчалик хурсанд бўлдики, у дарҳол Кшепицкийни қидириб топишга жазм қилди.

Никодим шоша-пиша кийинди-да, чорак соат ўтар-ўтмас пани Пшеленскаяникига етиб бориб, эшик қўнғирогининг тугмасини босди. Уйда бу маҳал тушки овқат тугай деб қолган экан. Кшепицкий ҳам шу ерда экан. Дизмани озғингина сепкилдор қиз — панна Хульчинская билан таништиришди.

Улар бири олиб, бири қўйиб Дизмани табриклашди. Пани Пшеленская уни помешчиклар халоскори деб ата-

са, Кшепицкий уни қишлоқ хўжалигининг Наполеони дерди, панна Хульчинская эса анграйганича унинг оғзига тикилиб ўтирарди.

Коборово ҳақида гап очилиб, ҳаммаси Дизманинг энди Жорж Понимирскийнинг иши билан шуғулланишга вақти етишмаслигидан хафа бўлишди.

— Бунинг устига,— дея гап қотди Никодим,— унинг мияси шу қадар айниб қолибдики, барибир, ҳеч нима қилиб бўлмайди.

Зия сўкиниб қўйди, сепкилдор қиз маънос тортди, пани Пшеленская эса, ноумид бўлмаслик ҳақида гапирди.

Ниҳоят, Никодим чашкадаги кофедан ҳўплаб, мақсадга кўчди:

— Мен бу ерга бир таклиф билан келган эдим. Пан Кшепицкий, сиз ҳозир бирон жойда ишлайсизми?

— Йўқ.

— Ишлашни истармидингиз?

— Бўлмасам-чи!— дея хитоб қилди момиқ қўлларни билан чапақ чалиб Пшеленская.

— Биласизми,— давом этди Никодим,— менга секретарь керак. Банка правленияси раисининг секретари бўлиш ҳазилакам иш эмас. У ақлли, уддабурон одам бўлиши лозим! У иш учун жавоб бериши керак. Тушунапсизми?

Кшепицкий лабларини ялаб, ўзини лоқайд кўрсатишга уринди.

— Миннатдорман, пан раис, билмадим, уддалай олармикинман. Кейин... ҳм... очигини айтай: чамаси, мен чиновникликка ярамасам керак. Ишга вақтида бориш, ҳар кунни эрта туриш... Мени кечирасиз.

Дизма Кшепицкийнинг тиззасига уриб қўйди:

— Ҳечқиси йўқ! Қўрқманг. Мен қанча ишласам, сиз ҳам шунча ишлайсиз. Раис доим қоққан қоқиқдай бир жойда ўтираверади. деб ўйламасангиз керак ахир? Бунинг учун бизда директор бор. Биз эса фақат энг муҳим, энг муҳим ишлар билан шуғулланамиз. Қани, қўлингизни беринг!

Пшеленская жуда хурсанд бўлиб кетди. Ҳаяжонланганидан у Кшепицкийни «сен» лаб, рози бўла қол, деб ялина бошлади.

Кшепицкий жилмайиб, Дизмага қўл узатди.

— Раҳмат, пан раис. Лекин сиз менга қандай маош белгиламоқчи эканлигингизни билишни истардим.

Никодимга «пан раис» жуда ёқиб тушди. У қўлларини белнга тираб сўради:

— Хўш, қанча истайсиз?

— Айтиш қийин...

— Тортинмасдан айтаверинг.

— Узингизга ҳавола қиламан, пан раис.

Дизма оқ кўнгиллик билан илжайди.

— Пан раис пан секретарь ўз маошини ўзи белгилаши керак, деб ҳисоблайди.

Ҳаммалари мулоимгина кулиб қўйишди.

— Эй худойим-ей, менимча, бирор минг злотий бўлса...— дея гап бошлади Пшеленская.

— Бир минг икки юз!— деди шошилиб Кшепицкий.

— Нима? Бир минг икки юз? Мен сизга бир минг беш юз бераман.

Дизма шундай деди-да, уларга керилиб кўз югуртириб чиқди. Кшепицкий стулдан сапчиб туриб, таъзим қилганича пан раисга миннатдорчилик билдира бошлади.

Пшеленская бу ишни ювиш керак деб, хизматкорга бир шиша шампанское келтиришни буюрди.

— Хўш, Кшепицкий,— деди Дизма қадаҳни кўтариб,— фақат битта шартим бор: бир-биримизга кафил бўлишимиз керак. Тушунарлими? Бу доим бир-биримизни ёқлаймиз дегани бўлади. Икковимиз орамизда бўлаган маслаҳатлар бировга айтилмаслиги керак.

— Тушунаман, пан раис.

— Мен эса, ўз навбатимда, агар ишингиздан мамнун бўлсам, ҳар байрамда икки-уч минг злотий мукофот беришни ваъда қиламан.

Кшепицкий Дизмани меҳмонхонага кузатиб қўйди. Йўлда улар банка ҳақида гаплашди, Никодим эртагаёқ Кшепицкийни Вандришевский билан таништирадиган бўлди.

— Вақтим жуда зиқ — яна баъзи ишларни ҳал қилишим керак, шу боисдан келишиб олайлик: ташкилий ишлар билан Вандришевский шуғулланади, У менга эмас, сизга ҳисобот беради. Тушунапсизми? Сиз эса унинг гапларини менга айтиб, мен билан маслаҳатлашасиз ва менинг буйруқларимни унга етказиб турасиз.

— Шундай қилсак яхши бўлади,— дея шоша-пиша унинг фикрига қўшилди Кшепицкий.

— Бошқариш санъати, пан Кшепицкий, масалани тез ҳал қилишдан иборат. Шунини ёдингизда тутинг.

Меҳмонхонада Дизмани Уляницкий кутиб турган экан. У гулдиреган овозда дўсти билан саломлашди.

— Биласанми, Никусь, кечаги ичкиликдан ҳалиям бошим ғувиллаб турибди. Хўш, қалайсан? Ташриф бурдингми?

— Қанақа ташриф?

— Лозим бўлган жойларга-да. Бош министрликка, Яшунский, Брожинский ва яна баъзан бировларликка... Терковскийнинг олдига бормасанг керак, албатта? Ундай десам, Теровский сендан хафа эмас шекилли.

— Сенингча, бориш шартми?

— Бўлмасам-чи!

— Ҳм...—дея тўнғиллади саросимага тушиб Дизма.— Биласанми, бир ўзим... Агар сен мен билан борганинга эди.

— Бўпти, бораверамиз.

Улар керакли одамларликка эртага боришга келишиб олишди, чунки бугун кечқурун иккови ҳам банканинг очилиш муҳлати белгиланиши ва бўлак расмий масалалар муҳокама қилиниши лозим бўлган мажлисда иштирок этишлари керак эди.

Орадан икки ҳафта ўтмасданоқ ташкилий ишлар жуда юришиб кетди. Банка учун Вспульная кўчасидаги янги бир иморатни ажратиб беришди. Бу иморатнинг икки қаватида банканинг ўзи билан раиснинг саккиз хонали квартираси жойлашган эди.

Тўғри, қонун ҳали сейм комиссияларида ишлаб чиқилаётганди, бироқ иккала палата ҳам ҳукумат лойиҳасини сўзсиз тасдиқлашига ҳеч қандай шубҳа йўқ эди.

Буларнинг ҳаммаси Дизмани унча ташвишга солмасди, чунки барча ишларни Вандришевский билан Кшепицкий бажаришмоқда эди.

Кшепицкий баҳоси йўқ ходим чиқиб қолди. У енгини шимариб ишга киришиб кетди, зеҳни ўткир одам сифатида ҳаммага ўз айтганини қилдира бошлади. Ҳар гал у бир жумлани айтиб, қатъий оҳангда:

— Пан раис шуни истаяптилар,— дерди.

Аввалига Вандришевский ҳамда Кшепицкийнинг ҳар бир ишга тумшугини тикаверганидан норози бўлган бошқа амалдорлар Дизмадан, чиндан ҳам сизнинг фикрингиз шунақами, дея сўраб-суриштиришди. Аммо Дизма кў-

пинча гап нима ҳақида бораётганини тушунмаса-да, ҳар гал:

— Рост, Кшепицкий шундай деган экан, демак, мен шундай қилинглар, деб айтган бўламан— ортиқча сўраб-суриштиришга ҳожат йўқ,— дея бир хил жавоб қиларди.

Шу боисдан ҳам ходимларнинг бари тез орада Кшепицкийнинг хиралигига кўникиб кетишди. Дарвоқе, бу одам тезда раис билан дўстлашиб кетди. У ҳар куни Дизма билан гаплашар экан, тезда хўжайинининг заиф томонларини билиб олди ва бундан шу қадар усталик билан фойдаландики, Никодим энди усиз бирор иш қилмайдиган бўлиб қолди. Лекин шунга қарамай Дизма Кшепицкий билан доим эҳтиёт бўлиб гаплашарди. Никодимнинг кундан-кун обрўси ошиб, юқори доираларда таниш-билишлари кўпайиб борарди. Кшепицкий Дизмани қандайдир сеҳрли бир кучга эга, гоят доно одам, деб ўйлар ва шунинг учун ундан бир оз чўчиб юрар эди.

Тўғри, Кшепицкий баъзан Никодимнинг ақли хираланиб қолиб, жуда осон масалаларни ҳам тушунолмаслигидан ҳайратга тушарди. Бироқ кейин секретарь, ходимлари бирор найранг ишлатгудек бўлса, уларни осонгина фош қилиш учун раис ўзини жўрттага гўлликка соляпти, деган фикрга келди. Боз устига Кшепицкий, тақдири Дизманинг қўлидалигини, агар у ишдан кетгудек бўлса, ўзининг ҳам омон қолмаслигини, бошлиғининг обрўсини ошириш ўзи учун фойдали эканлигини яхши тушунарди. Шу боисдан ҳам у Дизмани улур одам сифатида кўрсатишга, унинг шухратини оширишга қўлдан келган ҳамма ишни қилди. Бу эса, ўз навбатида, Никодимнинг ниятига жуда мос тушарди.

Дизма сўнгги пайтларда ўзига кўрсатилаётган иззат-эҳтиромларни кўриб, нималарга қодир эканлигини шу пайтгача билмай юрганига ишониб қолди. Бироқ у эҳтиёткорлигини қўймади. У ақли ўткир эмаслигини, одамлар олдида ўзини тута билмаслигини, маълумотининг жуда пастлигини яхши сезарди. Никодим фақат Кшепицкий билан эркин гаплашарди, бироқ унинг олдида ҳам ўзини сирли қилиб кўрсатишга ҳаракат қиларди.

Кўп ўтмай у бутун Польшада энг камгап одам сифатида шухрат қозонди. Баъзилар буни инглизларнинг таъсири дейишса, бошқалар, бир куни бош министрли-

кидаги қабул маросимида хонимлар уни гапга солишмоқчи бўлишганида, Дизма:

— Менинг гапирадиган гапим йўқ,— дея жавоб қилганини эслашарди.

Тўғри-да, кўп ўйлайдиган одам, одатда кам гапирди.

Гарчи Никодим сир бой бермаса-да, у киборларнинг расм-русмини билмаслиги, кўп сўзларни тушунмаслигидан жуда сиқиларди. Шў боисдан у камчиликларини тузатишга аҳд қилди.

Шў мақсадда Никодим Свентокшиская кўчасидаги китоб магазинларидан бирига кириб, «Хорижий сўзлар лугати», «Энциклопедия» ва «Бонтон» жилдларини сотиб олди.

Унга айниқса «Бонтон» асқатди. Биринчи кунидек бу китоб ёрдамида у Уляницкийнинг нима сабабдан бош министрнинг почта қутисига бир эмас, иккита ташрифнома ташлашни буюрганини тушуниб олди.

«Луғатдан» эса у мунтазам фойдаланарди. У ўзи тушунмаган ҳар бир сўзни эслаб қолишга ҳаракат қиларди ва уйга қайтгач, луғатдан унинг маънисини билиб оларди.

«Энциклопедияни» Никодим муттасил равишда синчиклаб ўқий бошлади. У бу китобни бошидан ўқиб, Коборовога жўнагунига қадар «Д» харфига етиб борди. «Энциклопедия» Дизмага унча ёқмади, бироқ Никодим унинг фойдаси тегаётганини сезиб қолди ва китобни охиригача ўқиб чиқишга жазм қилди. Агар Нинадан келатган хатларни ўқишини ҳисобга олмаса, Никодимнинг шундан бўлак иши йўқ эди. Ҳар кун у жувондан лоқал битта хат оларди. Хатлар жуда узун бўлиб, Дизма уларнинг чиройли услубда ёзилганини тан олса-да, охири жонига тегиб, уларни ўқимай қўйди. Одатда у хатларнинг охирини — сўнгги янгиликлар хабар қилинадиган жойини ўқиб қўя қоларди. Мақтублардан Никодим, Куницкийнинг геннал бошқарувчисидан воз кечмоқчи эмаслигини, Дизма банка раислиги мансабини Коборово амлокининг мухтор вакили лавозими билан қўшиб бажариши мумкин, деяётганини билиб олди. Ахир унга бутунлай эркинлик бериб, бирер вазифа бажаришни талаб қилишмас экан-да.

Нина бундан ғоят хурсанд бўлиб, Дизмадан рози бўлишни илтимос қиларди. Никодим анчагача иккиланиб юриб, Кшепицкий комил ишонч билан, ортиқча давлат

бош оғритмайди, деганидан кейингина бу таклифни қабул қилди.

У бу қарори ҳақида Нинага хабар қилмади, чунки жувоннинг илтимосига биноян унга умуман хат ёзмас эди. Коборовода барча ёзишмалар Куницкийнинг қўлидан ўтарди, шў боисдан Нина эрининг, бундан икки йил муқаддам Қасянинг мактубини ўқиб чиққани каби, бу хатларни ҳам очиб ўқиши мумкинлигидан чўчирди.

Раис квартирасини жиҳозлаш ишлари билан Кшепицкий шуғулланди. У шў қадар ғайрат қилдики, икки ҳафта ичида ҳаммаси тахт бўлиб, Никодим меҳмонхонадан Вспульнаядаги ўз квартирасига кўчиб ўтди.

Эртасига у нарсаларини олиб келиш ва бир йўла Куницкий билан гаплашиб олиш учун Коборовога равона бўлди. Якшанба кун эди. Никодим телеграмма беришни унутгани учун унга извош юборишмабди. Шў боисдан икки километр пиёда юришга тўғри келди. Эрталабки ҳаво жуда ажойиб бўлиб, Никодим бундай сайрдан ҳатто ҳузур ҳам қилди.

Тахта тилиш заводининг яқинида унга қоғоз фабрикасининг мастери дуч келиб қолди. Мастер Дизмага эҳтиром билан таъзим қилди.

— Хўш, Коборовода ишлар қалай?— сўради Дизма тўхтаб.

Худого шукур, ҳаммаси жойида, пан бошқарувчи.

— Мен энди бошқарувчи эмас, банка раисман. Газета ўқимадингларми?

— Бўлмасам-чи, ўқидик... Ғоят хурсандмиз...

— Ўқидингларми? У ҳолда менга, пан раис, деб мурожаат қилиш керак. Тушундингизми?

— Тушундим, пан раис.

Дизма қўлларини чўнтагига тиқиб, бош ирғади-да, йўлида давом этди. Лекин у уч-тўрт қадам юргач, орқасига ўгирилиб, қичқирди:

— Ҳой менга қаранг!

— Эшитаман, пан раис.

— Пан Куницкий уйдами?

— Йўқ, пан раис, у киши ҳозир Сивая Воркада бўлсалар керак. Бугун у ерда тор изли темир йўл қурилиши бошланади!

— Бироқ бугун якшанба, байрам-ку ахир.

— Э, пан помешчик фақат ишлари бўлмаган кунлардагина байрам қиладилар, пан раис,— дея жавоб қилди мастер истеҳзо аралаш.

Дизма қовоғини солди.

— Аслида ҳам шундай бўлиши керак. Энг муҳими — иш. Сизларга қўйиб берса, доим байрам қилардингиз. Табиатингиз шунақа ўзи.

У қўлларини орқага қилиб, уй томон юриб кетди.

Қатта эшик қулфоглиқ экан, хизматкор келиб, уни очгунига қадар Дизма анчагача кўнғироқ қилиб туришга мажбур бўлди. Хизматкор Никодимнинг қовоғидан қор ёғиб турганини кўриб, қўрқиб кетди.

— Нима бало, ўлганмисан ҳамманг? Қўнғироқни эшитмайсанлар-а!

— Мени кечиринг, буфетда эдим...

— Буфетда бўлсанг нима қилибди? Аҳмоқ! Мен ярим соатдан бери эшикда турсаму, бу киши буфетда юрса-я. Ҳе, тумшугинг қурсин! Қани, еч пальтомни! Мунча чўчқага ўхшаб анграясан? Бека қаерда?

— У киши уйда йўқлар, пан бошқарувчи. Бека костелга ибодат қилгани кетганлар.

— Биринчидан, мен сенга пан бошқарувчи эмас, пан раис бўламан. Иккинчидан, эса хўжайинлар уйда йўқ пайтда бекор ўтиришга нима ҳақларинг бор? Текинхўрлар! Бугун байрам эмас! Байрам иш йўқ пайтда бўлади. Тушундингми? Сенларнинг бошингда ёнғоқ чақиб туриш керак. Хўш, нега серрайиб турибсан?

Хизматкор таъзим қилди-да, вестибюль томон жўнаб қолди.

— Бу жулдурвоқиларнинг бошида ёнғоқ чақиб туриш керак,— дея тўнғиллади ўзича Дизма,— бўлмасам бошингга чиқиб олишади.

У қўлларини чўнтагига тикиб, уйни айланиб чиқди. Барча хоналар саранжом-саришта қилинган эди. Фақат Куницкийнинг ётоқхонасидагина хизматкорлардан бири полни супурганида, шчёткани унутиб қолдирибди. Дизма кўнғироқ чалди-да, югуриб келган хизматкорга индамай шчёткани кўрсатди.

— Ҳе, ифлос!— дея тўнғиллади у хизматкор ғойиб бўлгач.

Дизма биринчи қаватни айланиб чиққач, юқорига кўтарилди. Нинанинг будуарида деразалар ланг очик эди. Никодим у ердаги мебель, картина ва фотографияларни қизиқиб томоша қила бошлади.

Айниқса, ёзув столида расмлар кўп эди. Никодим кичкина креслога ўтириб, уларни томоша қилар экан, четдаги қутининг дастасини тортди. Бироқ у қулфлог-

лиқ экан. Уртасидагина тортиб кўрган эди, у осонгина очила қолди.

«Бу ерда нима бор экан?»— деб ўйлади Никодим ва қутини ярмисигача тортиб чиқарди.

Қути ҳам ёзув столи каби батартиб эди. Яшил ва ҳаво ранг иплар билан боғланган даста-даста хатлар қатор қилиб тахлаб қўйилганди. Хатларнинг кўпи Нинанинг монастырь пансионида бирга яшаган дугоналаридан келган экан; Никодим уларни кўздан кечира бошлади, баъзи хатлар француз тилида ёзилган эди.

Хатларнинг ёнида полотно муқовали бир дафтар турарди. Дизма уни очиб кўрди: Нинанинг ёзуви. Дафтарнинг ярмидан кўпи ҳали ёзилмаган эди.

«Хогира дафтари»,— фаҳмлади Никодим ва уни қизиқиб варақлай бошлади.

Сўнг у дафтарни қўлига олиб, извошнинг келишидан бехабар қолмаслик учун дераза тагига бориб ўтирди.

Биринчи саҳифага:

«Тушунмоқ — бу кечирмоқ демакдир»,— деган афориизм ёзилган эди. Иккинчи саҳифадан хотиранома бошланарди.

«Бугун мен кўп одамлар томонидан мазах қилинган ишга жазм этдим — хотиранома ёза бошладим.

Йўқ, бу менинг хотира дафтарим бўлмайди. Питигрилли, хотира дафтари тутадиган одам бурнини қоқиб, сўнг дастрўмолини томоша қиладиган кишига ўхшайди, деган экан. У ноҳақ, ахир бу воқеалар ёки таассуротларни ёзиб қўйишдангина иборат эмас-ку! Мен, масалан, фақат ўз фикрларимнинг конкрет ифодасини кўриш учунгина хотира дафтари тутаман. Менимча, оғзаки ёки ёзма равишда ифода этилмаган фикрни шаклланданган, юзага чиққан фикр деб бўлмайди.

Хотира дафтари ҳақида яна бир ёлғон гап: чамаси, Оскар Уайльд бўлса керак, хотира дафтарини одам кейинчалик бирор киши ўқиб чиқиши учун ёзади, деган эди. Унингча, одам буни атайлаб, ёки жуда бўлмаганда — беихтиёр қилар эмиш.

Ё танграм! Менимча, у дунёда ҳеч кими, мутлақо ҳеч кими бўлмаган одамлар ҳам бор эканлигини хаёлига келтирмаган бўлса керак!

Хўш, мен ким учун ёзай? Эрим учунми? Ахир у мени ўраб турган мудҳиш бўшлиқ билан баробар-ку. Бо-

лаларим учунми? Менинг болаларим йўқ, афсус, ҳеч қачон бўлмайди ҳам. Мендан юз ўгирган қариндошларим ёки телба акам Жорж учун ёзайми?

Кася учунми?.. Ҳеч қачон. Биз турли қутблардамиз, у мени ҳеч қачон тушунмайди. У мени севишидан нима фойда? Умуман, тушунмай туриб севиб бўлармишми? Менимча, севиб бўлмаса керак. Дарвоқе, шу ҳам сеvgи бўлибдими? Агар бу сеvgи бўлган тақдирда ҳам, жуда ибтидоий даражада. Бир неча бор: агар бирор бахтсизлик содир бўлиб, чандиқлардан бадбашара бўлиб қолсам-а, деб ўйладим... Кася... У менга ким бўлади ўзи? Нега мен кундузи кечаги тунга лаънат ўқиб, бўлажак тундан ўзимни ҳимоя қилолмайман, бошқача қилиб айтганда — ўз заифлигимдан қутулолмайман?..»

Никодим елкасини қисиб қўйди.

— Оббо! Бунча гиншийди бу хотин. Бу гапи билан нима демоқчи ўзи?

У яна бир неча саҳифани очди.

Хотира дафтарига саналар қўйилмаган эди. Саҳифалардан бирида Никодим чет элга қилинган сафар ҳақидаги қисқагина ёзувни ўқиди. Кейин музика ҳақида мулоҳазалар бошланиб, сўнгра қандайдир Билитис ва Мназидика ҳақида, чамаси, Нинанинг холаваччалари ёки дугоналари тўғрисида гап кетади.

Никодим ўзи тўғрисида бирор гап ўқигиси келди. Чиндан ҳам у тахминан ўн бетлардан сўнг ўз исмини кўриб қолди.

«Қани, кўрайлик-чи», — деди у ва қизиқиб ўқий бошлади.

«Бугун мен янги одам билан танишдим. Унинг исми жуда галати экан: Никодим Дизма. Бу исмда қандайдир сирли, кишини ҳаяжонга соладиган бир нарса бор. У кучли одам сифатида ном чиқарган экан. Назаримда, бу гапда жон борга ўхшайди... Унга Ницше тасвирлаган қудратли одамнинг қамчини жуда ярашса керак. Ундан эркаклик кучи ёғилиб турибди. Эҳтимол, бу қўпол, ибтидоий кучдир, лекин у шу қадар қудратлики, унга бўйсунмай илож йўқ. Касянинг фикрича, қўпол, дағал, орсиз эмиш. Биринчи гапи тўғри. Иккинчисига келсак, мен ҳали бу ҳақда бирор фикрга келганим йўқ. Менга у ёқ-япти».

Никодим жилмайди-да, чўнтагидан ён дафтарини олиб, ўзи тушунмаган сўзларни ёзиб олди.

— Ҳўш, бу ёғида нималарни ёзибдийкин?

Бу ёғида туш кўргани ва Кася билан аразлашиб қолгани ҳақида бир неча саҳифа ёзилган эди. Никодим яна ўзининг исми тилга олинган жойни ўқиди:

«Кася буни тушунмайди. У Никодимни ёмон кўради, чунки ўзининг ҳаётга муносабатан жуда гайри табиий. Агар аёллигимни бир четга суриб қўйилса, мен кимман ўзи? Ахир менинг бутун моҳиятим аёллигимда-ку. Ақлим, эстетик қарашларим — ҳаммаси фақат аёллик моҳиятимга хизмат қилади. Эркак киши менга фақат руҳан эмас, балким жисман ҳам таъсир қилса, бунинг нимаси ажабланарли экан? Ким билсин, унинг ўрнида бошқа шундай соғлом ва бақувват эркак бўлса, у ҳам, эҳтимол, менга худди шундай таъсир кўрсатиши мумкин эди».

— Буни қаранг-а! — дея бош чайқади Никодим. — У кишига эркак бўлса кифоя экан-да.

У деразадан ташқарига кўз ташлаб, қўрқмай ўқий-вериши мумкинлигига ишонч ҳосил қилди. Кейинги саҳифалардаги ёзув янги бўлиб, ҳали сиёҳининг ранги ўчмаган эди.

«Бугун у Варшавага жўнаб кетди. Бош министр чақиртирибди. Гусса чекиш — жуда галати туйғу. У рухий осойишталикка раҳна солади. Никодим Варшавада менга хиёнат қилармикин? Бирон нарса дейиш қийин, уни ҳали яхши билмайман. Никодим тўғрисида ўйлаганим сайин, унинг қандайдир сирни борлигига, у шу сирни ўзига қалқон қилиб олганига ишонапман. Ким билсин, бу қалқон муҳаббатнинг голибона, кучли таъсирида бирор кун очилармикин? Очилганидан сўнг дилимга гўлгула солмасмикин?

Билмайман. Аслини олганида у ҳақида ҳеч нима билмайман, менга фақат бир нарса аён: доим фикри ёдим ўшанда, асабимнинг ҳар бир тори ўша билан бўлишини истайди. У жуда кам гапиради, шу қадар кам ва содда гапирадики, агар ҳар куни пешанаси тор бу одамнинг тийрак ақли тинимсиз ишлашига шохид бўлмаганимда уни чекланган одам деб ўйлашим мумкин эди. Кася уни маданиятсиз деяпти. Ёлғон. Эҳтимол, унга сиртқи жило етишмас, эҳтимол, унинг тарбиясида камчиликлар бордир. Тўғри, унинг Оксфорд университетиде ўқиганини

назарда тутганда бу ҳол бир оз ажабланарли туюлади. Бироқ бошқа томонини олганда, балки, у атайлаб шундай қилар. У ҳаётнинг моҳиятигагина эътибор беришини таъкидлаш учун ҳам унинг таомилларига бепарво қарайди. Бу нарса унинг кийинишида ҳам сезилади. Унинг қомати келишган, бунга шубҳам йўқ. Фақат костюми уни бир оз бесўнақай қилиб кўрсатади. Унинг чиройли ёки хунуклиги ҳақида ҳам кўп ўйладим. Никодим чиройли эмас. Лекин менга ҳусн керакми? У мени ўзининг эркаклик моҳияти билан шайдо қиляпти. Мен унинг қўллари чиройлироқ бўлишини истардим. Бугун унга каттагина хат ёзиб юбордим. Уни жуда соғинганман».

Кейинги саҳифа французча гап билан бошланган бўлиб, сўнг қуйидагилар ёзилган эди.

«Фалокат рўй берди. Газеталарни ўқиганимда ҳушумдан кетиб йиқилаёздим. Унинг Қоборовога қайтмаслиги мумкин деган фикрнинг ўзиданоқ аъзойи баданим титраб кетяпти».

— Оббо, роса жигаридан урибман-ку!— дея тўнғиллади Никодим ва бу нарса кишига жуда ҳуш ёқса-да, кейинчалик кўп ташвиш орттириши мумкин, деган халғла борди.

«Леон унга табрик телеграммаси юборди. Ё танграм, қани энди у Леоннинг таклифини қабул қилиб, шу ерда қолса! Мен Варшавага кўчиб боришни орзу қиляпман.

Йўқ, бу мумкин эмас. Пшеленская холам ёки бирорта таниш одамни учратиб қолишдан чўчиб, кўчага чиқолмайман бу ерда.

Мен уларнинг кўзларига қараёлмайман, аммо шу билан бирга уни кўришдан воз кечишга қурбим ҳам етмайди».

Кейинги саҳифадаги ёзув бундан ҳам қисқароқ эди.

«Кечаси билан ухлаёлмай чиқдим. Ё парвардигор! Эҳтимол, у бойиб кетар!!

У мени севармикин?

Бу тўғрида ундан сўраганимда Никодим қисқагина қилиб: «Ха»,— дея жавоб қилди. Бу жавоб жуда кўп нарсани билдириши ёки дилида менга нисбатан ҳеч нима йўқлигидан далолат бериши мумкин».

Никодим янги саҳифани очди-да, деразага қаради. Хиёбоннинг охирида автомобиль кўринди. Куницкий қайтиб келмоқда эди.

Дизма шошилиб ўрнидан турди-да, хотираномани жойига қўйди ва секингина коридорга чиқиб, югурганича зинапоядан пастга тушди. У жуда вақтида тушган экан— катта эшик очилиб, остонада Куницкий пайдо бўлди. Чол кучоқ очиб, Дизмани бағрига боса кетди.

— Азизим, пан Никодим! Яшанг-е! Чин қалбимдан табриклайман! Телеграммамни олдингизми? Ҳуш, қалай? Ишни кенг кўламда ташкил этияпсиз. Газеталарда сизни жуда мақташяпти... Сизни чин кўнглимдан табриклайман. Дарвоқе, сизга фақат яхшилик тилашимни ўзингиз ҳам биласиз.

— Раҳмат.

— Қани, қани, ўтиринг, азизим пан Никодим, қадрли пан раис. Сизга бир нарса таклиф қилмоқчиман.

У Дизмани креслога ўтказди-да, кейин бирдан шошиланганини пайқаб қолди:

— Балки, дам олишни истарсиз?

— Йўқ, чарчаганим йўқ.

— Худога шукур. У ҳолда, марҳамат қилиб, гапимни тингласангиз. Агар таклифимни рад этгудек бўлсангиз, дарҳол жавоб берманг. Майлими?

Никодим жилмайиб, кўзларини қисди:

— Сиз нима таклиф қилмоқчи эканлигингизни ўзим топсам-чи?

— Топа олармикинсиз?— дея ажабланди Куницкий.

— Сиз бошқарувчи бўлиб қолишимни истайсиз? Шундай эмасми?

Куницкий ўрнидан сапчиб туриб, яна Никодимни бағрига босди. У турли далиллар келтириб, тезда Никодимнинг бошқарувчилик лавозимида қолиши кераклигини икки карра икки тўртдек исботлаб берди.

— Банка правлениесининг раиси, азизим пан Никодим, давлат амалдори эмас-ку ахир. У корхона бошлиғи, холос, шу босдан ҳам барча вақтини банкага сарфлаши шарт эмас.

Никодим аввалига ўзини бир оз иккиланаётгандек кўрсатиб турди-да, сўнг Куницкийга, агар ғалла банкасининг раиси менинг бошқарувчим бўлади, деб ҳеч кимга айтмасангиз, майли, деди.

Турган гап, Куницкий бу шартни бажону дил қабул қилди.

Бу орада Нина қайтиб келди. У Никодимнинг таъзимига жавоб бермади, бироқ жувоннинг порлаб турган кўзлари шу қадар кўп нарсани айтмоқчи эдики, агар Куницкий сезгирроқ бўлганида дарҳол ҳаммасини билиб олган бўларди.

Никодимнинг розилигидан қувониб кетгани учунми, ҳарқалай чол бу ҳолни пайқамай қолди. У вағиллаб хотинига, пан Никодим Коборовони ўз ҳолига ташлаб кетмаётгани ва уларга ғамхўрлик қилиб, бу ерга тез-тез келиб туражагидан қанчалик хурсанд эканлигини туншунтира бошлади.

— Мен ҳам ғоят хурсандман,— деди Нина ва кечирим сўраб, кийимини алмаштиргани чиқиб кетди, чунки Коборовода якшанба кунлари соат иккида овқатланишарди.

Кунни уحوвлон ўтказишди. Бундан Нинанинг норозилиги яққол кўриниб турарди: Куницкий банканинг ишлари ва унинг очилиш муҳлати билан қизиқар, умумий кризис ҳақида гап сотар, солиқлар ҳамда ижтимоий талабларни кондирриш учун бўлаётган харажатларнинг оғирлиги тўғрисида мулоҳаза юритар эди. Бироқ энди у ҳосилнинг мўллигидан шикоят қилмай қўйганди.

Кечки овқатдан сўнг улар автомобилда сайр қилишга қарор қилишди. Оқшом ҳавоси ғоят ажойиб эди. Йўл ўрмон оралаб кетганди. Осмондан ой мўраларди, кумуш ёғдуга кўмилган йўл қандайдир сирли жозибаси билан кишини ўзига мафтун этарди. Хаёл дарёсига ғарқ бўлган Нина автомобилнинг юмшоқ ўриндиғига суянди. Бу сайрнинг ғаройиблигини ҳатто Никодим ҳам ҳис этиб турарди. Ёлғиз Куницкийгина тинмай бидирлаб борарди.

Улар соат ўндан ошганида уйга қайтиб келишди. Нина дарҳол тепадаги ўз бўлмасига чиқиб кетди. Куницкий эса Дизмани у ётадиган хонанинг эшигига қадар кузатиб борди-да, яхши уйқу тилаб, қайтиб кетди.

Никодим ечина бошлади.

Энди у Нинанинг хотира дафтари тўғрисида бемалол ўйлаб кўриши мумкин эди. Ҳали бирор қатъий фикрга келиб бўлмасди. Фақат бир нарсани аниқ эди: Нина уни бениҳоят севиб қолган бўлиб, Никодимнинг бир кун эмас, бир кун унга уйланишига умид қиларди.

Дизмани ҳаммасидан ҳам хурсанд қилган нарсани — Нина унинг Оксфордда ўқигани ва жуда ақлли одам

эканига ишониши эди. Чамаси, Никодим жуда тўғри йўл танлаганди. Уйланиш масаласига келсак...

Очиғини айтганда, Дизма бу ҳақда биринчи марта жиддий ўйланиб қолди. Нина унга ёқарди, албатта, ин-найкейин графияга уйланиш ҳам ҳазил гап эмас: у таинийдиган аркони давлатлардан биронтаси ҳам ҳақиқий эодагон хонимга уйланмаган эди... Лекин, бошқа жиҳатдан ёндашганда, бисотида бир тийини бўлмаси-да, шундай катта талаб қўядиган хотинга уйланиш... Фақат кўйлақларининг ўзига қанча пул кетади! Ҳар кунни уч хил кийинса, чет элга саёҳат қилса, узук ва билагузукларни ишта пўчоғидек билса! Ахир улар ажралишган тақдирда Куницкий унга сариқ чақа ҳам бермайди-ку...

Тўғри, Никодимнинг банкадаги маоши катта, аммо шуям етмайди. Кейин, ким билади, уни раисликдан бўшатиб юборишлари мумкин — у ҳолда Дизма елкасида тирик товон билан бошини қаёққа суқади?... Қани энди, Куницкий хотинидан ажрашгандан кейин ҳам уни бошқарувчиликдан бўшатмасан!.. Лекин бу ҳақда сўз ҳам бўлиши мумкин эмас.

Яна битта қийинчилик бор: у Нинанинг анови ақлдан озган акасини нима қилади? Бир ками ўша тентакни боқиши қолувди...

Никодим чироқни ўчириб, кўрпани бошига тортиди. Понимирский ҳақидаги фикр масалани узил-кесил ҳал қилган эди.

«Аҳмоғи йўқ», — деди ўзига ўзи Никодим ва бошқа ёнига ўгирилиб ётди.

Унинг эндигина кўзи илина бошлаган ҳам эдики, бирдан хиёбонга тўкилган шағал устидан кимнингдир шипиллаб юриб келаётганини эшитиб қолди.

«Ким экан кечаси бу ерда санқиб юрган?» — Никодим бошини кўтарди.

Бирдан унинг юраги орқасига тортиб кетди.

Дарахт шохларининг сирли шарпалари билан ўйнашиб турган ой шуъласида у хонанининг паркка қараган ойнабанд эшиги олдида аллакимнинг турганини кўриб қолди...

«Уғри!» — дея дилидан кечирди Никодим.

Ҳалиги одам бир зум қотиб турди-да, сўнг қўлини кўтариб, эшикни тақиллатди.

Никодимнинг эти жимирлашиб кетди. Бехосдан: «Понимирский! Бутунлай ақлдан озиб, мени ўлдиргани келибди», — деган хаёл кечди дилидан.

Эшик қаттиқроқ тақиллади. Дизманинг кўрқувдан қимири этишга мажоли қолмаган эди. У фақат даста айланса-да, эшик очилмаганини кўргандан кейингина хаёл ўзига келди, демак, эшик қулфлоглиқ экан.

Бу нарса унга бир оз далда берди. У салчиб ўрнидан турди-да, деворни паналаб, эшикка яқинлашди ва эшик ойнасида мўралади.

Қаради-ю, ҳайратдан қичқириб юборишига сал қолди.

Эшик ортида Нина турарди.

Никодим шоша-пиша шимини кийди-да, эшикни очди. Нина хонага сирғалиб кириб, унинг бўйнидан кучди.

Дизма уни каравот томон сургаб қолди.

— Йўқ, йўқ,— деди жувон унамасдан,— ўтинаман сендан... Бу ишни қўй... Мана бу ерга ўтирайлик... Мени ҳатто шу жиҳатдан тушунганинг учун ҳам сени шу қадар севаман... Сен-чи? Сен мени севасанми?

— Севаман.

— Жонгинам...

У Дизмадан тез-тез бўса олар экан, соғинч, орзу-умид ва кувончларини ҳикоя қиларди.

— Биласанми, агар бу ерга келиб, сени қучоқламансам, сен ёнимда бўлсанг, бирорта бошқа аёл сени менидан тортиб олмаслигига ишонсам, ўзимни қандай хотиржам ва осойишта ҳис этишимни айтмасам, кечаси билан ухлаёлмай чиққан бўлардим. Айт-чи, менга хиёнат қилганинг йўқми?

— Йўқ.

— Ростдан-а?

— Шу пайтга қадар хиёнат қилганим йўқ.

— Очигини айт.— қаттиқ туриб олди Нина,— Варшавада ўйнашинг йўқми?

Никодим уни ўйнаши йўқлигига ишонтирган эди. Нина мукофотига унинг юз-кўзидан ўпди.

Дизма журъатсизлик қилганидан тажаниб бўлиб, ҳатто Нина бу ердан чиқиб кетгач, мени латта деб атамаси гўрғайди, дея хавфсирай ҳам бошлади.

Бу орада Нина унинг янги мартабаси ва эҳтимол, энди улар турмуш қуришлари мумкинлиги тўғрисида гап очди. Энди устомонлик қилишнинг вақти келган эди. Никодим хиёл ўйланиб турди-да, бир оз кутиш лозимлиги, ҳали маоши камлигини айтди.

— Иккинчидан, ўзинг Варшавада яшашни истамайман, деган эдинг. Мен эса ўша ерда яшашга мажбурман.

Нина маънос тортди. Ҳа. Рост... Балки, Варшава яқинидаги бирор жойга кўчиб бориши мумкин. Никодим унга автомобилда қатнайверади... Шундай дея жувон келажак режаларини туза бошлади.

Никодимнинг уйқуси келди. У мудраб қолмаслик учун напирос тутатди.

— Эҳ,— дея гап бошлади Нина,— бизнинг болаларимиз бўлади. Болалик бўлиш қандай бахт-а! Айт-чи, жоним, сен болаларни яхши кўрасанми?

Дизма болаларни жинидан баттар ёмон кўрар эди. Лекин у Нинанинг кўнглига қараб:

— Жуда яхши кўраман,— дея жавоб қилди.

— Қандай ажойиб! Бизнинг анча болаларимиз бўлади...

— Менга қара,— дея унинг гапини бўлди Никодим,— ётоқхонадан чиқиб кетганингни эринг сезгани йўқми?

Нина ташвишга тушиб қолди. Чиндан ҳам у бу ерда кўп ўтириб қолган эди. Аслини олганда у ҳеч нимадан кўрқмасди-ю, лекин ҳар қалай жанжал чиқмагани маъқул эди.

Улар ўпишиб хайрланишгач, Нина чиқиб кетди.

Дизма каравотга ётиб, устига кўрпа тортди-да:

— Ҳе, жин урсин бунақа севгини!— дея тўнғиллаб қўйди.

10-БОБ

Давлат ғалла банкасида иш жуда юришиб кетди. Иқтисодий эксперимент кутилганидан ҳам яхши натижа берди. Европадаги бошқа мамлакатлар Польшага жиддий эътибор бериб, айниқса аграр мамлакатларнинг матбуоти ўз ҳукуматларидан раис Дизманинг услубини қўлашни талаб қила бошлади.

Раиснинг ўзи ҳукумат доираларига яқин одам бўлиб қолди, ҳатто оппозиция ҳам уни ҳурмат қилиб, аҳён-аҳёнда унинг номига мақтов гаплар айтиб турарди. Бунинг ҳеч ажабланарли жойи йўқ эди, албатта.

Унинг метин иродаси туфайли давлат ғалла банкаси хўжалик ишлари кенг кўламда оқилона олиб бориладиган, жуда яхши ташкил қилинган корхона сифатида шухрат қозонди.

Раис Дизма гоаят меҳнатсевар одам сифатида ном чиқарди: ҳа, ҳа, бу одам ўта уддабуронлиги билан ҳам ажралиб турарди. Унинг кабинети мижозлар камдан-

кам пайтдагина киритилдиган муқаддас бир жойга ай- ланиб қолди. Фақат секретарь Кшепицкийгина у ерга истаган пайтида кириши мумкин эди. У ҳар куни раис- нинг олдига бўлим бошлиқларининг ёзма ахборотини олиб кирар, банканинг адресига келган хат ва ҳужжат- ларни кўздан кечирир, умуман, барча кундалик ишлар- дан хабардор бўлиб турарди.

Ҳар куни соат ўн бирда раиснинг ҳузурига масла- ҳатли ишларни ҳал қилиш учун директор Вандришев- ский кирарди. У ўз фикрича, анча мулоҳаза қилишни талаб этадиган энг мураккаб ишларни баён этарди, би- роқ раис ҳар гал сира ўйлаб ўтирмай:

— Бу таклиф рад этилсин.

Ёки:

— Ижобий маънода ҳал қилинсин,— деб қўя қо- ларди.

Буни кўриб директор аввалига шубҳаланиб қолди, бироқ вақт ўтиши билан раиснинг фикри доим тўғри чи- қишига у ишонч ҳосил қилди. Турган гап, у мазкур иш- да раиснинг секретарь Кшепицкий билан қилган суҳ- батлари муҳим роль ўйнашини хаёлига ҳам келтир- мас эди.

Бу орада раиснинг квартирасидаги ташрифномалар солинадиган ваза анча тўлиб қолди. Униқига фақат сиёсий арбоблар ва корчалонларгина эмас, балки ари- стократлар ҳам қадам ранжида қилишмоқда эди. Ҳар гал князь Томаш Ростовскийнинг ташрифномасини бирор- та бошқа карточка ёпиб қўйганида Никодим дарҳол уни энг юқорига олиб қўярди.

Дизма иши кўплигини баҳона қилиб, меҳмонларни жуда кам қабул қиларди. Аммо ўзи «Бонтон» китобида- ги кўрсатмаларга қатъиян амал қилар ва айтилган жой- дан қолмас эди.

Пани Пшеленская билан танишлиги ва сеҳрли «Окс- ффорд» сўзи Никодимнинг олдида аркони давлатлар ва машҳур зодагонлар хонадонининг эшигини ланг очиб берди. Князь Томаш уни барчанинг олдида ҳозирги за- моннинг Вокульский¹ дер, мультимиллионер Збигнев Шверцнагель эса йигирманчи асрнинг Неккер², деб атарди. Шу боисдан ҳам ҳукумат ва нефтчи магнатлар

орасида жиддий ихтилоф турилганида иккала томон раис Дизмадан ҳакамлик қилишни илтимос қилди. Диз- ма Сулаймон пайғамбардек оқиллик билан ҳукм чиқар- ди: у аввалига ишни пайсалга солиб, магнатларнинг кўнглини олди. Сўнгра мамлакатда четдан нефть келти- риш учун мукофот тўлаш мақсадга мувофиқ эмас, дея ҳукуматни мамнун этди.

Шу муносабат билан матбуотда яна Никодимнинг расми босилиб чиқди. Шухратининг бундай кенг тарқа- лиши натижасида тез кунда бошига қандай гавго туши- шини билганида Дизма бундан сираям қувонмаган бў- ларди.

Бир куни у газеталардаги олди-қочди гапларни ўқиб ўтирган эди, Кшепицкийнинг кабинети—қўшни хо- надан вағир-вуғур сўзлар эшитилиб қолди. Аллаким ра- иснинг олдига киришга уринарди, Кшепицкийнинг но- розилигига қарамай, тўполон кўтаришга ҳаракат қи- ларди.

Дизманинг газаби қайнаб кетди. У ўрнидан сапчиб туриб, эшикни очди:

— Жин урсин, нима тўполон ўзи?!

Эшикни ҳимоя қилиб турган Кшепицкий ахборот берди:

— Пан раис, бу ерда Бочекми ёки Бочекми деган қандайдир одам сизнинг олдингизга киришга урин- япти...

Секретарь оғзидан гапини айтиб бўлмасданоқ паст бўйли бақалоқ одам олдинга ўтиб вағиллай кетди:

— Салом, пан Никодим, бу менман!

Дизманинг юзига қон югурди. Унинг олдида панжа- ларини чўзиб, Лисковдаги почта конторасининг нозири пан Бочек турарди. Никодим дарҳол ўзини босишга ҳа- ракат қилди.

— Саломатмисиз, қани, марҳамат...

Никодим эшикни ёпди-да, Кшепицкийнинг қулоқ со- лишидан чўчиб, Бочекни кабинетнинг бурчагига бош- лаб борди ва ўзи диванга ўтириб, меҳмонга стулни кўр- сатди.

— Хўш, менда нима ишингиз бор, пан Бочек?

Бочек энди бир оз ҳадиксирай бошлади.

— Мен, шунчаки, эски таниш бўлганлигим учун ол- дингизга келдим, пан Никодим.

— Пан Бочек,— дея унинг гапини бўлди Дизма,— Министрлар Советининг раиси мени «Пан Никодим»

¹ Вокульский — Пруснинг «Кўғирчоқ» романидаги қахра- мон.

² Неккер — Жак (1732—1804) — Франциянинг давлат арбоби, машҳур финансист.

деб чақиради, сиз эса бир оз ўпкангизни босиб, менга «пан раис» деб мурожаат қилинг.

— Мени кечирасиз, эски таниш бўлганимиз учун оғзимдан чиқиб кетди... пан раис.

— Бу гапларни унутинг. Хўш, мендан нима истайсан, Бочек?

— Сиздан бир нарсани илтимос қилмоқчиман, пан раис. Ахир эски қадрдонимиз...

— Яхши, яхши, муродингизни айтинг.

— Уттинаман, мени ҳимоянгизга олсангиз. Бир ойдан бери ишсизман. Хотини бола-чақа дегандек...

— Ишдан ҳайдашдими?

— Бўшатинишди, э-э-э... пан Ник... пан раис. Фанимлар тафтиш комиссияси юборишди. Комиссияда округ бошқармасида ишлайдиган Скворонек деган одам ҳам бор эди. Одам эмас, махлуқ экан у. Уша Скворонек қимматбаҳо посилкалар қайд қилинадиган дафтардан аллақандай хатолар топди. Уша дафтарни бир вақтлар ўзингиз ёзиб боргучи эдингиз...

— Секинроқ, жин урсин сени, бунча бақирасан!

Бочекнинг ёр босган митти кўзлари таажжубдан олайиб кетди. Ахир у сираям бақиргани йўқ-ку... Собиқ хизматчиси бу гапларни биронта одам эшитиб қолишидан чўчимаялганмикни... Бочек анча зийрак одам эди.

— Хўш, мендан нима истайсан?

— Мени ишга олсангиз демоқчийдим. Чунки...

— Менда ҳеч қандай иш йўқ. Ҳамма жой банд.

— Ҳазиллашасиз чоғи, пан раис. Бир имо қилсангиз бас-ку...

— Сираям имо қилишни истамайман, эшитдингми, Бочек? Истамайман! Узинг айт-чи, нега энди имо қилишим керак экан, а? Бир вақтлар қўлингда ишлаганимда, азизим, сен менга бақирардинг, одам ўрнида кўрмасдинг, энди бўлса... Ҳали кўп ялинасан... Иш у ёқда турсин, шимилдириқ ҳам бермайман, билдингми!

Бочек қовоғини солиб ўтирарди.

— Ҳеч вақо бермайман! У кишини қарангу! Бир вақтлар осмондан келардилар, энди товонни ўпгудек бўляптилар!

Қизишиб кетган Никодим ўрнидан туриб, депсинди.

— Ким билан гаплашаётганингни биласанми?! Раис билан министрларнинг дўсти билан гаплашасан! Аҳ-мок! Тур ўрнингдан!

Бочек шошилмайгина ўрнидан турди.

— Агар буюрсам—зинапоядан кетингга тепиб тушириб қўйишди! Ҳеч ким ҳеч нима демайди! Яхшиликча, бу ердан жўнагин-да, тилингни тийиб юр, тушундингми? Уша сассиқ почтахонанг тўғрисида, мени билишинг ҳақида биронта одамга айтсанг, кўрасан. Оғзингни оча кўрма! Энди йўқол!

Бочек жойидан қўзғалмай бир оз жим турди-да, сўнг ерга тикилганича деди:

— Яхши, кетаман. Лекин зинадан кетимга тепиб тушириш унча осон эмас... Дунёда адолат бор ҳали... Агар газеталарда пан раис ўз собиқ бошлигини...

— Нима?— дея ўшқирди Дизма.

— Бунча бақирасиз, пан раис? Оғзимга урмоқчимисиз? Ҳозирча сизнинг гапингиз гап, лекин кўрамиз ҳали... Мен кетдим... Яхши қолинг...

Бочек таъзим қилиб, эшик томон йўналди.

— Шошма!— дея уни тўхтатди Дизма.

Бочек тўхтаб, хўмрайганича Никодим томон ўтирилди.

— Нима дейсиз?

— Хўш, нима қилмоқчисан ўзи?

— Нима қилмоқчисан дейсизми...

— Оббо... газанда-ей!— Никодим гиламга тупурди. Сўнг тупугини оёғи билан эзиб стол ёнига бориб ўтирди-да, телефон трубкасини олиб, аллақандай номерни айтди.

— Сиз билан ғалла банкаси правлениясининг раиси гаплашяпти. Салом, пан директор.

— Миннатдорман. Ёмон эмас. Фабрикангизга бир одамни ишга ололмайсизми?

— Ҳа, дуруст, анча қобилиятли... ҳа... Бочек, Юзеф Бочек.

— Демак, келишдик-а? Катта раҳмат... Ҳа, керак бўлиб қолди-да. Саломат бўлинг.

Дизма илжайиб турган Бочек томон ўтирилди.

— Ҳу, жин урсин сени. Мана, иш беряпман сенга.

— Ғоят миннатдорман, пан раис.

— Фақат билиб қўй, Бочек,— Дизма каттакон муштини собиқ бошлигининг тумшугига тиради,— билиб қўй: миқ этмаслигинг керак.

— Бўлмасам-чи, пан раис, оғиз ҳам очмайман!—

Шундай дея Бочек Дизманинг муштига бурни текгудек энгашиб таъзим қилди.

Никодим ёзув столи ёнига ўтириб, ён дафтарининг бир варағига адрес ёзди.

— Эртага кундузи соат бирда шу адресга борасан.

— Раҳмат, пан раис.

Бочек хайрлашмоқчи бўлган эди, Никодим қўлларини чўнтагига тикди.

Бочек яна бир бор таъзим қилиб, чиқиб кетди.

— Аблаҳ!— дея тўнғиллади унинг ортидан Дизма.

У Бочекнинг кўзларида нафрат учқунларини сезиб қолди. Шу боисдан Никодим, гарчи собиқ бошлиғи энди уни «сотмаслигига» имони комил бўлса-да, бўлажак хавфнинг олдини олиш учун бирор чора ўйлаб топишга жазм қилиб қўйди.

Бу орада кабинетга шу куни келган хатларни кўтариб Кшепицкий кириб келди. У бухгалтерлардан бири хатлар бўлимидаги машинистка қизга ишқий мактублар ёзаётгани тўғрисида гап топиб келган эди.

— Қайси қиз экан у?— суриштирди Никодим.

— Дераза олдида ўтирадиган кўҳликкина қора соч қиз бор-ку, ўша.

— Директор нима деяпти?

— Унинг ҳеч нимадан хабари йўқ.

— Бухгалтерни ҳайдаб юборсаммикин!

Кшепицкий елкасини қисди.

— Жабр бўлмасмикин? Хотин, бола-чақаси бор.

— Оббо тўнғиз-ей! Унга ҳамма гапдан хабарим борлигини айтиб қўйинг, йиғиштирсин ўша ошиқ-маъшукликни.

Кшепицкий бош ирғади-да, қоғозларини очиб, иш ҳақида гап бошлади.

Никодим паришонлик билан бир оз қулоқ солиб тургач, сўради:

— У чиройлими?

— Қим?

— Ўша қора соч қиз-да.

— Анча кўҳликкина.

Дизма оғзининг таноби қочиб жилмайди.

— Анови масалада қандоқ?

Кшепицкий столнинг четига ўтирди.

— Пан раис, бирор хотин ҳақида бу масалада қандоклигини аниқ айтиб бўлармишми? Хе-хе-хе!

Никодим унинг тиззасига уриб қўйди.

— Вой овсар-эй! Агар менинг қандай аёл билан учрашиб турганимни билганингизда эсингиз оғиб қоларди.

— Пани Яшунская билан эмасми, мабодо?

— Бе, қурбақа-ку!

— Мен ўша аёлни биламанми?

— Биласиз. Аниқроғи уни қизлик пайтида танир эдингиз. Қани, топинг-чи?..

— Сира эслолмаяман.

Никодим бармоғини юқори кўтарди-да, маънодор қилиб деди:

— Пани Куницкая.

— Нина?.. Нина?! Бўлиши мумкин эмас.

— Чин сўзим.

— Йўғ-е, ишонмайман...

Дизма кафтини кафтига ишқади.

— Кетворган аёл! Мен сизга айтсам — нақ офативоннинг ўзи!

— Жаҳлингиз чиқмасину, пан раис, лекин мен Нинанинг дуч келган одам билан дон олишишига ҳеч қачон ишонмайман.

— Дуч келган одам билан деб ким айтди сизга? Мен дуч келган одам эмасман-ку.

— Сиз билан бўлган тақдирда ҳам, ишониш қийин, — деди Кшепицкий ўжарлик билан, — бир вақтлар мен ҳам уриниб кўргандим — қиё боқмаган эди. Энди бўлса эри бор...

— Хе ўлгурдим ўша эридан, — деди зардаси қайнаб Никодим. — Мункиллаб қолган чол-ку, эркаклик қолибдими унда! Мени эса Нина севади, билдингизми? Бир кўришда ишқи тушиб қолган!

Кшепицкий бошлиғига ишонинқирамай қараб қўйди. У Нинанинг диди қанчалик нозиклигини яхши билар ва унинг пан Дизма билан билин ошиқ-маъшуклик қилишини сира тасаввур қила олмасди.

— Нима, гапимга ишонмаяпсизми?

— Ишонаман: аёллардан ҳар нарсани кутса бўлади.

Кшепицкий аслида бу факт яна бир бор Дизманинг қандайдир оҳанрабои борлигидан далолат беради, дея хаёлидан ўтказди. Секретарь бу оҳанрабоининг нимадан иборатлигини билмасди, бироқ ҳар куни унинг қучини ҳис этарди.

— Мен учун жонини беришга ҳам тайёр!— дея мақтанишда давом этди Дизма.

— Унга уйланмоқчи эмасмисиз, мабодо?

Никодим елқасини қисди.

— Шир яланғоч-ку, нимасига уйланаман?

— Коборово-чи? Унинг бирор қисми Нинаникидир ахир.

— Қоғозда бутун Коборово уники. Лекин фақат қоғозда.

— Шошманг! Шошманг... Эслаёлмаяпман...

Дизма секретарига аҳволни қисқача қилиб тушунтириб берди.

Кшепицкий бош чайқади:

— Ҳм... қизиқ...

Шу пайт телефон жириглаб, уларнинг суҳбати бўлиниб қолди. Директор Вандришевский Кшепицкийдан зарур иш бўйича олдига бирров кириб кетишни илтимос қилган эди.

Уша кунни кечқурун Дизма князь Ростоцкийнинг уйдаги қабул маросимида бўлди. Бу оила фақат пойтахтдагина эмас, балки бутун Польшада муътабар хонадон ҳисобланарди. Чиройлироқ кўриниш учун Никодим ҳатто фрак киймоқчи ҳам бўлди. Бироқ «Бонтон» бундай ҳолларда смокинг кийишни жоиз кўргани боисидан Никодим Кшепицкийга қўнғироқ қилиб, унинг маслаҳати билан фрак кийиш ниятидан қайтди.

Бир вақтнинг ўзида ҳам хат ташувчи, ҳам раиснинг хизматкори вазифасини ўтайдиган Игнатий Дизмага эшикни очиб берар экан:

— Бугун пан раис худди Валентионинг ўзи бўлибдилар-қўйибдилар,— деди.

— Зўр кийинибманми?

— Хотинларнинг бари ўлиб қолишади!— дея Игнатий кўкрагига уриб қўйди.

Бу гапдан сўнг Дизма ўзини бирмунча дадилроқ ҳис эта бошлади, очигини айтганда, у бир оз қўрқиб турган эди.

Министрлар ёки анови пани Пшеленскаяга қараганда ҳақиқий аристократиянинг йўриғи бошқа эди-да, ахир. Бир вақтлар, ҳали Лисковда яшаб юрган кезлари, у князь ва графларни дунёда энг ажойиб қисса «Мохов»¹ асарига ҳикоя қилингандек тасаввур этарди. Бир гал у ҳатто туш ҳам кўрган эди. Тушида у бадавлат Михоровский амлокининг хўжайини эмиш ва

анови аблаҳ Бочекнинг кичик қизи панна Бочекка ошиқ бўлиб юрганмиш. Бироқ, Коборовода телба граф билан танишгач, Дизма барча зодагонларнинг у билан Понмировскийга ўхшаб гаплашишидан чўчиб қолган эди.

Шу боисдан ҳам Никодим анчага довур уни таклиф қилган аристократлар хонадонига боришдан қўрқиб юрди. Фақат ташрифномасини юбориш билан чекланиб юрган Никодим бугун биринчи марта жамоатга кўринишга журъат этди.

У князь Ростоцкийнинг уйда Яшунский билан Вареданинг ёнида бўлишини ўйлаб, ўзига ўзи далда берарди. Чиндан ҳам у даҳлизда Варедани билан учрашиб қолди. Полковник пальтосини ечиб, хизматкорга узатмоқда эди.

Салом-аликдан сўнг улар бир-бирларини қўлтигидап тутиб, кенг мрамор зинапоядан иккинчи қаватга кўтарилишди. У ердаги залда йигирмага яқин меҳмон бор экан.

Зал эшиғи олдида қора сочларига оқ оралаган, қалди-қомати келишган князь Томаш иккита меҳмон билан немисчалаб суҳбатлашмоқда эди.

— Эътибор бер, Никусъ,— деди Варедани,— анови питрак бақалоқ берлинлик дипломат — барон Рейниц бўлади. У машҳур пойгачи. Балки эшитгандирсан?

— Ҳа-ҳа... Бошқаси-чи?

— Граф Иероним Конецпольский. Ўзи бурлакка ўхшайди; айтишларича, унинг онаси...

Варедани гапини тугатмаган ҳам эдики, Дизмага кўзи тушиб қолган князь Томаш суҳбатдошларидан кечирим сўраб, уларнинг олдига келди. Никодим билан Варедани мезбоннинг ортидан юриб, меҳмонхонага киришди.

— Салом, салом. Ниҳоят, пан раис ҳам бизниқига қадам ранжида қилар эканлар-да. Бу дейман, полковник, сизни генераллик эполетларида ҳам кўрамизми, ишқилиб? Марҳамат, танишинлар,— деди князь Дизмани икки суҳбатдошига таништириб. Полковник улар билан анчадан бери таниш экан.

Немис тилида гаплаша бошлашди. Князь Дизманинг хўжаликни бошқариш соҳасидаги истеъдодини кўкларга кўтариб мақтай кетди. У Никодимни дам-бадам экономиканинг Наполеони деб атарди. Дипломат одоб билан бош ирғар, граф Конецпольский эса нуқул князнинг гапини маъқулларди.

¹ «Мохов» — Елена Мнишекнинг ўша йиллари жуда талашиб ўқилган олди-қочди романи.

Ногаҳон ғоят озғин хоним дивандан турди.

— Сизни хотиним билан таништиришга рухсат этгайсиз. У анчадан бери сиз билан танишишни орзу қилиб юрарди,— деди князь ва Дизмани ўша озғин хоним томон бошлади. Бу хонимни кўрган одам унинг ёшини дарҳол аниқлаёлмасди. Ҳарқалай унга йигирма жеш ҳам, қирқ ҳам бериш мумкин эди. Хоним узоқдан жилмайиб келди-да, князь меҳмоннинг фамилиясини айтиб улгурмасданоқ, хитоб қилди:

— Биладан, биладан, менга айтишди. Салом, пан раис. Ниҳоят, миллатимиз асоси бўлмиш помешчикларнинг жонига ора кирган одамнинг қўлини қисийшга муяссар бўлганимдан ғоят хурсандман!

Шундай дея у бармоғига кичкинагина узук таққан бесўнақай қўлини Дизмага узатди.

— Зироатчиларни демоқчисан-да!— дея майишлик билан хотинининг гапини тузатди князь.

— Ахир булар синоним эмасми?— жилмайди княгиня Никодимга қараб.

— Кечирасизлар, мезбонлик бурчини адо этишим керак,— деди князь таъзим қилиб, уларнинг ёнидан нари кетар экан.

— Графиня Конецпольская билан танишишни истамайсизми? У сизнинг мухлисингиз. Тўғри, у Венада тарбия кўриб, поляк тилида яхши гапиролмайди, бироқ сизнинг ишларингизга жуда қизиқади. *Argoros*¹, сиз немис тилида гапиришни афзал кўрасизми ёки инглиз тилида?

— Менга поляк тили маъқул.

— Эҳ, қандай ватанпарварлик! Сизни тушунаман. Чет эллар адабиётини ўқиш учун хорижий тилларни ўрганиш мумкин, бироқ ҳаммасидан ҳам она тилимиз афзал. Масалан, Жан Огинский... Сиз Жан Огинскийни танийсизми?

— Унча яхши танимайман.

— Сизга айтсам, у бир оз ғалати одам, лекин ким билсин, бундай услубни қўллаш Ватанимиз олдида катта хизмат ҳисобланар? У, чет эллик кишилар билан фақат поляк тилида сўзлашайлик, деган шиор ташлаган. Ҳойиб-а, тўғрими? Рост-да, биз Париж ёки Лондонга борганимизда уларнинг тилида гаплашамиз-ку ахир!

¹ Дарвоқе (фран.).

Шундай экан, улар ҳам мамлакатимизга келишганда бизнинг тилимизда гаплашишсин.

— Тўғри, лекин улар тилимизни билишмайди-да.

— Ҳа, ҳа, тушунаман, назарийёт бошқа-ю, амалиёт бошқа. Сиз ҳақсиз. Жан Огинский — ғалати одам, деб айтдим-ку ахир.

Меҳмонхонанинг нариги бурчагида асосан хонимлардан иборат саккиз чоғлик киши алланима тўғрисида қизгин суҳбатлашиб ўтиришарди.

— Сизларга раис Дизмани таништиришга ижозат этгайсизлар,— деди уларга мурожаат қилиб француз тилида княгиня.

Эркалар ўринларидан туриб, ўзларини танитишди-да, Никодимнинг қўлини қисийди. Ляля Конецпольская немисчалаб алланималарни бижиллади, кўзига монокль таққан чол такабурлик билан инглиз тилида бир нарса деди. Бу гаплардан Дизма икки марта ўз исмини тушунди, холос.

У эсанкираб қолиб, бир кўнгли жуфтакни ростламоқчи ҳам бўлди. Бироқ княгиня ғойиб бўлганди; унга стул суриб қўйишди.

Дизманинг ўтиришдан бўлак чораси қолмаган эди. У ноилж жилмайиб қўйди. Орага жимлик чўкди, шунда Никодим бирор гап айтиши лозимлигини тушуниб қолди. Лекин мияси ғовлаб кетган эди. Никодимнинг зардаси қайнай бошлади — нега бу одамлар у тушунмайдиган хорижий тилларда гапиришади, ахир? У бирор нарса деб жавоб бермоқчи бўлди, бироқ тилига ҳеч нима келмади.

Шу пайт графиня Конецпольскаянинг ёнида ўтирган сийқабош ва бақалоқ одам унинг жонига ора кирди.

— Шундай қилиб,— дея гап бошлади у,— пан раиснинг камгаплиги ҳақидаги миш-мишларнинг афсона эмаслигига ишонч ҳосил қилдик.

— Ниҳоят, поляк тилида гапирадиган одам ҳам бор экан-ку!— деб юборди Никодим чидаб туролмай. У ноқулай аҳволга тушиб қолганидан шу қадар сиқилиб кетган эдики, беихтиёр шу гап оғзидан чиқиб кетди. Шундан сўнг, у энди расво бўлдим, деб ўйлай бошлади.

Барча кулиб юборди, Никодим расво бўлиш у ёқда турсин, ҳатто ўткир гап айтганини пайқаб, ҳайратга тушди.

— Сиз чет тилларга қаршимисиз?— дея сўради қошлари ингичка қилиб терилган, оғзи пистадек келадиган ёшгина қиз.

— Сира ҳам қарши эмасман! Лекин, менимча, Огинский ҳақ.— Никодим анча ўзини босиб олган эди.— Адабиётни ўқиш ва чет элларга сафар қилиш учун хорижий тилларни билиш керак, албатта. Аммо уйимизда поляк тилида гаплашишимиз лозим.

— Аҳ! Ўжимижни тилни билмашак-чи?— дея сўради графиня Конецпольская.

Дизма бир зум ўйланиб турди-да, сўнг жавоб қилди.

— Билмаган одам ўргансин.

— Офарин, офарин!— деган товушлар эшитилди.

— Чигал масалани ҳал қилиш деб шуни айтса бўлади,— деди ишонч билан олтин гардишли кўзойнак таққан, қора сочли барваста киши,— бу нарса давлатимизнинг обрўсига боғлиқ.

Монокль таққан такаббур чол ёнидаги кексагина аёл томон эгилиб, аста деди:

— Олий ҳазратларининг камергери бизни яна буюк давлат тўғрисидаги мулоҳазалари билан сийлайдиган бўлди. Бўлажак валиаҳд гетман!

Ҳамма жилмайди, барваста киши эса эътироз билдира бошлади:

— Ҳазилингизни қўйинг, ординат¹. Мен доим мамлакатимизни буюк давлатга айлантиришнинг иккита йўли бор, деб айтиб келганман: бошқа халқлар олдида обрўйимизни кўтаришимиз ва Европанинг аристократ хонадонлари билан қуда-андачилик қилишимиз лозим. Шу боисдан ҳам бугун орамизда менинг фикримни қувватлаб чиққан давлат арбоби ўтирганидан гоят хурсандман. Чунки...

У гапини давом этар экан, Никодим монокль таққан чолнинг ўзига папирос узатганидан фойдаланиб, сўради:

— Нега сиз уни бўлажак гетман деб атадингиз?..

— Ие! Ҳали билмайсизми? Ахир у краковлик помещик, депутат Лясковницкий бўлади. Жуда олифта лекин бировга зарари тегмайди... Баронесса фон Лидемаркка уйлангани боисдан ўзини магнат деб ҳисоблайди.

¹ Ординат — майорат, тўнғич ўғилга мерос қоладиган ер-сув эгаси.

— ...Алоҳида давлат тузишни...— дея давом этди Лясковницкий,— бизнинг табақамиз асрлар давомида орзу қилиб келган. Чарнецкий денгизни сузиб ўтгани, Жулкевский Москвани ишғол қилгани, Ян Варненчи эса Венани забт этганини унутмаслигингиз лозим...¹

— Тўғри айтаяпсиз,— унинг гапини бўлди бояги бақалоқ,— лекин, азизим, ҳозир замон ўзгариб кетган.

— Хўш, нима қилибди? Илгарилари поляк дворянлари чегараларда қон тўкишарди, бугун эса биз Ватанимиз ичкарасида давлат гоёсининг ҳимоячиси сифатида ота-боболаримиз ишини давом эттираяпмиз. Биз давлатнинг таянчи, агар истасангиз — унинг хазинаси эурумиз.

— Чамаси, бизнинг хазинамизда,— деди секингина бояги кексагина аёл,— фақат шу фикр қолди, холос.

Ҳозиргина ординат деб аталган монокли чол Никодим томон таъзим қилиб деди:

— Хазинамиз тез кунда конкрет бойлик билан тўлдирилишига умид қиламиз.

Графиня Конецпольская фусункор табассум билан Дизмага мурожаат қилди.

— Ach, sagen Sie, bitte, Herr Präsident²... Ach, pardon³.

Графиня сўзларни жуда бузиб талаффуз қиларкан, поляк тилида сўзлай бошлади:— балким, сизники манга айтади, бундай аджойиб фикр қадай мияга келади?

— Қандай фикрни айтаяпсиз?

— Ғалла облигацияси ҳақидаги анов гениал фикра? Меники сира ҳам ҳал... ҳалиги одамлар бор-ку...

— Топқир одамлар, демоқчимисиз?— дея унга ёрдам бермоқчи бўлди ординат.

— Mais non⁴ Окопомі⁵, por exemple⁶ музикада Стравинский ўхшакан кешилар...

¹ 1658 йилнинг ноябрь ойида шведлар билан бўлган урушда Чарнецкий Альсен оролига сузиб ўтиб, уни забт этган. 1683 йили Польша қироли Ян Собесский (1624—1696) туркларни тор-мор этиб, Венани ишғол қилган. Чамаси, қаҳрамон Ян Собесский билан бошқа бир поляк қироли Владислав Варненчикни (1425—1444) адаштириб юборган бўлса керак.

² Ах, илтимос, айтинг-чи жаноб раис... (нем.).

³ Ах, кечирасиз (франц.).

⁴ Йўқ, йўқ! (франц.).

⁵ Экономикада (нем.).

⁶ Масалаи (франц.).

— Э-ҳа,— изоҳ берди сийқабош бақалоқ,— пани Ляля, янги оқим кашфиётчилари демоқчилар.

— Ҳа, ҳа,— дея тасдиқлари графиня,— меники будай гениал фикрлар қадай уйлаб чиқорилишга жудда кизикади.

Никодим елкасини қисиб қўйди.

— Бу жуда осон нарса: одам креслога ўтириб, бир оз хаёл суради-да, янги фикр ўйлаб чиқаради.

Никодим бошини қўлига тираб қандай ўтириш лозимлигини кўрсатиб ҳам берди. Буни кўриб ҳамма кулиб юборди. Боядан бери Дизмани лорнет орқали кузатиб турган кул ранг кўйлакли хоним бош ирғаб деди:

— Пан раис, сиз тенги йўқ экансиз. Бундай юмор менга Бестер Китонни эслатади: у ҳам бирор кулгили гап айтганда ўзини доим бепарво кўрсатарди.

— Сиз баджаҳил одам экан,— деди Ляля ранжиган бўлиб.— Меники, будай фикрни уйлаб топиш кийинми, деб сураган эди.

— Сира ҳам қийин эмас,— дея жавоб қилди Дизма,— жуда осон. Фақат бир оз...

У хорижий сўзлар лугатида бу сўз қандай ёзилгани у интуитивми ёки инфляциями эканлигини эслаёлмади ва шу боисдан таваккал қилиб деди:

— ...Интуитивия керак.

Яна кулги кўтарилди. Шу пайт уй бекасига кўзи тушиб қолган кекса хоним хитоб қилди:

— Жанетта! Раисинг жуда дилбар одам экан-да!

— Қандай ажойиб *espret d'a propos*¹,— дея қўшимча қилди қоши терилган қиз.

Княгиня беҳад хурсанд эди. Тўғри, Дизма бундан олдинги йиғинга келган Адлен Жербонинг амакиваччаси каби шов-шувга сабаб бўлмади, аммо бугун ҳам барча «йиғин юлдузи»дан мамнун эди. Дизманинг атрофига борган сайин кўпроқ меҳмонлар йиғила бошлашди. Никодим озгингина баронесса Леснер билан саломлашди. Дизма бу хонимни Пшеленскаяникидаги бридж ўйинида учратган эди. Чамаси, пани Пшеленская баронессадан сир сақламас экан, чунки хоним Никодимдан дарҳол «анови бояқиш Жорж Понимирский» яхши юрибди-ми, деб сўради.

— Раҳмат, ёмон эмас.

— Сиз Понимирский билан танишмисиз?— дея сўрали қоши терилган қиз.

— Бўлмасам-чи!— деди жавобан Никодим.— У билан Оксфордда бирга ўқиганмиз.

Понимирскийлар оиласи ҳақида гап бошланди, бу ердагилар уларни яхши биларкан. Пайт пойлаб туриб гапга депутат Лясковницкий аралашди:

— Бу оила фожиаси нақадар мудҳиш-а! Қизларини судхўрга эрга беришибди. Унинг фамилияси нима эди?

— Куницкий,— дея эслатди Никодим.

— Тенгсиз никоҳлар,— гапида давом этди депутат,— бизнинг табақамиз шаънига доғ тушириб қўйиши мумкин ва...

— Пан депутат,— дея уни тўхтатди княгиня,— гапингазни бўлганим учун кечирасиз, лекин сиздан бир нарсани сўрамоқчиман...

Лясковницкий унинг олдига келгач, графиня шивирлаб деди:

— Ёдингизда бўлсин: раис, менимча, Понимирскийларнинг қариндоши бўлади.

Бу орада Пшеленская ҳақида гап очилди. Баронесса, пани Пшеленскаянинг ёши элликдан ошди, дерди, бироқ ординат, у ҳали қирқ бешга ҳам бормаган, дея эътироз билдирарди. Никодим жамоатни хабардор қилиб қўйишни лозим топди:

— Пани Пшеленская энди ўттиз иккига тўлди.

Барча унга ажабланиб тикилиб қолди, шунда сийқабош бақалоқ сўради:

— Буни қаёқдан биласиз, пан раис? Балки, ёши каттароқдир?

— Нега билмас эканман,— деди қатъий оҳангда Дизма,— аниқ биладан: менга буни пани Пшеленскаянинг ўзлари айтганлар.

Бу гапни мутлақо жиддий гапирган Никодим умумий қаҳқаҳа кўтарилганидан оғзи очилиб қолди. Концепольская нуқул унга, тилингиз заҳар экан, дерди.

Дизма гарчи бу жамоага анча кўникиб қолган бўлса-да, Яшунскийни кўриб, анча енгил тортди. Никодим атрофидагилардан кечирим сўраб, министрининг ёнига борди. Улар дераза олдига бориб туришгач, Яшунский унга аллақандай латифани айтиб бера бошлади.

— Ажойиб одам,— деди Дизманинг ортидан депутат Лясковницкий.

¹ Топқирлик (франц.).

— У ким билан гаплашяпти,— дея қизиқсинди ёши ўтиб қолган хоним.

— Ҳа... Раис Дизма... Ҳатто оддий суҳбат пайтида ҳам муҳим ишлар ҳақида ўйлаётгани шундоқ сезилиб турибди. Жуда қизиқ одам экан.

— Давлат арбоблари одатда шунақа бўлади,— деди комил ишонч билан депутат.

— Жуда дилбар одам экан,— дея гап қотди қоши терилган қиз.

— У чиндан ҳам курляндиялик баронларданми?— сўради ёши ўтиб қолган хоним.

— О, бўлмасам-чи,— дея тасдиқлади ўзини шажара бобида жуда билимдон деб ҳисоблайдиган Ляско-вницкий.— Шубҳасиз.

— Жуда *Commeit faut!* одам экан,— дея хулоса қилди княгиня.

Никодим уйига барвақт қайтди-да, князь Ростокскийнинг меҳмонхонасида ўзини одамшавандаларча тутиб, обрў ортиришини бир оз ўйлаб кўргач, ухлагани ётди.

Шундай қилиб, у олий табақа киборлар билан ҳам танишди ва улар Никодимнинг ҳурматини жойига қўйишди. Уни турли кунларда ўтадиган бир неча йиғинга таклиф қилишди. Никодим йиғин кунларини ён дафтарига ёзиб қўйди. У иложи бориша кўпроқ хонадонларга боришга аҳд қилди: бунинг фойдаси тегса тегардики, зарари тегмасди.

Аслида у киборлар ҳақида унчалик яхши фикрда эмасди.

«Аҳмоқлар,— дея ўйларди Никодим,— бир оғиз сўз айтсанг, бас, гўё сен Американи кашф этгандек, воҳ-воҳ қилишади».

Бироқ унинг гоят камгап одам деб ном чиқаришига сабаб бўлган йўлидан воз кечиш нияти йўқ эди.

Никодимнинг уйқуси қочиб кетди. У анчагача кетмакет папирос чекиб, у ёнбошидан бу ёнбошига ағдарилиб ётди-да, ниҳоят, ўрнидан туриб чироқни ёқди.

Унинг миясига: Нинадан келган хатларни ўқисамми-кин?— деган хаёл келди. Хатлар анча йиғилиб қолган бўлиб, биронтаси ҳам ҳали очиб ўқилмаган эди. Дизма яна тўшакка чўзилиб, хатларни ўқий бошлади. Барча мактублар бир хил ёзилган бўлиб, уларда муҳаббат, соғинч, умид ҳақидаги гаплар такрорланар ва турли

¹ Биноидек (франц.).

мавзуда мулоҳаза юритилиб, Коборовога келиши илтимос қилинарди.

Бу хатлар шу қадар зерикарли эдики, Дизма чорак соат ўтмасданоқ, уларни полга улоқтириб, чироқни ўчирди.

У ҳаётида дуч келган аёлларни эслай бошлади. Никодим учрашган аёллар унча кўп эмасди. Бироқ, тан олиш керак, уларнинг биронтаси ҳам Ниначалик кўп вақтини олиб, ўзи ҳақида шунча кўп ўйлашга мажбур қилмаганди. Дизма Луцкая кўчасида турадиган Манькани ҳам эслади. Бутунлай тубанлашиб, фоҳишаликни касб қилиб олган бўлса керак, бечора. Аслида, қизчага ачинади одам... Собик ижарагирлари қандай катта одам бўлиб кетганини билса, нима деркин... Оғзи очилиб қолса керак ўзиям...

Князь Ростокский меҳмонхонасида учратган анови хотинлар-чи...

«Улар ҳам менга кўз сузишди, лекин очигини айтсам, бундай хотинларни бошимга ураманми... Дарвоқе, хотинларнинг ҳаммаси бир гўр. Агар соғлом эркак бўлсанг, нима қилишни ўзинг яхши биласан...»

11-БОБ

Кузатув советининг мажлисини раис Дизма очди, сўнгра секретарь Кшепицкий кун тартибинини эълон қилгач, директор Вандришевский сўз олди.

Ун беш чоғли одам йиғилган бўлиб, барча ҳисобот докладини диққат билан эшитарди. Ғалла банкасининг илк фаолияти жуда яхши натижа берган эди; қишлоқ хўжалигидаги жонланиш, сунъий ўғитлар, янги машиналар, ёғ заводлари учун асбоб-ускуналарни оммавий равишда сотиб олинаётгани шундан далолат бериб турарди. Вазият анализи ғалла нархининг кўтарилиши мамлакат иқтисодий ҳаётининг ўсишига кучли таъсир кўрсатганини исботламоқда эди. Кризис бартараф қилинди деса бўларди. Буларнинг бари муҳтарам раисимиз Никодим Дизманинг геннал эксперименти ва унинг мамлакатдаги қишлоқ хўжалик сиёсатига тадбиркорлик билан раҳбарлик қилиши туфайли амалга ошганди.

«Офарин», деган хитоблар эшитилди, раис ўрнидан туриб, кузатув советининг аъзоларига бирма-бир таъзим қилди.

Кабинетга оёқ учида юриб кирган курьер Кшепицкийни чақириб чиқиб кетганида майда ҳисоботлар ўқилмоқда эди.

Секретарь бир зумда қайтиб кирди-да, раиснинг қулоғига шивирлади:

— Пан раис, графиня Конецпольская келибди.

— Конецпольская? Нима керак экан унга?

— Сизга бир нарса демоқчи. Офатижон хотин-да, ўзиям. Департамент бошлиғи Марчевскийдан ўрнингизга раислик қилиб туришни илтимос қилиб, унинг олдига чиқинг.

— Ноқулай бўлмасмикин?

— Ноқулайлиги нимаси? Барибир энди муҳим гап бўлмайди, таклифларни мунозара қилиб ўтирмай қабул қилишади.

— Яхши. Нимани баҳона қилай?

— Чет эллик кишини қабул қилишим керак, десангиз ҳам бўлади.

— Кимни?

— Аҳамияти йўқ, кимлигини сўрашмайди — чет эллик десангиз бўлди.

Никодим ишора қилиб ҳисобот ўқиётган амалдорни тўхтатди.

— Мени кечирасизлар, чет элдан муҳим иш билан бир одам келибди. Пан Марчевский, балки менинг ўрнимга раислик қилиб турарсиз?

— Бажону дил!

Дизма таъзим қилди-да, кабинетдан чиқиб кетди.

Қора кўзойнак таққан бақалоқ ёнида ўтирган одамга энгашиб аста деди:

— Бу Дизманинг мияси хўп ишлайди-да. Министр бўлса арзийди.

— Жуда сергайрат одам.

Қабулхона хизматини ҳам ўтайдиган муъжазгина меҳмонхонада Дизмани графиня Конецпольская кутиб турган эди. Брезент комбинезон, пешанасида кўзойнак ялтираб турган чарм шлемда уни сира таниб бўлмасди. Графиня ноз-карашма қилиб, Дизма билан саломлашди; сўзларни бузиб талаффуз қилиб, Дизмани қишлоққа олиб кетгани келганини айтди.

Никодим анграйиб қолди. Унинг бирор жойга боргиси йўқ бўлиб, боз устига кечқурун Вареда билан учрашишига ваъдалашиб қўйган эди. Аммо Ляля гапга кўнадиган аёллардан эмас экан. У Дизмага кутилмаган

овога ваъда қилди; бу ҳам таъсир қилмагач, кўзини сузиб очиқдан-очиқ эрининг чет элга жўнаганини айтди.

Никодимнинг рози бўлишидан бошқа иложи қолмади. Ўйга кириб, қайта кийиниб чиқишга ва Лялянинг маслаҳатига биноан, пижамани олишга тўғри келди. Игнатийга ўзининг жўнаб кетаётганини Кшепицкийга айтиб қўйишни буюриб, Дизма зинапоядан паства тушди.

Конецпольская уни икки ўринли эшиксиз пойга автомобилда кутиб ўтирарди. Буни кўриб Дизма бўлажак саёҳатининг оқибатидан чўчиб қолди.

Ляля машинани шитоб билан ҳайдаб, чорраҳада турган полициячини уриб кетишига сал қолди. Шундан сўнг у капалаги учиб кетган Никодимга жилмайиб қараб қўйди-да, тезликни янада оширди. Бир неча минутдан сўнг улар заставага етиб боришди. Шу ердан яқинда асфальт ётқизилган ўқдай шоссе бошланарди. Ляля тезликни бир юз йигирма километрга етказди.

— Яхшими?

— Йўқ,— дея ростига кўчди Дизма.

— Нега?

— Жуда тез кетяпмиз, нафас қайтяпти...

Ляля тезликни бир оз пасайтирди.

— Сизники тежликни ямон кўради?

— Ҳа, ёмон кўраман.

Ляля кулиб юборди.

— Мен эса жуда яхши кўради... Утган йили Мюнхендаги автомобиль пойгада меники тежлик учун иккинчи мукофот олган, ушанда мен...

Шу пайт бир нарса қаттиқ қарсиллаб кетди. Ляля тормозни босган эди, машина йўл четида тўхтади.

— Нима бўлди?

— Ичак ёрилди!— хоним кула-кула машинадан сакраб тушди.— Қани, ёрдам беринг!

Никодим запас филдиракни ўрнатишга ёрдамлашиб юборди. Улар жойларидан қўзғалишган заҳоти Ляля бижиллай бошлади:

— Шин урсин! Кошим кюзимга тушди!

Никодим хахолаб кулиб юборди.

— Кипригингизми?

Ляля жаҳл билан деди:

— Боринге! Барибир эмасми. Марҳамат, караб, тужатиб кўйинг. Меники қўл ифлош.

Никодим унинг кўзига қаради. Чиндан ҳам узун киприк толаси қовоғининг остига қайрилиб қолган экан.

У тўғрилаб кўйиш учун кўл чўзган эди, Ляля унинг билагига урди:

— Нега кўлингиз билан, сизда ҳам кўл ифлош!

— Нима билан тўғрилай бўлмаса?— сўради ажабланиб Никодим.

— Аҳ, шундай аклли одам — шундай тентяк! Лабингиз билан!

Никодим кулиб юборди.

— Шунақа денг, бўпти, бош устига.

У лабини бир неча бор графинянинг титраб турган қовоғига тегизди.

— Қалай, яхши бўлдимми?

Ляля бош иргади.

— У кўзим якши бўлди, энди бошқасини.

— Ие! Бошқа кўзингизга ҳам киприк қадалдимми?

— Ҳозийча қадалгани йўқ, лекин кейин қадалишиши мумкин.— Шундай дея Ляля Никодимга юзини тутди. Дизма унга энгашди, кейин улар ўпиша бошлашди.

— Ёқдимми?

— Ҳа.

— Ундай бўлса, кетдик!

Ляля бир сакраб, машинага чиқди.

— Қани утиринг! Утиринг!

Автомобиль шитоб билан жойидан қўзғалди.

«Жин урсин!— дея хаёлидан ўтказди Дизма.— Бу хотинлар кишини тириклайин ютиб юборишдан ҳам тойишмайди».

Улар бутазорни кесиб ўтишгач, йўлда кетаётган бошқа бир машинага етиб олишди. Ляля французчалаб алланима деб қичқирди. Машинада ўтирган икки ёш қиз унга қувноқ жавоб қилишди. Машиналар бирпас ёнма-ён кетди, қизлар билан Дизма бир-бирларини кўздан кечиришди. Чамаси, қизларнинг иккови ҳам кўҳликкина эди; ундай деса, бунни аниқ айтиб ҳам бўлмасди, чунки қизларнинг юзини шоферлар тақадиган кўзойнак тўсиб турарди.

— Улар ким?— сўради Никодим Лялядан.

— Панна Икс билан панна Игрек,— дея жавоб қилди қичқирлаб кулганча графиня.

— Тушунмадим.

— Тушунишнинг ҳожати йўқ. Ҳамма наршани тушуниш нима керак? Ҳали ўзингизники кўради.

— Улар ҳам сизникига кетишяптими?

— Аҳа!

— Демак, у ерда кўп одам бўлар экан-да?

— О, йўқ! Сизники жюда синчков экан. Кўрасиз. Айтдим-ку — кутилмаган совра деб.

Дизма зардаси қайнаб, шубҳалана бошлади. Шунгача Никодим Концепольская мени эри йўқлиги учунгина амлокига олиб кетяпти, деб ўйлаганди: кўзга қадалган киприк воқеаси шундан далолат бериб тургандек эди. Энди маълум бўлишича, у ерда бошқа одамлар ҳам бўлар экан...

Чиндан ҳам улар шосседан икки четига ихота буталари ўтказилиб, чиройли қилиб қирқиб қўйилган йўлга бурилишганида, Дизма уй олдида бир неча автомобиль турганини кўриб қолди.

Айвондаги тўқима креслоларда хонимлар ўтиришарди. Автомобиль тўхтаган заҳоти улар уй бекасини олқишлаб, айвондан пастга югуриб тушишди-да, Дизмани қизиқиб кўздан кечира бошлашди. Бир талай аёллар орасида ёлғиз қолган Никодим ўзини йўқотиб қўйди.

— Кучли одам деганлари шунақа бўлар экан-да!— деди қичқириб юз-кўзини бўяган малла соч хоним.

Дизма ҳурпайиб, индамай таъзим қилди. Уй бекаси меҳмонлардан кечириб сўради-да, кийимини алмаштириш учун ичкарига кириб кетди. Хонимлар Никодимни қуршаб олишди.

— Пан Никодим, сиз Фарб удумининг мухлисими-сиз?— дея сўради жиддий оҳангда миқтидан келган қора соч жувон.

Дизма унга ажабланиб қаради.

— Нима демоқчилигингизни тушунмадим?

— Тортинмай гапкраверинг,— дея уни тинчитди кўзлари хаёлчан боқадиган нимжонгина қиз,— бу ерга фақат сирдош аёллар йиғилган.

«Иш расво,— хаёлидан кечирди Дизма,— улар мени мазах қилишяпти».

— Биз фақат сизнинг қайси черков тарафдори эканлигингизни билмаймиз,— дея гап қотди қора соч жувон.— Сиз қай бирини маъқул кўрасиз — оқ черковними ёки қора черковними?

— Мен католикман,— деди Дизма бир зум иккиланиб тургач.

Аёллар кулиб юборишганини кўриб Дизма баттар каловланиб қолди. Дилида у Концепольскаянинг гапига кўниб, бу ерга келгани учун ўзини роса койиди.

— Аҳ, пан раис,— дея хитоб қилди сочлари бўялган

хоним,— сиз жуда ғалати одам экансиз! Наҳотки ҳар бир кучли одам, аёллар олий мавзуда фикр юритишга қодир эмас, деб ўйласа?

— Сиз сир бой беришни ёмон кўрар экансиз.

— Сира ҳам ундай эмас, мен фақат сизлар нимани назарда тутаётганингизни тушунолмаймаман.

— Хўп, яхши,— деди бир оз шаштидан тушиб қора соч жувон,— бўлмаса бизга бир нарсани айтинг, панна Рена,— шундай дея у рангпар қизга ишора қилди,— панна Рена самовий флюидларга¹ яхши ўтказгич бўла оладими?

Никодим панна Ренага бир қараб қўйди-да, елкасини қисди.

— Мен қаяқдан билай?

— Тушунаман, лекин ҳарқалай фикрингизни айтингчи?

— Агар йўлни яхши билса, эҳтимол, бўлиши мумкин.

Орага сукунат тушди. Хонимлар ўйланиб қолишди.

— Сиз эзотерик² йўлни назарда тутаясизми?— сўради қора соч жувон.

— Ҳа,— деди таваккалига Никодим у уйга қайтган заҳотим лугатга қараб, бу лаънати эзотерик йўл қаяққа олиб боришини билиб қўяй, деб дилига тугиб қўйди.

Бу орада улар йўлда қувиб ўтишган қизларнинг автомобили етиб келди. Никодим улардан каттасининг исми Ивонна, кичигиники Мариетталигини, фамилиялари эса Чарская эканлигини билиб олди. Қизлар кийимларини алмаштириш учун шу заҳоти ичкарига кириб кетишди.

— Жуда ёқимтой қизлар,— деди сочи бўялган хоним. — Менимча, Мариетта ажойиб медиум³ бўлиши мумкин. Унинг нозик диди хотиржамлиги билан қўшилиб, ғоят сезгир амальгама ҳосил этади. Шундай эмасми, пан раис?

— Ҳа, албата.

— У билан бир тажриба ўтказмайсизми,— дея хираллик қилаверди сочи бўялган хоним. — Менинг сезишимча, сизнинг иродангиз ўз-ўзини билишнинг спираль реакциясини осонгина енгиши керак. Таъсир қилиш импе-

¹ Флюид — спиритларнинг бемаъни назариясига кўра, гўё одам танасида бўладиган ва нур сочадиган психик ток (*тарж.*)

² Эзотерик — диний сўз, махфий маъносига ишлатилади (*тарж.*)

³ Медиум — спиритларнинг ҳурфотига кўра одамлар билан «арвоқлар ўртасидаги воситачи» (*тарж.*)

ративни — қандай истасангиз шундай айтаверингу — субъект ёки объектнинг ўзида ҳатто тўртинчи даражада ҳам намоён бўлмаган олий куч қатламларига ўз таъсирини бемалол кўрсатиши мумкин. Фақат интуициягина...

Хайрият, шу пайт Концепольская кириб келди-ю, Дизма пешанасидаги терни артиб олди.

— Диққат дугоналарим!— дея хитоб қилди графиня остонада тўхтаб.— Миҳмонимиз чет тилида гапирган одамни ёқтирмайди! Ие, сизники шу ердами! Салом, салом.

Бир оздан сўнг хизматкор пайдо бўлиб, нонушта тайёр эканлигини хабар қилди.

Дизманинг бахтига умумий суҳбат қизиб кетиб, у турли дудмал саволларга жавоб бериш азобидан қутулди... У аҳён-аҳёнда минғирлаб қўярди. Суҳбат кўпроқ мода ҳақида, кузни қандай ўтказиш тўғрисида борарди. Фақат чечан қора соч жувонгина дам-бадам Дизмага иввалига мистификациядай туюлган мавзуда гап очарди. Охири у, бу гапларнинг бари фокусчилар столига алоқадор бўлса керак, деган хулосага келди.

Соат тўртда овқатланиб бўлишди. Вино билан коньякдан анча-мунча ичиб қўйган хонимлар қизишиб, нарм-ҳаёни ҳам унутишганди. Бу енгилтак жамоат ичиде Дизма ҳамон сир бой бермай сипо ўтирарди.

Меҳмонлар яна айвонга чиқишди. Уй олдида турган машиналар кўринмай қолганди — чамаси, уларни гаражга киритиб қўйган бўлишса керак. Меҳмонлар паркка тарқалиб кетишди. Уй бекаси Дизманинг қўлтиғидан олиб, исми Стелла бўлган ҳалиги қора соч жувонни чақирди-да, уларни меҳмонхонага бошлади. Никодим ниҳоят ҳозир бу ерга келишлари сабабини тушунажанин англади.

Чиндан ҳам Концепольская жиддий бир қиёфада креслога ўтириб, оёқларини чалиштирди. Стелла папирос тутатди. Шундан сўнг Ляля она тилини обдан бузиб, хорижий сўзларни аралаштириб, мақсадини тушунтира бошлади.

У қандайдир янгилик ҳақида ва шу янгиликка биноан Польшада ложа ташкил қилиш тўғрисида гапирди. Чунки кўпгина мамлакатларда бундай ложалар аллақачон ташкил қилинган бўлиб, бу ерда эса ҳанузгача йўқ экан. Ложа ўн икки аёл ва бир эркакка мўлжалланган бўлиши керак. Аёллар Уч рангли Юлдуз роҳибалари,

эркак эса — Буюк Унучинчи деб аталади. У уч қонун: ҳаёт, муҳаббат ва ўлим султони ҳисобланади. Бу ложа қайси театрда ташкил этилишини Концепольская айтмади.

Сўнгра Стелла сўз олди. У шу қадар дудмал гапирдики, Дизма деярли ҳеч нима тушунмади. Унга бўлажак ташкилот гоҳ монастирь бўлиб кўрнар, гоҳ қуллар билан савдо қилувчи шайка бўлиб туюларди. Чунки Стелла «алдаш йўли билан ёш қизларни жалб этиш, «спиритик зўрлик», «қулликнинг азалий қонуни» тўғрисида гапирмоқда эди.

Фақат бир нарса — графинянинг бу ишга алоқаси камлиги, унга кўпроқ Стелланинг бошчилик қилаётгани аниқ эди.

Яна Концепольская гапира бошлади. Ляля улар Никодимдан Буюк Унучинчи бўлишни илтимос қилишга қарор берганларини айтди. Улар букилмас ирода ва теран ақл соҳиби Никодимнинг ҳоким бўлиш учун энг муносиб номзод эканлигига ишонч ҳосил қилишганмиш. Фақат Никодим умумий Бахт Ордени сирини ташкил этувчи уч нур — ҳаёт, муҳаббат ва ўлим қонунларини адолат билан бошқара олармиш.

Дизма тутақиб кетганди. У қўлларини чўнтагига тиққанича хўмрайиб ўтирарди. У ўзича бу ишда иштирок этмасликка онт ичиб қўйган эди. Хўш, бошига урадимми бу ишни у? Нима, у авахтага тушиши учун шундай катта мансабни эгаллаб, бир талай пул топаётими? Э, йўқ! Хонимлар ўрниларидан туриб, Стелла қўрқинчли товуш билан: «Устоз, сен Буюк Унучинчи ҳокимиятини ўз зиммангга олишга розимисан?»— дея сўраганида Дизма қуруққина қилиб: «Йўқ. Рози эмасман»,— деб жавоб берди.

Хонимларнинг юзида қайғу ва ҳайрат ифодалари акс этди.

— Нега энди?

— Эпложмайман.

— Эҳтимол, герметик характердаги бирор тўсиқ бордир?— дея сирли оҳангда сўради қора соч жувон.

— Бундай дейишимнинг сабаби бор.

Концепольская изтироб билан қўлларини ёзди.

— Устоз! Бизга очиғини айт, эҳтимол, бу шунчаки арзимас сабабдир?

— Э-э, қаёқда дейсиз,— дея қўл силтади Никодим,— Мени бу ишларга ақлим етмайди.

Стелланинг зардаси қайнаб кетди.

— Ақлим етмайди денг? Илтимос қиламан, устоз, сиздан кулманг! Ляля фол очдирган экан. Фақат сиз Буюк Унучинчи бўлишингиз мумкин эмиш.

— Менинг вақтим йўқ!— дея ўжарлик қилди Дизма.

— Устоз, бу иш озгина вақтингизни олади. Мистериялар бир ойда атиги бир марта бўлади.

— Истамайман.

Иккала хоним нима қилишларини билмай, бир-бирларига қараб қўйишди.

Қора соч жувон қўлларини осмонга чўзиб, мудҳиш бир оҳангда шивирлади:

— Қудратли орденимиз номи билан илтижо қиламан, ё тангрим: Уч Абадий Нур учун унинг дилини оч!

Ляля тақводорлик билан қўлларини дирқиллаган кўкраги устида қовуштириб, бошини эгди.

Никодим қўрқиб кетди. У хурфотга ишонмасди, лекин яна ким билсин! Агар чиндан ҳам ҳаётда ёмон кўз аёллар бўлса-чи? Кўз тегишдан худо сақласин. Ҳарқалай ёмон кўздан эҳтиёт бўлмоқ керак.

Миқтидан келган Стелланинг кўзлари Никодимга тешиб юборгудек қадалиб турарди. Дизма алланечук бўлиб кетди. У гарданини қашиди.

— Дарҳол бир нарса дейиш қийин... Ўйлаб кўриш керак...

Стелла Ляляга керилиб қараб қўйди-да, деди:

— Албатта. Буюринг, устоз. Дарвоқе, биз ҳаммамиз сирдан воқиф бўлган Терковскийдан сизнинг қандайдир сирли кучга эга эканлигингизни биламиз. Шу бондан ҳам...

— Терковскийнинг бунга нима алоқаси бор,— дея унинг гапини бўлди Дизма.— Гап аслида нимадалиги ва сизлар мендан нима истаётганингизни ўзим ҳам тушунмаяпман.

— Ҳозир, устоз!— дея қора соч жувон сумкасини титкилай бошлади.— Ҳозир сизга ложа устави ва Билимнинг Уч Қонуни ақоидини бераман.

У сумкасидан брошюра билан машинкада ёзилган бир неча варақ қоғозни олиб, Никодимга узатди.

— Жуда яхши! Марҳамат қилиб, шуни ўқиб чиқинг, устоз. Бунинг учун икки соат вақт етади. Тўғрими, Ляля? Кўришгунча хайр! Сизни бу ерда ёлғиз қолдириб кетамиз. Соат етида, овқатдан олдин қатъий қарорин-

гизни эшитиш учун шу ерга келамиз. Илойим, дилингизга Юлдуз оқиллиги йўлдош бўлсин!

Хонимлар таъзим қилиб, чиқиб кетишди.

— Ақлдан озишибди мочағарлар! Қалтак етишмай қолибди уларга!— дея тўнғилади Никодим ва қўлидаги қоғозларни бурчакка қараб итқитди.

У ташвишга тушиб қолди. Бу гапларнинг бари унинг учун томдан тараша тушгандай эди... Бу ишдан ё катта фирибгарлик, ё нариги дунёдан арвоҳларни чақиришнинг иси келиб турарди.

— Эшак мия еганми бу лаънатилар? Пуллари бўлса, жамиятда обрўлари бўлса, яна нима керак уларга? Топган гапларини қарангу! Ақлдан озишибди...

Никодим қопқонга шундай осонгина илинганидан гоёт дарғазаб эди. Агар бу гаплар Варшавада бўлганди-ю, индамай уйига жўнаб қўя қоларди-я...

Ҳар қалай анови қоғозларда нима ёзилганини бир кўриб қўйиш керак.

Никодим брошюрани очиб, сўкинди: у француз тилида ёзилган экан. Уни яна бурчакка қараб итқитмоқчи бўлди-ю, бироқ биринчи бетдаги расмга қизиқиб қолиб, бу шаштидан қайтди.

Расмда ҳеч қандай деразаси бўлмаган бир зал тасвирланган эди. Уртадаги тахтда кўзларини юмиб қопқора соқолли озгин киши ўтирарди. Унинг тепасида уч қиррали юлдуз ярақлаб, уч машъала ёниб турарди. Тахтнинг атрофида қип-яланғоч хотинлар чўзилиб ётишарди.

Дизма уларни гугурт донаси билан санаб чиқди.

— Ун иккита!.. Демак, булар роҳибалар экан-да... Анови, нусха эса мен эканман... Ҳе, жин урсин!

Никодим китобни варақлай бошлади. Унинг охирида ҳам расм бор экан. Расмни кўриб Дизма бир сесканиб тушди: унда ўн икки шохли одамбашара серка тасвирланган эди. Энди шубҳага ўрин қолмаган эди.

— Иблис!

Никодим динга ишонмас ва диний маросимларда қатнашмас эди. Лекин у ҳарқалай чўқиниб қўйишни лозим топди.

— Ҳе, чўчқалар!

Сўнгра у машинкада босилган қоғозларни варақлаб кўрди-да, енгил тортиб тин олди: улар поляк тилида ёзилган эди.

Никодим қоғоздаги гапларни секин, баъзи жойларни

баки-уч қайталаб ўқиса-да, кўп нарсаларни тушуна олмасди, чунки у баъзи сўзларнинг маъносини билмасди.

Бу қоғозлардан у гап роҳибалар жамияти тузиш ҳақида бораятганини англади. Бундан мақсад ҳаёт, муҳаббат ва ўлимдан иборат уч қонун идеалига яқинлашиш эмиш. Доноликка руҳан, жисман ва ақлан лаззат олиш орқалигина эришилармиш. Бунинг учун ўн икки роҳиба қуллик роҳатини ҳис этиши ва Ирода Султони, Юлдуз Устози, Ақл Манбаи бўлган Буюк Унучинчини қидириб топадиган биби-ҳимоятгўйни сайлашлари лозим экан.

Қоғозда ёзилишича, танланган одам гоёт зўр истеъдод соҳиби бўлиши керак эмиш. У серфазилат ва доно одам бўлмоғи ва энг муҳими, букилмас ирода эгаси ва жисман баркамол бўлиши керак экан.

Буюк Унучинчи ўз вазифасини уч йил давомида бажарар, шундан сўнг унинг ўрнига бошқа одам танланар экан. Шу параграфда Буюк Унучинчи роҳибаларга истаган ишини буюриши ва итоатсизларни жазолаш ҳуқуқига эга эканлиги баён этилганди. Ложа сирларини ошкор этган одам ўлим жазосига ҳукм этилар экан.

Сўнгра маросимлар тасвирланган бўлиб, унда руҳан ва жисман қўшилиш, май ичиш, ибодат қилиш ва марҳумлар билан суҳбатлашиш тўғрисида гап борарди.

Охирида мазкур ордени жодугарлик ва дуохонлик билан чалкаштирмаслик лозимлиги ҳақида эслатма берилган эди.

Никодим қоғозларни дасталади-да, ўйланиб қолди.

Бунинг ивс-жинслар билан боғлиқ бўлган қандайдир уюшма эканлиги турган гап эди. У Варшавадан чиқмасдан бурун бу гапларни билганида қани энди. Ҳе-ҳе! У ҳолда ўнгра графиня ҳам уни бу ерга олиб келолмасди. Ҳозир бўлса...

Агар йўқ деса, ким билсин, бу «роҳибалар» уни нима қилишади... Улар Никодимни ўз сирларидан воқиф қилиб бўлишди, энди улар Никодим сирни ошкор этишидан чўчиб, бирор балога гирифторм этишлари ҳам мумкин. Бу ерда сирни ошкор қилган одам ўлим жазосига ҳукм этилажаги кўрнинг ҳассасидай қилиб ёзиб қўйибди.

— Қаёқданама илашдим бу алвастиларга!

Никодим қўлларини чўнтагига тиқиб, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Кейин у, иш мен ўйлаганча-

лик чатоқ бўлмаса керак, деб ўйлаб қолди. Ахир ложанинг бошлиғи ўзи бўлиб, барча буйруқларни ҳам ўзи беради-да. Балки бир синаб кўриш керакдир?

Ҳарқалай, заҳарланиб ўлиш ёки инс-жинсларнинг қарғишига учрашдан кўра шу ҳам афзал эди.

Никодим бу галати таклифни қабул қилишга мойил бўлиб қолди. У, бир кўнгли, у ёғи нима бўлишига қизиқаётган эди. Дизма Унучинчилик вазифасини удалай олмаслигидан чўчимасди, ҳалиги қоғознинг бир жойида устоз фақат ложанинг маънавий доҳийси ҳисобланиши, аслида барча ишлар ва маросимларни ташкил этишга биби-ҳимоятгўй раҳбарлик қилажаги ёзилган эди.

Соат еттига бонг уриб, эшик тақиллаганида Дизма бир қарорга келиб қўйган эди.

Унинг олдида Стелланинг ёлғиз ўзи киришидан Никодим бир оз хавотирга тушиб қолди. Чунки кўзлари доим кулиб турадиган, қувноқ ва серҳаракат графинянинг ўзини тутишидан бу иш жуда оддийдек туюларди. Қора соч Стелла эса нимаси биландир жуда айёрга, бунинг устига ақлли, қаттиқ қўл аёлга ўхшарди.

У ичкари кириб эшикни қулфлади. Шунда Никодим ўзини жин кўчада таёқ ушлаб турган қароқчига дуч келган одамдек ҳис этди.

— Соат етти бўлди,— деди Стелла товуши дўриллаб.

— Дарров-а?— Дизма жилмайди.— Вақтни тез ўтишини қаранг-а!

— Қандай қарорга келдингиз? Худонинг амрига қарши чиқмасиз, ишқилиб?

— Йўқ, қарши чиқмайман.

— Демак, мен Буюк Унучинчи олдида, ўз сўлтоним ва ҳукмроним қаршисида турган эканман-да.

Стелла шундай деди-ю, боши ерга теккудай бўлиб таъзим қилди. У шу қадар паст эгилдики, семиз отнинг сағрасидай лорсиллаган кети тўмпайиб чиқди.

Сўнгра у қаддини ростлади-да, Дизмадан лотинчалаб алланимани сўради ва жавоб кутиб, унга тикилиб қолди.

Яна саросимага тушиб қолган Никодим:

«Оббо, роса тирғилди-ю бу алвасти!»— дея хаёлидан ўтказди.

Панна Стелла бир минутча кутиб тургач, яна лотинча саволини такрорлади. Бирор нарса деб жавоб беришдан бўлак чора қолмаган эди. Никодим гимназия ва ибодатхонада эшитган бирор лотинча иборани эшлашга

дўр бериб урина бошлади. Сўнг бирдан енгил тортиб, уни олди:

— Terra est rotunda¹.

Дизма бу гапнинг маънисини эслаёлмасди. Унинг берилган саволга алоқадор ёки алоқадор эмаслигини тасаввур қилиш ҳақида гапирмаса ҳам бўларди. Никодимнинг пешанасига совуқ тер чиқди, бироқ у лотинчалаб жавоб берганидан жуда мамнун эди. Боз устига анча ўринли жавоб берганга ўхшайди, чунки Стелла яна икки букилиб, таъзим қилди-да, қўлларини қовуштириб, дўриллади:

— Амринг вожиб бўлғай, устоз.

Сўнгра эшикни очиб, одатдаги товуши билан овқат тайёрлигини айтди.

Дастурхонга қўйилган таомлар жуда тотли ва сероб эди. Дизма фақат столга вино қўйилмаганидан ажабланди. Графиня Чарскаялардан бири кайфиятни яхшилаш учун бирор қултум оби замзам талаб қилган эди, Конецпольская жилмайиб деди:

— Йўқ, олтингинам, ҳозир эмас. Бир оз сабр қилсан.

Ҳаммасининг кайфияти жиддий эди. Хонимлар қизариб ўтиришарди, баъзилари ҳаяжонининг зўридан туз ҳам тотишмасди. Улар Дизмага безовталаниб тикилиб ўтиришарди.

Меҳмонлар қаҳва ичиш учун будуарга ўтишгач, хизматкорлар тарқаб кетишди. Шундан сўнг Конецпольская қўшни хона эшигини очиб, гапларини ҳеч ким эшитмаётганлигига имони комил бўлгач, Стеллага қараб имо қилди. Ҳамма жимиб қолди. Стелла ўрнидан туриб, гап бошлади:

— Қадрли дугоналар, сизларни роҳиба эгачиларим деб атамасимдан олдин барчангизнинг, жумладан сенинг ҳам, устоз.— шундай дея у Дизмага қараб икки букилиб таъзим қилди,— хона-хоналарингизга тарқалишингизни илтимос қиламан. У ерда сизлар қоқ ярим тунда бошланадиган буюк мистерияга жисман ва руҳан тайёрланиш учун хаёлот оғушида бўлишингиз лозим. Сизлар ёлғиз қолиб, турмуш ташвишларини миянгиздан чиқариб ташлашингиз, хоналарда ҳозирлаб қўйилган оқ жуббаларни қийиб олишларингиз даркор. Тайёр бўлганингиздан сўнг мени кутмоғингиз керак, мен ҳар бирин-

¹ Ер юмалоқ (лот.).

гизни алоҳида чақириб келаман. Тарқалинглар ва хозирлик кўринглар.

Шундай дея у эшик томон йўл олиб, остонада Дизмага таъзим қилди-да, ғойиб бўлди. Бошқалар ҳам худди шундай қилишди. Концепольская Дизмани унга ажратилган хонага кузатиб қўйди ва бош ирагаб хайрлашди.

«Яна нима балоларни бошляпти улар! Чамаси, инжинсларни чақиршса керак»,— дея хаёлидан ўтказди Дизма ва атрофга аланглади. Никодим, бу хонада бирор ғаройиб нарсага дуч келсам керак, деб ўйлаганди. Бироқ янглишибди: ёзув столидаги қора чамадонни ҳисобга олмаганда, ҳамма нарса оддийгина эди.

Тўйиб овқатланганидан уни мудроқ босди, Никодим аҳволни бир ўйлаб кўриш учун кушеткага чўзилди.

У бўлажак тунги маросимдан чўчинқираб турарди. Бу ишларда ўзининг қандай роль ўйнашини у тасаввур ҳам қилолмасди. Хўш, унга қандай вазифа юклашаркин? Тўғри, Никодим у ерда бошлиқ бўлади, лекин бу мочагарлар бошлиқдан нималарни талаб қилишлари мумкин!.. Ахир улар ҳамма нарсани талаб қилишлари мумкин: иблис чақир, дейишса-чи?

— Туф-е!— дея гиламга тупурди Никодим.

Шу пайт унинг миясига бу машмашалардан касалликни баҳона қилиб қутулиш мумкин деган фикр келди. Масалан, бод касалини рўкач қилиши мумкин. Бир марта, Коборовода, шу касални баҳона қилиб қутулган эди.

Дизма Коборовони эслаб, таъсирланиб кетди. У ерда қандай осойишталик, овқатини айтмайсизми, ҳеч қандай иш йўқ... Кейин Нина... У ўпишини қандай яхши кўрарди-я!

Никодим, айниқса, Қася жўнаб кетганидан сўнг Кобороводаги ҳаётим жуда ажойиб бўлиб қолди, деб ўйлади. Куниқий анови проектини унга айтиб нима қиларди-я! Уша проекти туфайли банкага раис бўлиб қолди...

«Кўй, ошна, нолима... Аслини олганда нолийдиган жойи ҳам йўқ»,— илжайиб қўйди ўзича Никодим.

Ақли борган сари ўтмаслашиб борарди. Никодим ҳалиги овқатдан бўшашиб, ухлаб қолди.

У қаттиқ ухлаб қолганидан эшикнинг тақиллаганини ҳам, Стелланинг қадам товушларини ҳам, чамадон қулфининг шарақлаб очилганини ҳам эшитмади. Фақат

Стелла унинг елкасидан ушлаб силкиганидан кейингина кўзини очди.

У дарҳол ҳаммасини эслади. Стелла унга астари қизил шойи халатга ўхшаш бир кийим узатди. Никодим сакраб туриб, кўзларини ишқади.

— Вақт бўлди, устоз!— дея шивирлади Стелла.

— Вақт бўлдими?

— Ҳа. Ҳамма кутяпти. Тезроқ жуббани кийиб олинг.

— Сизнинг олдингизда-я?— ажабланиб сўради Никодим.

— Йўқ, мен чиқиб тураман. Ҳамма кийимингизни счинг-да, жубба билан шиппакни кийиб олинг.

Жувон унга тумшугига олтин юлдуз тикилган майин туфлини узатиб, хонадан секингина чиқиб кетди.

Дизма бир сўкиниб қўйди-ю, бироқ тезгина кийинди, икки-уч минутдан кейин тайёр бўлди. Жубба билан шиппак унга бир оз каттароқ келди. Яланғоч баданга кийилган совуқ шойи унинг уйқусини бутунлай қочириб юборди.

Никодим ойнага қараб, жилмайиб қўйди. Жубба унинг товонигача тушар, очиқ чокли энги ва кенг ёқаси жуда ғалати кўринарди.

Яна Стелла пайдо бўлди. У Никодимнинг қўлидан тутди-да, индамай қоронғи коридордан бошлаб кетди. Ҳамма ёқ жимжит эди. Улар коридордан анча юриб, эшинадан пастга тушишди ва яна коридордан чиқиб қолди. Стелла коридор охиридаги эшик олдида тўхтаб, уни уч марта тақиллатди. Эшик оҳиста очилди. Улар қоронғи хонага киришди. Эшик ёпилиб, қулф шарақлагач, Концепольскаянинг товуши эшитилди:

— Ҳаммаси жойида. Эшиклар қулфланди. Хизматкорларга эртага тушгача келмасликни буюрдим.

— Яхши,— деди Стелла Никодимнинг қўлини қўйиб юбормай,— кириб, жойингга ўтир.

Дизма Ляля ҳам оқ жубба кийиб олганини пайқадди. Графиня бир зумга қалин пардани очиб, ичкари кириб кетди. Парда ортидан қизғиш шуъла тушди. Стелла Никодимга бир оз кутиб туришини буюрди-да, ўзи ҳам парда ортида ғойиб бўлди.

Кўшни хонадан ғовур-ғувур овозлар эшитилиб турарди. Кутавериб сиқилиб кетган Никодим пардани очиб қарамоқчи бўлган ҳам эдики, бирдан унинг ўзи очилиб, остонада Стелла пайдо бўлди-да, анчагача таъзим қилиб турди.

Парда ортидаги залда мебель йўқ эди. Полга гиламлар тўшалган бўлиб, ҳар ер-ҳар ерга ранг-баранг ёстиқлар қўйиб қўйилганди. Уртада қизил атлас сирилган зарҳал кресло турарди. Кресло устида уч дона шам ёқиб қўйилганди.

Шифтга осифлиқ қандил хонага қизғиш шуъла сочиб турарди.

Икки томонга қатор креслолар қўйилиб, уларда оқ жубба кийган аёллар ўтиришарди. Орқа томондаги деворга уч хил нур сочаётган юлдуз тасвирланган чойшаб осилганди. Пастдаги чойшабга эса қизил қоғоздан қирқилган ҳарфлар билан: «Terra est rotunda», деб ёзиб қўйилганди.

— Жойингга чиқ, султоним!— дея хитоб қилди Стелла ва Никодимни тахт олдига бошлаб борди.

Дизма тахтга ўтирган заҳоти аёллар уни ярим доира шаклида қуршаб олишди, Стелла бир қадам олға чиқиб, гап бошлади:

— Сирдан воқиф бўлганлар! Сиз, Учрангли юлдуз роҳибалари, ҳозир кўксида билим, ҳукмронлик ва бахт тимсоли порлаши лозим бўлган сен, устоз, мен, сизнинг камина биби-ҳимоятгўйингиз Учрангли Юлдуз Орденининг ўттиз учинчи ложасини очиқ деб эълон қиламан. Ложамизнинг йўл кўрсатувчи ибораси қилиб, Буюк Ун-учинчининг продасига кўра улуг маънога эга бўлмиш ҳикмат: «Terra est rotunda» танланди. Бу ҳикматда орденимиз бутун ер куррасига илдиз отажагига ишонч, ложамиз улкан занжирнинг бир ҳалқаси бўлиб қолишига умид ва биз тирик роҳибаларга бу занжирни туташтириш лозимлиги ҳақидаги фармон ўз ифодасини топган. Эслатаман, орденимиз қонунига биноан ҳар биримиз агар бошқа бир аъзо чап қўлини пешанаси, юраги ва кўксига тегизиб илоҳий сўзни айтса, дарҳол унинг буйруғини бажариши лозим. Маросимни бошлашдан аввал сизларга воқиф бўлганлар ақоидини яна бир бор эслатиб ўтмоқчиман...

Дизма қулоқ солмай қўйди. Бу қутилмаган аҳволдан у шу қадар ҳайратга тушган эдики, ҳатто фикрини бир жойга тўплаёлмай ҳам қолганди. Никодим аёлларга кўз югуртириб чиқди. Улардан баъзилари бу ғалати кийимда жуда жозибали кўринарди. Очиқ елкалари ялтироқ шойи ичидан сузиб чиқаётгандек туюларди, кўкракларининг эса ярми очиқ... Бу аёллар орасида

ўзининг ёлғиз эканлиги ҳақидаги фикр Дизманинг ҳирсини қитиқларди.

У энди бу ҳақда бош қотирмасди, фақат: Наҳотки? Қачон?— дея ўйларди.

Бу орада Стелла гапини тугатиб, қизил қутичадан ниғичка тилла занжирга осилган кичкинагина олтин юлдузни чиқарди. Ҳамма ёқ жимжит эди, у Никодимнинг олдига келди-да, унинг бўйнига ўша юлдузни осди ва уч қадам орқага чекиниб, гиламга юз тубан йиқилди. Бошқа аёллар ҳам худди шундай қилишди. Фақат Лялягина эшик олдига бориб, включатель тугмасини босди.

Чироқ ўчди. Никодим бир сесканиб тушди. Ғирашира хона, тепасида ёниб турган уч дона шамнинг заиф ёғдуси, юз тубан ётган оқ кийимли аёллар — буларнинг бари унинг юрагига ваҳима солиб, ҳаяжонлантирар эди.

Бирдан Стелла мудҳиш овоз билан бақира бошлади: — Салом сенга, салом, ҳаёт, муҳаббат ва ўлим султони!

— Салом... салом!— дея титроқ товуш билан такрорлашди бошқа аёллар.

— Салом, салом, ирода манбаи!

— Салом... Салом!— такрорлашди яна аёллар.

— Салом... сенга, билим соқчиси!

— Салом... Салом!..

— Салом сенга, ҳаёт устози!

— Салом... салом!

— Салом сенга, лаззат ижодкори!

— Салом... салом!

Дизма бу ҳамду саного қулоқ солар экан, ўзича: «Ақлдан озибди бу хотинлар!»— дея ўйлади.

Сўнгра Стелла алжишдан тўхтаб, Дизманинг олдига югуриб келди-да, Никодим ўзини ўнглаб олмасданоқ унинг лабидан ўпди. Пани Ляля, графиня Чарскаяларнинг иккови ва бошқа хонимлар ҳам ҳайртдан серрайиб ўтирган Никодимнинг лабидан ўпишди.

— Энди идишлардаги бухурни ёқинглар,— дея буюрди Стелла.

Хонанинг бурчакларидан ғалати хушбўй ҳид тарқатиб, кўкимтир тутун чиқа бошлади.

Аёллар яна Дизмани қуршаб олишди.

Стелланинг ишораси билан улар бир-бирларининг қўлларидан тутушиб, ярим доира ташкил этишди. Стелланинг ўзи эса қўлларини кўкка кўтариб бақира бошлади.

- Кел, Хукмрон!
- Кел...— дея такрорлашди барча аёллар.
- Кўрсат бизга ҳимматингни!— хитоб қилди Стелла.
- Кўрсат.
- Орамизга келиб тур!
- Қелиб тур!
- Уз вакилинг дилини оч!
- Оч...
- Устозимиз жисмига кир!..
- Қир...
- Унга ўт ёқ!
- Еқ!
- Унга битмас қувват бағишла!
- Бағишла...
- Унга ўз нафасингдан олов уфур!..
- Уфур...

Никодим алланечук бўлиб кетди.

— Кимни чақиряписизлар ўзи?— сўради у қандайдир бўғиқ товуш билан.

Бунга жавобан аёллар даҳшат билан қичқириб юборишди. Кимдир шу қадар қаттиқ чинқирдики, Никодимнинг сочлари тикка бўлиб кетди.

— Гапирди!.. Келди!.. Бу ўша!..— дейишарди аёллар.

— Ким ахир?— сўради Дизма кўрқувдан дағ-дағ титраб.— Кимни чақиряписизлар?

Шу заҳоти орқа томондан қаттиқ ўкириш эшитилди. Никодим сапчиб турмоқчи бўлди-ю, бироқ мажоли келмади. Бошни айлантирувчи тутун орасидан ранг-баранг учқунлар липиллаб кўринарди.

— Ерга йиқилинг,— дея ув тортди кимдир.— У келди! Шарафлар бўлсин сенга, шарафлар, муҳаббат, ҳаёт ва ўлим султони! Шарафлар сенга, зулмат ҳукмрони!..

Опа-сингил Чарскаялардан кичиги асабий равишда хаҳолаб кула бошлади, аёллардан бири ўрнидан сакраб туриб, Стелланинг пинжига тиқилганича қичқирди:

- Уни кўряпман, кўряпман!
- Кимни?— дея бақирди капалаги учиб Дизма.
- Ушани, ўшани, иблисни...

Никодимнинг назарида кимдир совуқ қўли билан томоғидан бўғаётгандек бўлди. У даҳшат билан бир чинқирди-да, шилқ этиб креслога йиқилди.

Буюк Унучинчи ҳушидан кетган эди.

У ҳушига келгач, аввало оғзига аллақандай суюқлик

қуйилаётганини сезд. Никодим кўзини очди. Унинг нақ тумшуғи олдида Стелланинг қоп-қора кўзлари ялтираб турарди. У бутунлай ҳушига келиб улгурмасиданоқ Стелланинг лаблари унинг лабига ёпишди. Шунда Никодим тилида яна нордон ҳидли ширин суюқлик мазасини туйди. Май! Нафаси қайта бошлаган Никодим Стеллани итариб юборди. Тутун ичида аёлларнинг эғнидаги жуббаси оқариб кўринарди. Улар қўшни хонадан столчалар келтириб, уларнинг устига шиша ва қадаҳларни қўя бошлади. Концепольская қўлидаги шишачадан қадаҳларга уч-тўрт томчи аллақандай суюқлик томизарди, сўнгга уларга май қуйишарди.

Ҳар бир аёл қўлига қадаҳ олди. Стелла Дизмага бокал узатди.

Хона ичи говур-гувур бўлиб кетди. Никодим майдан бир ҳўплам ичиб, лабларини чўлшилатди.

— Ширин экан...

— Келинлар, илоҳий пэйотл лаззатини сурайлик!— хитоб қилди завқ-шавққа тўлиб Стелла.

Қадаҳлар бўшатилиб, яна тўлдирилди.

— Майга нима қўшяписизлар?

Опа-сингил Чарскаялардан бири Никодимнинг ёнида турган эди. У кресло дастасига ўтирди-да, лабларини Дизманинг қулоғига теккизиб, завқ билан шивирлай кетди:

— Пэйотлнинг илоҳий заҳри, қандай ажойиб-а... Томирингда ўйнаётганини сезяпсанми, султоним? Рост-а? Қандай жўшқин, қандай серзавқ!.. Тўғрими?..

— Тўғри,— дея иқрор бўлди Никодим ва бокалдаги майни симириб ичиб юборди.

У ўзининг ғалати бўлаётганини сезиб қолди. Қалби кутилмаганда қувончга тўлиб, атрофдаги барча нарсалар унга чиройли кўрина бошлади. Шу тобда ҳатто паст бўйли Стелла ҳам кўзига жозибали кўриниб кетди.

Ҳаммаларининг димоғи чоғ эди. Аёллар кула-кула Никодимни қуршаб олишди, қий-чув кўтарилиб, ҳаёсиз қўшиқлар эшитила бошлади. Аёллардан бири қўлидаги қадаҳни деворга уриб синдирди-да, «Эвоэ!»— дея қичқирганича жуббасини шартта ечиб ташлаб, рақсга тушди.

— Офарин! Офарин!— дея қичқирдишди бошқа аёллар.

Гилам бир зумда ечиб ташланган атлас жуббалардан оқариб кетди. Қичкина шишачадан қадаҳларга сеҳрли

шарбатнинг кўкимтир томчилари тинимсиз қуйларди.

Кимнингдир қўли тегиб кетган шамдон тўқиллаб полга тушди. Хона ичи қизғиш тусга кирди. Ғира-ширада эҳтиросли шивир-шивир ва асабий кулги эшитиларди, холос...

12- б о б

Оғир дарпарда ёнидаги тирқишдан хонага ботиб бо-раётган қуёшнинг қизил шуъласи тушди. Никодим оғирлашиб қолган қўли билан соатини пайпаслаб топди.

Соат олти бўлган эди.

Қизиқ. Унинг на боши оғрив, на оғзидан какра ма-заси келарди. Одатда эса ичкиликбозлик қилганининг эртасига доим шундай бўларди.

У фақат ўзининг латтадай бўшашиб кетганини ҳис этарди.

Бирор ҳаракат қилиш у ёқда турсин, ҳатто кўзини очишга ҳам мажоли қолмаган эди.

Лекин ўридан турмоғи керак. Варшавага жўнаши лозим. Банкадагилар ҳар нимани ўйлаши мумкин...

Никодим кўнғироқ чалди.

Салобатли хизматкор келиб, ванна тайёрлигини ха-бар қилди.

Дизма эринибгина пижамасини кийди-да, ваннахо-нага йўл олди. У ваннахонадаги ойнада ўз аксини кўриб капалаги учиб кетди: ранги докадек оқариб, кўзлари-нинг ости кўкариб кетган эди.

— Жин урсин, роса боплашибди-ку...

Никодим кийинди-да, оёқларини аранг сургаб, паст-га тушди.

Пастда уни Ляля Коцеппольская кутиб турган экан. Графиня унинг саломига жавобан бўшашибгина қўл узатди.

— Қорнингиз очми?

— Йўқ, раҳмат.

У хонимга кўз қирини ташлаган эди, кўзи унинг одатдагидек ўйноқи кўзларига тушиб, қулоғигача қи-зариб кетди.

«Оббо жин ургур-ей!— дея хаёлидан кечирди Нико-

дим.— Сира уялмайдиам-а... Тундаги воқеаларни унут-магандир ахир?»

— Мен кетишим керак,— деди Никодим бир оз сукут қилиб тургач.

— Марҳамат, автомобиль сизнинг ихтиёрингизда.

Улар оддийгина хайрлашишди. Бундан Никодим яна-да кўпроқ хижолатга тушди. Машина шоссега чиқиб олгач, у орқасига ўгирилиб қаради.

— Чўчқалар!— тўнғиллади Никодим комил ишонч билан.

— Эшитаман,— дея унга ўгирилди шофер.

— Ҳайдайверинг, ҳайдайверинг, сизга гапираётганим йўқ.

— Кечирасиз.

Дизма тунги воқеалар ҳақида ўйлай бошлади. Унга қўрқув азоб бермоқда эди. Никодим ҳаммасидан ҳам бу ишга иблиснинг аралашган бўлиши мумкинлигидан чўчирди. Лекин у бир нарсадан жуда хурсанд эди: маъ-лум бўлишича, у юқори доираларда граф ёки князь каби ҳуқуқга эга экан. Ҳатто ундан кўпроқ деса бўла-ди. Унинг гапига қулоқ солишлари керак; Никодим бу хонимлардан истаганига имо қилса бас, у хоним, оддий фоҳишадек, дарҳол қўйнига киради.

Лекин Дизма бу такаббур ва олифта хонимларни илгари мутлақо бошқача тасаввур қиларди.

Никодим маърурланиб кулиб қўйди. Кшепицкий тўғ-ри айтган экан: хотинларнинг бари бир гўр кўринади. Ёмғир томчилаё бошлади. Автомобиль банка олдида тўхтаганида у шариллаб қуймоқда эди.

Дизма тротуардан югуриб ўтиб, дарвозадан ичкари кирди. Лекин зинапоядан юқори кўтарилиши анча қи-йин бўлди: у гўё оғир юк кўтарган одамдек аранг қадам ташларди.

— Роса силламни қуритишибди-ю, алвастилар!

Игнатий унга кеча ва бугун ўнга яқин одам йўқлаб келгани, бир неча марта секретарь сўрагани, кейин пан раис қайтдими, дея йигирма мартача кўнғироқ қилгани-ни гапирди. Лекин ҳаммасидан ҳам бир сурбет жонига тегибди. У сўқиниб тўполон кўтарибди ва пан раиснинг уйда йўқлигига сира ишонгиси келмай, квартирага кир-моқчи бўлибди. Нуқул, ўша пан раиснинг мендан бер-киниб ўтирибди, дермиш...

— Кўриниши қанақа унинг?

— Паст бўйли, бақалоқ бир одам...

— Фамилиясини айтдимми?
— Айтди. Бончекмиди, шунга ўхшашмиди...
— Ҳе, жин урсин,— дея сўкинди раис.— У аблаҳнинг менда нима иши бор экан?!

— Агар яна келса, зинадан кетига тепиб туширишим мумкин,— деди Игнатий.

— Ҳожати йўқ.

Шу пайт телефон жиринглаб қолди. Қшепицкий қўнғироқ қилаётган экан. У жуда муҳим ишлар борлигини айтиб, ҳозир олдингизга борсам майлими, дея сўради.

— Бирор гап бўлдими?

— Йўқ, ҳеч гап бўлгани йўқ.

— Майли, кутаман.

Никодим Игнатийга қора қаҳва ҳозирлашни буюриб, диванга ёнбошлади.

У Қшепицкийга графиня Концепольскаяникида бошидан кечирган саргузаштларини айтиш ёки айтмаслик ҳақида ўйланиб қолди. Кейин бунини сотқинлик деб ҳисоблашлари мумкин деган хаёлга бориб, ўзини хавф-хатарга қўймасликка қарор қилди.

Игнатий хатларни келтирди. Булар шахсий мактублар бўлиб, секретарь уларни очиб ўқимасди. Нинадан унга хат ва Куницкийдан узундан-узоқ телеграмма келибди. Чол ўз телеграммасида темир йўлга ишпал етказиб бериш масаласи билан шошилиш равишда, шуғулланишни илтимос қилибди. Чунки ҳозирги кунда бу масала катта аҳамиятга молик бўлиб қолган эмиш.

Дизма телеграммани ўқиб тугатмасданоқ хонага Қшепицкий кириб келди. У гапни графиня Концепольская билан қилинган саёҳат ҳақидаги ҳазилдан бошлаб, бир нечта латифа айтиб берди. Сўнг банкадаги ишларнинг ҳаммаси жойида эканлигини хабар қилиб, гап орасида сўради:

— Пан раис, анови Бочек ким бўлади ўзи?

Никодим хижолат тортди.

— Бочек дейсизми?

— Ҳа, ҳа, ҳўв бир марта келган семиз одам-да. У ҳар кунни, гўё сиз уни қабул қилажагингизга имони комилдек, сурбетлик билан банкага желяпти. У сизнинг эски танишингизми?

— Шунга ўхшашроқ.

— Менга у телба бўлиб кўринди.

— Нега?

— Уша Бочекка сизнинг фақат жума кунлари қабул қилишингизни айтганимда, у тўполок кўтарди. «Жума кунингга бало борми,— дейди.— Пан раиснинг жума кунини хоҳлаган одамини қабул қилаверсин. Ҳали қараб турингла, мени киритмаганларнинг учун у сизларнинг адабингизни беради... Ким бўлибди ўша пан раисларинг...»— дейди нуқул.

Дизма шолғомдек қизариб ўтирарди.

— Яна нималар деди?

Қшепицкий папирос тутатиб, елкасини қисди.

— Жанжалкаш, қўнол одам экан... У ҳатто, ҳали унга кўрсатиб қўяман, деб пўписа ҳам қилиб қўйди...

Никодим қовоғини солиб тўнғиллади:

— Ҳм, шунақа одам денг... Пан Қшепицкий, агар у яна келса, олдимга киритиб юборинг... Жуда тентак одам ўзи... Доим шунақа эди.

— Яхши, пан раис.

Қшепицкий бу гапни одатдаги товуши билан айтди, бироқ Дизма унинг ё бирор нарсани сезиб қолгани, ёки баъзи нарсаларни аниқламоқчи эканлигига шубҳаланмай қўйганди. Никодим нима қилиб бўлмасин Бочекнинг овозини ўчиришга аҳд қилди.

Қшепицкий Дизманикида овқатлангани қолди. Суҳбат Коборово ҳақида борарди.

— Қишлоқда яшаш маза-да, ҳамма ёқ жимжит, тоза ҳаво,— деди хўрсиниб Димза.

— Бу дейман, Коборово сизда яхши хотира қолдирибди-ку,— дея гап қотди Қшепицкий.— Ҳа, ажойиб жой! Нима қиласиз чўзиб, Нинани эридан ажратиб, унга уйланинг-қўйинг.

— Агар Коборово уники бўлганида-ю, жон деб уйландим-а.

— Лекин расман Коборовонинг эгаси Нина ҳисобланадими?

— Хўш, шундай бўлса нима қилибди? Куницкий ундан ҳамма мулкка ваколатнома олган.

— Ваколатномани бекор қилиш мумкин.

Никодим елкасини қисди.

— Лекин векселларни бекор қилиб бўлмайди-да.

Қшепицкий хаёлга чўмиб, ҳуштак чала бошлади.

— Бутун гап ана шунда!— гап қотди Дизма.

Қшепицкий индамай ҳуштак чалаверди.

— Эртага қандай ишлар бор?— сўради Никодим.

— Эртагами!.. Ҳеч қандай иш йўқ. Ҳа, дарвоқе, циркка таклифнома бор. Ҳамма ёқда дув-дув гап: кураш бўйича жаҳон чемпиони келибди -- фамилиясини унутибман.. У Польша чемпиони Веляга билан кураш тушар экан. Сиз француз курашини яхши кўрасизми?

— Бўлмасам-чи. Демак, борамиз-а? Соат нечада экан?

— Саккизда.

Дизма секретари билан хайрлашди-да, ухлагани жўнади. У пижамасини кия туриб, бўйнидаги олтин юлдузни кўриб қолди. Никодим уни дарҳол ечиб, гугурт қути-сига солди ва ёзув столининг тортмасига яшириб қўйди. Сўнг чироқни ўчириб, ҳар эҳтимолга қарши чўқиниб олди.

Унинг хавотир-олганича бор экан. Эртаси куни соат бирда Бочек ҳозир бўлди. Унинг оғзидан ароқ ҳиди анқиб турарди.

Дизма муомаласини ўзгартирди.

У Бочекнинг қўлини қисиб, стул суриб берди-да, хушмуомалалик билан, менда нима ишингиз бор эди, дея сўради. Шундан сўнг Бочек тортиниб ўтирмади. У ҳадидан ошди, ҳатто такаллуфсизлик қилиб, раиснинг елкасига қоқиб қўйди.

Ғазаби қайнаб кетган Дизма стулдан сакраб туриб ўшқирди:

— Йўқол! Аблаҳ! Йўқол!

Бочек унга истеҳзо билан қараб қўйди-да, ўрнидан турди.

— Ҳали шунақами? Энди мендан кўрасан, бўлмасам. Сендақа каттакондан ўлгурдимун!

— Сенга нима керак ўзи? Пул керакми, ярамас?— дея ўшқирди Дизма.

Бочек елкасини қисиб қўйди.

— Пул бўлса ҳам тешиб чиқмайди..

— У-ў... Аблаҳ!..

Никодим чўнтагидан йигирма злотий олди-да, бир оз ўйланиб тургач, яна битта йигирматалик чиқарди.

— Нега аччиғланяпсиз, пан Никодим,— дея гап бошлади мурасасозлик билан Бочек,— ахир сизга ёмонлик қилаётганим йўқ-ку!

— Ёмонлик қилмаганмиш-а... Нега секретарнинг олдида валдирадинг бўлмаса?

Бочек стулга ўтирди.

— Пан Никодим, бир-биримизни пайимизни қирқ-

май тинчгина яшасак бўлмайдами? Сиз менга ёрдам берасиз, мен эса сизга ёмонлик қилмайман..

— Ахир сени ишга киритиб қўйдиму!

— Шуям иш бўлди-ю,— деди елкасини қисиб Бочек,— қандайдир тўрт юз злотий деб саккиз соат ма-шаққат чекасан. Бунинг устига гумбир-гумбирини айтмайсизми. Йўқ, бу иш менга тўғри келмас экан.

— Балки, сени министр қилиб тайинлаш керакдир, а?— дея илжайди Дизма.

— Кулманг, пан Никодим, сизни правление раиси қилиб тайинлашди ахир?

— Чунки менинг каллам бор, тушундингми — каллам!

— Ҳамманиям ўз калласи бор. Менимча, сиз раис бўлиб турган бир пайтда, собиқ бошлигингиз бўлган меидай одамнинг ойига саккиз юз злотийдан кам маош олиши уят бўлса керак.

— Эсингни едингми, Бочек? Саккиз юз злотий-а... Сенга ким беради бундай маошни?

— Айёрлик қилманг! Сиз истасангиз бас — шунақа одамлар топилади.

Дизманинг кўзларида нафрат учқунланди. У бир қарорга келиб қўйган эди.

— Ҳай, майли, пан Бочек, сизни... ҳм... давлат вино омборлари директорининг ўринбосари қилиб тайинлашга тўғри келади... Хоҳлайсизми шу ишни?

— Мана бу бошқа гап. Эҳтимол, квартира ҳам беришар. Ахир оиламни кўчириб келишим керак.

— Квартира ҳам беришади, албатта. Тўрт хонали, жуда яхши квартира. Ошхонаси ҳам бор. Иситиш ва электр қуввати учун ҳақ тўланмайди.

— Маоши-чи?

— Маоши минг злотийга яқин.

Тўлқинланиб кетган Бочек ўрнидан туриб, Дизмани кучоқлади.

— Эҳ, пан Никодим, сиз билан биз ҳамшаҳармиз ахир, демак, бир-биримизга ёрдам беришимиз лозим.

— Албатта...

— Мен доим сизга дўст бўлганман. Баъзи бировлар, хароми, ташландиқ бола, деб сиздан ўзини четга оларди...

— Бас қил, жин урсин сени!

— Айтяпман-ку, баъзи бировлар деб... Э-э, нимасини

айтай, бутун Лисков сизни ёмон кўрарди, аммо мен сизни ҳатто уйимда ҳам қабул қилардим.

— Шу ҳам катта иш бўлди-ю,— дея бурнини жирийди Дизма.

— Бир вақтлар катта эди,— деди лоқайдлик била Бочек,— баҳслашишдан нима фойда?

Никодим қовоғини солди. Унга ҳаммасидан ҳам тақландиқ эканлигини эслатганлари алам қилди. Шунда у бирдан ўзи билан Бочек икковига Варшава торлик қилиб қолганини аниқ ҳис этди... Ҳа, фақат Варшава ҳам эмас.

Эҳ-а, агар собиқ ёрдамчисининг дилида нималар кечаётганини билганида эди! У сираям қувонмаган бўларди.

— Гап бундай, пан Бочек,— деди Дизма,— бор ҳужжатларингизни олиб эртага келинг. Чунки сизни бу ишга жойлаштириб қўйишнинг ўзи бўлмайди. Сизнинг директор ўринбосари лавозимига лойиқ эканлигингизни исботламоқ учун анча елиб-югуришга тўғри келади.

— Ҳоят миннатдорман, пан Никодим. Бу ишингизда кейин ўзингиз ҳам хурсанд бўласиз.

— Хурсанд бўлишимни ўзим ҳам яхши биламан,— дея тўнғиллади Никодим.— Энди яна бир нарсани айтиб қўяй: бу ҳақда ҳеч кимга оғиз очманг, акс ҳолда бу ишнинг ишқибозлари кўпайиб кетади. Тушундингизми?

— Тушундим, албатта.

— Бўлмасам гап тамом. Эртага ўн бирга келасиз.

Шу пайт эшик тақиллаб, остонада Кшепицкий пайд бўлди.

Бочек Дизмага қувлик билан кўз қисиб қўйди-да иложи борича бесўнақай гавдасини эгиб, таъзим қилди.

— Саломат бўлинг, пан раис. Ҳаммасини бажо қилман.

— Хайр, кетаверишингиз мумкин.

Никодим Кшепицкий олиб келган қоғозларни кўзда кечираётган киши бўлиб, зимдан Бочекни кузатаётганини пайқаб қолди.

— Хўш, нима гап, пан Кшепицкий?

— Ҳаммаси жойида, пан раис. Мана, циркка тағлифнома.

— Дарвоқе. Демак, борар эканмиз-да.

— Графиня Чарская қўнғироқ қилган эди, унга сизнинг бандлигингизни айтдим.

— Афсус.

— Ҳе-ҳе-ҳе... Тушунаман. Бу опа-сингил Чарскаялар жуда кетворган қизлар-да... Бултур денг...

У гапини тугата олмади, чунки шу пайт кабинетга Вареда отилиб кирди.

— Салом, Никусь! Қаёқларда ғойиб бўлиб юрибсан?

— Яхшимисан, Вацусь?

Кшепицкий таъзим қилиб, чиқиб кетди.

— Биласанми, олдингга киришимнинг сабаби бор — циркка бормайсанми? Дунёда энг кучли одам Тракко келибди, бизнинг чемпионимиз Веляга билан кураш тушармиш.

— Узим ҳам бормоқчи бўлиб турувдим.

— Қойил!— Вареда Дизманинг тиззасига шapatiлади.— Барча улфатлар йиғиладиган бўлди: Ушицкий, Уляницкий, Романович...

Телефон жиринглаб қолди.

— Алло!

Кшепицкий яна графиня Чарская қўнғироқ қилаётганини айтиб, улайми, йўқми, дея сўради.

— Улайверинг... Алло!.. Ҳа, менман, яхшимисиз?

Никодим трубкини кафти билан ёпиб, Варедага шивирлади:

— Графиня Чарская!

— Бай-бай, бай-бай...— бош чайқади жавобан полковник.

— Йўғ-е, нималар деяпсиз, сира халал берганингиз йўқ. Аксинча, ғоят хурсандман.

Никодим трубкини бўйнига қистириб, Вареда узатган папиросни тутатди.

— Кечирасиз, адабиётдан ҳеч балони билмайман... Чин сўзим... Қачон дедингиз? Хўп, яхши... Опангизнинг соғлиқлари қалай?.. Ҳм... Биласизми, мен ҳам. Лекин бу ҳақда телефонда гаплашмаганимиз маъқул... Театрга, дейсизми?.. Э-э-э... Мен билан циркка бормайсизми? Йўқ, бугун дунёда энг кучли одам кураш тушар экан... Отими?.. Вацек, унинг оти нимади? Италиялик Тракко... Йўқ, олдимда дўстим Вареда ўтирибди.

— Никусь, унга мендан салом деб қўй.

— Сизга салом деяпти... Боради, албатта... Демак, келишиб олдик-а... Сизни ўз машинада ола кетаман... Хайр.

Никодим трубкини жойига қўйди-да, жилмайди.

— Эҳ, хотинлар, хотинлар...

— Боришадиган бўлишдими?— сўради полковник.

— Албатта!

— Бўлмаса, юр, овқатланиб олайлик.

— Кшепицкийни ҳам ола кетамиз.

— Узинг биласан,— дея рози бўлди Варед.

Улар ресторанда Уляницкийни учратиб қолишди-ю ўйин-кулги қизиб кетди.

— Бульдог билан лайча ҳақидаги латифани биласизларми?

— Эҳтиёт бўл!— дея огоҳлантирди уни Варед.— Қимда-ким эски латифани айтиб берса, бир шиша коньяк ютқасади.

— Упкангни бос, Вацусь,— деди жиддий оҳангда Уляницкий.— Бу қонунни жорий этган одам каминанин ўзи бўлади. Хўп, эшитинглар! Маршалковскаянинг бур чагида бир исковуч ит ўтирган экан.

— Сен бульдог деган эдинг-ку...

— Бошимни қотирмасанг-чи. Шундай қилиб, исковуч ўтирган экан. Саксонский боғидан баҳайбат бульдог ит югуриб чиқибди...

Дизма ўрнидан туриб, мингирлади.

— Мени кечирасизлар...

— Нима, сен бу латифани эшитганмидинг?— дея сўради Варед.

Никодим латифани эшитмаган бўлса-да:

— Ҳа, эшитгандим,— дея жавоб қилди.

У шоша-пиша пальтосини кийиб, швейцар очиб турган эшикдан югуриб кўчага чиқди.

Шофёр моторни ўт олдирди-да, машина эшигини очди.

— Сиз уйга кетавering,— деди шофёрга Дизма.

У машинани жўнаб кетишини кутиб, бир оз турди-да сўнг Белянская кўчаси томон озгина юриб таксиги ўтирди.

— Королькова билан Вольская чорраҳасига хайданг.

Бир вақтлар «Фил» майхонасида мандолина чалин турган кезлари Никодим бу ерга ошналари ва тасодифи танишлари билан тез-тез келиб турарди. Майхона шина вандалари сахийликлари тутиб кетган пайтда бутун оркестрни ҳам уйларига таклиф қилгучи эди.

Тор ва узун Королькова кўчасида бундай майхоналардан бир нечтаси бор эди.

Автомобиль айтилган чорраҳга етиб борди. Нико

дим машинадан тушиб, шофёрнинг ҳақини тўлади-да, жўнаб кетгач, Королькова томон бурилди.

Кўчанинг икки четида Сир-бирига ўхшаб кетадиган фабрика корпуслари қад кўтарган эди. Баъзи жойларга тахта девор ўрнатилган бўлиб, ёғоч уйлар қаққайиб турарди. Уларнинг деразаларидаги сарғиш дарпарда ортидан хирагина лампочкалар милтиллаб кўринарди. Бу уйлар ишчилар учун қурилган пивохооналар эди. Пивохооналар бир-бирига шу қадар ўхшаб кетардики, уларни бир-биридан ажратиш бўлмасди.

Никодим таниш йўлдан адашмай борди-да, торгина эшикни оёғи билан туртиб очди. Шу заҳоти бурнига тузланган қарам билан пивонинг нордон ҳиди урилди. Хопанинг ярмини олд томонига оқ парда тутилган витринишага ўхшаш кенг пештахта эгаллаган эди. Фишт ётқизилган полга янгигина қиринди сепилганди. Яшил парда ортидан гармоника билан ёғжак садолари эшитилиб турарди. Пештахта ортидан қоғоғи солиқ қизил юзли эркак билан ёши ўтиб қолган икки аёл турарди. Залда фақат икки стол банд эди.

Никодим пештахта олдига борди.

— Каттасиданми?— сўради хўжайин.

— Қуяверинг,— дея жавоб қилди Дизма.

У стакандаги ароқни ичди-да, тузланган балиққа қўл чўзди.

— Хўш, пан Малиновский, ишлар қалай?

— Ёмон эмас, аста-секин қимирлаб ётибмиз.

— Амброзьяк, гармончи Амброзьяк ҳали ҳам сизда ишлайдими?

— Нимайди?— ҳушёр тортиб сўради хўжайин.

— Яна битта қуйинг,— деди Дизма ва хўжайин узатган ароқни симириб, тузланган қўзиқоринни газак қилди.

— Наҳотки, мени танимаётган бўлсангиз, пан Малиновский?

— Бу ерга жуда кўп одам келиб кетади...— деди лоқайдлик билан майхона эгаси.

— Менинг отим Пиздрай. Панскаядаги «Фил» қовоқхонасида ишлардим.

— Панскаяда дейсизми?

— Ҳа. Мандолина чалардим. Отим Пиздрай.

Хўжайин Дизманинг илтимосини кутиб ўтирмай, стаканга яна ароқ қўйди.

— Ҳа, ҳа танидим... Хўш, ишлар қалай?

— Емон эмас...

Никодим ароқни ичди.

— Амброзьяк у ёқдами?— дея сўради у боши билан парда томонга ишора қилиб.— У менинг ошнам бўлади.

— Уша ерда,— дея лўндагина жавоб қилди хўжайин

Никодим тишковлагични оғзига тикди-да, уч-тўрт қадам юриб, чит пардани очди.

Парда ортида одам кўп эди, оркестр, чамаси бирон танинг закази бўйича бўлса керак, узоқ чалди.

Бироқ гармончи Дизмани дарҳол таниди. Шу боис дан ҳам у танго куйини чалиб бўлишгач, Никодимнинг олдига келди.

— Яхшимисиз, Пиздрай!

— Саломатмисиз!— қувноқ жавоб қилди Дизма.— Пан Малиновский, бизга икки кружка пиво беринг.

— Эски ошналар учрашиб қолгани учун бир рюмка дан дориси ҳам бўлсин,— дея қўшимча қилди гармончи Ичишди.

— Бирор ишингиз борми?— сўради Амброзьяк.

Никодим бош ирғади.

— Ҳозир қаерда ишляяпсиз?

— Қишлоқда,— жавоб қилди Дизма бир оз ўйланиб тургач.

— Тирикчилик қилса бўладими?

— Бўлади.

— Хўп, ишингиз бор экан, бир четга ўтайлик бўл маса.

Улар кружкаларини қўлга олиб, дераза олдига беришди.

— Амброзьяк,— дея гап бошлади Дизма,— менга би ошначилик қилишингиз керак.

— Ошначилик дейсизми?

— Менга юлдузни нарвонсиз урадиган йигитларда уч-тўрттаси керак.

— Қалтис ишми?— товушини пасайтириб сўради гармончи.

Никодим стулда чайқалиб қўйди.

— Бир нусха пайимни қирқяпти.

— Дурустроқ кишими?— дея қизиқсинди Амброзьяк.

— Қаёқда... Арзимаган одам.

— Нима? Гумдон қилиш керакми?

Никодим елкасини қашиди.

— Йўқ, нега энди, валдирай бермаслиги учун овозини ўчириб қўйиш керак.

Гармончи ароқни ичиб, полга тупурди.

— Бўпти, тўғрилаймиз, лекин бу ишдан юз злотийнинг хиди келяпти, Эҳтимол, юз йигирма злотий ҳам кетар.

— Бу ёғидан кўнглингиз тўқ бўлсин,— дея ошнасини ишонтирди Дизма.

Амброзьяк бош ирғаб, ўрнидан турди-да, парда орқасида ғойиб бўлди. Дизма кута бошлади.

Гармончи бир оздан сўнг митти кўзлари чақнаб турган оғзингина малла соч бир йигитни бошлаб келди.

— Танишинглар: менинг ошнам Пиздрай, Франек Левановский.

Малла соч йигит томирлари ўйнаб чиққан, гавдасига номуносиб бесўнақай қўлини узатди.

— Ким ўлди?— дея сўради у.

— Шунчаки бир иш бор...— деди хаёлга чўмиб Дизма.

— Иш бор экан, демак томоқни хўллаш керак.

Никодим хўжайинни чақирди.

— Пан Малиновский, бир шиша тозаси билан чўчқа гўштидан келтиринг.

Амброзьяк маллага энгашди.

— Пан Франек, кимларни олмоқчисиз?

— Антек Қлявиш билан Қайнатани олсам дейман.

— Фақат уч киши бўласизларми?— дея шубҳаланиб сўради Дизма.

— Нима? Жуда кучлими?.. Туллакларданми ёки хомми?

— Хом. Қишлоқдан келган... Улгудай семиз.

— Тўғрилаймиз,— деди бош ирғаб Франек.— Кечирасиз, ўзлари ким бўладилар?

— Бу билан нима ишинг бор, Франек?— дея гапга аралашди Амброзьяк.— Менинг ошнам деяпман-ку, шу етмайдами сенга? Нега ҳамма ишга тумшуғингни тикаверасан?

— Тумшуғимни тикаётганим йўқ, шунчаки қизиқдим, холос. Бўпти, гапиринг.

Никодим столга энгашиб, тушунтира бошлади.

Левановский билан гармончи ҳафсала билан ичишмоқда эди. Дизма ҳам улардан қолишмасди. Хўжайин буюришларини кутиб ўтирмасдан бўш шишани олиб,

ўрнига яна битта яримталиқ ва совуқ котлетлар билан тузланган бодринг келтириб қўйди. У биронта одам Левандовский билан «гаплашганида» иш ароқсиз бит-маслигини яхши биларди.

Амброзьяк оркестрга чақиришганлари сабибли бир неча марта ўрнидан туриб, яна қайтиб келди. Хўжайин газ чироқни ёқди. Эшик тинимсиз очилиб турарди, пи-вохона одамга тўлаётганди.

Кўпчилик Левандовский билан саломлашар, у эса жавобан бепарвогина бош ирғаб қўя қоларди.

Дизма Левандовский тўғрисида кўп эшитганди. Бироқ Никодим бутун Воля билан Чистоега¹ ваҳима солган бу машҳур каллакесарнинг ёш болага ўхшаган бир йигит эканлигини хаёлига ҳам келтирмаганди. Ҳарқалай, Дизма ишни ишончли қўлларга топшираётганини яхши биларди.

Никодим еб-ичилган нарсаларнинг ҳақини тўлаб, Франекка секингина юз злотий қистирганида соат сак-киз бўлган эди.

— Энг муҳими — чўнтақларини яхшилаб қаранглар, бирор нишона қолмасин,— деди Дизма Франек билан хайрлашаётиб унинг томирлари ўйнаб чиққан қўлини қисар экан.

Амброзьяк Никодимни эшикка қадар кузатиб чиқиб, Франекнинг «михдай йигит» эканлигини айтди-да, ўн злотий қарз сўради. Сўнг Дизма берган пулни чўнтагига сола туриб, истеҳзо аралаш деди:

— Қишлоқда роса ишлаётганга ўхшайсиз. Пул деган нарса сероб кўринади!

— Ишим ёмон эмас.

Кўча бўм-бўш эди. Дизма Вольскаяга чиқиб, трам-вай кута бошлади. Кўп ўтмай тўққизинчи ҳам келди.

Циркда одам қайнарди. Говур-ғувур ичида у ёқдан-бу ёққа елиб юрган болаларнинг овози эшитилиб турарди:

— Шоколад, лимонад, печенье!

Никодим опа-сингил Чарскаялар билан циркка кириб келган ҳам эдики, оркестр марш чалиб, полвонлар май-донга саф тортиб чиқишди.

Улар ўнта бўлиб, барчаси норғул, мушаклари бўртиб чиққан, бўйни буқаникига ўхшаш йўғон, трико кийган

баданини жун босган эди. Улар сафни бузмай майдон-ни айланиб чиқишди.

Дизма опа-сингил Чарскаялар билан ўз ложаси то-мон ўтди. Полковник Вареда аллақачон етиб келган экан. Марнетта кулиб юборди:

— Нима бало, сўқимга боқилганми ҳаммаси!

Никодим ва опа-сингил Чарскаялар Вареда билан саломлашишди.

— Хув анависининг оти Мик,— дея тушунтирди Ва-реда.— Гавдаси ўспирин боланикига ўхшайди-ю, лекин у манови барзангиларнинг кўпчилигидан кучлироқ.

Полвонлар яна саф тортишган эди, судья уларни томошабинларга таништира бошлади.

Ҳар бирининг Англия чемпиони, Бразилия чемпиони, Европа чемпиони каби биронта унвони бор эди.

Икки полвоннинг номи айтилганда чапаквозлик, ай-ниқса, авжига чиқди: томошабинлар Польша чемпиони Веляга билан италиялик барзанги Траккони олқиш-ламоқда эди.

Сўнг саҳнада иккита полвон: семиз, қўллари маймун-ники каби узун немис билан хушбичим мулат¹ Мик қолди. Мик ўз рақибни ёнида каркидон олдида турган оҳуга ўхшарди.

Хуштак чалиниб, полвонлар бел олишди.

— Тайёр!— дея қичқирди Дизма мулат немиснинг оғирлигидан гиламга йиқилаётганини кўриб.

— Йўқ, ошна,— жилмайди Вареда,— мулат тушма-гур жуда эпчил. Унинг курагини ерга теккизишнинг ўзи бўлмайди.

Чиндан ҳам мулат рақибининг чангалидан осонгина сирғилиб чиқди. Шунда немис пишиллаганича уни яна гиламга итқитиш учун даст кўтармоқчи бўлган эди, мулат кутилмаганда сакради. Аввалига бу немисга қўл келадигандек туюлди, бироқ аҳвол бир зумда ўзгарди қўйди: мулат чаққонлик билан умбалоқ ошди. Уни кўта-риб турган немис мувозанатини йўқотиб, қўйиб, чалқан-часига йиқилди. Мулат бир сакраб, рақибининг кўкра-гига чиқиб олди.

Шу пайт уларнинг олдида югуриб келган судья не-миснинг иккала кураги ерга текканини қайд қилди. Бу аҳвол бир зумда давом этди, холос; мағлуб бўлган немис

¹ Воля ва Чистое — Варшава районлари

¹ Оқ танли ва қора танли эр-хотиндан туғилган одам.

рақибини нўноқ суворини йиқитган от каби устидан силкиб тушарди-да, пишқириб ўрнидан турди.

Бироқ олишув тугаган эди. Жюри раис, мулатнинг галабасини эълон қилди. Мулат жилмайиб томошабинларга таъзим қила бошлади. Мағлуб бўлган немис сўкина-сўкина сахнадан чиқиб кетди. Чор атрофда ўтирган одамлар уни қийқириқ ва хуштаклар билан кузатиб қолишди.

— Бу мулат мунча чиройли бўлмаса!— деди маҳлиё бўлиб Мариетта Чарская.— Худди биринждан қуйилганга ўхшайди-я! Пан раис, айтинг-чи, агар уни ўзимиз билан ресторанга олиб кетсак одобсизлик бўлмайdimи?

— Мариетта, нималар деясан ўзи!— дея уни тўхтатди опаси.

— Ноқулай бўлса керак,— гап қотди Дизма.

Аммо бошқалар бу одатдаги вақтичоғлик бўлади дейишди. Уларнинг айтишларича, алоҳида кабинетда ўтиришса ҳеч нима қилмасмиш.

Бу орада сахнага яна бир жуфт полвон чиқди.

Дизма курашни берилиб томоша қила бошлади. У кураш кескин тус олган пайтларда муштини қаттиқ қисар ва жон-жаҳди билан:

— Бос уни!..— дея бақирарди.

Пастда полвонларнинг оғир гавдаси у ёқдан-бу ёққа думалар, улар инқиллаб-синқиллаб бир-бирларини йиқитишга уринишарди. Юқорида ўтирган томошабинлар эса хуштак чалишар ва «офарин» дея қичқиришарди.

Бир неча жуфт полвонлар курашиб бўлишгач, ниҳоят сахнада программанинг асоси бўлган томоша бошланди.

Майдонга энг кучли полвонлар тушишди. Чорпахил қўллари ғоят узун, бурни пучуқ, сочи устара билан олинган Польша чемпиони Веляга улкан маймунга ўхшарди. Унинг қаршисида йўғон оёқларини кериб норғул Тракко турарди. Унинг мушаклари бўртиб чиққан эди.

Бутун цирк жимиб қолди. Шу пайт судьянинг хуштаги эшитилди.

Рақиблар гўё бир-бирларини синамоқчи бўлгандек, шошмай бел олишди. Чамаси, уларнинг иккови ҳам олишувнинг нақадар қийин бўлишини яхши биларди. Бироқ уларнинг ҳар бири ўз усулини қўллади. Поляк курашни шиддат билан олиб бормоқчи эди. Италиялик эса кучини бир маромда сарфлаб, рақибининг силласини қуритишга аҳд қилгандек кўринарди.

Шу боисдан ҳам у деярли қаршилик кўрсатмади ва бир неча силтовдан кейин гиламга тиззаси билан йиқилди.

Веляга уни чалқанчасига йиқитмоқчи бўлди. Аммо орадан бир неча минут ўтгач, барча ҳаракати зое кетаётганини кўриб, рақибининг бўйинини жон-жаҳди билан ишқай бошлади.

— У нима қилипти?— дея сўради Мариетта.

Вареда унга энгашиб, кўзини полвонлардан узмай тушунтира бошлади.

— Бунинг отини уқалаш дейишади. Уруш мумкин эмас, тушундингизми? Уқалаш эса мумкин. Шундай қилганда бўйин мушаклари заифлашади.

— Жони оғриса керак ахир.

Италиялик полвон ҳам худди шундай қарорга келди шекилли, рақибининг чангалидан сирғалиб чиқиб, ўрнидан турди ва Веляганинг орқа томонидан кучоқлаб олди. Бироқ семиз Велягага италияликнинг қўллари етмади; у қорнини шиширган эди, Тракконинг қўллари очилиб кетди.

Томошабинлар қарсақ чалиб юборишди.

Дарвоқе, бошиданоқ улар польшалик полвон тарафини олишлари аниқ эди.

Бироқ олишувдан натижа чиқмаётгани учун Веляга қутуриб кетди. Томошабинларнинг қий-чуви уни баттар қизиштириб юборди:

— Веляга, бўш келма!

— Бос макаронхўрни!

— Яшавор, Веляга!

Полвонларнинг кўзи қонга тўлди улар ўқтин-ўқтин пишқириб қўйишарди.

Олишув борган сари қизғин тус ола бошлади. Курашчиларнинг баданини тер босди.

Веляга шиддат билан хужум қилар, италиялик жон-жаҳди билан қаршилик кўрсатар, бироқ ўзини йўқотмай, қоидага биноан курашарди. Бу орада Веляга ҳар нима қилиб бўлса ҳам рақибини енгишга уринди; судья ҳатто бир неча бор курашни тўхтатишга мажбур бўлди, чунки Веляга фирромлик қила бошлаган эди.

Бирдан у Траккони нельсон усули билан бўғиб олишга муваффақ бўлди. Унинг баҳайбат қўллари италияликнинг қўлтиғидан ўтиб, энсасида бирлашди.

Цирк сув қуйгандай жимиб қолди.

Полвонлар турган жойларида қотиб қолишди — бироқ уларнинг бундай туриши гоёт катта кучни талаб қиларди: шу тобда уларнинг таранг тортилган мушаклари ҳозир терисини ёриб чиқадигандек туюлган. Веляга яна зўр берди. Италияликнинг қип-қизил юзи кўкариб кетди. Оғриқнинг зўридан унинг кўзлари косасидан чиқиб, осилиб қолган тилидан сўлак оқа бошлади.

— Қандай жирканч-а!— дея хитоб қилди Мариетта ва кўзларини юмиб олди.

— Веляга уни ўлдириб қўяди!— қичқирди кўрқиб кетган опаси.— Пан раис, бу даҳшат-ку ахир!

— Мейга деса, бўйинини узиб ташласин!— дея жавоб қилди Дизма.

— Уялмайсизми, пан раис,— дея яна гапга аралашди Мариетта.

— У таслим бўлиши мумкин,— деди елкасини қисиб полковник.

Бироқ италиялик полвон таслим бўлишни хаёлига ҳам келтирмасди. У даҳшатли оғриққа бардош бериб, сира бўш келай демасди.

Веляга ҳам буни тушунди. У вақт тугаётганини кўриб, нима қилиб бўлса ҳам рақибини енгишга аҳд қилди.

У италияликни ён томонга силтаб, чалиб йиқитди-да бутун оғирлиги билан босиб, курагини ерга теккизди.

Ҳамма ёқни гулдурос олқиш тутиб кетди. Қийқирув чапаквозлик, минглаб оёқларнинг тапир-тупуридан судьянинг ҳуштаги ва бош арбитраининг қўнғироқ чалиши эшитилмай қолди.

— Қойил, яшавор Веляга!— дея қичқирарди пешанаси тер қоплаган Дизма.

Бу орада полвонлар ўрниларидан туришди.

Веляга томошабинларга таъзим қила бошлади, Тракко эса судьялар коллегиясининг столи олдига бориб, кўкариб кетган бўйинини ишқаганича, ниманидир тушунтира кетди.

Ниҳоят гала-говур тинди. Судья саҳна ўртасига чиқиб, эълон қилди:

— Польша чемпиони Веляганинг Италия чемпиони Тракко билан кураши дуранг натижа билан тугади. Веляга рақибини тақиқланган усул билан йиқитди. Шу боисдан ҳам жюри...

Қий-чув кўтарилиб, судьянинг кейинги сўзлари эшитилмай қолди.

— Ёлғон!

— Веляга чалгани йўқ!

— Йўқолсин фирром судья!

— Веляга ютди!

— Йўқолсин макаронхўр!

Ниҳоят, судьялар коллегиясининг раиси сўз олди:

— Олишув дуранг натижа билан тугади, чунки Веляга рақибини чалиб йиқитди. Рингдаги судья ҳам, мен ҳам буни аниқ кўрдик.

— Ёлғон, чалгани йўқ!— дея қичқирди Дизма.

— Мен эмас, сиз ёлғон гапиряпсиз,— деди жаҳл билан судья.

— Нима?— газаби қайнаб бўқирди Дизма.— Нима дедингиз? Мен чалмади деяпман. Мен давлат галла банкасининг раиси бўламан. Ҳуштак тутган анови нусхадан кўра менга кўпроқ ишониш мумкин.

Циркни гулдурос қарсақлар тутиб кетди.

— Офарин, офарин!

— Тўғри, айтяпти.

Шунда судьялар коллегиясининг раиси яна ўрнидан туриб, қичқирди:

— Кураш натижасини томошабинлар эмас, судьялар коллегияси ҳал қилади. Олишув дуранг билан тугади.

Бутунлай ўзини йўқотиб қўйган Никодим бутун циркка эшиттириб ўшқирди:

— Б... ебсан!

Унинг гапи томошабинларга катта таъсир қилди. Юқори қаторлардан гулдурос олқишлар эшитилиб, одамлар хахолаб кулишар, ҳозиргина Дизма айтган гапни бақириб такрорлашарди.

— Кетдик бу ердан,— деди Никодим,— акс ҳолда ёрилиб ўламан.

Улар циркдан кула-кула чиқишди.

— Энди чинакамига машҳур бўласан,— дея гап қотди Вареда.

— Қўйсанг-чи...

— Мени айтди деявер. Эртага бутун Варшава фақат шу ҳақда гапирари. Мана кўрасан. Одамлар ўткир сўзни яхши кўришади...

Эртаси куни бу воқеа ҳақида фақат гапиришибгина қолмай, балки барча газеталар унинг тафсилотлари би-

лан ёзиб ҳам чиқишди. Баъзилар эса кела қаҳрамони-нинг расмини ҳам босиб чиқаришди.

Никодим ўзидан дарғазаб эди.

— Мен тўғри айтдим. Нега энди улар мени одобсиз одамга чиқариб қўйишяпти?

— Ҳечқиси йўқ, арзимаган гап,— дея унга таскин берди Кшепицкий.

— Ғазабимни қайнатиб юборишди, аблаҳлар.

13- б о б

Крохмальная кўчаси бу пайтларда доим бўм-бўш бўлади. Бунинг ажабланидан жойи йўқ: вақт ярим тундан оғиб қолган бўлиб, бу ернинг аҳолиси эса ишга жўнаш учун эрталаб соат олтида ўрнидан туради.

Дарвозахоналарнинг бирида уч эркак аллакимни кутишганича деворга суяниб ўтиришарди. Сиртдан қараганда улар ухлаб қолгандек кўринишади, аммо папиросларининг аҳён-аҳёнда милтирашига кўра улар уйғоқ эди.

Железная кўчаси томонидан кимнингдир оғир қадам ташлаб келаётгани эшитилди. Эркаклардан бири эмак-лаб бориб, бурчакдан мўралади-да, сўнг орқасига қайтиб шивирлади:

— Уша.

Қадам товуши борган сайин яқинлашиб келарди, бир минутдан сўнг дарвозахонадаги кишилар қора кузги пальто кийган паст бўйли бақалоқни кўриб қолишди.

Орқасидан кимнингдир келаётганини сезган йўловчи ўгирилиб қаради.

— Гугуртингиз йўқми мабодо?— дея сўради ундан озгингина малла соч йигит.

— Бор,— деди жавобан бақалоқ ва чўнтагини ковай бошлади.

— Фамилиянгиз Бочекми?— сўради кутилмаганда малла соч йигит.

Бақалоқ унга ажабланиб қаради.

— Буни қаёқдан биласиз?

— Қаёқдан дейсизми? Сен тилингни тиймаган томондан, аблаҳ.

— Нима гап ўзи??..

Бақалоқ гапини тугата олмади. Оғир мушт унинг

бурни билан юқори лабини ёриб юборди; шу заҳоти кимдир унинг миясига урди, кимдир бор кучи билан қорнига тепди.

— Ё танграм!— дея қичқирди бақалоқ ва зовурга кулаб тушди. Унинг мияси ғувиллаб, оғзидан қоннинг шўртанг мазаси пайдо бўлди.

Ҳалиги одамлар бу билан чекланишмади. Улардан бири бақалоқнинг устига энгашиб, қорни ва кўкраги аралаш ураверди, бошқаси тротуардан сакраб ўтиб, пошнаси билан башарасига тепди.

Даҳшатли оғриқ Бочекнинг кучига куч қўшди. У семизлигига қарамай, сапчиб ўрнидан турди-да:

— Қоровул! Қоровул!— деб додлай бошлади.

— Овозини ўчир уни!— дея ҳансираб шивирлади малла соч йигит.

Шериги Бочекнинг тротуарда ётган шляпасини олиб, унинг дабдаласи чиққан башарасига босди.

— Вой-дод... Ёрдам беринглар!— дея бўғилиб қичқирди бақалоқ.

Узоқдаги чорраҳада кимнингдир қораси кўринди.

— Жим! Франек, кимдир келяпти.

— Вой-дод! Улдиришяпти!

— Нимаям қилардик, пичоқ билан тинчителишга тўғри келади.

Буклама пичоқнинг пружинаси шиқиллаб очилди-да, узун тиг нақ сопига қадар бақалоқнинг тана-сига санчилди. Франек унинг яна уч-тўрт жойига пичоқ урди.

— Тайёр бўлди.

Йигит пичоғини Бочекнинг пальтосига артиб олди. Икки шериги унинг чўнтақларини тинтиб, соати, паспорти ва кармонини олишди...

Бир зумдан сўнг Крохмальная кўчаси яна ҳувиллаб қолди.

Велосипед минган икки полициячи — тунги патруль бу кўчага бурилганда тонг ота бошлаган эди.

— Уни қара,— дея хитоб қилди полициячилардан бири,— кимдир ётибди!

— Маст бўлса керак.

Улар велосипедларидан тушиб, ҳалқоб бўлиб қолган қонни кўришди-ю, дарҳол гап нимадалигини тушунишди.

— Чўчқадай чавақлаб кетишибди-ю!

— Томирини ушлаб кўр-чи.

— Совиб бўлибди.

— Оббо итваччалар-ей! Комиссариатга бориш керак.

Шу ҳафтада учинчи одамни сўйиб кетишлари.

Совуқ куз ёмғири шивалай бошлади.

«Бугун тунда VIII комиссариат патрули Крохмаль-ная кўчасида элликларга кирган бир эркак мурдасини топди.

Тез ёрдам врач эркакнинг юрак халтаси ўткир қурол билан ёрилгани, кўп қон кетгани ва мия суягининг сингани сабабли ўлганини қайд этди. Башараси қаттиқ мажақлангани боисидан унинг кимлигини аниқлаб бўлмади. Унинг ёнидан ҳеч қандай ҳужжат топилмади. Мурда ёриш учун ўликхонага жўнатилди. У ички партия низоларининг қурбони бўлган, деб тахмин қилиняпти».

Дизма газетани буклаб, столни черта бошлади.

— Хўш, мен нимаям қила олардим?— деди ўзига ўзи Никодим елкасини қисиб.

Аввалига Бочекнинг ўлими унинг юрагига ғулғула солди. У, полиция мени албатта қидириб топади, деб ўйлади. Кейин марҳум кечалари тушимга кириб чиқса-я,— дея қўрқа бошлади.

Лекин, бошқа томонини олганда, ўзи учун хавфли бўлган бу одамнинг энди йўқ бўлгани, унинг ўлими билан ҳамма хавф-хатар батараф этилгани ҳақидаги фикр аста-секин қўрқувни енгиб, охири Никодимнинг дилидан уни бутунлай қувиб чиқарди.

Ундан, банка правлениясининг раисидан ким ҳам шубҳаланарди, дейсиз!

Бочекнинг ўлимига, у, яъни Дизма айбдорми? Ҳамма бало Бочекнинг ўзидан чиқди.

«Ҳаммасига ўзи айбдор. Аҳмоқ... Мана оқибати...»

Кабинетга Кшепицкий кириб, эшикни ёпди-да, сирли жилмайиб деди:

— Пан раис, бир мижозни қабул қилмайсизми? Жуда қизиқ одам:

— Ким экан у?

— Сизнинг яхши танишингиз.

Дизманинг ранги докадай оқариб кетди; у сакраб ўрнидан турди-да, бутун гавдаси қалтираб, титроқ товуш билан сўради:

— Ким?!

Уни қаттиқ ваҳима босди. Шу пайт унга эшик ортида башараси мажақланиб, қонга беланган Бочек кутиб тургандек кўринди.

— Сизга нима бўлди, пан раис?— дея сўради таш-шпланиб Кшепицкий.

Дизма ёзув столига таянди.

— Мазангиз қочдимми?

— Куницкий.

— Э-ҳа, Куницкий... Яхши...

— Уни қабул қиласизми?

— Майли, кирсин.

Кабинетга ўша-ўша питрак ва қизил юз Куницкий югуриб кирди. Дизма билан остонадаёқ саломлашиб, алланималарни бидирлай кетди.

Никодим гап нимада эканлигини тушуна олмай, чолга бир минутча меровсираб қараб турди.

— Ҳа, азизим пан Никодим, ёшимга ёш қўшиляпти-ю, лекин мен қариётганим йўқ. Мана, сизнинг ҳам кўрнинишингиз жуда яхши. Хўш, сиёсат бобида қандай ингиликлар бор? Ишларингиз қалай? Ҳамма турғунлик ва солиқлардан шикоят қиляпти, азизим: дастмоя солиги одамни пичоқсиз сўяяпти ахир. Ижтимоий зарурат учун олинаётган солиқларни айтмайсизми! Кабинетингиз ижойиб экан, жуда дид билан жиҳозланибди... Азизим пан Никодим, марҳаматингизни аямасангизу мен билан нонушта қилсангиз, қалай бўларкин? Эрталабдан бери туз тотганим йўқ. Ажойиб кабинет! Мен билан Коборовога жўнамайсизми, а? Тўғри, ҳаво айниган, лекин ҳамма ёқ осойишта: Асаблар дам олади, кейин боёқниш Пинанинг ҳам боши осмонга етарди — жуда ёлғиз бечора. Икки-уч кунга бориб келсангизчи, а?

— Кейинги ҳафтада борарман.

— Раҳмат, азизим, раҳмат. Қани, юринг, нонушта қилайлик, бўлмасам. Балки, «Бахус»га борармиз, а?

— Раҳмат, боролмайман. Бугун князь Ростокскийни-кида нонушта қилишим керак.

Бу ёлғон кутулганидан ҳам зиёда таъсир кўрсатди. Куницкий оғзининг таноби қочиб, таниш-билишлари туфайли унга қандай имкониятлар яратилаётгани тўғрисида гапира кетди.

Сўнгра чолнинг бу ерга келишидан мақсади ҳам маълум бўлди: у темир йўл шпаллари ҳақида гап очди. Куницкий ялтоқланиб, бу ишдан кўрадиган фойдаси ҳақида гапирар ва анови суд процесси туфайли у, яъни Леон Куницкийга буюртма беришни истамасалар, у

ҳолда ишни Нина Куницкаянинг номига расмийлаштириши мумкинлигини ўқтирарди.

— Жуда мушкул иш,— деди жавобан Дизма.

— Хе-хе-хе, қадрли пан Никодим, бир имо қилсала бас... Азизим, келинг, ўша темир йўл министри била бир гаплашиб кўринг.

Чол Никодимнинг жон-қолига қўймай ахийри роз бўлишга мажбур қилди.

— Фақат шартнома бир ёқли бўлгунига қадар, бу ердан кетмай турасиз; ёдингизда бўлсин, мен бу ишда ҳе бало тушунмайман.

Куницкий боши осмонга етиб, гарчи Дизма каби гений учун ҳеч қандай ёрдамнинг керак эмаслигига имони комил бўлса-да, зарур бўлиб қолса, керакли маълумотларни бериш учун Варшавада қолажагига пан раисни ишонтирди.

Кабинетга Кшепицкий кириб, гапнинг белига тепди. Куницкий эртага келишини ваъда қилиб, Дизма била хайрлашди.

— Юлдузни бенарвон урадиган чол-да, ўзиям?— дед унинг ортидан Кшепицкий.

— Нимасини айтасиз!— дея тасдиқлади Никодим.— Уни чув тушириш жуда қийин.

Кшепицкийнинг узун юзи нафратомуз табассумда буришиб қетди.

— Менимча, пан раис, бунақа олғирни ўзидан эпчил роғи чиқиб алдаб кетади.

Дизма кулиб юборди. У ўзини худди шундай эпчиллардан деб ҳисобларди. Назарида, ҳатто Кшепицкий ҳа худди шундай ўйлаётгандек эди. Ҳарқалай секретарининг илжайиб туриши шундан далолат берарди.

— Нимани ўйлаяпсиз?— дея қизиқиб сўради Дизма.

— Ҳозирги кунда қулай фурсатни қўлдан бой бермайдиган кишиларнинггина ошиғи олчи эканлигини ўйлаяпман,— деди жавобан Кшепицкий.

— Қанақа қулай фурсатни айтяпсиз?

Кшепицкий бошини юқори кўтариб, ингичка кекирдигини қашиди-да, гўё шунчаки айтгандай қилиб деди:

— Коборово ҳавас қилса арзийдиган жой-да.

— Нимасини айтасиз!..

— Ҳаммагаям насиб бўлавермайди у...

Дизма бош ирғади.

— Лекин Куницкийга насиб қилибди.

— Балки... у сизга ҳам насиб қилар?

Никодим секретарига гумонсираб қаради.

— Менга-я?

— Ҳозирги замонда у ёқ-бу ёғини ўйлаб ўтирмайдилар одамларнинг куни туққан.

— Сиз виждонлилик халал беради, демоқчимисиз?

Кшепицкий дарҳол жавоб бермади, у Дизмани диққат билан кузатиб турарди.

— Пан раис,— деди у ниҳоят ҳар бир сўзини тарозу-ли солиб,— сизга нисбатан оддий хайрихоҳ эмаслигимни ўзингиз ҳам билсангиз керак?

— Ҳа, биламан.

— Бўлсаман, сизга очигини айтай... Сизнинг фойдангизни кўзлаяпман. Яширмайман, ўзимниям унутаятганим йўқ, албатта. Бизнинг замонамизда тентак одамларгина отқизади.

Шундай дея Кшепицкий хаёлга чўмди. Дизма тоқатсизлашиб, уни қистади:

— Гапира, қолсангиз-чи, жин урсин сизни!

— Очигини айтсам, жаҳлингиз чиқмайдимми, пан раис?

— Нима, мени аҳмоқ деб ўйлаяпсизми?

— Худо сақласин. Шунинг учун ҳам айтяпман-да...

Кшепицкий стулни Дизмага яқинроқ суриб ўтирди. Унинг башарасидан жиддий ўйга толгани сезилиб турарди.

— Пан раис, Куницкийнинг хотини сизни ҳали ҳам евадимми?

— Севганда қандоқ! Ҳар куни мана бундай хатлар кезади.

Кшепицкий Никодимга энгашиб, қулоғига бир нималарни шивирлади...

Улар банкадан чиқиб, автомобилга ўтиришганида тоат тўрт бўлай деб қолган эди.

— «Воҳа»га ҳайда!— дея қичқирди Дизма шофёрга ва секретарининг тиззасига шаянатилади.— Қаллангиз илҳи ишлар экан. Ишқилиб, уддаласак бас.

— Нега, уддаламас эканмиз, албатта, уддалаймиз! Чемак, гап битта, а?— деди Кшепицкий Дизмага қўлини ўзиб.

— Бўлмасам-чи!— шундай дея Дизма секретарининг қўлини маҳкам қилиб қўйди.

Ўша куни кечқурун Никодим Дизма темир йўл министри инженер Роман Пильхеннинг ўйига борди.

Министр табиятан вазмин, доим жилмайиб туради.

ган, озгингина, қора соч бир одам эди. У сўзларга кичрайтириш қўшимчасини қўшиб гапиришни яхши кўради. Министр ва унинг яҳудийсимон малла соч хотини Дизмани самимият билан кутиб олишди.

— Раисжон, азизим!— дея хитоб қилди Никодимни кўрган захоти Пильхен.— Циркда хўп ажойиб сўз айтиб-сиз-да! Илойим чивинча чақсин сизни! Кулгидан ичагим узилай деди! Иборача деб мана буни айтадилар!

— Эҳтимол, жуда одобдан бўлмаса ҳам,— сўзларни чўзиб тасдиқлади хотини,— лекин эркакча гап бўлибди

— Рост айтасан. Мамлакатимизда лалайган одамлар кўпайиб кетди. Ҳамма гапга шакарча сепиб, чучмал қилишни яхши кўрамыз. Бирор ўтқир сўз бизга муздаккине сув сепгандай таъсир қилади.

Никодим кулиб юборди ва ўшанда ғоят ғазаби қайнаб кетганини тушунтира бошлади.

Овқатдан сўнг иш ҳақида гаплаша бошлашди.

Никодим ишнинг шундай силлиқ қўчишини кутмаган эди. Рост, Пильхен ўз министрлигидаги керакли департамент билан келишиб олмагунча бирор қарорга кела олмаслигини айтди. Бироқ аслида у қадрли раисжон учун ҳамма ишга таяёр эмиш. Ҳар нима бўлганда ҳам шпаллар ортиқчалик қилмасмиш.

— Сизга сўз беришим мумкин, бу ишни тезда биёқли қиламиз. Қандай бўлмасин, энг муҳими, ишни пайсалга солмаслик керак. Одатим ўзи шунақа.

Дизма энчасини қашиди.

— Очиғина айтганда, мен бу ишни бир оз орқага суришни илтимос қилмоқчиман.

— Орқага суришни дейсизми, биродар?— дея ажабланиб сўради министр.

— Ҳозир у менга зарур эмас.

Пильхен кулиб юборди ва, ундай бўлса сизни жуда ғалати мижоз, деб айтсам ҳам бўлади, деди.

Никодим эртага министрликка бориш учун ижозасўради-да, хайрлаша бошлади.

— Асл одам-да,— деди министр Дизманинг ортида эшик ёпилгач.— Менга ишонавер, дўндиқчам, унга қилинган ҳар бир яхшилик келажакда яхши фойда келтиради.

— Э, мен қаёқдан билай,— деди жавобан-пани Пильхен,— бу сиёсий комбинацияларингизни тушунмайман. Менга фақат бир нарса аён, Дизма жуда яхши одам кўринади. Инглизча тарбия деб шуни айтишади-да!

Никодим уйга қайтди-да, дарҳол Кшеницкийга кўнграқ қилиб, иш кўнгилдагидай кетаётганини хабар қилди.

Сўнгра Нинанинг хатларини очиб ўқий бошлади. У жувоининг севгисига яна бир бор ишонч ҳосил қилмоқчи эди.

Хатларда ёзилган гаплардан ҳеч қандай шубҳага ўрин қолмасди. Уларнинг турган-битгани муҳаббат тўғрисида мулоҳазалар, бирга ўтказган дамларни қўмаш, ҳижрон азоби ва келажакдаги икковлон ўтказадиган бихтли кунларни орзиқиб кутиб ҳақидаги гаплардан иборат эди.

Хатлардан бирида Нина ўзи туғилиб ўсган ва унга боғалиғини эслатадиган Кобороводан айрилиш нақадар оғир эканлиги ҳақида гапирганди.

Дизма илжайиб, стол тортмасини очди-да, қоғозлар орасидан Нина Куницкая номи билан иш олиб бориш учун берилган ваколатномани олди. Бу ваколатномани Никодим Коборовога борганидан сўнг бир оз вақт ўтгач, Леон Куницкий берган эди. Дизма ваколатномани ҳафсала билан буклаб кармонига солиб қўйди.

Сўнг қувноқ ҳуштак чалганча ўзини тўшакка ташлади. Ҳозир унинг бутун фикри ёди ўзи бошлаган катта ишда эди.

Никодим тунги столчада турган лампани ўчириб, хопани зим-зиё қоронғилик босганида бирдан унинг бутун вужудини даҳшат босди.

«Бочекни ўлдиришди!»

Дизма довдираб қолди.

«Менинг буйруғим билан ўлдиришди... Менинг пулимга... Бочекни мен ўлдирдим... Э, жин урсин!»

Бу хира фикр унинг миясини чулғаб олганди. Нариги дунё чиндан ҳам бўлса-чи? Арвоқлар ҳақидаги гап-рост бўлса-я?..

Қоронғида қаршидаги девор олдида нимадир қимирлаб, кимнингдир шарпаси кўрингандай бўлди.

Сочлари тикка бўлиб кетган Никодим қалтироқ қўлини включатель томон чўзган эди, пижамасининг енги абажурга тегди-ю, лампа шарақлаб, полга тушди.

Никодим тирракдек қотиб қолди. Шарпа эса яқинлашиб келмоқда эди. Нафаси томоғига тикила бошлаган Дизма додлаб юборди.

Ҳар дақиқа бир соатдай туюларди.

Бирдан унинг қулоғига шиппакнинг шапиллагани

эшитилди. Эшик тирқишидан хонага шуъла тушиб, осто нада кўлида тўппонча билан Игнатий пайдо бўлди.

— Нима гап?

— Чироқни ёқ тезроқ.

Игнатийнинг деворни пайпаслагани эшитилди. Ниҳоят, включател: чиқиллаб, хона ичи кўзни қамаштирувчи, ажойиб, нажотбахш ёрдуга кўмилди.

— Нима гап ўзи, пан раис?

Дизма ўрнидан туриб ўтирди.

— Ҳеч гап йўқ. Тушимда... анови... ўғриши кўрибман...

— Худого шукур-е. Одамни кўрқитиб юбордингиз-ку.

— Асабимнинг мазаси қочибди. Биласанми, Игнатий кўрпангни олиб келгин-да, манови диванда ёт.

— Таъбингиз, пан раис.

— Ҳа! Кейин буфетга бориб менга ароқ олиб кел. Озгина ичсам, асабим жойига тушади.

Қадаҳдаги ароқни симириб, устидан бир тишлам сом са егач, Никодим енгил тортгандай бўлди. Игнатий диванга чўзилди.

«Туфе! Узим ҳам хотиндан баттар эканман!»— дед ўзига ўзи Дизма ва девор томон ўгирилиб, қаттиқ уйқуғ кетди.

14-боб

Кшепицкий ваколатномани кўриб чиққач, уни Дизмага қайтара туриб, деди:

— Ҳаммаси жойида. Министрликда бу иш биладимнинг шуғулланишини билмайсизми?

— Биламан, албатта. Қандайдир Черпак деган одам бўлим бошлиғи экан.

— Черпак дедингизми? Кулгили фамилия экан. Лекин гап бунда эмас. Муҳими — унинг қандай одамлиги.

— Бунисини билмайман, лекин, менимча, у билан келишасан бўлади. Ниҳоят, министр Пильхен ўша Черпакнинг илтимосини шахсан ўзи айтиб қўйгани ишимни осонлаштириши керак.

Соат ўн бирда Куницкий ҳозир бўлди. У гапни оҳаводан бошлаб, сўнгра кеча театрда кўрган спектакл ҳақида сўз очса-да, кўзларидан: «Дизма илтимосини бажардимикин?»— деб безовталанаётгани сезилиб турди. Ниҳоят, юрак ютиб, шу ҳақда сўраган эди, Никодим бош ирғади.

— Бўлмасам-чи. Кеча министрнинг олдида бордим...

— Яшанг-е, азизим! Хўш, у нима деди?

— Аввалига ўжарлик қилди, аммо охири уни бу иш билан шуғулланишга кўндирдим.

— Худого шукур-е! Азизим пан Никодим, сизни менга тангрининг ўзи етказди!

— Қўлимдан келган ишни қиляпман.

Дизма Куницкийга иш юзасидан елиб-югуриши, келарли одамлар билан гаплашиши учун бир неча кун, эҳтимол, бирор ҳафта кераклигини тушунтирди. Ҳали бир битимга келишмасдан бурун Куницкийнинг министрликка боришидан фойда йўқ эмиш; у иш шартнома тузишга бориб тақалгандагина баъзи деталлар ҳақида шахсан ўзи бориб гаплашиши керак бўлармиш.

— Яшанг-е! Қойил!— деди боши осмонга етиб Куницкий.— Пан Никодим, балки баъзи харажатлар бўлар... Марҳамат, тортинмай айтаверинг.— У шундай деб кармонини чиқариб, Дизмага тикилди.

Никодим креслода чайқалиб қўйди.

— Бирор... беш минг кифоя қилса керак...— дея жавоб қилди у хаёлга чўмиб.

— Майли, олти минг ҳам бўла қолсин! Биз ҳали бу ишда ортиғи билан фойда кўрамиз, хе-хе-хе... Аравада яхши юришни истасанг — ғилдиракни мойла! Мойни аямаслик керак! Қаловини топсанг қор ёнади, пан Никодим. Агар фойда кўришни истасанг харажатдан қочмаслик керак.

У бели букилмаган ўн иккита беш юзгаликни санаб берган эди, Никодим уларни бепарвогина чўнтагига солиб қўйди. У энди йирик пулларга кўникиб қолган бўлиб уларни кўрганида бир вақтлардагидай анграйиб қолмасди.

Бу гал Никодим Куницкий билан нонушта қилишга рози бўлди. Нонушта маҳали у қурилишга темир йўл шпаллари етказиб бериш ҳақида бутун бир лекция тинглади.

Соат учда Дизма министрликка равона бўлди. Пальто ва шляпасини кийиб қаергадир кетмоқчи бўлиб турган министр Пильхен Дизмани кўргани заҳоти идорада яна бир оз вақт қолишга розилик билдирди. У Никодимга ҳамма иш жойида эканлигини айтди. Шартларини эса «қадрли раисжон» Черпак билан келишиб олсин эмиш. Буни у истаган пайтида қилса бўлар экан.

— Турган гап, биз бу шартномани,— дея қўшимча

қилди министр,— сизга бутунлай ишонганим ва ҳамма иш жойида бўлиши учун шахсан ўзингиз кафил бўлишингизга амин эканлигимдан тузюпмиз.

— Албатта шундай бўлади.

Ўша куни кецкурун Никодим кашовицалик ординат Маврикий Чарскийнинг беваси графиня Чарскаянинг уйидаги йиғинда қатнашди. Марҳум Маврикий Чарский ўзидан сўнг унча катта бўлмаган ер-сув билан автор ҳисобига нашр этилган ўн тўрт повесть ва биронта театрда қўйилмаган олти тарихий драмадан иборат адабий мерос қолдирган эди.

Шу боисдан ҳам графнинг беваси атрофида адабиётчиларни йиғишни ўзининг муқаддас бурчи деб ҳисобларди: Варшавада унинг салонига келмаган биронта ҳам адабиётчи қолмаганди.

Адабиётчиларнинг кўпчилиги графиняникига тез-тез келиб турарди. Улар бу ерда қорнилари тўйғизишар ва хайр-маъзурдан сўнг марҳум граф Маврикийнинг ҳеч бўлмаганда асарларидан икки томини қўлтиқларига қистириб кетишарди. Сўнг навбатдаги зиёфатда бу дунёни тарк этган касбдошларининг истеъдодини кўкларга кўтариб мақташарди-да, шундай ажойиб ёзувчини тез унутиб юборишганидан фиғонлари чиқарди.

Олти тарихий драманинг биронтаси ўқилаётганида фақат икки хоним — уй бекасининг жиянлари Ивонна билан Мариеттагина очиқдан-очиқ эснаб ўтиришарди.

Кўҳликкина опа-сингилларнинг дардида бу хонадонга адабиётчилардан ташқари аристократ ёшлар ҳам келиб туришарди.

Никодим остона ҳатлаб ўтган заҳоти Пшеленская ёки князь Ростокскийникида учратган кўпгина танишларига кўзи тушди. У айниқса анови расво тундаги воқеада қатнашган хонимларнинг деярли ҳаммаси ҳозир бўлганидан хижолатга тушди. Никодим фақат, очигини айтганда, ўзи жуда чўчиб қолган Стелланинг кўринмаганидан бир оз таскин топди.

Уни иззат-икром билан қувониб қарши олишди.

Учрангли Юлдуз ложасига аъзо бўлган хонимлар Ляля Конецпольская бошчилигида уни шундай олқиш-лашдики, Никодим хижолатдан ўзини қўярга жой тополмай қолди.

Уларнинг кўзлари Дизмага ўша лаънати тунни эсла-тиб турарди. Хонимлар пайт пойлаб у билан кўз уриштиришар ва қандайдир одобсиз қилиқлар қилишарди.

Никодим келажакда асқатиши мумкин бўлган янги танишлар ортиришни ўйламаганида бу ердан жон деб қочиб қолган бўларди.

Графиня Чарская Дизмани дарҳол марҳум Маврикий Чарскийнинг ўлмас асарлари ҳақида саволга кўмиб ташлади. Никодим «Туйғу гуллари» ва «Булбул кўшиғини» бир неча бор ўқиганини айтиб, гапни бошқа ёққа буришга ҳаракат қилди.

Бу орада Мариетта Дизмани ғоят ажойиб ёзувчи Зенон Личковский билан таништирди. Личковский шу заҳоти Никодимни адабий академия ташкил этишда иштироқ қилишга ундай бошлади.

— Пан раис, сизнинг энг яхши истеъдод соҳибларини ўз ҳимоясига олиб, улар тадқиқот ишлари билан шуғулланишга имконият яратиб берадиган ташкилот тузишнинг зарурлигини тан олишингизга сира шубҳаланмайман.

— Ҳа, албатта,— дея жавоб қилди Никодим. Гарчи у гап нима хусусида кетаётганини тушунмаса-да, Личковскийнинг фикрига қўшилиш лозимлигини аниқлади.

Мугуз гардишли кўзойнак таққан қандайдир тараша нусха такаллуфсизлик билан Дизманинг тугмасидан ушлаб, унга адабий академия тузишнинг принципларини тушунтира бошлади. Унингча, пан раис поляк адабиёти штабини тузиш ҳақидаги фикрни фақат маориф министрлигидагина эмас, балки Жеча Посполита президенти ҳузурида ҳам ёқлаб чиқиши лозим эмиш. Унинг ёнига яна бир неча меҳмон қўшилди-да, ҳаммаси Никодимдан бу ташаббусни қўллаб юборишни илтимос қила бошлади.

Дизма Личковский бошчилигидаги адабиётчиларга қўлидан келганича ёрдам кўрсатишга ваъда қилди.

Графиня Чарская меҳмонлар орасида бўзчининг мо-кисидай у ёқдан-бу ёққа юрарди. У Никодим учун ҳам вақт топиб, ундан қандайдир жамияти хайрия учун икки юз злотий шилиб олди.

Никодим ёши бир жойга бориб қолган икки хонимнинг суҳбатидан қутулган заҳоти жуфтакни ростлаб қолди.

Ўйга келса Нинадан хат келибди. Хатда Нина ода-дагидай ўз кечинмаларини тасвирлаган эди. Бундан ташқари, у Никодимдан Қоборовога қайтишни илтимос ҳам қилганди.

Никодим Кшепицкийга кўнғироқ қилиб, у билан узоқ суҳбатлашди.

Уларнинг иккови ҳам ишнинг боришидан мамнун эди. Кшепицкий Дизмага Куницкийнинг ишончини қозониш лозимлигини уқтирди.

— У сизга ишонмоғи керак, пан раис, акс ҳолда ҳам-ма уринишимиз бекор кетади.

— Нега ишонмас экан энди!— Никодим елкасини қисиб кўйди.

— Энг муҳими, Нина ишни бузиб кўймаса бўлди.

— Бу ёғидан кўрқманг, ўзим тўғрилайман.

Соат бирда Куницкий ҳозир бўлди. Унинг димоғи чоғ эди. Министр ундан шпал сотиб олишга деярли рози бўлганини эшитгач, Куницкий Дизманинг бўйнидан кучди. У қадрли пан Никодимдек одам бу ёруғ оламдан топилмаслиги ҳақида жаврай бошлади.

Никодим Черпакка кўнғироқ қилиб, у билан бирга овқатланишга келишиб олганида соат тўрт бўлай деб қолган эди. Бугун Кшепицкий хўжайинга ҳамроҳ бўлмади.

Черпак ёши қирқларда бўлган чаққонгина киши экан. У фирмовниклик мартабасидан воз кечиб, бирор хусусий фирмага ишга киришни орзу қилар экан.

Никодим буни дарҳол пайқади. Шу боисдан ҳам гапни чўзиб ўтирмай, унга Кобороводаги тахта тилиш заводида директорлик лавозимини таклиф қилди.

Никодим фақат министрининг ёрдами туфайлигина Куницкийнинг аввалиги суд процесси сабабли пайдо бўлиши мумкин бўлган тўсиқлардан ҳоли бўлганини энди тушунди.

Черпак, чамаси, пул учун ҳар қандай ишга тайёр эди.

У Дизманинг ниятини суриштириб ўтирмай, унинг барча кўрсатмаларига қатъий амал қилишга сўз берди. Никодимнинг кўрсатмалари эса оддийгина эди.

— Пан Черпак, икки кундан сўнг сиз Куницкийни ҳузурингизга чақиртирасиз.

— Хўп бўлади.

— Сўнг ҳужжатларни синчиклаб текшира бошлайсиз... Токи у барча тартиб-қоидалар бажо келтирилганидан кейингина шпал сотиш учун буюртма олишига ишонсин.

— Тушунаман, пан раис, унинг шундай тинкасини қуритайки...

— Уч кунлик музокарадан сўнг унга, министр пай-

шанба куни, чет элга жўнашидан олдин, сизни қабул қилиб, баъзи деталлар хусусида келишиб олмоқчи, деб айтасиз. Тушундингизми?

— Тушундим, пан раис.

— Унга, пайшанба куни эрталаб, дейсиз. Ёдингизда бўлсин — пайшанба куни эрталаб. Соат... Ҳм... Соат ўн бирда. Сўнг у билан хайрлашасиз-да, соат бирда менга кўнғироқ қиласиз. Куницкий менинг олдимда бўлади. Сиз уни телефонга чақириб, ишнинг чигаллашганини, министр унинг аввалги суд процессини билиб қолганини, агар Куницкий дарҳол ўзини оқлайдиган ҳужжатларни кўрсатмаса, битим бекор қилинади, деганини айтасиз.

— Процесс чиндан ҳам бўлганми?

— Ҳа, бўлган. Бунга жавобан Куницкий ҳужжатлар Коборовода эканлиги, ҳозироқ у ерга жўнаб, эртага министрга келтириб кўрсатажагини айтади. Менимча, худди шундай жавоб қилади. Сиз эса бундай қилишнинг иложи йўқ, эртага соат ўн биргача етиб келолмайсиз, министр бўлса масаланинг молиявий томони ҳақида сиз билан шахсан ўзи гаплашиб олмоқчи, деб эътироз билдирасиз. Тушунарлими?

— Тушунарли, пан раис.

— Шундай қилиш керакки, Куницкий ҳужжатларни келтириш учун биронта бошқа одамни юборишга мажбур бўлсин, ўзи эса Варшавадан бир қадам ҳам силжий олмасин. Сиз, пан Черпак, ана шу ишнинг уддасидан чиқшингиз керак.

— Сиз учун, пан раис, ҳар қандай ишни ҳам тўғрилайман.

— Кейин бундан ўзингиз ҳам хурсанд бўласиз,— деди Дизма ўрнидан туриб.

Орадан икки кун ўтди. Никодим ҳаловатини йўқотган эди. У энг майда икир-чикирни ҳам унутмай ҳаракат режасини тузиб кўйган Кшепицкий билан тинимсиз суҳбатлашди, димоғи чоғ бўлиб, гул-гул очилиб юрган Куницкийни бир неча бор қабул қилди. Бу орада у пани Пшеленскаяникига ва хонимнинг таниши — жиноий қидирув комиссарникига бориб меҳмон бўлиб келди, хатлар ёзди, телефонда гаплашди, мажлисларда иштирок этди. Черпак билан учрашувлар бу ҳисобга кирмасди, албатта.

Никодим ичида Кшепицкийнинг абжирлигига қойил қолган эди. Секретари ёнида бўлганида у ўзини анча

дадил сезарди. Шу билан бирга Дизма Кшепицкий ҳам унинг ёнида кам бўлмаётганини яхши тушунарди.

Режа аста-секин амалга оша бошлади. Куницкий кўз илғамас тўрга тушиб қолган эди. У ҳар гал Черпак билан учрашганидан сўнг банкага келиб, ўз қувончи ва миннатдорчилигини яширмай, Дизмага батафсил ахборот берарди. Никодим ҳам ўз навбатида дўстлик ва садоқат ҳақида гап сотиб, унга хушомад қиларди.

Ниҳоят, ҳал қилувчи пайшанба куни ҳам етиб келди. Роса соат бирда пан раиснинг кабинетида қўнғироқ жиринглаб қолди.

— Ҳе, жин урсин!— гўё зардаси қайнаган киши бўлиб деди Никодим.— Кечирасиз, пан Куницкий, кўрайчи, ким экан шу пайтда қўнғироқ қилаётган.

— Бемалол, азизим пан Никодим,— деди хурсанд бўлиб стулда тебраниб ўтирган Куницкий.

— Эшитаман!..

— Нима?

— Э, саломатмисиз! Омадингиз бор экан: пан Куницкий худди шу ерда, олдимда ўтирибди.

Шундай дея у трубкани Куницкийга узатди.

— Пан Черпак сўраяпти. У сизни бутун шаҳардан қидираётганмиш.

Куницкий трубкани олиб, қулоғига тутди.

— Алло!.. Яхшимисиз, пан бошлиқ, саломатмисиз! Марҳамат, нима хизмат бор эди?

Дизма ўрнидан туриб дераза олдига борди-да, диққат билан қулоқ сола бошлади. У ҳаяжонга тушиб, дераза тағлигини маҳкам қисди. Бироқ аста-секин унинг қўнғили жойига туша бошлади. Ҳаммаси мўлжалдагидек кетмоқда эди.

Куницкийнинг товушида безовталиқ, қўрқув ва илтижо оҳанглари сезила бошлади. Ниҳоят, у трубкани жойига қўйиб, хитоб қилди:

— Нима қилиш керак! Нима қилсам экан!

— Нима гап ўзи?— дея ҳамдардлик билан сўради Дизма.

Куницкий ўзини стулга ташлаб, пешанасидан терни артди-да, одатдагидан баттароқ шушулаганча, процесс ҳақидаги ҳужжатларнинг зарур бўлиб қолгани тўғрисида гапира кетди: у жуда бўлмаганда эртага кечкурун соат сакизгача ҳужжатларни келтириб кўрсатиши лозим

эмиш... Бироқ уларни олиб келиш учун ўзи Қоборовога боролмасмиш, чунки эртага соат ўн бирда министрнинг қабулида бўлиши керак экан. Министр шундан сўнг бир ойга жўнаб кетар экан.

— Қутқаринг, азизим пан Никодим, маслаҳат беринг, нима қилай?

— Ҳм... Бунинг нимаси қийин экан: Қоборовога телеграмма беринг, ҳужжатларни юборишади-қўйишади.

— Эҳ, қани эди буни иложи бўлганида!— деди йиғламоқдан бери бўлиб Куницкий.— Ҳужжатлар пўлат сандиқда, калитлар эса менда.

— Унда дарҳол биронта одамни жўнатиш керак... Автомобилингиз бор-ку. Шоферни жўнатиш қўйинг.

— Шоферни дейсизми? Азизим! Наҳот пўлат сандиқ калитини шоферга бера олсам?! Ахир бор пул, қоғозлар, қимматбаҳо буюмлар ва катта аҳамиятга эга бўлган ҳужжатларнинг бари ўша ерда сақланади-ку. Ё танграм, ё парвардигор, энди нима қилиш керак?!

Дизма бир зум хаёлга чўмди.

— Хўп, яхши, Варшавада биронта ишончли одамнинг борми?

— Ҳеч ким, ҳеч ким йўқ!

— У ҳолда шпал буюртмасидан воз кечишга тўғри келади.

— Аммо бу миллион злотий фойда келтиради-я, миллион!— дея бижиллай кетди Куницкий.— Буни анчадан бери орзу қилиб юрган эдим! Энди бўлса... Эҳ, қандай аҳмоқман-а, уни ола келсам ўлармидим!..

— Нимани айтяпсиз!

— Сизга кўрсатган кўк папкани-да. Эсингиздами?

Шундай дея Куницкий пешанасига шапатилади. У яна нимадир демоқчи бўлди-ю, бироқ лабини тишлаб индамади.

— Эсимда, албатта. Кўк папкани айтяпсиз-да,— дея тасдиқлади совуққонлик билан Дизма.

— Бунинг яна битта йўли бор,— деди тарадудланиб Куницкий,— битта чора бор, аммо...

Дизма, бирдан Куницкий дилимдагини сезиб қолса-я, деб чўчиди ва аста ерга қаради.

— Хўш, қандай чора экан?

— Ҳм... Ҳатто илтимос қилишга ҳам журъат этолмаяпман... Аммо бунинг қандай муҳимлигини ўзингиз ҳам яхши тушунасиз. Мен учун ҳам, ўзингиз учун ҳам...

— Бўлмасам-чи. Миллион злотий кўчада юмалаб ётмайди.

— Азизим пан Никодим,— деди ортиқ чидаёлмай Куницкий,— фақат сизгина ҳамма ишни қутқариб қолишингиз мумкин.

— Мен-а?— дея ажабланди Дизма.

— Ҳа, сиз, сиз, чунки мен фақат сизга ишонаман. Пан Никодим, азизим, қадрдоним, йўқ деманг.

— Нима қилишим керак ўзи?

— Рост, бир оз фарчайсиз, аммо айни қирчиллаган пайтингиз-қу ахир! Азизим пан Никодим, Қоборовога бориб келмайсизми, а?

Куницкий чўнтагидан ичида калитлар шиқирлаб турган чарм халтачани олди.

— Мени қутқаринг. Ҳамма умидим сиздан.

Никодим елкасини қисди.

— Бировларнинг сандигини титкилашни ёқтирмайман.

— Азизим! Қадрдоним, йўқ деманг энди!— Куницкий илтижо билан қўлларини қовуштирди.

Никодим гўё ўйланиб қолгандек бир оз сукут қилиб турди.

— Телба одамдек елиб бориш... Кечаси билан ухламай чиқиш...

— Нима қилиш керак, а, нима қилиш керак?!

Дизма бир оз вақт ёзув столини чертиб турди-да, ниҳоят, қўл силтади.

— Ҳай майли, жин чалсин сизни, бўпти, бораман.

Чол шушулаб миннатдорчилик билдирганича Никодимнинг қўлини сиқа бошлади. Аммо унинг митти кўзларида ҳамон кўрқув ва ҳадик ифодаси йўнаб турарди.

— Сандигингиз қайси калит билан очилади?

— Мана буниси билан. Лекин қуруқ калитнинг ўзи билан очилмайди. Ундаги соатнинг юқори миллини тўққизга, пасткисини еттига тўғрилаш керак.

Дизма қўлига қарам олиб, рақамларни ёзиб олди.

— Хўп, яхши, бирон нима еб оламан-да, йўлга чиқаман. Автомобиль чақиринг.

Бир соатдан сўнг, секретари билан масдҳатлашиб олгач, Никодим пастга тушди.

Куницкий уни дарвоза олдида кутиб турган экан. Чол ҳаяжонини яширолмай қолганди. У Дизмага шубҳаланиб тикилганича сўнгги кўрсатмалар бериб, ҳужжатлар солинган папка юқори токчанинг ўнг томонида экан-

лиги, суд процесси ҳақидаги ҳужжатлар бир жойга тўп-ланганлиги боисидан бошқа жойни титкилашнинг ҳо-жати йўқлигини тушунтирди.

— Яхши, яхши,— деди Куницкийнинг гапини бўлиб Дизма ва автомобиль эшигини очди.

— Кейин сандиқни яхшилаб қулфлашни, соат милларини тўғрилаб қўйишни унутманг, азизим пан Никодим.

— Хўп... Хайр. Қани, кетдик.

Машина жойидан қўзғалди. Орадан чорак соат ўтмай улар шаҳар ташқарисига чиқиб олишди.

Никодим ингичка ва узун пўлат калитни олиб, уни қизиқиб кўздан кечира бошлади.

— Миттигина нарса-ю, — дея тўнғиллади у, — шунча нарса унга боғлиқ бўлиб қолди-я.

Автомобиль таниш йўлдан елиб борарди. Кўп ўтмай ёмғир ёға бошлади, машина ойналари майда-майда томчилар билан қопланди. Кузда кунлар қисқа бўлганидан қоронғи тушай деб қолган эди. Никодим ёқасини кўтариб бўлажак иш ҳақида хаёл сурганича мудрай бошлади.

Машина фақат бир марта тўхтади — кимдир йўлга ташлаб кетган мих покришкани тешиб юборгани туфайли ялдиракни алмаштиришга тўғри келди.

Йироқдан Қоборово чироқлари милтираб кўринганида вақт алламаҳал бўлиб қолган эди.

Никодим автомобилдан тушиб, шоферга аллангани буюрди. Эшик очилиб, уйдан хизматкорлар югуриб чиқишди.

— Бека уйдадилар?— дея сўради Никодим уларнинг саломига алик ҳам олмай.

— Уйда лар, пан жаноби олийлари. Кутубхонада ўтирибдилар.

— Яхши.

— Уларга хабар қилайликми?

— Керак эмас. Кетаверинглар. Ўзим топиб оламан.

Никодим қоронғи меҳмонхонадан ўтиб, кутубхона эшигини очди. Нина стол устига энгашиб қандайдир китобни ўқиб ўтирарди. У ҳатто бошини ҳам кўтармади. Никодим эшикни ёпди-да, томоқ қирди.

Шундан кейингина Нина бошини кўтарди, у томонга қараб қичқириб юборди. У ўрнидан сапчиб туриб, Никодимнинг олдига югуриб келди-да, бўйнидан кучоқлади.

— Нико, Нико, Нико!..

Нина унинг пинжиги тиқилар экан, юзлари қувончдан порлаб турарди.

— Келдингми, келдингми, азизим, жонгинам!

— Саломатмисан, Ниночка?

— Ё тангрим, сени қандай соғинганимни билсанг эди!

— Мени соғинмади деб ўйлаяпсанми?

— Қани, ўтир. Айт, бу ерда кўп турасанми?

— Афсус, бир неча соатдан сўнг жўнайман.

— Нималар деяпсан? Бу даҳшат-ку ахир!

— Ишнинг ўзи шундай бўлиб қолди.

Нина унинг юзларини силай бошлади.

Никодим қисқагина қилиб келиш сабабини айтди, кейин бирров бўлса ҳам Нинани кўриш имкони туғилганидан севиниб, бу ёққа жўнаганини кўшиб қўйди.

Нина Никодимнинг тиззасига ўтириб, ҳижрон алами, муҳаббат, умид, келажакда турмуш қуришгач, кечирадиган бахтиёр ҳаёт ҳақида сўзлар экан, гап орасида уни ўпар эди.

— Агар бирор қутилмаган воқеа содир бўлмаса,— дея унинг гапини бўлди Дизма,— биз сен ўйлагандан эртaroқ турмуш қурамиз.

— Қандай қилиб? Ажралиш-чи? Ахир судда ажралиш бир неча ойлаб чўзилармиш-ку.

— Ишни судсиз ҳам бир ёқли қиламиз. Мен адвокат билан маслаҳатлашдим. Биз никоҳни бекор қиламиз.

— Мен бунақа ишларни тушунмайман,— деди Нина бир оз иккиланиб,— лекин сен шуни ўйлаган бўлсанг, жуда олижаноблик қилибсан.

Улар овқатланиш учун емакхонага ўтишди. Нина Никодимдан вақтини қандай ўтказаётганини сўраб-суриштира бошлади. У Дизманинг Чарскаялар ва Ростовскийларникига бориб туриши, адабий академия ташкил қилиш комитетининг нозир эканлиги ҳамда банкага юз мингга яқин злотий қўйганидан жуда хурсанд бўлди.

Улар ўринларидан туришгач, хизматкор кириб, шофер Варшавага қайтиб кетиш учун ҳаммасини ҳозирлаб қўйганини хабар қилди.

— Яхши. Айтинг, кутиб-турсин.

Никодим чўнтак соатига қараб қўйди-да, шошилиши лозимлигини айтди. Нина у билан Куницкийнинг кабинетига бормоқчи бўлган эди, Никодим ундан шу ерда кутиб туришни илтимос қилди.

— Нега энди?— ажабланиб сўради Нина.

— Биласанми, мен баъзи қоғозларни ўқиб, баъзи нарсаларни ёзиб олишим керак... Сен ёнида бўлсанг, бу ишларга қўлим тегмай қолади... Мени кутиб тур, дарров қайтаман.

Никодим чироқни ёқиб, оғир духоба пардани бир четга сурди.

Токчада яшил пўлат сандиқ қаққайиб турарди. Никодим унга синовчан назар ташлади. Агар қароқчилар бу ердаги қимматбаҳо нарсаларни ўмариб кетишни ҳаёл қилинса, сандиқ очиш учун анча тер тўкишлари керак бўлади. Дизма эса қийналмай-нетмай уни бир минутда очди.

— Агар қалланг яхши ишласа,— деди овоз чиқариб Никодим,— очқичнинг ҳам кераги йўқ... Тўғри, ҳамма режани Кшеницкий тузди, аммо фойдаси менга тегади.

Қалит қулф ичида оҳиста буралди. Даста секин дастага тушиб, эшикча очилди.

Сандиқ ичи саранжом-сарипшта эди. Унг томондаги токчаларда китоблар ва ҳужжатлар солинган папкалар, чап томонида эса даста-даста пуллар тахлаб қўйилганди. Икки токчага турли қутичалар терилганди; Дизма аввало ўша қутичаларни очиб қаради, турли дуру гавхарлар, беҳисоб олтин узуклар, маржон, қимматбаҳо тўғнағич, биллур ва ёқутлар...

— Худди заргарлик магазинга ўхшайди-я.

Шошилиш керак эди. Никодим барча папкалар, ҳисоб-китоб дафтарларини олган эди, бир уюм бўлди. Дизма буларни ёзув столига олиб ўтди-да, кўк папкани бир четга суриб қўйиб, дуч келган биринчи дафтарни очди. Никодим сана ва рақамлар билан тўлдириб ташланган бу дафтарни варақлар экан, олдида Куницкий судхўрлик билан шуғулланиб юрган пайтида тузган қарздорлар рўйхати турганини англади. Буни ундириб олинган процент рақамлари ҳам исботлаб турарди. Бошқа ёзувлар орасида гоҳо-гоҳо «гр. Понимирский — 12000 злотий», «гр. Понимирский — 10000 злотий» каби қайднома такрорланарди.

Дизма бошқа дафтарни очиб қаради. Буниси Кобороводан олинган даромадлар рўйхати экан. Учинчи, тўртинчи ва бешинчи дафтарлар ҳам рақамларга тўлиб кетган эди.

Уларнинг Никодим учун қизиги йўқ эди. У папкаларни очиб кўришга аҳд қилди. Дизма қидирган нарса — векселлар биринчи папкада экан. Аслида улар вексель

ҳам бўлмай имзо чекилган тоза бланкалар эди. Бланкалар бутун бир даста бўлиб, ҳаммасига: Нина Куницкая, Нина Куницкая, Нина Куницкая, Нина Куницкая, дея имзо чекилган эди...

Векселлар остида Нинанинг эрига берган ваколатномаси ва Коборовони Нинага сотилгани ҳақидаги нота-риал акт ҳам бор экан.

Дизма бу ҳужжатни олиб, чўнтагига солди-да, сўнг папканинг боғичини боғлаб, уни ҳалиги кўк папканинг устига қўйди.

У бошқа папкаларни ҳам кўздан кечира бошлади. Натижа кутилганидан ҳам зиёда бўлиб чиқди. Никодим биринчи папкаданоқ иккита конверт топиб олди. Қичкина конвертга: «Менинг васиятномам», каттасига эса: «Мен ўлган тақдиримда очилмасдан ёқиб юборилсин»,— дея ёзиб қўйилганди.

— Ўлган тақдиримда эмиш,— кулиб юборди Никодим, — лекин ҳали тириксан, шунинг учун ҳам очаверса бўлади.

Шундай дея у сургуч муҳрни синдириб, конвертгни очди.

Ундаги қоғозларнинг энг теңасида Австрия паспорти турарди.

— Қўлга тушдинг-ку, ошна!

Паспорт Геновефа Куник ва номаълум отадан туғилган Леон Куник номига берилган эди. Унда «касби» деган графага кўрнинг ҳассасидай қилиб: «Кельнер», деб ёзиб қўйилганди.

Конвертдаги кейинги ҳужжат кумуш идишларни ўғирлагани учун уч ой қамоққа ҳукм қилингани ҳақидаги Краков судининг қарори эди. Унинг тагидан бир даста хат чиқди. Сўнг турли рақамлар билан тўлдириб ташланган дафтарча билан яна суд қарори кўзга ташланди. Бу гал энди Варшава суди қалбаки пул ишлагани учун Леон Куникни икки йил қамоққа ҳукм қилган эди.

Никодим соатига қаради-да, сўкинди.

Вақт ярим тундан ошиб қолган эди. У стол устида сочилиб ётган қоғозларни апил-тапил йиғиштириб, чўнтагига тикди.

Қолган нарсаларни сандиққа қайта солди-да, уни қулфлаб, ҳалиги икки папкани кўлтиғига қистирганича хайрлашиш учун Нинанинг олдига чиқди. Уни будуарда кутиб ўтирган Нина энди асабийлаша бошлаган экан. Шунга қарамай жувон уни табассум билан кутиб олди.

— Йўлга чиқишинг керакми, жонгинам?

— Нимаям қилардим, кетмасам бўлмайди,— Никодим унинг ёнига ўтириб, қўлидан тутди.— Азизим Ниночка,— дея гап бошлади у, Кшепицкий тайинлаган гапларни эслаб,— азизим Ниночка, айт-чи, менга ишонасанми?

— Ҳалиям шуни сўраялсанми?!— таъна аралаш деди Нина.

— Биласанми... сенга қандай айтсам экан... Баъзи воқеалар содир бўлади... Баъзи нарсалар ойдинлашади...

— Гапингни тушунмаяпман.

— Ё ҳаммаси аслича қолиб, сен бутун умрингни Куницкий билан ўтказасан ёки биз никоҳдан ўтиб, Куницкий асфаласофилингга кетади Бу ёғи сенга боғлиқ бўлиб қолди.

— Ник! Ахир ҳаммаси равшан-ку!

— Мен ҳам шундай ўйлайман. Ундай бўлса Ниночка, сендан илтимос қиламан... Сен менга ишонининг, ҳамма гапимга рози бўлиб, сира эътироз билдирмаслигинг лозим. У ёғини ўзим тўғрилайман.

— Яхши, лекин нега бундай сирли оҳангда гапиряпсан? Ахир бусиз ҳам масала равшан-ку!

— Ҳали ҳаммаси ойдинлашгани йўқ,— деди Дизма бир оз иккиланиб.— Аммо яқин кунларда ойдинлашади. У қари одам, сен билан биз эса яшашимиз керак... Тушундингми?..

Нинанинг кўнглига ғулғула тушган бўлса-да, аммо суриштириб ўтиришни лозим топмай, соддагина қилиб деди:

— Сенга ишонаман.

— Мана бу бошқа гап.— Шундай дея Никодим ўзининг тиззасига шাপатилади.— Энди мен жўнашим керак. Хайр, Ниночка, хайр, жонгинам.

У Нинани кучоқлаб ўпа бошлади.

— Хайр, гўзалим. Мени ёвуз одам деб ўйлама. Ёдингда бўлсин: мен нима иш қилсам, сени жонимдан ортқ севганим учунгина қиламан.

— Биламан... биламан...— дея жавоб қилди Нина унинг юз-кўзидан ўпар экан.

Никодим хайрлашаётиб Нинанинг пешанасидан ўпди-да, папкаларни олиб, будуардан чиқди. Вестибюлда Дизма пальтосини кийгач, ёнларида хизматкор тургани учун Нина у билан гўё оддий танишидек яна бир бор хайрлашди.

— Хайр, яхши етиб боринг. Анави масалада эса нима лозим топсангиз, ўшандай йўл тутаверинг... Сизга ишонман... Умуман, кимгадир ишониш керак-ку ахир... Хайр...

— Хайр, пани Нина, кўнглингиз тўқ бўлсин, ҳаммаси жойида бўлади.

— Тезроқ қайтиб келинг.

— Қўлим бўшаган заҳоти қайтаман.

Никодим Нинанинг қўлини ўпди. Хизматкор эшикни очган эди, Никодим шаррос қўяётган ёмғирда югуриб бориб, автомобилга ўтирди.

— Лаънати ҳавони қаранг-а,— дея тўнғиллади Дизма, машина эшигини шарақлатиб ёпар экан.

— Кечаси билан ёғса керак,— деди унга жавобан шофер.

Чиндан ҳам ёмғир эрталабга қадар тинмади. Машина Варшавага кириб келганида томига қадар лойга беланган эди.

Дизма ўз квартирасининг эшигини очиб у ерда Қшепицкийга дуч келганида ҳали соат саккиз ҳам бўлмаган эди. Улар, хизматкор эшитиб қолмаслиги учун, кабинет эшигини ёпиб, Никодим келтирган ҳужжатларни кўздан кечира бошлашди.

Қшепицкий боши осмонга етиб, қўлини бир-бирига ишқарди. Суд процессига тааллуқли хатлар ичидан чиновникларга пора берилгани ҳақидаги ҳужжат топилгач, у ўрнидан сапчиб туриб, деди:

— Гап тамом, жиний қидирув бўлимига борамиз.

— Векселлар-чи?— сўради Дизма.

— Векселларми?.. Ҳм... Очиғини айтганда, уларни сақлаб қўйилса ёмон бўлмасди: ахир бир кун эмас, бир кун Нинанинг сиздан кўнгли қолиши мумкин. Лекин унинг сизга тегишига имонигиз комил экан, уларни ёқиб юборганимиз маъқул.

— Менга тегишига шубҳа йўқ.

— Жуда яхши. Кетдик бўлмаса.

Жиний қидирув бўлимининг бошлиғи катта комиссар Рейх юқориқ мансабга эришиш учун ҳеч қандай ишдан қайтмайдиган одамлардан эди. Совуққон, сезгир ва миришкор Рейх Дизманинг пинҳоний ниятини дарҳол фаҳмлади. Қшепицкий ўз бошлиғининг холислиги ҳақида тинмай санаётганига қарамай, катта комиссар Рейх гапнинг пўскалласини айтиб, масалани кўндаланг қилиб қўйди:

— Пан раис, сиз Куницкаяга уйланмоқчимисиз?

Дизманинг шундай нияти борлигини айтиб, ростига кўчишдан бўлак иложи қолмади.

— Комиссар менинг шахсий ҳаётимга аралашяпти, деб ўйламанг, пан раис. Асло ундай эмас. Лекин, менимча, Куницкий қамоққа олингач, табиий, суд процесси бўлиши керак.

— Тўғри,— дея унинг гапини тасдиқлади Қшепицкий.

— Ҳамма гап ана шунда!— дея давом этди комиссар. — Катта шов-шувга сабаб бўладиган бундай процессдан бўлажак рафиқангиз, қолаверса, ўзингиз ҳам унчалик хурсанд бўлмасангиз керак, деб ўйлайман.

— Ҳм... Сизнингча, нима қилиш керак?

Комиссар Рейх бир зум сукут сақлаб турди.

— Пан раис, бундан қутулишнинг фақат битта йўли бор.

— Хўш?

— Айтайлик, Куницкий ўн йилга, кам деганда, олти йилга қамалади. Бу шубҳасиз. Далиллар шундайки, чол сираям қутулиб кетолмайди. У билан бирор битимга келиш учун уриниб кўрсак, нима дейсиз?..

— Битимга-я?..

— Ҳа-да. Ҳарқалай ўн йил қамоқда ётишни сираям истамаса керак. Ўйлашимча, у сизнинг таклифингизга рози бўлиб, хотинининг ер-мулкига даъво қилмайди, бунинг эвазига сиз маълум миқдорда пул ва чет эл паспорти берасиз. Хоҳлаган мамлакатига жўнайверсин.

— Аммо дарҳол қайтиб келади-да.

— Бунинг ҳам йўли бор. Биз бундай қиламиз: уни мен бугун қамоққа оламан-да, қаттиқ сўроқ қилиб, маюви ҳужжатларни кўрсатаман ва сал бўшаши учун учтўрт кун авахтага тиқиб қўяман. Сўнг яна сўроқ қилиб, унга ҳалиги битимни таклиф қиламан. Агар рози бўлмаса — ўздан кўрсин, рози бўлса — қўлига паспортни тутқазиб, чет элга қочириб юбораман. Қочириб юбораман! Тушуняпсизми? Қочса мутлақо қайтиб келолмайди, чунки мен унинг ортидан қамоққа олиш ҳақида буйруқ юбораман. Бунга нима дейсиз, пан раис?

— Жуда пухта ўйлабсиз,— дея бош ирғади Қшепицкий.

— Мен ҳам шу фикрдаман,— акс садодек такрорлади Дизма.

— Ҳа, яхши режа албатта,— дея давом этди Рейх,— бироқ уни амалга ошира олишимга имоним комил эмас.

Агар бу гаплар очилиб қолса, ҳаммадан кўп мен азият чекаман. Жуда бўлмаганда истеъфога чиқариб юборишди, ҳатто қамоққа ташлашлари ҳам мумкин. Жуда қалтис иш...

— Пан комиссар,— дея унинг гапини бўлди Кшепицкий,— менимча, бекорга ҳадиксираяпсиз. Пан раис ҳукумат доираларида мўътабар одам ҳисобланадилар. Бутун Варшавада пан раисдек дасти дароз одам топилмаса керак.

Рейх таъзим қилди.

— О, мен буни жуда яхши биламан! Шунинг учун ҳам пан раисдек мўътабар одамга арзимас бир яхшилиқ қилиб қўйсам, гоят хурсанд бўлардим. Ахир у киши келажакда мени унутмасалар керак.

— Ҳа, албатта,— бош ирғади Дизма.

— Гоят миннатдорман. Мен пан раиснинг ҳомийлик қилишларини ўзим учун шараф деб биламан. Шу бондан у кишидан кичкина бир нарсани илтимос қилмоқчиман.

— Марҳамат, қўлимдан келганича ёрдам бераман.

— Сиз учун бу нарса арзимаган иш, мен учун эса катта аҳамиятга эга. Гап бундай, полиция бошлигининг ўринбосари янги йилдан истеъфога чиқяпти. Агар сиздек мўътабар одам бир оғиз айтиб қўйса, мени унинг ўрнига тайинлашлари мумкин эди...

— Бу иш кимга боғлиқ?— дея сўради Дизма.

— Ички ишлар министрига.

— У ҳолда, кўнглингиз тўқ бўлсин,— жавоб қилди Дизма,— министр менинг дўстим.

— Гоят миннатдорман.

Шундай дея Рейх Дизманинг қўлини қисийш учун сакраб ўрнидан турди.

Сўнгра улар ишнинг тафсилотларини муҳокама қила бошлашди. Рейх билан Кшепицкий масалани ҳар томонлама келишиб олишди. Дизма уларнинг гапларига ҳайратланиб қулоқ солар экан, ичида ўзи ҳеч қачон ишни шундай усталик билан амалга ошира олмаслигини тан олиб қўйди.

Банкада уларни Куницкий кутиб турган экан. Унинг юз-кўзи, бутун хатти-ҳаракатларидан безовталанаётганлиги кўриниб қўйди.

Секретарь чолнинг ёнидан ўтар экан, унга истеъзо аралаш қараб қўйди, бироқ Куницкий буни ҳатто сезма-

ди ҳам. У пилдираганча Дизманинг олдига югуриб келди-да, бидирлай кетди:

— Келдингизми! Жуда хурсандман. Папкани олиб келдингизми?

— Салом. Олиб келдим.

— Пан Никодим, бу нима дегани ўзи?

— Нимани назарда тутяпсиз?

— Министрнинг қабул қилиши ҳақидаги гапни-да! Черпак қабул кечиктирилди, деди. Министр, умуман, ҳеч қадққа жўнамасмиш. Пан Никодим, нима гап ўзи?

— Кабинетимга кирайлик,— қизариб жавоб қилди Дизма,— ўша ерда ҳаммасини тушунтириб бераман.

— Ҳеч нимани тушунолмай қолдим, ҳеч нимани,— такрорларди Куницкий Дизманинг ортидан пилдираб борар экан.

— Игнатий, сен шаҳарга боришинг мумкин,— дея хизматкорга жавоб бериб юборди Димза.

Игнатий чиқиб кетгач, Никодим Куницкийга ўгирилиб деди:

— Биласизми, хотинингиз сиз билан ажралишмоқчи.

— Нима дедингиз?— дея сапчиб тушди Куницкий.

— Айтдим-ку. У сиздан ажралиб, менга тегмоқчи. Куницкий Дизмага ғазаб билан қараб қўйди.

— Ҳали шунақа деиш... Балки, у сиз билан келган-дир ҳам?

— Йўқ, Нина Коборовода қолди.

Чол тинимсиз лабларини тишларди.

— Қачон шундай фикрга кела қолибди? Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. У менга ҳеч нима демаганди-ку! Шунчаки инжиқлик қилаётган бўлса керак? Сизнинг ифвоигизга учган бўлса керак-да...

— Ифвога бало борми.. У мени яхши кўриб қолган, сиздек алжиган чол жонига тегибди.

— Лекин бу алжиган чолнинг миллион-миллион пули бор!— дея пишиллади Куницкий.

— Шимилдириқ ҳам йўқ сизда, миллионмиш-а. Миллионлар ҳам, Коборово ҳам Нинаники.

— Қоғозда, фақат қоғозда, муҳтарам раис. Суқланадиган жойи йўқ!

— Балки бордир,— файласуфона гап қотди Дизма.

— Афсус, сизга жуда ачинаман,— дея ичқоралик билан ҳиринглади Куницкий,— лекин менда хотиним берган векселлар бор. Улар ер-мулкнинг нархини тўла қоплайди.

Никодим қўлларини чўнтагига тиқиб, лабларини чўччайтирди.

— Векселлар масаласига келсак, пан Куницкий, улар чиндан ҳам бор эди. Ҳа, бор эди, энди эса йўқ бўлди.

Куницкий докадай оқариб кетди. У аъзойи бадани титраб, ҳансираганича ингради:

— Нима?.. Нима?.. Қанақасига «йўқ» бўларкан?

— Шунақасига.

— Уғирлабсан! Сен менинг векселларимни ўғирлабсан?! Калитни, сандиқнинг калитини чўз бу ёққа!

— Бермайман.

— Ахир бу талончилик-ку! Уғри, бандит! Сени авахтага тикаман!

— Учир овозингни, қари қирчанғи!— дея ўшқирди Дизма.

— Талончи! Калитни бер!

— Бермайман, чунки калит сеники эмас — тушундингми, аблаҳ! Сеники эмас, Нинаники. Сандиқ ҳам, калит ҳам уники.

— Э, йўқ! Кекса Куницкийни алдаш осон деб ўйлама, ярамас. Ҳали Польшада адолат бор, суд бор ҳали! Сенга калитни бераётганимни кўрган гувоҳлар бор. Упкангни бос, ошна! Ниңани ўзи ҳам векселларга имзо чекканини тан олади ҳали.

— Бундан ташвиш қилмай қўя қол. Бу ёғи менинг ишим.

— Суд бор!— деди яна қизишиб Куницкий.

Шу пайт даҳлизда қўнғироқ жиринглаб қолди.

— Суд билан кўрқитмоқчи бўлади-я, хайвон!— Дизма полга тупурди-да, эшикни очиш учун чиқиб кетди.

— Аблаҳ, вой аблаҳ-ей!— Куницкий қопқонга тушган тулкидек хонада у ёқдан-бу ёққа зир югурарди.— Ҳозироқ прокурор олдиға, полицияға бораман...

Бироқ чол ҳеч қаёққа боролмади, эшик очилиб, хонага полиция сержанти билан жиноий қидирув хизматининг гражданча кийинган икки агенти кириб келди.

— Леон Куницкий ёки Куник сиз бўласизми?— дея қуруққина қилиб сўради сержант.

— Ҳа, мен Куницкий бўламан.

— Сиз қамоққа олиндингиз. Кийининг-да, биз билан юрийг.

— Мен-а? Қамоққа олиндингиз? Нима сабабдан? Бу англашилмовчилик бўлса керак.

— Ҳеч қандай англашилмовчилик йўқ. Мана сизни қамоққа олиш ҳақидаги ордер.

— Нега, нега энди?

— Буниси билан ишим йўқ,— дея елкасини қисди сержант,— буниси сизга жиноий қидирув бўлимида айтиб беришади. Қани, кетдик! Қуролингиз борми?

— Йўқ.

— Уни тинтинглар.

Агентлар Куницкийнинг чўнтақларини тинтиб кўришди. Қурол чиндан ҳам йўқ экан.

— Қани, кетдик! Сизни безовта қилганимиз учун бизни кечирасиз, пан раис, шундай буйруқ олган эдик. Хайр.

— Буйруқни бажариш керак, албатта,— деди Дизма. — Яхши боринглар.

Куницкий ўғиритиб, яна бир нима демоқчи бўлди, бироқ агент уни бир туртган эди, чол бир зумда ташқарига отилиб чиқди.

Никодим бўшаб қолган даҳлизда узоқ туриб турди. Ниҳоят ойнага қараб, сочларини силади-да, емакхонага қайтиб кирди. Столга дастурхон ёзилган бўлиб, нонушта келтириб қўйилганди, Дизма эса уни унутиб қўйганди. Никодим қорни жуда очганлигини фақат энди пайқади. Кофе совиб қолган экан, унга шакар солган эди, эримади. Никодим буфетдан ароқ тўла графинни олиб, тарелкасига ветчина, колбаса ва бузоқ гўшти солди-да, нонушта қилишга тушди.

— Чамаси, пешанамга мўътабар одам бўлиб ўлиш ёзилган кўринади,— деди ўзига ўзи Никодим учинчи қадаҳни қўлига олар экан.— Сизнинг саломатлигингиз учун, пан раис.

Шивалаб ёғаетган ёмғир дераза ойнасига чирсиллаб уриларди, ташқари эса ғира-шира эди.

15-боб

Дизма генерал Яжиновскийни ёқтирмаслигининг сабаби бор эди: генералнинг кўзлари доим истехзо билан боқарди, у одамлар билан қуруқ муомала қиларди. Аммо Никодимга энг ёқмаган томони генералнинг Терковский билан дўстлиги эди. Бир неча бор таклиф қилинганга қарамай, Никодим Яжиновскийлар хонадонидан ўзини опқочиб юрди. Бироқ бу гал борлишга мажбур бўлди — генерал, агар пан раис бу гал ҳам бизни-

кига қадам ранжида қилмасалар, буни ҳақорат деб тушунаман, дея очиқдан-очиқ айтган эди. Дарвоқе, Дизма Терковскийнинг шу кунларда Жегестовда эканлиги ва шу боисдан ҳам Яжиновскийникига бориши даргумонлигини яхши биларди.

Аслида Дизманинг Терковскийдан ўзини тортиб юришига ҳеч қандай асос йўқ эди. У дилида Терковскийга нисбатан ҳеч қандай хусумат сезмасди, бироқ, улар ашаддий душман, деган миш-миш кенг тарқалган бўлиб, барча шу гапни такрорлайвергач, охир-оқибатда Никодимнинг ўзи ҳам бунга ишониб қолганди. Терковский ҳам, ўз навбатида, унга совуқ ва ҳатто бир оз адоват билан муомала қиларди. Дизманинг бахтига, унинг мавқеи анча мустаҳкам бўлиб, Терковский буни инobatга олмай иложи йўқ эди. Никодимнинг Терковский билан яқинлашишдан ўзини олиб қочишга яна битта сабаб бор эди. «Роҳиба» хонимларнинг шама қилишларига кўра, кабинет бошлиғи бўлган бу бақалокнинг «сирдан воқиф бўлганлар» билан алоқаси бўлиб, Никодим бу жамоатдан анча хавфсираб юрарди.

Яжиновскийлар банкига яқин бўлган Вильчая кўчасида истиқомат қилишарди, шунинг учун ҳам Дизма у ерга пиёда жўнади. Чамаси, меҳмонлар кўп эди — дарвоза олдида йигирмага яқин автомобиль йиғилиб қолганди. Даҳлизда пальтолар уюлиб ётарди, хоналардан кулги ва гангур-гунгур товушлар эшитилиб турарди.

Генерал ва унинг рафиқаси Дизмани самимий кутиб олишди-да, меҳмонхонага бошлаб киришди. Худди шу пайт у ерда ҳамма жимиб, йўғон билаклари яланғоч хўппа семиз бир хоним рояль ёнига ўтирган эди. Дизма беихтиёр эшик олдида тўхтаб, танишларининг саломига бош ирғаб жавоб беришга мажбур бўлди. У ҳатто кимга таъзим қилаётганини дурустроқ илғай олмади ҳам.

Никодимнинг кўзи ҳаммадан олдин қора фрак кийган эркеклар орасида турган Терковскийга тушди.

— Оббо, ланъати келибди-да! — дея тўнғиллади ўзинча Дизма рояльнинг илк садолари янграётганда.

Никодим Терковский билан юзма-юз тўқнашиб қолмаслик учун ундан ўзини опқочиб юришга аҳд қилди. Бундай гавжум меҳмонхонада бунинг унчалик қийин жойи йўқ эди, боз устига у билан учрашишга Терковскийнинг ҳам тоби бўлмаса керак.

Бироқ Терковский одамлар орасидан ўтиб, ўзига томон келаётганини кўргач, Никодим ҳайратдан оғзи очи-

либ қолди. Терковский Дизма билан саломлашиб, унинг қўлтиғидан тутди-да:

— Юринг, чекиб келамиз, — дея шивирлади.

Икки арбоб салондан ўтиб боришар экан, меҳмонларнинг бари улардан кўзини узмай турарди. Улар генералнинг кабинетига киришди.

Терковский чўнтагидан катта олтин пёртсигар чиқариб, Никодимга папирос тутди-ю, гўё ҳеч гап бўлмагандай деди:

— Сизни кўрмаганимгаям анча бўлди-да, азизим пан Дизма...

Бундай муомалани сира кутмаган Дизма суҳбатдошига гумонсираб индамай қараб тураверди.

— Соғлигингиз қалай? — дея давом этди бақалоқ. — Мен эса олти ҳафта дам олганимдан сўнг ўзимни жуда яхши ҳис этяпман. Ишонасизми, пан раис, нақ етти кило озибман. Дуруст, а?

— Емон эмас, — деди Дизма.

— Дам олиш жуда яхши нарса-да! — Муҳит ўзгарди... Янги танишлар, янги таассурот, янгича ҳаёт...

— Сиз Жегестовда бўлдингизми? — дея сўради Никодим бирор нарса дейиш учун.

— Ҳа. Жуда маза қилдим-да.

Меҳмонхонада рояль тинимсиз гумбурларди. Қўшни хонада бридж ўйини авжига чиққан бўлиб, аҳён-аҳёнда у ердан қиморбозларнинг гангур-гунгур гаплари кулоққа чалинарди. Терковскийнинг бўғиқ товуши худди кўксини ёпиб турган опноқ манишқаси остидан эшитилаётгандек туюларди. Унинг балиқникига ўхшаш митти кўзлари ёғ босган қовоқлари орасида хирагина милтирар, семиз ва калта бармоқлари эса қаҳрабо мундштугини аста силаб турарди.

«Бу иблисга нима керак ўзи?» — дея ўйларди боши қотиб қолган Дизма.

— Биласизми, пан раис, — дея давом этди Терковский, — мен у ерда сизнинг эски танишингиз — нотариус Виндер билан танишиш шарафига муяссар бўлдим. Жуда дилкаш одам экан.

Терковский Дизмага синчковлик билан тикилганича жимиб қолди.

Унинг гапини яхши эшитолмай қолган Никодим қайта сўради:

— Нима дедингиз?

— Сизнинг эски танишингизни учратиб қолдим, де-
япман.

Никодим тишини тишига босди.

— Ким экан у?

— Пан Виндер. Жуда дилкаш одам экан!

— Кимни? Виндерни дейсизми?.. Эслолмаяпман.—

Никодим жон-жаҳди билан Терковскийнинг кўзига ти-
килди.

— Нотариус Виндерни наҳот эслолмасангиз?!

— Нотариус?.. Йўқ. Эслолмаяпман.

Терковский истеҳзо билан кулиб юборди.

— У эса сизни жуда яхши эсларкан. Биз у билан
бир купеда келдик: бу ажойиб чол менга сиз тўғрингиз-
да, Лисков ҳақида жуда кўп нарсаларни айтиб берди.

Дизманинг кўз ўнги қоронғилашиб кетди. Тамом бў-
лиш деб шуни айтишса керак-да? Ҳалокат деганлари
шу эмасми ахир: уни фош қилишди. Никодим чўнтагига
тиққан қўлларини қаттиқ мушт қилиб тукканидан қўли
оғриб кетди. У бир зум Терковскийга ташланиб, тиржа-
йиб турган башараси кўкариб кетгунга қадар семиз бўй-
нидан бўғсаммикин, деб ҳам ўйланиб қолди. Никодим
ичида ҳужумга шайланиб, мушакларини қаттиқ қисди.

— Кечирасиз,— деди шу пайт ёнидан ўта туриб, ун-
га тегиб кетган бир нотаниш хоним.

Бу ҳол Никодимни ҳушига келтирди.

— Қанақа Лисков? Сиз нималар деяпсиз ўзи?

Терковский елкасини қисиб қўйди.

— Бўлмаган гап! Ҳеч қандай Виндерни танимайман!

Терковский қошларини чимириб, хотиржамлик билан
папирос кулини чертиб туширди.

— Ҳа, албатта, балки, бу англашилмовчиликдир.

— Англашилмовчилик...— дея такрорлади Дизма.

— Дарвоқе, биз тез кунда бунни аниқлаймиз. Нота-
риус Виндер келаси ҳафтада Варшавага келади. Мен
уни уйимга таклиф қилдим. У жуда дилкаш одам экан.
У сиз билан фамилиядош бўлган бирор одам ҳақида
гапирган бўлса ҳам ажаб эмас. Эҳтимол, ўша одам қа-
риндошингиз бўлиб ҳам чиқар... Хе-хе-хе...

Дизма жавоб беришга улгурмади. Меҳмонхонадаги
концерт тугаб, гулдурос қарсақлар остида кабинетга
меҳмонлар ёпирилиб киришди.

Бутун кеча давомида Никодим худди нинанинг усти-
да ўтиргандай бўлди. Ниҳоят, соат ўн иккига яқин ў
сездирмай жуфтакни релслаб қолди.

Шивалаб ёмғир ёғмоқда эди. Дизма пальтосининг
туғмаларини қадамай ўйи томон сургалиб борарди. У
уйига етиб келгач, ечинмасдан ҳам ўзини диванга таш-
лади.

Ҳаммаси равшан.

Энди унинг тақдири Терковскийнинг қўлида, Терков-
ский кечирмайди. Кек сақлаб юрган экан, аблаҳ! У Бо-
чек эмас сизга!

Никодим бир сесканиб тушди.

У ўрнидан туриб, чироқни ёқди-да, пальтоси, шляпа
ва фрагини ечиб, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.
Унинг миясини бири бирдан мудҳишроқ фикрлар чул-
ғаб, пешанасини совуқ тер босди.

«Виндерни гумдон қилсам-чи... Балки эплаш мумкин-
дир... Ҳўш, у ёғи нима бўлади?..»

Терковский Лисков ҳақида билиб олган экан, энди
ундан қутулиб бўлмайди. Агар Виндер ғойиб бўлса—
Терковский бу кимнинг иши эканлигини дарҳол фаҳм-
лайди... Ишдан ҳайдасалар ҳам майли-я, қамоққа тиқи-
шади...

«Ялинсаммикин?.. Барибир фойдаси тегмайди».

Никодим Терковскийнинг қандай одам эканлигини
жуда яхши биларди.

Мияси тинмай ғувилларди. Дизма кечаси билан миж-
жа қоқмай чиқди. У ёлғизлик ва заифликдан азоб че-
қарди. Бунни ҳатто Кшепицкийга ҳам айтиб бўлмасди...
Ҳўш, нима қилиш керак?.. Нима қилсайкин?..

У нонуштага қўл ҳам урмай, Игнатийга банкага қўн-
ғироқ қилиб, бетоблиги туфайли ишга боролмаслигини
айтиб қўйишни буюрди. Бироқ орадан ярим соат ўтмас-
даноқ хато қилганини англади: унинг бирдан бетоб бў-
либ қолгани ҳақидаги гап Терковскийнинг қўлоғига етиб
бориши мумкин эди. Дизманинг ғазаби қайнаб кетди.
У ҳеч гапдан ҳеч гап йўқ Игнатийга ўшқирди-да, бан-
кага жўнади. У ерда атайлаб барча бўлимларни айла-
ниб чиқди. Вандришевскийнинг олдига кирди ва гарчи
кеча ўзи уч кун муҳлат берган бўлса-да, баланс тайёр
бўлмагани учун директорни койиди. Сўнг Кшепицкийга
«салом», дея тўнғиллаганича кабинетга кириб, ичидан
қулғлаб олди.

Дизмага фақат, Терковский ўз шубҳасини биронта
одамга айтдими, йўқми, деган фикр азоб берарди. Ни-
ҳоят, Никодим, у маккор юрагидагини дуч келган одам-
га айтавермайди, деган қарорга келди. У нима қилар-

кин? Ҳар қалай Дизмани ҳам, Яшунскийни ҳам, Пильхенни ҳам расволарини чиқариб ҳайдатишга уринса керак...

Фақат биттагина йўли қолган бўлиб, дарҳол истеъфога чиқиш ва Қобороводаги сандиқда ётган пулларни ўмарқиб, чет эл паспортини олиш ҳамда Виндер Варшавага келмасдан бурун жуфтани ростлаб қолниш лозим. Нинага уйланиш ҳақида гапирмаса ҳам бўларди. Кунницкийни эса, кейин шикоят қилиб юрмаслиги учун, қамоқдан чиқариб юбориш ва у билан бир амаллаб келишиб олиш керак.

— Ҳе, жин урсин!

Телефон жиринглаб қолди. Кшеницкий аллақандай бир хоним билан графиня Концепольская келганини хабар қилди. Хонимлар уни албатта кўришмоқчи эмиш.

— Уларга бетоб эканлигимни айтинг.

— Айтди, — деди жавобан Кшеницкий, — лекин, пайванга маълум қилинг, деб гапимга кўнишмаяпти. Айтишларича, сиз уларни албатта қабул қилармишсиз.

Никодим қовоғидан қор ёғиб эшикни очди.

— Марҳамат, — дея хонимларни қуруққина таклиф қилди у.

Концепольская ёнидаги хоним жодугарсифат Стелла экан.

Уни кўриб Дизманинг зардаси қайнаб кетди.

Хонимлар ташвишланиб унинг соғлигини суриштиришди ва докторларни тавсия қила бошлашди. Ниҳоят, мақсадга кўчиб, устознинг бетоблиги ложа маросимини бажариш учун ҳалал бермаслигига умид билдиришди. Эртага навбатдаги маросим экан. Афсуски, Концепольскаянинг эри ҳозир уйда экан, шу боисдан ҳам мистериа ўтказиш учун Буюк Унучинчининг квартирасидан бўлак жой қолмабди.

Бу гапдан Дизманинг жони ҳиқилдорига келди.

— Мени тинч қўйинглар. Ҳозир бу нарса кўнглимга сиғмайди.

— Эртага қадар тузалиб кетасиз, — деди Стелла эътирозга ўрин қолдирмайдиган оҳангда. — Учрангли Юлдуз томонидан юкланган вазифа албатта бажарилмоғи лозим.

— Тузаламан, тузаламан... — деди чап беришга уриниб Дизма. — Мен соппа-соғман, лекин ҳозир бу ишларга вақтим йўқ. Зиммамда муҳим ишлар бор.

Орага жимлик тушди. Никодим дераза томон ўгирилди.

— Устоз, — дея астагина сўради Концепольская, — бирор кўнгилсизлик бўлдими?

Никодим истеҳзо билан кулиб юборди.

— Кўнгилсизлик ҳам гапми. Шундай аблаҳлар борки, иложи бўлса, бошингга чиқиб ўтириб олсам дейди...

— Устоз, сиз ҳар қандай одамнинг ҳам танобини тортиб қўя оласиз, — деди ишонч билан Стелла.

Никодим унга узоқ тикилиб турди.

— Ҳар қандай одамни ҳам эмас. Шундайлар ҳам борки, тўнғиз каби сенга чоҳ қазийди, қутурган итдек акиллайди... Номингни булғашга, дунёни кўзингга қоронғи қилишга ҳаракат қилади...

Стелланинг кўзлари қисилиб кетди.

— Ким экан ўша одам?

Дизма фақат қўл силтаб қўя қолди.

— Айт, устоз, сенга чоҳ қазийдиган ким ўзи?

— Ҳожати бормикин...

— Айтиш керак, — дея бижиллади Концепольская, — балки, бизникига биронта йўл, биронта чора ўйлаб топар.

— Учрангли Юлдуз ордени жуда қудратли, — деди жиддий оҳангда Стелла.

Никодим бўйинини қисди-да, бехосдан:

— Терковский, — деб юборди.

Ҳайратдан иккала хонимнинг оғзи очилиб қолди. Дизма ичида сўкиниб қўйди. Бу хотинларга айтиб нима қиларди? Аҳмоқ!

Стелла ўрнидан турди-да, вазмин қадам ташлаганича Никодимга яқинлашди.

— Устоз! Сен буюришга ҳақлисан. Бу одам ҳалок бўлиши керакми? — Дизма алланечук бўлиб кетди: бу хотинлар ақлдан озишибди!

— Устоз! — дея давом этди Стелла. — Бу одам абадий йўқ, бўлсинми ёки вақтинча йўқолсинми? Буюр!

Никодим кулиб юборди. Бу гап унга ёш болаларга хос тентаклик бўлиб туюлди. Руҳонийга ўхшайдиган бу калта оёқ маймун Терковский каби нуфузли бир одамни нимаям қила оларди? Лекин шу заҳоти у Виндернинг келишига жуда оз вақт қолганини эслади. Шундан сўнг ҳаммаси тамом бўлади. Терковский Виндер билан гапни бир жойга қўяди-ю, кейин... Қани энди шундай қилинсаки, ўша пайтда Терковский Варшавада бўлмаса.

— Терковскийни Африкага жўнатиб, у ерда дарахт-

га боғлаб қўйинг ёки, умуман, жаҳаннамга жўнатинг! — деди алам билан Дизма.

— Қачон?— дея қатъий оҳангда сўради Стелла.

— Шу бугун бўлса ҳам майли... ҳа-ҳа-ҳа!.. Бу дейман, жуда қувноқ аёл экансиз-ку! Бўпти, чўпчак айтишни йиғиштирайлик. Хўш, мистерияни нима қиламиз?

Хонимлар маросим белгиланган муддатда амалга оширилишини қатъиян талаб этишди ва бундан бўйин товлайдиган одамнинг бирор фалокатга учраши муқаррар эканлигини шама қилишди. Бундан қўрқиб кетган Дизма дарҳол таслим бўла қолди ва Учрангли Юлдуз ложасининг иккинчи йиғинини ўз уйида ўтказишга розилик билдирди.

Кечқурун у кўнгил очиш учун Вареда билан «Воҳа»га борди ва уйига қайтгач, таш қотиб ухлаб қолди.

Эрталаб Стелла билан Ляля етиб келиб, Дизма уларнинг ихтиёрига бериб қўйган квартирани батамом остин-устун қилиб ташлашди. Дизма мистерияни конспирация қонунарига амал қилиб ўтказишга қарор қилди ва муҳтарам Игнатийга дам олиш учун уч кунга жавоб бериб юборди. Шу боисдан ҳам мебелларни у ёқдан-бу ёққа суриш, гиламларни бир хонадан иккинчи хонага ташиш каби барча оғир ишлар унинг зиммасига тушди. Бир ҳисобга Никодим бу ишдан хурсанд ҳам бўлди — анови Терковский тўғрисида, Виндернинг Варшавага келиши билан боғлиқ бўлган хавф-хатарни ўйлашга вақти йўқ эди.

Хонимлар, чамаси, унуттишган бўлишса керак, Терковскийни ортиқ эсга солишмаётганди.

«Унуттишган бўлишса жуда яхши,— дея ўйларди Дизма.— Кеча уларга бекор айтдим ўзи».

Никодим жон-жаҳди билан мебелларни у ёқдан-бу ёққа сураб ва хонадан хонага гилам таширди.

Кечга томон у шу қадар чарчадики, ётоқхонага кириб, ичидан қулфлаб олса жон-жон дерди. Аммо қаёқда! Ётоқхона ҳам, бошқа уч хона ҳам, ванна бўлмаси ҳам «роҳибалар» учун мўлжаллаб қўйилганди.

Соат ўн бирда даҳшатли фалокат содир бўлди. Хонимлардан бири сўнгги дақиқада эри келиб қолгани туфайли мистерияга келолмаслигини хабар қилди. Уставга биноан маросимда албатта ўн икки «роҳиба» иштирок этиши лозим эди. Хонимлар ўзларини қўярга жой тополмай қолдилар.

Никодим дарҳол мистерияни келаси ҳафтага қолдиришни таклиф қилган эди, бироқ Стелла ғазаб билан, бундай қилиш уставни бузиш билан баробарлиги ва ўзи бунга сира ҳам йўл қўя олмаслигини айтди. Қийин аҳволдан чиқиш чорасини топиш керак эди. Кутилмаганда хонимлардан бири — баронесса Вельберг чора топди: у бир кечага ёллаш мумкин бўлган битта қизни танир эмниш, қизга ишонса бўлармиш, у жуда ажойиб қиз бўлиб, варьетелардан бирида «girl»¹ экан; баронессанинг ишонтиришича, кичкина Владага ҳар қандай сирни ишонин мумкин эмиш.

Бўлак чора қолмаган эди. Кичкина Владани таклиф қилишга жазм этишди. Шу заҳоти унга телефон қилишди. Аввалига қиз бугун дансингда учрашиши лозим бўлган рашкчи жазманини рўкач қилиб, мистерияга келишдан бош тортди. Бироқ кейин юз злотийлик кредит билесининг дарагини эшитиб, рози бўлди.

Шундан сўнг мистерия барча қондаларга амал қилинган ҳолда қоқ ярим кечада бошланди.

Соат бирда, иблис чақирилаётган пайтда кичкина кўнгилсизлик содир бўлди: ҳушидан кетаётган Влада йиғлаб юборди ва уйимга кетаман, дея хархаша қила бошлади. Уни араб тўхтатишди. Қиз пайотл қўшилган ишодан ичгач, анча тинчиб қолди.

Соат иккида раис Никодим Дизманинг меҳмонхонаси бутунлай ағдар-тўнтар бўлиб кетди. Шу тобда у ташиқли давлат арбобининг меҳмонхонасига сира ҳам ўхшамай қолганди. У кўпроқ дудхона ёки қадимги Римдаги буғхоналарга ўхшарди.

Мистерия қатнашчилари хоналарга тарқалишганида дарпарда четидаги тирқишдан декабрь тонгининг илк нурлари эндигина мўралай бошлаган эди. Жанг майдоида фақат Буюк Унучинчи қолди. У деворга суяниб ўтирганича шундай хуррак отардики, дераза ойналари дририлларди.

Никодим вақт пешиндан оғанида уйғонди. Унинг азбаройи силласи қуриганидан мияси ғувулларди.

У ўрнидан туриб кийинди-да, бориб ётоқхонага назар ташлади. «Роҳибалар» уйғона бошлашган эди. Ваннахона тиқилинч эди. Хонимлар Никодим билан бири-

¹ Қизча (*ингл.*) бу ўрнида эстрада раққосаси маъносига ишлатилган.

кетин хайрлашиб, оёқларини аранг сургашиганича, уй-уйларига тарқалиша бошлашди.

Ниҳоят, Дизма ёлғиз ўзи қолди. У барча ойналарни очиб ташлади ва зўр-базўр қимирлаб, квартирани тартибга солмоқчи бўлди.

У пианинони жойига суриб қўймоқчи бўлиб турганида кўча эшикнинг қўнғироғи жиринглаб, Кшепицкий кириб келди.

— Эҳе, пан Никодим!— деди у кулиб.— Бу ерда роса базми жамшид бўлганга ўхшайди-ку.

Куницкий қамоққа олинганидан сўнг у ўз бошлиғи билан жуда апоқ-чапоқ бўлиб кетганидан уни номини атаб чақира бошлаган эди.

— Ҳе, ер ютсин ўша мочағарларни!— дея тўнғиллади қовоғини солиб Дизма.

— Бу дейман, рангингизда ранг қолмабди-ку!— деди ажабланиб Кшепицкий.— Бунақа ишларни яхши кўришингизни билмаган эканман.

— Падарига лаънат бу ишнинг!

— Демак, ҳирсин ўлдириш учун шундай қилибсиз-да?

— Бўлди, мунча тирғилмасангиз, жин урсин сизни!— деди зардаси қайнаб Дизма.— Ундан кўра ёрдамлашиб юборинг.

— Нега ўзингиз ишлаяпсиз? Игнатий қаёққа кетди?

Дизма жавоб бериш ўрнига пишқириб ишлайверди. Ниҳоят, у бир сўкиниб қўйди-да, ўзини диванга ташлади.

Кшепицкий папирос тутатди.

— Тўғри Рейхнинг олдидан келяпман.

— Ҳўш?

— Куник ниҳоят шаштидан тушибди. Совуқ, қоронғи камерада ётиб, таъзирини ебди. Лекин у хотини билан юзлаштиришларини талаб қилган эмиш. Рейх унга Нинанинг сизга ёзган сўнгги хатини кўрсатгандан кейингина тинчибди. Юз минг злотийга рози эмиш, фақат анови сирини фoш этувчи ҳужжатларни қайтиб беришни шарт қилиб қўяётганмиш.

— Ҳўш, Рейх нима деяпти?

— Рейх бундай шартга кўнадиган аҳмоқлардан эмас, у ўша ҳужжатларни жинсий қидирув архивида эмас, шахсан ўз уйида сақлашни ваъда қилибди, холос.

— Куницкий рози бўлибдими, ишқилиб?

— Уйлаб кўриш учун яна бир кун муҳлат олибди. Қарқманг. Албатта рози бўлади.

Кшепицкий ўридан туриб, папиросидаги кулни черт-тот туширди-да, қўшиб қўйди:

— Сиз эса, ўз навбатингизда, Нинага эрининг овозини эшитиб, ўз хоҳиши билан чет элга жўнаётганини хабар қилиб қўйшингиз керак. Ҳм... Унга ҳатто, чол бор пулининг ярмини олиб кетаётибди, деб ёзишингиз ҳам мумкин. Шундан сўнг унинг кўнгли жойига тушади.

— Ҳа, бир оз алдаб қўйсак ёмон бўлмайди,— дея тўнғиллади Дизма бир оз хаёл суриб тургач.— Лекин, меҳимча, хат ёзмаган маъқул. Хат биронта одамнинг қўлига тушиб қолиши мумкин ёки...

Бирдан у Терковскийни эслаб, яна сесканиб тушди. Ўй, ой, ой... У бу ҳақда ўйлаб ўтирмайди. Бўлганча бўлар. Энг муҳими — ўйламаслик керак... Фақат ҳозир эмас... Қоборово... Жўнаш керак.

Никодимнинг қўлини қимирлатишга ҳам мажол қолмаган эди. Оғриқнинг зўридан унинг башараси бужмайиб кетди.

— Фақат бугун эмас,— у айта олган гап ана шу бўлди.

Ундан ҳам Дизманинг силласи жуда қуриган эди. У ҳатто ўқтин-ўқтин жиринглаб турган телефон олдига ҳам бормади, кун бўйи диванда қимир этмай ётди.

Никодим фақат Учрангли Юлдуз ложасидан қандай қилиб осонроқ қутулиш чорасини ўйларди. Кишининг силласини қуритадиган бу базми жамшиддан сўнг унинг Буёқ Унучинчилик вазифасидан бутунлай ҳафсаласи тир бўлган эди.

Ана шу ложа туфайли у киборлар доирасига мансуб ховимлар билан яқиндан танишиб олганди; уларнинг эшиги энди Никодим учун доим очиқ эди. Агар у энди Учрангли Юлдуз орденидан бир амаллаб қутулиб олса, барибир у ерда орттирган танишларининг фойдаси тега-веради.

Лекин қандай қилиб қутулса экан? Ҳар қандай мушкул ишнинг ҳам чорасини топа оладиган Кшепицкийга маслаҳат солсамикин? Аммо бундай қилишга Дизманинг юраги дов бермади. У ҳали ложа сирини ошкор қилган ҳар бир одам ўлимга ҳукм этилиши мумкинлигини унутмаган эди.

Узоқ бош қотирганидан сўнг Дизма бу эсини еган хотинларга, тушимда иблисни кўрдим, у менга бундан

буён Унучинчи бўлишни тақиқлаб қўйди, десаммикин, деб ўйлаб қолди. Мен унга ёқмас эмишман, шу боисдан ҳам у мистерияларда мен қатнашар эканман, ортиқ қорасини кўрсатмас эмиш, дейман... Дизма эртагаёқ графиня Конецпольскаянинг олдига бориб, шуни айтиб қўйишни аҳд қилди.

Улар билан энди биронта бошқа одам азоб чексин.

Никодим жилмайиб қўйди. У Варедани эслаган эди.

— Уларга Варедани рўбарў қилиб қўяман! Иблис фақат Варедани талаб қилди, — деб айтаман.

Игнатий дастурхонга кечки овқатни, қўйиб, янги газеталарни келтирди. Дизма газеталарни жаҳл билан бир четга суриб қўйди-да, овқатлана бошлади. Шу пайт телефон жиринглаб қолди.

Вареда қўнғироқ қилган экан. У Никодимдан сўради.

— Ўқидингми?

— Нимани?

— «Нимани» дейсан-а? Ўзингни гўллик солаверма кўп! Худди билмагандай гапирасан-а?!

— Айта қолсанг-чи, нима гап ўзи?

— Терковскийнинг жўнаб кетаётганидан хабаринг йўқми?

Дизма турган жойида қотиб қолди.

— Нима... Нима дединг?

— Янги вазифага тайинланиб, бугун кечқурун элчи сифатида Пекинга жўнаётганини айтяпман. Кечқурунги газеталарни ўқимовдингми?

У яна алланималар деди, бироқ Никодим қулоқ солмай қўйган эди. У трубкани жойига ташлаб емакхонага югуриб кирди-да, газеталарни очди.

Чиндан ҳам барча газеталарда Хитойда ҳукумат барқарорлашгани сабабли бош министр кабинетининг бошлиғи, статс-секретарь ёрдамчиси Ян Терковский элчи ҳамда Хитой ҳукуматининг мухтор министри қилиб тайинлангани муносабати билан унинг бугун Пекинга жўнаб кетаётгани хабар қилинган эди.

Дизма газеталарни стол устига ташлади. Унинг юраги гуппилаб урмоқда эди.

У ўрнидан сапчиб турди-да:

— Ура! Ура! Ура! — дея бақирди.

Игнатий югуриб келиб, ажабланганича эшик олдида тўхтаб қолди.

— Мени чақирдингизми?

— Игнатий! Ароқ келтир! Бу ишни ювиш керак!

Хизматкор графин келтириб қадаҳга ароқ қўйди.

Бошқасига ҳам қуй! — дея қичқирди Дизма. — Пўқолсин итваччалар!

Дизма кетма-кет тўрт қадаҳни бўшатди-да, стулга ўтирди.

— Биласанми, Игнатий?

— Эшитаман.

— Кимки менинг, яъни Никодим Дизманинг йўлига тўғаноқ бўлса, расвоси чиқади. Тушундингми?

Дизма яна бир қадаҳни бўшатиб, очиқ турган эшикдан чироғи ўчириб қўйилган кабинетга қаради: қоронғиликдан унга қандайдир уккиникига ўхшаган кўзлар бақрайиб қараб тургандек туюлди. Никодим бир тупурди-да, чўқиниб қўйди.

— Қани, қуй, ичамиз, Игнатий!

У ўрнига ётганида вақт ярим тундан оғиб қолган эди. Шунда Дизма хизматкорига қараб деди:

— Биласанми, Игнатий, бу хотинлар бутун дунёни бағдар-тўнтар қилиб юборишлари мумкин, инс-жинслар ҳамроҳ экан уларга...

— Бу гапингиз тўғри, — дея тасдиқлади Игнатий.

16-БОБ

Сешанба куни Никодим билан Кшепицкий никоҳни бекор қилиш масалалари бўйича мутахассис адвокат Лицунскийнинг олдига боришди, чоршанба куни эса катта комиссар Рейх билан охириги марта учрашиб унга юз минг злотий топширишди.

Пайшанба куни катта вокзалдан қарама-қарши томонга қараб икки поезда йўлга чиқди. Уларнинг бирида мушайман бир чол қалт-қалт титраб ўтирарди. Бошқасида эса давлат галла банкасининг раиси йўлга чиққан эди. Уни дўстлари шод-хуррамлик билан кузатиб қўйишган эди.

Очиғини айтганда, чол ёлғиз эмасди. Купеда унинг қаршисида икки юзи қип-қизил норғул бир жаноб ўтирарди. Жаноб ўнг қўлини пальтосининг чўнтагига тикиб олганди, бу ўринда унинг бундай ўтириши заруратдан кўра, кўпроқ одат бўлиб қолганидан эди.

Варшава — Берлин поездеи биринчи бўлиб йўлга чиқди. Тахминан ўн минутлардан сўнг Белосток — Гродно томон юрадиган иккинчи поезд жойидан жилди.

Вагон зинасидан сакраб тушган охирги одам Кшепицкий эди. У бошлиғига жинойи қидирув бўлимида Куницкий билан қилган суҳбати ҳақида қисқача ҳисобот берди. Кшепицкий Дизмага Куницкийнинг тақдирига тан бериб, ортик тўқинлик қилмаганини хабар қилди. Чол ҳатто Коборово ишларининг баъзи томонларини тушунтириб, янги бошқарувчининг мушкулени анча осон қилибди. Никодим Дизма эса янги бошқарувчи қилиб худди шу Кшепицкийнинг ўзини тайинлаганди.

Дизма хурсанд эди.

У бўм-бўш купеда ўрнашиб олиб, бундан буён ўзи қанақа куёв бўлиши ҳақида хаёл сура бошлади.

Турган гап, энди у банкадан воз кечиши керак эди. Энди у банкани бошига урадими? Кобороводан олинган улкан даромад бирор аҳмоқона гапни валдираб қўйишдан чўнмай тинчгина яшаш имконияти — буларнинг бари банкадан воз кечишни тақозо этарди.

Элғиз ўзи Коборово хўжалигини эплай олмаслигини Никодим яхши биларди, албатта.

Бахтига, унинг ёнида ҳар қандай ишни дўндириб бажарадиган Кшепицкий бор эди. Дизма пул масаласида секретарга жуда ҳам ишониб бўлмаслигини тушунарди, бироқ бошқа жиҳатдан олганда, Кшепицкий шундай сардаромад жойда эгрилик қилиши эҳтимолдан узоқ эди. Ташқарида қалин қор билан қопланган кенг водий ёстаниб ётарди.

Никодим Терковскийни эслади-да, тишларини гижирилатиб қўйди. У ложада иштирок қилувчи хонимлар туфайлигина Терковскийдан халос бўлгани шубҳасиз эди. Хонимлар қандай ҳаракат қилишгани, кимларни ишга солишганини у билмасди, билишни истамасди ҳам. Илгарги Никодим улардан иблис билан муомалада бўлганлари учун чўчирди. Энди эса у баттар қўрқиб қолди. Тириклар инс-жинслардан ҳам хавфлироқ бўлишади. Шунинг учун ҳам ложадан тезроқ қутулиб олиш ҳақидаги аҳдида қаттиқ туришга қарор қилди. Турган гап у кейин ҳам бу хонимлар билан алоқасини узмайди, лекин ложадаги ўрнига Варедани ўтказиб қўйгани маъқул.

Дизма Ляля билан Стелла «иблис иродаси» ҳақидаги гапни эшитгач, қандай довдираб қолишганини эслаб кулиб юборди. Полковник тоза жазосини тортадига бўлди-да...

Темир йўлнинг икки чети ўрмон эди.

Кеч кирди, туман тушганди. Филдираклар тақа-туқ этиб Коборово стрелкаларидан ўта бошлашди. Перронда темир йўл хизматчиси билан Нинадан бўлак ҳеч ким кўринмасди. Вагон деразасидан Дизмани кўриб қолган жувоннинг чеҳраси табассумдан ёришиб кетди.

У сўрашиш учун қўлини чўзди, Никодим чамадонини қор устига қўйди.

«Хайрият, худога шукур!..»

Улар бўм-бўш вокзалдан ўтиб, автомобилга ўтиришди.

Мотор стартернинг вағиллашидан жонланиб, филдираклар сарғанчиқ қорда чир этиб айланди-ю, машина жойидан қўзғалди.

— Айтчи... айт-чи... У... у... дарров рози бўлдими?

Нинанинг товушидан безовта эканлиги сезилиб турарди.

Дизма кулиб юборди.

— Мажбур бўлди.

— «Мажбур бўлди» деганинг нимаси?— қўрқа-писа сурштирди Нина.

— Ниночка,— дея тушунтирди Никодим,— муҳаббат ҳамма нарсани енгишга қодир, деб ўзинг айтган эдинг-ку янгр.

Машина тахта тилиш заводи ёнидан ўтар экан, у ердаги чироқлар лоп этиб ёнди. Йўл четида турган бир неча киши шапкаларини олиб таъзим қилишди.

— Хўш, энди... энди у нима қилмоқчи?

— Буниси билан бизнинг ишимиз йўқ,— дея елкасини қисди Никодим.— Банкадаги бор пулларини олиб кетди. Коборово қанча турса, деярли шунча пул бор экан. Очликдан ўлмайди.

— Чет элга жўнадими?

— Ҳа.

— Қайтиб келмайдими энди?

— Бу ҳақда гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Бу ёғига мен кафилман.

Нина ўйланиб қолди.

— У шундай қилишга мажбур бўлди, дединг, Никодим. Бунинг бирор... алоҳида сабаби йўқми, ишқилиб?

— Нега ташвишланыясан, Ниночка? Масала ҳал бўлди — вассалом. У ёғи билан нима ишинг бор?

— Ахир у менинг эрим эди...

— Мен эса, эринг эмасди, дейман.

Нина ажабланди.

— Қанақасига эрим бўлмас экан?

Дизма никоҳни бекор қилиш тартибини қўлидан келганича тушунтирди-да, адвокатнинг далилларини такрорлади.

— Агар бирор ишқал чиқиб қолмаса, икки ойдан сўнгра панна Понимирская бўлиб оласан, уч ойдан кейин, мабодо аҳдингдан қайтмасанг, менинг хотиним бўласан.

Нина индамай ўтираверди.

Дизма буни кўриб ташвишга тушди. Бирдан айниб қолса-я?.. Балки энди ўзини эркин ҳис этгач, келажак тақдирини у билан боғлашни истамай қолар?

— Нега индамайпсан, Ниночка, жонгинам?— дея сўради Никодим қўлидан келганича мулоимлик билан.

— Э, шунчаки ўзим,— деди ҳушига келиб Нина.— Уша воқеани ўйлаб қолдим. Энди буни ўйламаслик керак, тўғрими?.. Утди-кетди... Пешанада бор экан-да...

У Никодимнинг пинжигига тикилди.

— Ҳаёт шунақа ўзи,— деди ишонч билан Дизма.

— Мен ҳаётдан қўрқаман. У жуда даҳшатли.

— Мен эса қўрқмайман.

— Биламан. Чунки сен кучлисан, жуда кучлисан...

Кобороводаги уйнинг ҳамма деразалари чароғон бўлиб турарди. Нина сўнгра пайтларда қоронғиликдан қўрқадиган бўлиб қолганини ва шу бонедан барча чироқларни ёқиб қўйишни буюрганини айтди.

Вестибюлда ҳамма хизматкорлар тўпланиб туришган экан. Улар ҳали бирор нарсани аниқ билишмаса-да, бироқ Варшавадан ёлғиз қайтиб келган шофёрнинг узук-юлуқ ҳикоясидан ўзларича хулоса чиқариб қўйишганди. Илгари сира ҳам бировни кутиб олмайдиган беканинг станцияга бориши ҳам уларнинг бу фикрини тасдиқлаб турарди. Хизматкорлар қандайдир воқеа содир бўлаётганини сезиб қолишганди... Нина буни интуиция деб атарди, Никодим эса ҳид билиш дерди.

Никодим оқсоч хотинга Куницкийнинг ётоқхонасига жой солиб беришни буюрганида аёл сира ҳам ажабланди.

Нина Дизма Варшавага жўнаб кетгач, яна ёлғиз қолишдан нолий бошлади.

— Сен ҳам мен билан юра қол, Ниночка. Мен сен олиб кетаман.

— Кошкийди бунинг иложи бўлса!..— деди маъюс жилмайиб Нина.

— Нега иложи бўлмас экан?

— Ноқулай ахир. Наҳот буни тушунмасанг? Шовшув кўтарилади!

— Хўш, нима қилибди,— деди елкасини қисиб Никодим.— Шунданам қўрқиб ўтираемиз! Ахир биз никоҳдан ўтамиз-ку. Жуда бўлмаганда, меҳмонхонада яшашнинг мумкин. Шунда ҳар куни кўришиб тураемиз.

Нина чапак чалиб юборди.

— Яшасин! Топдим! Пшеленская холам. Холамники-да тураман.

— Ана кўрдингми.

— Лекин Варшавада кўп туришни истамайман. Шаҳарни ёмон кўраман. Ҳамма жойдан ҳам ўзимни Коборовода яхши ҳис этаман. Биз доим Коборовода яшаймиз-а, Ник?

— Бўлмасам-чи, ўша Варшава ўзимни ҳам жонимга теккан. Жуда тўйдим.

— Жуда меҳрибонсан-да! Юр, сени ўйлаган пайтларимда чалиб юрган нарсамни чалиб бераман.

Улар кичик меҳмонхонага ўтишди. Нина пианино қопқоғини очди.

— Сен ҳам чалишни биласанми?

— Фақат мандолина чаламан.

— Нина кулиб юборди.

— Ҳазиллашяпсан шекилли?

— Худо ҳаққи!

— Мандолина чалиш жуда кулгили кўринади.

— Нега энди?

— Билмайман, менимча, жуда кулгили бўлса керак. Банка раиси, давлат арбоби келиб-келиб мандолина чалиб ўтирса-я!

— Афсус, асбобни Варшавада қолдирдим-да. Бўлмасанг сенга бир нарса чалиб берардим.

Нина уни ўпган эди, Никодим унга қўл чўзди. Бироқ жувон унинг қучоғидан сирғалиб чиқди-да, кула-кула пианино чала бошлади.

— Яхшими?— дея сўради у кўзларини юмиб.

— Жуда яхши. Жуда ажойиб. Унинг сўзлари қанақа?

— Сўзлари дейсанми?— дея ажабланди Нина.— Ҳа! Сен буни операдан деб ўйлаяпсанми? Йўқ. Бу соната. Биласанми кимники?

— Кимники экан?
— Чайковскийники.
— Шундай дегин. Чиройли куй экан. Унинг номи қанақа?

— Си-моль.
— Си-моль? Қизиқ. Нега си-малина эмас?
Ҳазилдан вақти чоғ бўлиб кетган Нина унинг бўйнидан қучли.

— Султоним бугун қувноқ кайфиятдалар шекилли? Топдим: мандолина ҳақидаги гап ҳам ҳазил эди. Ёмонтой. Кичкина Ниночканг устидан ҳам шунақа куласанми. «Ниночка!» Биласанми, мени ҳеч ким бундай атамаган эди... Ни-ночка! Биласанми, бу унчалик чиройли эмасдир, лекин менга жуда ёқади. Қани, қайтар-чи...

— Ниночка,— деди Никодим ва ўзича: «Жин урсин, мандолина чалишимнинг нимаси ёмон экан?»— дея хаёлидан ўтказди.

— Ҳаммасидан ҳам шу сўзингни яхши кўраман. Сен исмимни шундай жиддий талаффуз қиласанки, товушингдан дадиллик... куч, ҳатто фармон ҳис этиш мумкин. Негалигини билмайману, лекин, менимча, бутун аъзойи баданларига туз, йод сингиб кетган денгизчиларнинг товуши шунақа бўлса керак.

— Йод дейсанми? Демак, денгизчилар бадавларига йод суртишар экан-да?

Нина кулиб юборди.

— Чиндан ҳам бугун кайфиятинг ажойиб экан. Биласанми, сен ҳазил гап айтиш талантига эга экансан. Сен ҳазил гапни мутлақо жиддий оҳангда айтасан, бундан аскиянг янада кулгилироқ чиқади. Биз бирга бўлганимизда қандай бахтиёр эканлигимни билсанг эди! Ҳозир ич-ичимдан хурсанд бўлиб, ўзимни шундай енгил ҳис этяпманки, асти қўяверасан. Кичкина Ниночканг анчадан бери бугун биринчи марта ширингина ухлайди. Қайғули фикрлар ғойиб бўлади энди...

Никодим кўзларини қисиб деди:

— Бунинг ўрнига баъзи бошқа нарсалар пайдо бўлади.

Нина қизариб, унинг пинжига тикилди.

— Йўқ, йўқ,— дея эътироз билдиришга уринди у.— Ниночка тепада ширингина ухлайди, Ник эса пастда ётади.

— Фойдаси йўқ. Илтимос, эътироз билдирилмасин. Бекорга баҳслашиб ўтирмайлик.

— Ник!..

— Гап тамом!.. Масала ҳал бўлган. Хизматкорлар кетган заҳоти менинг Ниночкам олдимга тушади.

— Тушмайди,— дея баҳслаша бошлади Нина.

— У ҳолда ўзим тепага чиқаман...

— Мана кўрасан, эшик қулфлоглиқ бўлади,— деди кулиб жувон ва лабларини унинг юзига суйкади.

— Эшик? Мен учун эшик нима деган гап! Синдираман қўяман...

— Вой, паҳлавонгинам-ей! Қулоғингни тут, бир гап айтаман.

У лабларини Никодимнинг қулоғига яқинлаштириб, аста шивирлади.

— Ниночка ўз султонининг олдига тушди.

— Мана бу бошқа гап...

Улар ажралишиб, Дизма Куницкийнинг ётоқхонаси томон йўл олганида соат ўн бирдан ошган эди. Йўл-йўлакай у кабинет чирогини ёқиб, пўлат сандиқни очди. Токчаларда даста-даста пуллар қатор турарди. У дасталардан бирини олди-да, гўё оғирлигини аниқламоқчи бўлгандай, уни кафтида ирғитиб қўйди.

— Меники... Ҳаммаси меники. Пуллар, сандиқ, уй, фабрикалар... Миллионлар!

Никодим ечинар экан, бу бадавлат амлоқда ишни нимадан бошлашини ўйлади.

У эртагаёқ бутун корхоналарни айланиб чиқишга ва хизматчиларни йиғиб, керакли кўрсатмалар беришга аҳд қилди. Дизма уларнинг олдида айтадиган гапларини ўйлай бошлади...

Шу пайт эшик ғижирлаб очилди-да, хонага Нина кириб келди.

Бу кеча Никодимга ухлаш насиб қилмади. Эрталаб соат еттида хизматкорлар хоналарни супуриб-сидира бошлаган эди, Нина уйнинг нариги қисмида яшайдиган хизматкорлар етиб келмасдан ётоқхонасига етиб олиш учун шошилиб чиқиб кетди.

Дизма папирос тутатиб, ёстиқларини тўғрилаб қўйди.

«Агар доим шунақа бўлаверса, мен узоққа бормаيمان».

У ухлашга уриниб кўрди, бироқ уйқуси келмади.

— Туриш керак,— дея тўнғиллади Никодим ва қўнғироқ тугмасини босди.

Югуриб келган хизматкорга у ванна ҳозирлашни ва

чўчқа гўштидан қўшиб ўнта тухумдан қуймоқ пишириш-ни буюрди.

— Энг муҳими — ёғлироқ бўлсин.

Никодим кийиниб, емакхонага кирганида қуймоқ ҳали тайёр эмас экан. У хизматкорни койий кетди. Хизматкор, қуймоқ барибир совиб қоларди, деб ўзини оқламоқчи бўлган эди. Дизма ўшқириб берди.

— Учир овозингни, аҳмоқ. Агар ҳаммасини ўз вақтида қилганингда совиб қолмасди! Ваннадан чиққанимни кўрмадингми? Сен ярамасларни тартибга ўргатиб қўяман ҳали! Қуймоқни олиб келгин-да, отни эгарлаш-ни буюр... Тўхта! Яхшиси, чана қўша қолишсин.

— Хўп бўлади, пан жаноби олийлари.

Нонуштадан сўнг Дизма икки от қўшилган бежирим-гина чанага ўтирди-да, қоғоз фабрикасига ҳайдашни буюрди. Фабрика идорасида у хизматчиларнинг чой ичиб ўтирганини кўриб, тутақиб кетди.

— Бу ер нима ўзи, жин урсин!— дея бақирди у.— Фабриками ё қовоқхонами?

Хизматчилар сапчиб ўрниларидан туришди.

— Нима қилиқ бу! Бу ерда овқатланганингиз учун ҳақ оласизларми? Хат гашувчи қани?

— Бу ердан, пан раис.

— Ҳозироқ стаканларни йўқот! Бундан кейин идорада чой ичганингизни кўрмай. Овқатни уйларингизда ейсизлар. Тушундингларми?

Дизма идорадан ўтиб, директор кабинетининг эшигини очди. Кабинетда ҳеч ким йўқ эди.

— Директор қани?

— Пан директор тўққизда келадилар,—ҳаяжондан товуши титраб тушунтирди хизматчилардан бири.

— Нима-а?.. Тўққизда дейсанми? Текинхўрлар, ит-ваччалар!

Никодим фабрикани кўздан кечириб чиқди. Цехда иш авжида эди. Ишчилар Дизма билан одатдагидай бош ирғаб саломлашишди. Уларнинг бу саломида ҳадиксираш, шубҳа ва ўз қадрини билиш — хуллас, пролетарий корхона эгасини кўрганида дилида пайдо бўладиган барча туйғулар намоён бўлган эди.

Ешгина инженер Дизманинг олдига югурилб келиб, эҳтиром билан салом берди.

— Хўш, ишлар қалай?— дея сўради Никодим.— Ҳаммаси жойидами?

— Ҳаммаси жойида, пан раис.

— Директорингизга айтиб қўйинг, бундан буён ишга соат еттида келсин. Бошлиқ қўл остидаги одамларга ибрат бўлмоғи керак.

У инженернинг қўлини қисди-да, фабрикадан жўнаб кетди.

Тегирмон, тахта тилиш корхонаси, отхона, чорва фермаси, ароқ заводи — буларнинг барини Дизма пешинга қадар айланиб чиқди. У Кобороводан худди тўфондай ҳамма ёққа ваҳима солиб ўтди.

Уйга яқинлашар экан, Никодим деразадан Нинани кўриб қолди. Нина унга қараб табассум қилганича иккала қўлини силкиб турарди. У эгнидаги халатни ечмасданоқ вестибюлга қараб тушди.

— Шу тобда султоним қаёқдан келяптилар?— дея сўради у оҳиста — қўшни хонада хизматкор столга дастурхон ёзмоқда эди.

— Корхоналарни кўздан кечириб чиқдим.

— Хўш, қалай?

— Ялқовлар кўп экан. Ҳечқиси йўқ, энди ҳаммасини гаҳ деса қўлга қўнадиган қилиб қўяман.

— Жоним, сенинг хўжалик билан шуғулланишингни истамайман. Тўйимиздан сўнг бошқарувчи ёллашинг керак. Ахир ўзинг ўйлаб кўр: иш бутун вақтингни олиб қўяди! Қуни билан уйда бўлмайсан. Мен эса ёлғиз ўтиришни истамайман. Хўп дегин, Ник, бошқарувчи ёллайсан-а?

— Аллақачон ёллаб қўйганман,— дея кулиб жавоб берди Никодим.

— Ростдан-а?

— Бўлмасам-чи.

— Шундайми? Жуда яхши қилибсан.

— Бир неча ой Варшавада турадиган бўлганимиздан кейин хўжаликка кимдир қараб туриши керак-ку ахир. Бўлмаса, бутун Коборовони талон-торож қилиб юборишади.

— Султоним кимни таклиф қилди?

— Кшепицкий деган бир одамни. Сен уни танийсан шекилли?

— Кимни? Зизяни-я? Пшеленскаянинг адъютанти Зизя Кшепицкийни-я?

— Худди ўшани.

— Жуда қизиқ йигит. Бир вақтлар менга хушомад қилиб юрарди. Лекин ўша пайтларда унинг унча обрўси йўқ эди.

— Очиғини айтсам, у ҳақда бирор ёмон гап эшитганим йўқ. Банка ташкил қилинганидан буён менда сектарь бўлиб ишлайди.

— Унинг ишидан хурсандмисан?

— Ёмон ишламайди. Ё сен унинг бу ерда ишлашини истамайсанми?

— Йўғ-е, нега энди! Ишлар мени сира ҳам қизиқтирмайди, азизим. Бу соҳада ҳеч нима тушунмайман.

Хизматкор кириб, чақирилган одамлар тўплана бошлаганини хабар қилди.

Никодимнинг кабинети ёнига жойлашган кенггина идорада йигирма чоғлик одам йиғилган эди. Алланима тўғрисида оҳиста гаплашиб ўтирган хизматчилар Дизма кириб келгач, ўрниларидан туриб таъзим қилишди.

Дизма жавобан бош ирғади-да, ҳеч кимни ўтиришга таклиф қилмай, ёзув столи ёнига бориб ўтирди.

— Сизларни бу ерга тўплашимдан мақсад,— дея гап бошлади у бармоқлари билан столга ёзилган мовутни чертиб,— Коборово бекаси пани Нина Куницкая эридан ажралишиб, ундан ваколатномани қайтариб олаётганини хабар қилиб қўйишди. У барча ишларни бошқаришни менга топширди. Огоҳлантириб қўяй: мен пачакилашиб ўтирмайман. Фалла банкаси қандай пухта ишлаганини газеталардан ўқиган бўлсангиз керак. Гап шундаки, мен банкада қаттиқ интизом ўрнатганман. Қайтараман — мен пачакилашиб ўтиришни ёмон кўраман.

Ўз гапларидан қизишиб кетган Никодим борган санин авжига чиқа бошлади.

— Қисқаси, иш ўйинчоқ эмас. Менинг қўлимда ишлаган одам меҳнат қилиши керак, ялқовларга пул тўламайман. Тушундиларингми? Текинхўрларни расвосини чиқариб ҳайдайман. Агар, худо сақласин, биронтангизнинг фирибгарлигингизни, қўлингиз эгрилигини сезиб қолсам, сира аяб ўтирмайман — дарҳол турмага тикаман! Мен билан ҳазиллашиб бўлмайди! Тушунарлими?

Шундай дея Никодим столга мушт туширди.

Хизматчилар ҳайратдан донг қотиб туришарди.

— Яқинда бу ерга пан Кшепицкий деган одам келди, мен уни бошқарувчи қилиб тайинладим. Унинг ҳамма гапига қулоқ солишингиз лозим. Лекин ҳозирги замонда туғишган акангга ҳам ишониб бўлмайди. Шунинг

учун ҳам мен бундай йўл тутмоқчиман: мабодо биронтангиз бирор қаллобликни сезиб қолиб, менга хабар қилсангиз, беш минг злотий бераман ва маошингизни ошираман. Ҳеч кимни хафа қилмайман, сизларга отангиз каби мурувват кўрсатаман, аммо ўзимни алдашларига йўл қўймайман. Гап тамом. Энди ишингизга боринглар.

Хизматчилардан бири, ароқ заводининг директори, мункайган, нуроний чол олдинга ўтиб, Дизмага мурожаат қилди:

— Пан раис...

— Хўш, нима гап?

— Сиз айтдингизки...

— Айтган гапимни тушундингизми?

— Тушундим, аммо...

— Ҳаммасини тушундингизми?

— Ҳаммасини. Худди шунинг учун ҳам...

— У ҳолда гап тамом. Мен сизларни бу ерга валақлашиш учун тўплаганим йўқ. Агар гапларим биронтага ёқмаган бўлса — марҳамат, тўрт томони қибла! Туғини шиқиллатаверсин!. Ҳеч кимни этагидан тутиб турмайман. Фақат ўйлаб кўришни маслаҳат бераман. Ҳозир иш топиш осон эмас. Шундай гувоҳнома ёзиб бераманки, асти қўяверасиз! Таниш-билишларим ҳақида-ю, гапириб ўтирмайман. Польшада биронта ҳам одам менга душман бўлмагани маъқул. Хайр.

У шундай дея эшикни қарсиллатиб ёпди-да, чиқиб кетди.

Ҳамма бир минутча индамай турди.

— Ана холос! — деди ниҳоят хизматчилардан бири.

— Қандай ярамаслик! — деди чидаб туролмай ароқ заводининг директори. — У бизларни жосус қилиб қўймоқчи.

— Гапларини қаранг-а!

— Мен ишдан бўшаш ҳақида ариза бераман.

— Бизларга худди тўпори солдатлардай муомала қилди-я.

— Тилини айтмайсизми! Шарманда! Гўё биз зиёли одамлар тилини тушунмайдигандек, аллақандай жаргонда гапирди.

— Ахир ҳақорат-ку бу!

— Фақат битта чорамиз қолди: ҳаммамиз бараварига ишдан бўшашимиз керак.

— Ҳа, худди шундай қилишимиз лозим.

Бироқ ҳамма ҳам шу фикрда эмасди. Ёши ўттиз бешларда бўлган агроном Таневский гап қотди:

— Огоҳлантириб қўяй: мендан умид қилманглар.

— Мендан ҳам,— дея қўшимча қилди ветеринар.

Ҳаммаси ғазабланиб, уларга таъна қила бошлади. Таневский елкасини қисди.

— Хўш, нега хафа бўлясизлар? Кўнглингиздагидай гапирмадимми? Менимча, буларнинг ҳаммаси арзимаган нарса, Раис Дизма — улуғ одам, унинг Ватан олдида хизматлари катта: у давлат ишларини ҳал қилиши керак. Шу боисдан бу ерда Версалдагидек дипломатия қилиб ўтирмаганининг ажабланарли жойи йўқ. Ниҳоят, бу ер киборлар салони ҳам эмас, бу ер иш...

— Бизларга чақимчилик қилишни таклиф қиляпти! Уялинг, пан Таневский, мен сизни бунчалик юмшоқ кўнгил деб ўйламагандим,— деди ғазаб билан бош бухгалтер.

— Кечирасизу, лекин у ҳеч кимни чақимчилик қилишга мажбур этгани йўқ.

— Шунақами? Чақимчилик учун белгиланган мукофот-чи?

— Қим сизга мукофот сўрасин деяпти?— деди зардаси қайнаб Таневский.— Узимни айтай... Агар ўғрилиқ қилишаётганини кўрсам, бу ҳақда хўжайинга маълум қилиб қўйишни ўз бурчим деб ҳисоблайман. Нима? Е гапим нотўғрими? Пан раис ўзининг, тўғрироғи, унга ваколат берган беканинг мулкани суинстеъмол қилинишдан сақлашга уриниши мутлақо ўринли. У оқилона иш қиляпти, холос. Фақат аҳмоқ одамгина ўз мулкани талон-торож қилишга йўл қўяди. Агар у банкада ҳам ўғрилиқка йўл қўйганда ҳозиргидай бутун дунёга донг таратмаган бўларди. Хўш, йўл қўйганида бир неча ой ичида мамлакатнинг молиявий ҳаётини яхшилаш олармиди?.. Йўқ, албатта! Биздан онгли равишда ҳалол ишлашни талаб қилар экан, у ҳақ. Шундай эмасми? А?..

Таневский эътироз билдиришларини кута бошлади. Бироқ ҳамма жим турарди.

— Ҳаётда кўнгилчанлик қилиб бўлмайди. Биз поляклар эса, сал иззат-нафсимизга тегишдимиз, бас, дарҳол терслик қила бошлаймиз. Кейин ишдан қувиб юборишди! Шу иззат-нафсимиз билан бировлардан иш сўраб, ялиниб юрайлик бўлмасам. Кўпни кўрган одамман, мени алдаб бўлмайди. Очиғини айтсам, хафа бўлишингиз мутлақо ўринсиз. Нимаям дердим — пан Дизма машҳур

давлат арбоби, атоқли иқтисодчи, биз эса — мени кечирасизлару — шунчаки чакана одамлармиз. Ким ҳаётга енгил қараса, ўзича «хулоса» чиқараверсин, мен эса ишдан бўшайман. Раис — пухта одам, ишнинг кўзини билади. У бизни олдимиздан хушлаб, ортимиздан муштламай, очиғини айтди-қўйди. Бунга унинг ҳақи бор. Гап тамом.

Орага жимлик тушди.

— Ҳа, у ҳақ албатта,— деди кимдир.

Мана иккинчи, учинчи, ўнинчи одам ҳам агрономнинг фикрига қўшилади...

— Албатта ҳақ,— деди Таневский илгакдан мўйна пальтосини олар экан.

Ароқ заводининг директори қўлларини ёзди.

— Билганингизни қилинглар, менга эса бунақа иш тўғри келмайди.

Барча, ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетади, ҳозирги пайтда янги иш топиш қийин, деб уни бу фикрдан қайтаришга урина бошлади. Чол бошини чайқаб деди:

— Йўқ, жаноблар. Иш топиш қийинлигини биламан, лекин мен бундай ишлашга кўникамаман. Бунақаси менга тўғри келмайди. Эҳтимол сизлар ҳақдирсизлар, бироқ мен қариб қолдим, урушдан аввал қандай ўйлаган бўлсам, ҳозир ҳам шундай ўйлайман. Қўлимдан келмайди...

Улар бирин-кетин тарқалиша бошлашди. Ниҳоят, сўнгги хизматчи ҳам идорадан чиқиб кетди. Бўялмаган тахта полнинг у ер-бу ери халқоб бўлиб қолди. Уша куни ҳўл қор ёққан эди.

17-боб

Пшеленскаянинг квартирасидаги энг яхши икки хона қадрли Нинуся учун ажратиб берилди. Бу хоналар икки улкан гулзорни эслатарди. Ҳар куни хизматкор билан оқсоч қиз паненка жаноби олияларининг (Пшеленская Нинани шундай аташни буюрган эди) нафаслари қайтмаслиги учун гул ўтказилган тувакларни хонадан буфетга ташиб чиқишарди.

Ҳар куни пешиндан сўнг киборлар жамиятининг даярли ярми мавсумда шов-шувга сабаб бўлган Нинани кўришга келарди.

Бу ҳол бир ҳафта давом этиб катта тантана билан якунланди: Пшеленская хоним жамиятга ўзининг севимли жиянини танитиш учун бал уюштирди.

Балга ҳатто князь ва княгиня Ростовскийлар ҳам қадам ранжида қилишди. Пшеленская уларни ҳаяжондан қип-қизариб қарши олди. Князь билан княгиня раис Никодим Дизманинг меҳри тушган уйга қадам қўйганларидан ғоят хурсанд эканликларини изҳор этишди.

Меҳмонхонада Никодимнинг Нилага унашиши ҳақида очикдан-очик гапиришмоқда эди; бу унашув Нинанинг олдинги никоҳи бекор қилинган, расман эълон қилиниши лозим эди.

Барча фақат бир нарсадан: Куницкийга нима бўлганини билолмаганидан хижолат чекарди. Дунёдаги барча нарсдан хабардор бўлишга ўрганиб қолган хонимлар шуни ўйлаб, кечалари ухламай чиқишарди.

Чолнинг чет элга жўнагани ва никоҳни бекор қилишга рози бўлгани маълум эди, холос. Хўш, нега?.. Нима сабабдан у ер-мулкини Нилага қолдириб кетди?..

Бу саволга бир нечта одамгина жавоб бера оларди. Бироқ бу ҳақида сўрашганида Кшеницкий жилмайиб қўя қолар, Пшеленская эса, агар ўзи шуни истамаса, бирор нарсани оғзидан гуллайдиган аёллар сирасидан эмасди. Нинанинг ўзидан сўраш ноқулай бўлиб, Дизмадан сўрашга эса ҳеч ким журъат этмасди.

Учрангли Юлдуз ложасидаги яқинлигидан фойдаланиб, Дизмадан Куницкий ҳақида сўраб кўрган Ляля Концепольская ҳеч нимани билолмай, кейинчалик шикоят қилиб юрди:

— Тасаввур қилинг-а, у менга, шундан бошқа ташвишингиз йўқми, деди-я!

Қабул маросими жуда кўнгилдагидек ўтди. Аммо бал маликаси хижолатда эканини яширолмай қолганди: Нина ҳозирги аҳволдан уяларди. У гўё қизлик пайтига қайтгандек бўлиб қолганини ўйлаб, ўзини ноқулай ҳис этарди.

Варшавада Нина иззат-икром билан яшамоқда эди. Дарвоқе, бу иззат-икромга маълум даражада синчковлик ва эҳтиром туйғулари ҳам аралашиб кетганди. Бунга эса Никодимнинг шуҳрати сабаб бўлганди.

Нина билан гаплашган ҳар бир одам албатта Дизмани эсларди ва уни кўкларга кўтариб мақтарди. Нина бу гапларни эшитар экан, доим ҳайратга тушарди. Никодимнинг машҳур одам, йирик давлат арбоби, серфазилат киши эканлиги илгари ҳам маълум эди, албатта. Лекин Коборовода Нина унинг бунчалик улуғлигини билмаган экан. Энди барча уни кўкларга кўтариб мақ-

тайвергач, Нина илгари унинг қадрига унчалик етмаганини фаҳмлади ва ичида қаллиғига нисбатан қандайдир журъатсизлик ҳис эта бошлади.

Нинанинг ҳаёти ранг-баранглигига қарамай, ёки худди шу ранг-баранглик учунми, ишқилиб, бир маромда ўтиб борарди. Эрталаблари у ё холаси билан сайрга чиқарди, ё магазинларни айланиб, турли-туман нарсалар харид қиларди. Соат бирда уйига қайтар экан, уни албатта уч-тўртта синчков меҳмон кутиб ўтирган бўларди. Сўнгра пешинга овқатга ўтиришарди. У баъзан уйда, баъзан танишлариникида, баъзан эса Никодимнинг таклифига мувофиқ ресторанда овқатланарди. Соат еттида Никодимнинг ўзи келарди-да, улар икковлашиб театр ёки кинога боришарди. Театрга борган кунлари Никодим уни машинасида уйигача олиб келиб қўяр ва улар дарвоза олдида хайрлашишар эди. Кино эса театрга қараганда анча эрта тугарди, шу сабабдан Дизма билан бирга овқатланиш учун Пшеленскаяникига келарди.

Никодим Нинадан ўз квартирасига боришни жуда кўп илтимос қилди, бироқ жувон кундан-кун бу ишни пайсалга солиб келарди.

Уша куни улар кинода қандайдир одобсизроқ комедия кўришди. Шундан сўнг Дизма Нинанинг ўжарлигини енгиллашга аҳд қилди. Улар Пшеленскаянинг уйига етиб келишгач, Никодим автомобилга жавоб бериб юборди.

— Пиёда кетаман. Бу ердан узоқ эмас,— деди у шоферга.

Нина қўнғироқ тугмасини босмоқчи бўлган эди, Дизма унинг қўлидан тутди.

— Йўқ, Ниночка, меникига борамиз.

— Йўқ, сеникига бормайман.

— Борасан!

— Бунинг иложи йўқ! Холам нима дейдилар ахир?

— Нима деса деяверсин. Бу билан нима ишинг бор?

— Йўқ, йўқ!— дея ўжарлик қилди Нина.

— Хўп дегин, ярим соатгагина бориб келайлик,— илтимос қилишда давом этди Никодим.— Ё мени севмайсанми?

Нина унинг пинжигача тиқилиб, шивирлади:

— Яхши, лекин бугун эмас.

— Бугун.

— Йўқ. Эртага. Кинога кетдик деймиз.

Дизма аччиғлана бошлади. У яна қистамоқчи бўлди,

биноқ Нина кўнғироқ тугмасини босган эди, дарвоза-хонада дарбоннинг қадам товуши эшитилиб қолди.

Нина шошилиб Дизмани ўпди-да, ичкарига кириб кетди.

Ҳаво жуда совуқ эди, Никодим пальтосининг ёқасини кўтариб олди. У уйи томон бир оз юрди-да, сўнг бирдан фикридан қайтиб, Кручая кўчасига бурилди. Иерусалим хиёбонида ҳали сайр қилувчилар кўп эди, Янги Святда эса одам қайнарди.

Никодим майхонага кириб, бир неча қадаҳ ароқ ичди-да, кўк нўхат билан бир талай дудланган чўчқа гўш-тидан еди... Пештахта ортида оқ халат кийган дуркунгина бир қиз ишламоқда эди.

«Кетворган хотин экан-да»— дея хаёлидан ўтказди Дизма. Шу тобда унинг миясига ҳозир кўчага чиқиб, истаганимга имо қилишим мумкин, деган фикр келди.

У ароқнинг ҳақини тўлади-да, одатига хилоф равиш-да қайтимини санаб ўтирмай кўчага чиқди.

Чиндан ҳам «хонимчалар» жуда сероб эди. Бир неча минутдан сўнг у биттасини танлади. Никодим аввал уни уйига бошлаб бормоқчи бўлди, бироқ кейин меҳмонхонага олиб борганим маъқул, деган қарорга келди. Аёл уни Хмельная кўчасидаги аллақандай бир уйга бошлаб борди.

Никодим ўрнидан туриб, кийина бошлаганида соат кечаси тўрт бўлган эди. У чўнтагидан йигирма злотий чиқариб, стол устига қўйди-да, «хайр», дея тўнғиллаганича хирагина лампочка билан ёритилган ифлос коридорга чиқди.

Меҳмонхона бекаси семиз кампир янги «жазманларни» бошлаб ўтди, коридорнинг нариги четидаги хонадан кимдир чиқди.

Никодим одати бўйича папирос олиш учун қўлини чўнтагига тикқан эди, портсигарини топа олмади. У югурганича хонага қайтиб кирди.

Аёл тўшакда чордана қуриб, тиши синган тароқ билан сочларини тарамоқда эди.

— Портсигарни бер, алвасти!

— Қанақа портсигар?

— Қанақа дейди-я? Қанақалигини кўрсатиб қўяман сенга! Яхшиси, дарров бер, бўлмасам ўзим топиб оламан-да, тумшугингга соламан.

— Мунча бақирасан? Одамлар тўпланадику?! Эшикни ёпиш шунча қийинми?!

Дизма орқасига ўгирилиб қаради. Чиндан ҳам қоронғи коридорда кимдир турган экан. У эшикни ёпмоқчи бўлиб ўгирилган эди, юзига чироқ нури тушди. Коридорда кимдир аста қичқириб юборди-да, ўзини четга олди.

Никодим эшикни қулфлаб, калитни чўнтагига тикди ва карават ёнига келди. Аёл гўё ҳеч нима бўлмагандай сочини тарайверди. Дизма тароқни унинг қўлидан юлиб олди-да, бурчакка қараб отди.

— Мунча силтайсан, олифта?— деди аёл дўриллаган товуш билан.

— Портсигарни бер, эшитяпсанми!

— Олганим йўқ портсигарингни,— дея елкасини қисди аёл.

Дизма унинг юзига бир шапалоқ туширган эди, аёл йиқилиб боши деворга урилди.

— Бер деяпман, мочағар!— шундай дея у яна қўлини кўтарди.

Аёл юзини тирсаги билан пана қилди. Дизма унинг сумкасини титкилай бошлади. Сумкадан бир неча арзимас майда-чуйдалар билан ғижимланган пул ва ифлос дастрўмол чиқди. Аёл унга индамай қараб турарди.

— Ҳа... газанда!

Дизма аёлнинг остидан ёстиқни тортиб олди-да, полга улоқтирди. Ёстиқ билан полга тўқиллаб портсигар ҳам тушди. Никодим уни олиб, кўздан кечирди-да, чўнтагига солди.

— Ўғри,— дея тўнғиллади у,— ярамас!

— Уни у ерга ўзинг қўйгандинг!

— Елғон!— дея бақирди Дизма.

Аёл индамади. Дизма эшикни очиб, коридорга чиқди. Кўчанинг у ер-бу ерида фонарлар ёқиб қўйилганди. Извошлар кўринмасди. Уйга пиёда кетишга тўғри келди. Совуқ кучайиб, оёқ остидаги қор ғарч-ғурч қиларди. Аҳён-аҳёндагина бирор ўткинчи кўзга ташланиб қоларди. Никодим шошилиб борар экан, Маршалоквскаянинг муюлишига етганида орқасига ўгирилиб қаради. Кўчанинг нариги бетида унинг ортидан қандайдир бир қиз келмоқда эди.

«Буниси ҳам ҳалигидақалардан бўлса керак,— дея хаёлидан ўтказди Никодим,— йўқ, мени алдаёлмайсанлар!»

У қадамини тезлатди, бироқ қиз ҳам ундан қолмай келаверди. Чамаси, у ортда қолиб кетмасликка аҳд қил-

ганди, чунки Дизма Новгородская кўчасининг муюлишига етгач, яна унга кўзи тушди. Никодим тўхтаган эди, фақирона кийинган қора шляпали қиз ҳам тўхтаб, аллақандай магазиннинг ёритилмаган витринасини томоша қила бошлади.

Никодим бир тупурди-да, йўлида давом этиб, Вспульная томон бурилди. Бир неча минутдан сўнг у дарвоза олдига етиб борди. Дарбон эшикни очиб, таъзим қилди.

— Шофер соат нечада келди?— дея сўради ўз одамларини назорат қилиб юришни яхши кўрадиган Дизма.

— Соат ўн бирларда, пан жаноби олийлари.

— Гаражнинг томини тузатишдими?

— Тузатишди, пан жаноби олийлари.

Дизма бош ирғади-да, зинадан юқори кўтарилди. Панжара ортидан уларни кузатиб турган қизни на у, на дарбон сездди.

Нотаниш қизнинг юраги гупиллаб ура бошлади.

У бошини кўтариб, иморат пештоқига қаради-да, иккинчи қаватнинг бўғотидаги қора ҳарфларга кўзи тушди:

«ДАВЛАТ ҒАЛЛА БАНКАСИ»

— Банка!..

Бирдан ҳаммаси унга аён бўлди. Никодим, унинг Никодими катта иш бошламоқчи. Гарчи Никодим ундан юз ўгирган бўлса-да, қиз уни сира унута олмай ҳамон яхши кўрарди. Ер остидан йўл ковлаб хазинани ўмармоқчи бўлса керак!.. Ҳарқалай дарбон билан тили бир экан: дарбон унга эшикни очиб бергани ва улар алланима тўғрисида келишиб олишганини қиз ўз кўзи билан кўрди.

Давлат ғалла банкаси!

Балки у ерга хат ташувчи бўлиб жойлашиб олгандир? Ундай бўлса, нега кечаси келди?

Қизнинг юраги ҳамон гупиллаб урарди.

У кўчанинг нариги бетига ўтиб, кута бошлади.

Эҳтимол, ҳозир қўнғироқ чалиниб, муюлишдан полиция чиқиб қолар? У ҳолда қиз нима қилиш лозимлигини билади: у қўнғироқ чалиб, дарбонни огоҳлантириб қўяди... Тўғри, Никодим уни унутди, қайтиб келаман, деди-ю, аммо алдаб кетди, бироқ энди албатта унинг ёнига қайтади. Иши ёмон эмасга ўхшайди — чиройли

пальто кийиб юрибди. Анави сафар ажойиб машинада ўтди... У Луцкаяда, уларнинг уйида яшаган кезлари қиз Дизманинг бундай жасур йигит эканлигини хаёлига ҳам келтирмаган эди...

У кетишга жазм этганида паст сузаётган қоп-қора булутлар орасидан тонг нури туша бошлаган эди. Совуқ унинг суяк-суягидан ўтиб кетди. Луцкаядаги уйига етиб боргач, қиз дарвозанинг очиб қўйилганини кўрди — йигирма тийин ёнига қоладиган бўлди.

Эрталаб Манька яна Вспульная томон йўл олди. Қиз, банкани полиция ўраб олган бўлса керак, деб ўйларди. Никодим қўлга тушган бўлса-я?! Эҳтимол, қочиб ҳам кетгандир.

Манька енгил тортиб, тин олди. Банка эшиги тинимсиз очилиб ёпилар, у ерга мижозлар кириб-чиқиб, дарвоза олдига автомобиллар келиб-кейтиб турарди.

Эҳтимол, Никодим ер остидан йўл очмоқчи ёки деворни тешмоқчидир... Бу иш бир неча кунга чўзилади.

Ниҳоят, Манька уни қидириб топди! Энди Никодим ундан қочиб қутулолмайди! Манька уни бу ерда кундуз куни учратмаслиги, Никодим бу ерга кечқурун келишига шубҳа қилмасди. У Дизмани кутади ва албатта юзма-юз учрашади.

Манька кечқурун яна банка ёнига келди.

Соат ўн бўлди, ўн бир... Манька асабийлашиб, кўчанинг нариги бетига у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Паға-паға қор ёғмоқда эди. Агар фонарь остига туриб, юқори қаралса, қор заррачалари қорамтир бўлиб кўринадди. Икка марта ўткинчи эркаклар уни гапга солмоқчи бўлишди. Бир йигит анча пулдор кўринди, бироқ Манька унинг таклифига жавобан бош чайқаб қўя қолди.

У, Никодим бугун келмаса-я, дея безовта бўла бошлади.

Лекин Манька барибир кутади! Кутади дедими, кутади!.. Эркаклар ўзи шунақа бўлишади: кўздан йўқолдим — унутишади қўйишади. Малла Владек ҳам ахийри Зосянинг олдига қайтиб келди-ку...

Манька шу йўсинда гоҳ Маршалковская, гоҳ қарши томонга қараб, чидам билан кутиб тураверди. Бирдан дарвозанинг шарақлаб очилгани унинг диққатини банкага жалб этди. У ердан башанг кийинган бир хоним билан Никодим чиқиб келди. Улар нимадандир кулишарди.

Манька ўзини девор панасига олди. Улар кўчани ке-

сиб ўтишди. Тротуар ғоят тор бўлиб, улар ёнидан ўтиб кетишаётганида Манька қўлини чўзса, бемалол етарди. Шундоқ ёнгинасидан Дизманинг товуши эшитилди:

— Агар истасанг, жонгинам Ниночка, мен...

Унинг кейинги сўзларини кўчадан ўтаётган таксининг гудоги босиб кетди. Манька Никодим ҳалиги хонимнинг қўлтиғидан олганини кўриб қолди.

— Ҳали шунақами!— деди Манька ва хаёлга чўмди.

Сўнг уларнинг ортидан юрди.

У рақибаси борлигидан ажабланмади. Никодим хотинсиз туролмайди, албатта. Бироқ Манькани бу хонимнинг гўзаллиги чўчитиб қўйди.

«Никодим уни севади... Севиши аниқ... Лекин нега бўлмасан, дея унинг дилида умид учқунланди яна,— кеча тунда у меҳмонхонада бошқа хотин билан бўлди?...»

Бу ерда қандайдир сир бор эди. Агар шу нарса бўлмаганида Манька ҳозир уларга етиб олиб, Никодим меники, мен уни севаман, дея ўша хонимнинг бетига бақирган бўларди.

«У олдимга қайтиб келади, албатта қайтади. Унга, кутавериб, кўзларим тўрт бўлгани, ҳамма дугоналарининг жазмани борлиги, гарчи энг яхши йигитлар осилишган бўлса-да, менинг ҳеч кимим йўқлигини айтаман... Қайтиши керак».

Никодим Нинани уйигача кузатиб қўйди-да орқасига қайтди. Йўл-йўлакай у бутун Лисковда хотинларнинг кўнглини олишга моҳирлиги билан ном чиқарган Юрчак, фақат қора соч аёлларгина серэхтирос бўлади, деб бекор айтган экан, дея ўйлаб келди. Ногаҳон кимдир уни чақириб қолди.

Никодим ўгирилиб қаради. Унинг қаршисида Манька турарди.

— Никодим,— дея оҳиста шивирлади қиз.

— Э, сенмисан?— тўнғиллади Дизма таъби хира бўлганини яширмай.

— Мени унутмадингми?

— Сенга нима керак?

Манька нима дейишини ҳам билмай, бақрайиб унга қараб турарди.

— Ҳўш нима дейсан!— дея сўради Дизма жаҳли чиқиб.

— Ҳали мени шундай кутиб оляпсанми! Сенга нима ёмонлик қилдим, Никодим?

— Ёмонлик ҳам қилганинг йўқ, яхшилик ҳам! Ёмонлими кўп қотирма. Айт, нима керак сенга?

Манька индамай тураверди.

— Гапирсанг-чи, жин урсун сени!

Манька ҳамон индамасди.

Дизма бир сўкиниб кўйди-да, кетмоқчи бўлди. Бироқ қиз унинг енгидан тутиб қолди.

— Қўйвор!

— Қўйвормайман! Сен гапимни эшитишинг керак.

— Бўлмаса гапиргин-да, жин урсин сени! Ҳўш нима гапинг бор?

— Сени қанчалик қўмсаганимни билмасанг ҳам керак, Никодим. Менинг ҳатто ўйнашим йўқ. Нуқул сени кутдим... Сени қидирдим, мени унутмагандир, қайтиб келар ахир, деб ўйладим.

Никодим елкасини қисди.

— Орамизда эслайдиган, унутадиган нима бор экан ўзи?

— Қайтиб келаман дегандинг-ку ахир.

— Айтсам нима қилибди. Нима, сен билан никоҳдан ўтибманми?

— Биласанми... мен сени севаман.

Дизма хахолаб кулиб юборди.

— Анавими гапини-я! Сен ҳар кечаси биронта эркакни севасан.

— Сен бунга юзимга солма! Узимга қолса шундай бўлишни истармидим? Очлик мажбур қилди. Жирканмайди, деб ўйлайсанми.

— Бўпти, бўпти, фақат ёлғон гапирма.

— Рост айтяпман. Менинг бошимга тушган кун ҳеч кимнинг бошига тушмасин. Итга ҳам раво кўрмайман уни!

— Ҳўш, бу билан мени нима ишим бор?

— Ёнимга қайтиб кел!

— Хожати йўқ.

— Бизникида текнингга яшайверасан. Сенинг учун ўзим пул тўлайман.

Дизма пиқиллаб кулиб юборди.

Манька унга безовталаниб қараб қўйди.

— Нега куляпсан?

— Аҳмоқ экансан, шунинг учун куляпман. Бу бўлмағур гапни миянгдан чиқариб ташла.

— Нега ундай деясан? Нахот энди сенга ёқмай қолган бўлсам?

— Яхшиликча бориб, ишингни қил, Манька.

— Ушанда, қайтаман, деган эдинг-ку.

— Тупурдим ўша гапга! Тушундингми? Энди мен уйланяпман, дуч келган фоҳишанинг бошимни қотиришига йўл қўймайман. Энди мен бошқача аёллар билан гаплашяпман.

— Ҳозир мен кўрган аёлга уйланмоқчимисан?

— Унгами, бошқасигами — бировнинг ишига тумшунингни суқма.

— Биламан, ўшанга уйланмоқчисан. — Маньканинг товуши нафрат билан жаранглади.

— Бу билан сенинг нима ишинг бор?

— Чунки сени яхши кўраман! — дея қичқирди Манька алам билан.

— Секинроқ, мунча бақирасан! Севсанг севавер, менга нима! Бўпти, бор энди, сен билан гаплашишга вақтим йўқ.

Қиз яна унинг енгидан тутди.

— Яна бир минут сабр қил.

— Хўш?

— Юр, меҳмонхонага борамиз...

У ҳамон Никодимни ўзига оғдириб, рақибасидан чалғитишга умид қилар эди.

Дизма уни итариб юборди.

— Йўқол.

— Никодим!..

Маньканинг кўзлари жикқа ёшга тўлди.

— Йиғлашга бало борми! Вақтим йўқ, дедим-ку сенга. Мабодо истаган тақдиримда ҳам бугун боролмайман.

— Нега энди?

— Ишим бор.

— Шундай дегин! — Манька бош ирғади. унинг қиёфаси жиддийлашди. Ҳа, албатта, банкани ўмаришнинг ўзи бўлмайди — буни қиз тан олади. Бундай иш олди: Манька ким бўпти.

— Унда бошқа гал, — дея рози бўлди Манька, — бошқа гал борасан, хўпми...

— Эҳтимол, борарман. Хўп хайр.

Дизма кетмоқчи бўлган эди, бироқ Манька унга ёпишиб олди.

— Никодим, мени ўпмай кетаверасанми?

— Ҳе, жин урсин! Жонга тегдинг-да ўзиям!

У энгашиб қизнинг юзига лабини теккизди. Бироқ Манька бундан кўнгли тўймай, Дизманинг бўйнидан қучди-да, унинг лабларидан ўнди.

Қизнинг дўрдоқ лаблари совуқдан муздеккина эди.

— Бўлди, бўлди, — дея уни ўзидан четлатди Никодим.

— Қайт! Олдимга қайт! — шивирлади Манька.

— Оббо, жуда ёпишиб олдинг-ку! Эҳтимол, кейин қайтарман. Хайр.

Манька индамай бош ирғади.

У Никодимнинг ортидан узоқ тикилиб турди. Дизма муволишдан ўтиб, кўздан ғойиб бўлгач, Манька рўмонлининг учи билан кўзини артди-да, бошқа томонга равона бўлди.

Никодимнинг ғоят жаҳли чиққан эди. Бу Манька қаёқдан пайдо бўлди ўзи... Дизма уни аллақачон унутган эди... Умуман, қизнинг унга тирғилишга нима ҳақи бор?! Тўғри — яхши кўради... Аслида ўзи ёмон қиз эмас... Аммо бу унинг ортидан илакишиб юриши мумкин деган гап эмас-ку...

«Ҳали, мени шарманда қилиб қўйиши мумкин! Ёки Нинага бирор нарса деб валдираса-я? Э, жин урсин!»

Никодим, қиз яна тирғиладиган бўлса, иккинчи олдига келмайдиган қилиб таъзирини беришга жазм этди.

Квартирани Нина суртган атир-упанинг ҳиди тутиб кетган эди. Никодим ечиниб, ўзини тўшакка ташламоқчи бўлди-ю, бироқ эртага эрталаб Қшепицкийнинг Коборовога жўнашини ва ўзи унга баъзи қоғозларни тўғри-лаб бериши лозимлигини эслади. Никодим ярим соатча шу иш билан овора бўлиб ўтирди; у ҳужжатларни ҳозир-лаб, энди ўрнидан турган ҳам эдики, телефон жиринглаб қолди.

Вареда қўнғироқ қилмоқда эди. Барча улфатлар йиғилишиб, барда ўтиришганмиш, шу боисдан Никодимни ҳам чақиришга қарор қилишибди.

— Нина келгандан бери, — дея шикоят қила бошлади полковник, — бутунлай қорангни кўрсатмай қўйдинг. Албатта кел.

Бироқ Дизма чарчагани ва уйқуси келаётганини баҳона қилиб, уларнинг олдига боришдан бош тортди.

Никодим умуман пивохоналарни ёқтирмасди. Баъзи-баъзида ичишнинг зарари йўқ, аммо пивохонада соат-лаб ўтириб, бирт маст бўлгувга қадар ичиш — йўқ, бу-

нақаси унга тўғри келмайди. Агар илгари Дизма Вареда, Уляницкий ва уларнинг дўстлари билан ичишган бўлса, таниш-билиш орттириш учунгина шундай қилган. Энди эса у фақат Коборовода тинчгина яшашни орзу қиларди.

Нинанинг аввалиги никоҳини бекор қилиш масаласи ҳал бўлай деб қолганди. Куницкий бировнинг фамилиясини ўзлаштириб олгани масалани янада осонлаштирмақда эди. Қолганини пул билан бир ёқли қилса бўларди. Никодимнинг эса энди пулдан камчилиги йўқ эди.

Куллар кетидан кунлар бир маромда ўтиб борарди.

Дизма Кшепицкийнинг йўқлигини ҳар қадамда ҳис этарди.

Гарчи Никодим банкани бошқаришни унча-мунча ўрганиб, у ёки бу иш юзасидан қандай йўл тутиш лозимлигини билиб олган бўлса-да, баъзан у ҳал қила олмайдиган масалалар ҳам учраб қолмоқда эди. Шунақа пайтларда бод касали унинг жонига ора кирарди.

Шу эҳтиёт чораларига қарамай у бир нечта хатога йўл қўйган эди, аммо буни ошиқ раиснинг паришонхаллигига йўйишди. Бўлажак тўй анча миш-мишларга сабаб бўлганди. Бу гапларни ҳар куни пан раиснинг қайлиқлари квартирасига сават-сават гул олиб борадиган Игнатий топиб келарди.

Нина Никодимникига ҳафтада бир неча бор келиб кетарди.

Бундан мутлақо беҳабар пани Пшеленская барчага Нинанинг кундан-кун кайфияти яхшиланиб, ҳусни очилаётганини шодланиб ҳикоя қиларди.

— Севиш ва севилиш, жонгинам,— дерди Нинага холаси,— бу аёл киши учун энг яхши косметика. Сен шундоқ кўз ўнгимизда гул-гул очилиб кетяпсан.

Нина Никодимга бу ганини кула-кула айтиб берди.

У эрини деярли эсламай қўйганди. Дарвоқе, чолни эслашга унинг вақти ҳам йўқ эди. Киборлар ҳаёти уни ўз гирдобига тортганди; Нина у ерда катта обрў қозонганди. Ешу қари эркаклар унга бири олиб, бири қўйиб хушомад қилишарди, ҳар бир салонда уни дарҳол мухлислар қуршаб олишарди.

Мухлислар орасида бир одам Дизмани ташвишга солиб қўйди.

Никодимни бу одамнинг юриш-туришларидан кўра ҳам Нинанинг унга муносабати кўпроқ безовта қила

бошлади. Нина уни бошқалардан афзал кўриб, у билан кўпроқ танца тушар, узоқ-узоқ суҳбатлашарди.

Қирқларга кирган, баланд бўйли, хушқомат, малла сочлари офтобда оқарган бу одамнинг қаёқдан пайдо бўлгани номаълум эди. У ер куррасининг деярли ҳамма бурчакларига бориб келган бўлиб, Австралия, Перу ва Греландия ҳақида, гўё Константин ёки Милянун¹ тўғрисида сўз юритгандек, бемалол гапираверарди. Унинг исми шарифи Хелль, Оская Хелль эди. Узининг айтишича, у Россияда туғилган экан; Дизма Оксфорд университетида ўқиганини эшитгач, Хелль уни касбдош деб атай бошлади. Унинг ўзи Кембриджа ўқиган экан. У, ўнга яқин тилни яхши билгани каби, поляк тилида ҳам бемалол гаплашаверарди. Ундан миллатини сўрашган пайтларда Хелль, ўзим ҳам билмайман, дегандек ёқимтойлик билан екласини қисарди.

Нинада у биринчи учрашувдаёқ кучли таассурот қолдирганди. Жувон бу одамга бўлган мойиллигини яширмасди ҳам. Никодим буни дарҳол пайқади, албатта.

Аҳволни жуда ҳам таҳликали деб бўлмасди, бироқ Дизма кундан кун кўпроқ ташвишлана бошлади. Боз устига унинг ёнида ҳар қандай мушкул ишнинг ҳам чорасини топишга уста бўлган Кшепицкий йўқ эди. Никодим Кшепицкийга хат ёзиб юборди, бироқ ундан ҳали жавоб келмаганди.

Бу орада Оскар Хелль Варшавада ўрнашиб олди. У қисқа вақт ичида барча билан танишиб чиқди ва биронта ҳам бал, йигин, танца кечасини қанда қилмай қатнашиб юрди. Хелль бирор иш билан шуғулланмаса-да, пулга зориқмас ва шу боисдан ҳам бадавлат одам, куёв қилса арзийдиган киши сифатида ном чиқарди. Польшага уни тўнғиз овига таклиф қилиб, граф Помяловский олиб келган эди. Графнинг ўзи Хелль ҳақида бирор аниқ гап айтолмасди, чунки у билан Канар ороллариغا экскурсияга кетаётган пайтида, Италия пароходи палубасида танишган эди.

Никодим Нинани бу муттаҳамнинг таъсиридан қутқариш учун бутун устомонлигини ишга солди. Бироқ ораларига совуқлик тушишидан чўчиб, масалани кўндаланг қўйишга журъат этмасди.

Агар Хелль бир куни Нина билан суҳбатда Қася

¹ М и л я н у в — Варшава яқинидаги жой.

Куницкаянинг номини тилга олмаганида, эҳтимол, бу аҳвол анчага чўзилиб кетган бўларди.

Хелль Кася билан Давос, Қанн ва Женевада учрашган бўлиб, уни яхши танир экан. Улар ҳатто баъзи-баъзида бир-бирларига хат ҳам ёзишаркан, чунки иккови ҳам телепатияга қизиқиб, кузатувлари ҳақида хабарлашиб туришар экан.

Нина буни эшитиб, ҳаяжонланиб кетди. У ниҳоят ўзи жуда яхши кўрадиган Кася тўғрисида хабар топган эди. Бунинг устига Кася билан уни бирга ўтказган кунлари ҳақидаги хотиралар боғлаб турарди.

Нина Никодим билан учрашган заҳоти унга шу ҳақда айтди:

— Буни қара-я, пан Хелль Касяни яхши билар экан! Кася билан чет элда учрашган бўлиб, улар ҳатто бир-бирларига хат ҳам ёзишиб туришаркан! Бечора Кася! Ёлғиз ўзи... Унга ачинаман.

— Балки, ўша Хелль ёлгон гапирётгандир?

— Никусь! Уялмайсанми шундай дейишга!— деди зардаси қайнаб Нина.— Оскар ҳақиқий жентльмен!

Бу суҳбат Дизмага қаттиқ таъсир қилди. У дарҳол бирор чора кўришга жазм этди. Аввал Варёда билан маслаҳатлашиб олмоқ лозим эди. У полковникка қўнғироқ қилиб кечқурун ресторанда бирга овқатланишга келишиб олди.

Бир қадаҳдан ароқ ичишгач, Никодим мақсадга кўчди:

— Биласанми, Вацусь.. Сен анови Хеллни танийсан-а?

— Танийман. Қувноқ йигит.

— Қувноқми, қувноқ эмасми, бу билан ишим йўқ, лекин биласанми, у менинг жигимга тегиб юрибди.

— Қандай қилиб?

— Қайлигимни тортиб оляпти.

— Тумшугига сол, агар гиди-биди дейдиган бўлса, бир жуфт пистолет олиб, масалани ҳал қил-қўй.

— Дуэлга чақир демоқчимисан?— дея башарасини бужмайгирди Дизма.

— Албатта! Мен сенга айтсам, Никусь бунақа пайтада чўзиб ўтирмаслик керак: пақ-пақ, гап тамом.

— Биласанми... Муҳими бу эмас. Гап хотин киши ҳақида кетяпти. Агар мен уни ярадор қилсам, Нина унга кўпроқ талпина бошлайди.

— Хўш, нима қилмоқчисан бўлмаса?

Дизма нягини қашиб қўйди.

— Балки, уни қамоққа олиш мумкиндир... Кимлиги, қаёқдан келгани номаълум-ку ахир..

— Ҳм... Очирини айтсам, бунинг учун ҳеч қандай асос йўқ.

— Эҳтимол, у жосусдир?— деди тарадудланиб Дизма.

— Нега эйди жосус бўларкан?

— Балки жосусдир, балки жосус эмасдир. Ҳеч ким, ҳеч нима билмайди. Лекин шунча пулни қаёқдан оляпти у? Ниманинг эвазига бундай ялло қилиб юрибди?

— Ҳм...

— Муттаҳам. Чет эл фуқароси...

— Ҳа, унинг ҳужжатларини текшириб кўриш мумкин, албатта,— деди хаёлга чўшиб Варёда.— Ҳатто беҳосдан бориб, меҳмонхонадаги номерини тинтиб ҳам кўриш мумкин. Бироқ ҳужжатлари жойида бўлиб чиқса, хижлатпазлик бўлади. Йўқ, ундай қилиш мумкин эмас.

Варёда яна бир қадаҳ ароқ ичди-да, бирдан столни шапатिलाди.

— Йўли бор. Мен сенга айтсам — қойилмақом йўл...

— Хўш?

— Гап Хеллни қаматиш ҳақида эмас, балки уни узоқлаштириш ҳақида кетяпти, шундай эмасми?

— Узоқлаштириш деганинг нимаси?

— Нинадан узоқлаштиришни айтяпман-да.

— Ҳа, албатта.

— Ана шунинг йўли бор. Уни қамоққа олишади, номерини тинтиб, бу ҳақда газетада хабар босишади-да, сўнг кечирим сўраб, қўйиб юборишади.

— Бундан нима фойда?

— «Нима фойда» дейсанми? Тушунмаяпсанми?

— Йўқ.

— Буни тушуниш жуда осон-ку. Нима, Нина жосусликда шубҳа қилинган одамга илтифот кўрсатади, деб ўйлаяпсанми?

Дизма бир оз ўйланиб тургач, деди:

— Илтифот кўрсатмаса керак.

— Бу гапдан сўнг, умуман, уни жамиятда қабул қилишармикин?.. Ҳа, ошна, бунақа гапдан сўнг у лашлушини кўтариб жўнаб қолишга мажбур бўлади.

— Ҳм... Лекин... у бу гапларнинг ҳаммаси англашилмовчилик эканлигини тушутириб қўйиши мумкин,— дея гап қотди Никодим.

— Бизга эса,— деди эътироз билдириб Вареда,— унинг жуда айёр эканлиги ва ҳужжатларни ўз вақтида ёқиб юборганлигини шама қилишимиз мумкин.

Дизма полковникнинг фикрига қўшилишга мажбур бўлди. Режа тайёр эди. Вареда ишни пайсалга солиб ўтирмай штабнинг икинчи бўдими бошлиғи полковник Ярча кўнғироқ қилди.

Эртасига кечқурун улар энди учовдон учрашишди. Никодим полковникка сирни ошқор қилгиси келмаганидан Дизма билан Вареда Ярча барча тафсилотларни айтиб ўтиришмади. У ҳам суришгирмади. Ярч учун раис Дизма Польшада ҳеч қандай мавқега эга бўлмаган бир чет элликни жосуслар деб ҳисоблаб, унинг обрўсини тўқмоқчи эканлигининг ўзи кифоя эди... Бунинг устига респондентдаги зиёфат ҳам жуда зўр бўлган эди.

Улар эртага азондан ҳаракат қилишга келишишди. Эртасига Дизма худди оёғи куйган товукдай бир ерда ўтиролмади. У кундузи газеталар чиққан-чиқмаганлигини билиб келиш учун Игнатийни минут сайин пастга туширарди.

Ниҳоят, хизматкор уч дона газета кўтариб келди.

Дизма уларни шоша-пиша кўздан кечириб бошлади. Икки газетада Хелль тўғрисида ҳеч нима ёзилмаган эди. Аммо учинчисининг саҳифасида «Янги жосуслар ташкилоти изидан. Ҳашаматли меҳмонхонада киборлар жамиятига мансуб жосуслар кўлга тушди» деган сарлавҳа остида йўғон ҳарфлар билан терилган хабар босилган эди.

Илгари келишиб олинганига мувофиқ хабарда Хеллнинг фамилияси тўла кўрсатилмаган эди. Унда қандайдир жаноб «Х» ҳақида сўз юритилганди. Бироқ фактлар шундай баён этилгандики, Хеллни танийдиган одамларнинг биронтасида ҳам гап у тўғрисида кетаётганига шубҳа қолмасди.

Дизма хурсандлигидан қўлларини бир-бирига ишқалади.

У кўнгли жойига тушиб, хизматга доир қоғозларни кўздан кечирди-да, имзо чекиш лозим бўлган ҳужжатларни келтиришни буюриб, секретарь аёлга тегнишиб ҳам қўйди. Сўнг таъзимларга жилмайиб жавоб қилганича бўлимларни айланиб чиқди ва, ниҳоят, хатларни ўқишга ўтирди. Улар орасида Кшепицкийнинг хати ҳам бор экан. Кшепицкий қуйидагиларни ёзган эди:

«Хурматли пан раис!

Бу ерда ҳамма иш жойида. На оппозиция бор, на саботаж. Ишларни бир оз тушуниб қолдим. Сизни табриклайман, Көборовони олтин кон деса бўлади. Бир ойдан сўнг мен бу ерда ҳар бир тош, ҳар бир бугоқни билиб оламан. Бу ерда сиздан жуда кўрқисар экан! Ҳатто банкада ҳам сиздан бунчалик ҳайиқишмайди. Икки марта Гроднода — молия бошқармасида бўлдим. Рабинович донасига 700 злотийдан беряпти. 30 дона бузоқ олмоқчи, лекин ҳақини Белостокдаги Кугель банкаси ҳисобида бўлган «Натан Гольдер ва К^о» фирмаси векселлар билан тўлайман, деяпти. Битимни расмийлаштиришга рози бўлсангиз, телеграф орқали хабар қилишингизни сўрайман. Касперскийнинг айтишига кўра, бу векселларга ишонса бўлармиш.

Сиз хатингизда тилга олган Хеллни танимамайман, у ҳақида ҳеч нима эшитмаганман. Менимча, безовта бўлишга асос бўлмаса керак. Лекин эҳтиёткорлик ҳеч қачон ҳалал берган эмас. Шу боисдан ҳам, яхшиси, Нинага, Хеллнинг таносил касаллиги бор экан, деб айтинг. Шундан сўнг қайлигингиз унга илтифот кўрсатишдан чўчиб қолади.

Икки марта Жорж Понимирскийнинг павильонида бўлдим. У қаттиқ бетоб экан. Докторнинг айтишича, зотилжам бўлганмиш. Иситмаси жуда баланд, мени мутлақо танимади, нукул алаҳлайди. Улиб қолмаса деб кўрқаман. Куницкийнинг асфальсофилинга кетганини эшитгач, хурсандлигидан пальтосини киймай паркка югуриб чиққан экан. Паркда у ёқдан-бу ёққа югуриб, алланамалар деб қичқирибди. Бечорага раҳимим келди!»

Кейин Кшепицкий даромад ва харажатлар ҳақида ҳисобот бериб, Никодимдан шпал сотиш масаласини бир ёқли қилишни сўраган ва тезда бир-икки кунга Варшавага келажагини хабар қилган эди.

Никодим хурсанд эди. У машинисткага телеграмма текстини ёздириб, Кшепицкийнинг ўзи ишонар экан, векселларни олаверишни буюрди. Сўнг Пшеленскаяга телефон қилиб, пешинда уникига бориб овқатланажagini айтиб қўйди.

Пшеленскаяникида Дизма беканинг ўзи ва Нинадан ташқари Никодим илгари учратган, лекин ҳозир фамилияларини унутиб қўйган икки йигит билан Мариетта Чарскаяга дуч келди.

Никодим одатдаги салом-аликдан сўнг сўради:

— Қамоққа олиш ҳақидаги гапни эшитдингизми?

— Қанақа қамоқ?

— Билмаймиз.

— Кимни қамоққа олишибди?

— Ҳозирги замонда ҳеч кимга ишониб бўлмайди,— деди бош чайқаб Дизма.— Бўлмасам дурустгина одамга ўхшаб кўринган эди-я!

— Кимни айтяпсиз?— сўради ортиқ чидаёлмай Пшеленская.

— Кимни бўларди? Анови Оскар Хеллни-да.

— Кимни дедингиз?— дея қайта сўради безовтала-ниб Нина.

— Хеллни,— такрорлади Дизма унинг юзига тикилиб.

— Бўлиши мумкин эмас! Оскарни-я?

Дизма шошилмай чўнтагидан газетани олди-да, қизил қалам билан чизиб қўйилган жойни кўрсатиб, уни Пшеленскаяга узатди.

Хоним хабарни товуш чиқариб ўқиб чиқди. Сўнг хўрсиниб хитоб қилди:

— Буни қарайг-а! Ё парвардигор!

Нина газетани олиб, ҳалиги жойга кўз югуртирди. Унинг жуда руҳи тушиб кетган эди.

— Энди ҳеч кимга ишониб бўлмайди!— деди ибратомуз оҳангда Пшеленская.

— Қандай қабоҳат!— деди ичидан хўрсиниб Нина.— Одамларнинг бари разил, қаёққа қарама қабоҳатни кўрасан!

— Жудаям олиб қочмаслик керак, — дея вазминлик билан эътироз билдирди Дизма.

Шундан сўнг Хелл ҳақида суҳбат бошланиб, деярли ҳаммаси унинг хатти-ҳаракатлари илгари ҳам шубҳали туюлганини гапира кетишди.

Нина уларнинг гапига қулоқ солмай қўйганди. У фақат бу фоний дунёнинг жаҳолатга кўмилганлиги ва ўзининг ҳамма ёқдан берилиши мумкин бўлган зарбалар олдида қанчалик ожиз эканлигини ўйлаб азоб чекарди. Сўнгра у Дизмага тикилиб қарай бошлади. Соцлари хиёл жингалак, юзи тўрт бурчак, бурни бир оз пучуқ, оғзи кичкина, пастки жағи яхлит Никодим анча новча кўринарди. У одатда қадамни кенг ташлаб, чайқалиб юрарди.

«Бундай қараганда, оддий одам,— дея ўйларди Нина,— бироқ ана шу қиёфа замирида чексиз куч, кўз илғамас қудрат яширинган. У бу куч-қудратни қачон ва

қаерда сарфлашни жуда яхши билади. Ник... менинг Никодимим...»

Атрофидаги одамларнинг суҳбатига жилмайиб қулоқ солаётган бу одам, унга бир зум бегона бўлиб кўринган бу давлат арбоби, бу улуғ иқтисодчи аслида ўзининг Никодими эканлигини ўйлаб Нина ҳатто ҳайратга тушди; ҳа, Никодим унинг қаллиги, кўп ўтмай эри бўлади... Унинг тақдири шу одамнинг қўлида бўлади, уни ўз қаноти остига олиб, офатлардан муҳофаза этади... Никодим бу вазифани ҳаммадан яхши бажаради. У саҳродаги эҳромга ўхшайди, уни ҳеч қандай тўфон ағдара олмайди... Хелль ҳам чинакам эркак эди, бироқ...

У Хеллни ўйламасликка уринди.

Хизматкор овқат тайёр эканлигини хабар қилди. Дастурхон устида улар у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтиришди. Овқатдан сўнг Дизма билан ёлғиз қолгач, Нина унинг қулоғига шивирлади.

— Севаман, жуда севаман.

Никодим унинг қўлини ўпди.

— Ник... Бугун сеникига борамизми?

— Узинг шуни истайсанми?— дея сўради қувлик билан Дизма.

Нина лабини тишлаб, унга кўзини сузиб қаради-да, шивирлади:

— Жудаям, жудаям, жудаям...

Унинг ранги оқара бошлади, Никодим бунинг сабабини яхши биларди.

— Уч кундан бери бирга бўлганимиз йўқ.

— Яхши,— бош ирғади Никодим, ичида эса: «У-ҳў, иш зўр бўладиганга ўхшайди-ку!»— деб қўйди.

Улар соат саккизларга яқин уйдан чиқишди. Нина холасига, операга борамиз, деб айтди-да, сўнг Никодимга кула-кула нима учун худди операни танлаганини тусутирди — бугун «Африкалик аёл» қўйилаётган бўлиб, у ярим кечадан ошганида тугарди.

— Ниночканг жуда айёр-а, тўғрими?

— Хо-хо!..

Никодим дарвозахонада Нинанинг қадам товуши тингунича кутиб турди-да, сўнг чўнтагидан соатини чиқариб қаради. Соат ўн иккидан ошган эди. У уйга қайтишга жазм қилди.

Банкага йигирма қадамча қолганида у Манькани кўриб қолди. Қиз, чамаси уни кутаётган бўлса керак, фонарь устунига суяниб турарди.

Никодим қовоғини солди. У Манькани кўрмаган киши бўлиб ўтиб кетмоқчи эди, қиз унинг йўлини тўсди.

— Хўш, нима керак сенга?— дея тўнғиллади Дизма.

— Никодим...

— Нима керак, деяпман?!

— Никодим... Жаҳлинг чиқмасин... Сенсаиз яшаёлмайман...

— Аравангни тортсанг-чи! Тупурдим сенга! Кўп тиргилаверма, мочағар. Нақ тумшугингга соламан!

Манька унга кўрқувдан жавдираб қаради.

— Нега энди, Никодим? Сенга нима ёмонлик қилдим?

— Жонимга тегдинг.

— Сени севаман ахир, ўзинг ваъда қилган эдинг...

— Тупурдим ўша ваъдага, билдингми?! Сенгаям тупурдим! У ёғини сўрасанг фоҳиша, яна ёпишишига бало борми! Ланъати!

— Никодим!

— Йўқол, мочағар!

Шундай дея Дизма Манькани итариб юборган эди, қиз гандираклаб, ифлос қорга йиқилди.

Қиз ўрнидан турмади. У банка томон йўл олган Никодимнинг ортидан индамай қараб турарди.

— Ҳали шунақами?!

Манька совуқдан қотиб қолган қўллари билан юзини ёпиб, ҳўнг-ҳўнг йиғлай бошлади.

— Фоҳиша... мочағар... ланъати деди-я...

Сўнг у ўрнидан сакраб турди-да, Дизманинг ортидан мушт ўқталди.

— Ҳали қараб тур!

Шундай дея Манька пальтосидаги қорни қоқиб ташлаб, Маршалковская томон югуриб кетди.

— Кўрасан ҳали, қараб тур!.. Меники бўлмас экансан, унга ҳам насиб қилмайсан. Энди кўрасан мендан!

Унинг аъзойи баданини интиқом туйғуси қамраб олганди.

Эшик олдида турган полициячи ундан, сенга нима керак, деб сўраганида Манька сира ҳам иккиланиб ўтирмади.

— Бир нуханинг жинояти тўғрисида хабар қилмоқчиман.

— Хабар қилмоқчиман дейсанми? Майли, навбатчининг олдига бор. Хув анови эшикдан кирасан.

Уртасидан панжара билан ажратилган кенггина хона-

га киргач, Манька стол ёнида ўтирган амалдор олдига югуриб борди.

— Нима гап?— деб сўради навбатчи. У ёзишда давом этаркан, бошини кўтариб Манькага қарамади ҳам.

— Бир нуханинг жинояти тўғрисида хабар қилмоқчиман.

— Хўш?— пинагини бузмай тўнғиллади навбатчи.

— У май ойидаёқ бир жуҳудни гумдон қилган эди. Анчагина пул ўмарганди. Ушанда пулни ўзи менга мақтаниб кўрсатган эди. Энди Вспульнаядаги банкани урмоқчи.

Полициячи қўлидаги қаламни бир четга қўйиб, Манькага дурустроқ қаради.

— Банка дейсанми?.. Ким экан у?

— Дизма. Никодим Дизма.

— Буни қаёқдан биласан?

— Биладан-да.

— Отинг нима?

— Манька Бартик.

— Қаерда турасан?

— Луцкая кўчаси, ўттиз олти.

— Нима иш қиласан?

— Кўча қизиман,— дея жавоб қилди Манька бир оз иккиланиб тургач.

— Нега уни чақяпсан!

— Бу ёғи менинг ишим.

Полициячи унинг фамилияси билан адресини ёзиб олди.

— Вспульнаядаги банкани уриб кетмоқчи дейсанми?

— Ҳа.

Полициячи телефон трубкасини олиб номерни айтди.

— Бунақа ишда ҳазил қилиб бўлмаслигини биласанми? Агар ёлғон гапирган бўлсанг, сени қамашади.

— Биладан.

Полициячи Манькага диққат билан тикилди. Қиз лаблари қимтиб, хотиржам қараб турарди. Шу боисдан у қизнинг ёлғон гапирмаётганига ишонч ҳосил қилди.

— Уша Дизманг ҳозир қаерда?

— Банкада.

— Нима?!

— Унинг банкага кириб кетаётганини ўз кўзим билан кўрдим. Дарбон уни ичкарига киритиб юборди.

— Пан комиссар уйдадилар?.. Илтимос, уйғотинг.

Муҳим иш бор. Навбатчи Каспарский гапиряпти.

Тезда трубкани комиссар олди. Полициячи унга Маньканинг гапини хабар қилди.

— Қизни тутиб туринг,— дея буюрди комиссар.— Ҳозир бориб, уни ўзим сўроқ қиламан.

Навбатчи трубкани жойига қўйди-да, Манькага девор олдидаги скамейкани кўрсатди.

— Кутиб тур.

— Яхши.

Манька скамейкага ўтирди. Ҳали қараб турсин, кўрсатиб қўяди унга!

Бу орада Никодим ўрнида чўзилиб, газета ўқиб ётарди. Телефон жиринглаб қолди.

Никодим сўқиниб қўйди-да, ўридан турмасликка аҳд қилди. Бироқ телефон тинмай жиринглайверди.

— Ким экан,— жин ургур?!

Дизма каравотдан сакраб турди-да шиппагини ҳам киймай кабинетга ўтиб, қоронғида стулга қоқилиб кетди.

— Алло!

— Пан раис Дизма билан гаплашсам бўладими?

— Бу менман. Қимсиз ўзингиз?..

— Комиссар Яскульскийман. Саломатмисиз, пан раис.

— Салом. Хўш, нима гап?

— Бевақт безовта қилганим учун мени кечирасиз, пан раис. Муҳим иш чиқиб қолди.

— Кулоғим сизда...

— Комиссариатга Бартик фамилияли бир фоҳиша мурожаат қилди. Унинг айтишича, сиз галла банкасни ўмариб кетмоқчи эмишсиз.

— Нима?..

Комиссар кулиб юборди.

— Телбага ўхшамайди, гапида қаттиқ туриб оляпти. Сиз уни танийсизми?

— Йўғ-е, нималар деяпсиз...

— Тушунарли... Уни тутиб туришни буюрдим. Аввалига маст деб ўйладим, йўқ, маст эмас экан. У сизнинг раислигингизни билмас экан. Буни унга айтдим, бироқ у гапини қайтиб олмади. Негадир сиздан хафага ўхшайди... Сиз чиндан ҳам бир вақтлар Луцкая кўчасида истиқомат қилганмисиз?

— Удо сақласин! У ерда ҳеч қачон турган эмасман.

— Ўзим ҳам шундайдир деб ўйловдим, — дея унинг

гапини илиб кетди комиссар.— Сиз куляпсизу, лекин унинг айтишича, май ойида аллақандай яҳудийни ўлдириб, пулини олган эмишсиз. У ҳатто сиз унга ўғирлик пулни кўрсатган меҳмонхонани ҳам айтди.

— Нима бало, миясини еб қўйибдими!

— Мен ҳам шуни айтяпман-да, пан раис. Уни нима қилишни билмай қолдим.

— Кувиб юборинг.

— У гапида қаттиқ туриб олиб, протокол ёзишни талаб қиляпти. Агар ишга расман ёндашилса, мен унинг илтимосини қондиришим керак.

— Нима кераги бор?— дея шошилиб эътироз билдирди Дизма.— Протокол ёзишнинг ҳожати йўқ.

— Тушунаман, пан раис. Протокол ёзиб, кейин сохта гувоҳлик бергани учун жавобгарликка тортиш мумкин.

— Ҳожати бормикин?

— Уч ойча ўтириб чиқади.

— Кераги йўқ. Унга айтинг — хоҳлаган томонига кетсин.

— Рози бўлмайди. Жуда қайсар экан, лаънати!

— Ҳаммаси сизнинг қандай маслаҳат беришингизга боғлиқ.

— Тушунмадим, пан раис.

— Сиз полициячиларнинг ўз усулларингиз бор-ку ахир...

— Э-ҳа!— дея жавоб қилди комиссар.— Ҳаммасини тўғрилаймиз, пан раис. Саломат бўлинг! Безовта қилганим учун яна бир бор кечирасиз.

— Ҳечқиси йўқ! Сиздан ғоят миннатдорман. Урни келиб қолганда сизни унутмайман, комиссар.

Комиссар тилёғламалик билан миннатдорчилик изҳор қила бошлади. Сўнг трубкани жойига қўйиб, кўнғироқ тугмасини босди. Эшикда полициячи пайдо бўлди.

— Уни бу ёққа олиб кир!

— Ана кўрдингми, гапларингни ҳаммаси ғирт ёлғон экан, Сени қамаймиз.

Комиссар қизнинг жавобини кутди, бироқ Манька индамай тураверди.

— Сенга ачинаман. Ҳали ёш экансан. Яхшиликка айтяпман, гувоҳлигингни қайтариб ол.

— Қайтариб олмайман,— сира тап тортмай жавоб қилди Манька.— Майли, қамалсам қамала қолай.

Комиссар ўридан сапчиб туриб, столни муштлаганича қичқирди:

— Ҳа, ланъати! Қайтариб оласан! Мен қайтариб оламан дедимми, демак, қайтариб оласан.

Комиссар ғазаби қайнаб, хонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади. Сўнг Маньканинг олдига келиб тўхтади.

— Хўш? Қайтариб оласанми?

— Йўқ,— жавоб қилди Манька лабини тишлаб

— Валясек,— дея полициячйни чақирди комиссар,— уни орқа хонага олиб боринглар-да, нуфузли чиновниклар устидан сохта гувоҳлик беришнинг қанақа бўлишини тушунтириб қўйинглар.

— Хўп бўлади, пан комиссар.

Полициячи қизнинг қўлтиғидан тутиб, коридорга олиб чиқди.

У узоқ, жуда узоқ сургалиб юрди. Қуёш аллақачон кўтарилган бўлиб, кўчалар борган сайин гавжумлашмоқда эди. Манька қоқила-суқила гандираклаб борарди. Йўловчилар унинг ортидан қараб қолишарди. Ёши ўтиб қолган қандайдир хоним нафрат билан деди:

— Туф-е! Беҳаё! Ичиб олганини қаранг-а!

Манька индамай кетаверди.

18-б о б

Жиддийлик ва башанглик, яхши дид ва нафосат — бу фазилатларнинг бари адвокатнинг ҳашам билан жиҳозланган кабинетида мужассамлашган эди. Кабинет соқоли тўрт бурчак қилиб қайчиланган, сочига оқ оралаган, қўйди-чиқди ишларининг пири сифатида ном чиқарган, шаҳар муниципал кенгаши аъзоси, ҳазрати олийлари камергерининг хусусиятларини худди кўзгудай ёрқин акс эттириб турарди.

Ёзув столи ёнида хўжайиннинг қаршисида ўтирган Никодим унинг ҳар бир сўзига диққат билан қулоқ солмоқда эди. Кабинет эгаси эса тинмай гапирарди. Унинг хотиржам ва оҳиста гаплари тинчгина оқаётган дарёни эслатарди.

Адвокатнинг тепасида кенг зарҳал ромда рим папасининг катта портрети осиблиқ турарди.

Адвокат стол тортмасини очиб, қандайдир папкани олди-да, бир зум ҳам гапиришдан тўхтамай, ундан пергаментга ёзилган тўрт буклоғлик ҳужжат чиқарди.

Ҳужжатга шоҳи тизимча билан икки дона катта-катта мум муҳр осиб қўйилганди. Адвокат улардан бирини ихлос билан ўпди-да, ҳужжатни Дизмага узатди.

Ҳужжат лотин тилидан ёзилган эди, аммо шунга қарамай Дизма унда нималар ёзилганини яхши биларди.

Бу Нинанинг никоҳи бекор қилингани тўғрисидаги гувоҳнома эди.

Энди қоғоз қўлига теккач, Дизма бў ишлар ўзига анча қимматга тушгани тўғрисида ўйлашиб қолди.

«Қизик, адвокат энди қанча сўрарқин?» дея хаёлидан ўтказди у.

Адвокат гўё унинг саволига жавоб берганидек, папкадан бир варақ қоғоз олди-да, тилла суви югуртирилган қалам билан аллақандай рақамларни ёзиб, деди:

— Менинг гонорарим тўрт минг икки юз злотий. Дизма ҳатто ўтирган жойида сапчиб тушди.

— Қанча делингиз?

— Тўрт минг икки юз злотий, пан раис.

— Ҳазиллашяпсиз чоғи?! Мен нари борса икки минг злотий бўлса керак, деб ўйловдим!..

— Пан раис, менинг одатда оладиган гонораримни тўлашингиз ва бундан ташқари, қўшимча харажатларни қоплашингиз шарти билангина бу ишга қўл уришимни сизга бошидаёқ айтиб қўйган эдим.

— Аммо тўрт минг злотий жуда кўплик қилади! Жами бўлиб бу иш менга олтмиш мингга тушяпти ахир!

— Бир нарсани шуни биланг, пан раис, бошқа бирон-та ҳам адвокат бу шароитда никоҳни бекор қилдира олмаган бўларди. Мен гувоҳларнинг қўшимча маълумоти учун анча пул сарфлашга мажбур бўлдим.

— Лекин у гувоҳлар аллақачон ўлиб кетган-ку! Адвокат энсаси қотиб илжайди.

— Бу гапингиз тўғри. Лекин марҳумларнинг гувоҳлиги тирикларникидан арзонроқ туради деб ўйлайсизми?..

Никодим гапини тушунди.

— Демак?— дея сўради у.

— Демак,— деди гапни илиб адвокат,— шундан бошқа чора йўқ эди.

Никодим чўнтагидан бир даста пул олди-да, керакли ақчани санаб бериб, ўрнидан турди.

Мижозини даҳлизга қадар кузатиб чиққан адвокат унга яна қандай расмиятчиликларни бажариб, граждандлик ҳолати китобига қандай ўзгаришлар киритиш лозимлиги ҳақида узоқ гапирди-да, сўнг сиполик билан таъзим қилиб хайрлашди.

Адвокатнинг уйдан чиққач, Никодим тўғри Нинанинг олдига равона бўлди.

Унинг димоғи чоғ эди. Сўнгги кунларда унинг ишлари жуда юришиб кетганди. Манька куча-кўйда кўринмай қолганди. Дизма аввалига, лаънати қиз яна полиция ёки прокурорга бориб чақмаса тўрға эди, дея безовта бўлиб юрди. Аммо, бахтига Манька дамидан тушиб қолганга ўхшайди.

Энди Никодимнинг қўлида Нинага уйланиб, Варшавадан жўнаб кетишга имкон берадиган ҳужжат бор эди.

Бугун эрталаб у телеграмма олди: унда Кшепицкий шаҳарга келишини хабар қилган эди. Ҳозир Кшепицкий Никодим учун жуда зарур эди, чунки чоршанба куни Министрлар Совети қошидаги иқтисодий комитетнинг мажлиси бўлиши керак эди. Кун тартибига муҳим бир масала қўйилган бўлиб, мажлисда молия министри ғалла запасини чет элга сотишни талаб қилмоқчи эди. Никодим ҳам мажлисда сўзга чиқиб, ё ўша талабни қўллаб-қувватлаши ёки уни рад этиши лозим эди. Аммо қандай йўл тутишни ўзи билмасди. Шу боисдан ҳам Кшепицкийнинг келиши унга жуда қўл келарди.

Сўнгги пайтларда Никодим газеталар баҳслашаётган у ёки бу масала хусусида ўз фикрини айтишга журъат эта бошлаган эди.

Одатда у ўзига тўғри бўлиб кўринган фикрларга қўшилари-да, сўнг уни ўзиники қилиб кўрсатарди. Бироқ энди бўлажак иш мутлақо сир тутилиши лозим эди.

Пани Пшеленская хонадони нотинч эди. Беканинг юзи кўлчиб кетганди, Нинанинг ранги эса оппоқ эди.

— Нима гап?— сўради ажабланиб Никодим.

— Эҳ, пан раис,— бидирлай кетди Пшеленская,— уни қарангки Хеллни қамоқдан чиқариб юборишибди.

— Уни англашилмовчилик сабабли қамашган экан,— дея шошилиб қўшимча қилди Нина.— Ундан кечирим сўрашибди. Сира айби йўқ экан.

Дизма ҳурпайиб, ковоғини солди.

— Юрагим тарс ёрилиб кетади деб ўйловдим,— дея давом этди қўлларини силкитиб пани Пшеленская.— Тавба, ярим соат бурун менга Янек Карчевский қўнғироқ қилди. Уни танийсиз, теннисчи. Хелль Карчевскийга телефон қилиб, бу англашилмовчилик оқибати эканини, бу ҳақда бизга, Чарскийларга ва, умуман, ҳаммага айтиб қўйишни сўрабди. Бу ҳам етмагандай, у Янекка бизники-

га келиб, аҳволни шахсан тушунтириб қўймоқчи эканини ҳам айтибди. Бунисига нима дейсиз?! Нима қилишни билмай қолдим... Шундай одамни қабул қилиш мумкинмикин? Ахир у жосусликда айбланиб, қамалиб чиққан-ку!

— Ҳа, лекин айбнома ёлгон бўлиб чиқди-ку,— ҳайиқибгина эътироз билдирди Нина.

— Нима қилсак экан?! Пан раис, сиз нима дейсиз? Бу иш ҳақида биров нарса эшитгандирсиз ахир?

Никодим ўзини жиддий қилиб кўрсатишга уринди.

— Менда аниқ маълумот бор. Хеллни барча далилларни ўз вақтида йўқотиб юборгани учунгина қўйиб юборишяпти.

— Нималар деяйсиз, пан раис!

— Ҳа, ҳа. Менга бу гапни штабдаги иккинчи бўлимнинг бошлиғи айтди. Хелль большевик жосуслари тўдасининг бошлиғи экан. Уни узоқ кузатишибди. Меҳмонхонадаги номерини тинтишганида унинг айбини исботловчи ҳужжатлар ўрнида бир ҳовуч кул топишибди. Шундан сўнг ундан кечирим сўраб, хўжа кўрсинга қамоқдан чиқариб юборишга тўғри келибди. Кейин уни бутунлай қўлга олишармиш. Иккинчи бўлимнинг бошлиғи менга ва давлат сирларидан воқиф бўлган бошқа кишиларга махсус қўнғироқ қилиб, ўша нусхадан эҳтиёт бўлиш кераклигини тайинлади.

— Ундай бўлса ҳамма гап равшан,— деди Пшеленская.

Нина индамай ўтирарди.

Бирдан қўнғироқ чалиниб қолди. Пшеленская шошапиша ўридан туриб, ҳар эҳтимолга қарши даҳлиздан меҳмонхонага ўтадиган эшикни ёпиб қўйди.

Шу пайт хизматкор кириб:

— Пан Оскар Хелль келди,— деб хабар қилди.

Шунда Пшеленская даҳлизда ҳам эшитилиши учун баланд овоз билан дона-дона қилиб деди:

— Унга бизнинг уйда йўқлигимизни айтиб қўй. Бундай жаноблар учун биз ҳеч қачон уйда бўлмаймиз.

Эшикнинг тарақлаб ёпилгани эшитилди.

— Одамлар қандай ёвуз бўлишади-я!— деди хўрсиниб Нина.

Никодим сервантдаги қақир-қуқирларни томоша қилаётган киши бўлиб, тескари қаради. Сервант ойнасида у ўзининг илжайиб турган башарасини кўриб, янада баттарроқ тиржайди.

Кшепицкий молия министрнинг машинкада олти варақ қоғозга ёзилган таклифини диққат билан ўқиб чиқиб, Польша ва чет эл ғалла биржалари бюллетенларини кўздан кечирди-да, елкасини қисди.

— Ҳм... Бу гаплар ҳақида ўзингиз қандай фикрдасиз, пан раис?

Никодим пешанасини тириштирди.

— Қандай фикрдасиз, дейсизми?.. Ҳм... Менимча, бу энг яхши чора бўлмаса керак.

— Энг ёмон чора бу. Бу ўзини ўзи ўлдириш билан баробар. Ҳозирги шароитда ғаллани четга солиш! Бу ишда биз ўттиз процентдан қирқ процентгача зарар кўришимиз аввалдан маълум-ку ахир! Бу ғирт телбалик! Ниҳоят, шунча ғаллани хорижий бозорга чиқариб сотиш — унинг нарҳини тушириш деган гап. Демак, бизда ҳам ғалланинг баҳоси тушиб кетади. Буям майли-я! Шундан сўнг ғалла облигациялари сариқ чақагаям арзимай қолади.

Никодим бош ирғади.

— Мен ҳам кеча Яшунскийга худди шу гапни айтдим. Унга, бу таклифга қатъиян қарши чиқаман, дедим.

— Тўғри қилибсиз. Сиз мутлақо ҳақсиз, пан раис.

— Лекин мен сизнинг фикрингизни билмоқчи эдим. Фикримиз бир жойдан чиққанидан хурсандман. Бўпти, Кшепицкий, машинисткани чақиринг-да, ўша лойиҳага нисбатан эътирозларимизни ёздиринг. Уларнинг бир адабини бериб қўяй!

Икки соатдан сўнг қоғоз тайёр бўлди. Иқтисодий комитетнинг мажлиси соат еттига белгиланган бўлиб, Дизма билан Кшепицкийнинг ихтиёрида ҳали бир соат вақт бор эди. Улар Қоборово ишлари, Никодимнинг тўйи ҳақида гаплашиб ўтиришди.

Никодим ҳаммасидан ҳам тўйдан сўнг Жорж Понимирскийни нима қилишини ўйлаб, гаранг эди. У Нина акасини павильондан уйга кўчириб ўтказишни албатта талаб қилишини яхши биларди.

Жувон бу ҳақда унга бир неча бор айтган эди. Аслида, Дизма бунга қарши эмасди: Жорж Творкига¹ жўнатадиган даражада эмасди, албатта. Бироқ Никодим унинг Оксфорд масаласида валдираб қўйишидан чўчирди.

Турган гап, у ўз ҳадигини Кшепицкийга айтмади. Сек-

ретарь эса, ўз навбатида, Нинанинг илтимосини инобатга олиш лозим, деб ҳисобларди. Агар Жорж чидаб бўлмайдиган даражага етса, кейинчалик* уни биронта санаторийга жойлаштириш мумкин. Улар шунга келишишди.

Кшепицкий Дизмани Министрлар Советига олиб бориб қўйди-да, ўзи Пшеленскаяникига жўнади.

Узун стол ёнига келиб ўтиргач, Никодим раислик жойига ўрнашиб олган бош министрға нутқини бошлаб юборган молия министри ва бошқа аркони давлатларга зимдан кўз югуртириб чиқди. Четдаги кичкина стол ёнида икки стенографист аёл ўтирарди.

Молия министри қисқача қилиб ўз таклифини асослаб берди. Унинг айтишича, бюджетдаги дефицитни фақат запасдаги ғаллани сотиш йўли билангина қоплаш мумкин экан. Бу орада халқаро аҳвол яхшиланиб, чет давлатлардан қарз олиш имконияти туғилиши мумкин эмиш. Нутқининг охирида министр маълумоти бўйича филолог бўлиб, иқтисодий ҳаётни фақат сўнгги йилларда орттирган тажрибаси туфайлигина тушунажанини айтди. Министрлик креслосига уни мажбур қилиб ўтказишган экан. Лекин у қўғирчоқ министр бўлишни истамас эмиш ва шу боисдан, агар таклифини рад этишса, дарҳол истеъфога чиқармиш.

Шундан сўнг бош министр сўзга чиқиб, молия министрини унинг хизматлари гоаят юқори баҳоланишига ва таклифи албатта қабул қилинажасига ишонтирди.

Ҳамма томондан маъқуллаган овозлар эшитилди.

Мажлис пайтида барча министрлар дам-бадам Дизмага қараб қўйишарди. Бироқ Никодим индамай ўтираверди. Ундан бирор ажойиб гап чиқишини кутиб ўтирган мажлис аҳли янглишмади. Бош министр жилмайганича ундан ўз фикрини айтишни илтимос қилган эди, Никодим ўрнидан туриб гапини бошлади:

— Мени кечирасизлар, гапга чечан эмасман. Қисқача қилиб айтаман. Бу ерда сўз биз ҳақимизда эмас — давлатимиз фаровонлиги тўғрисида кетяпти, сафсата сотиб ўтиришга вақт йўқ. Бу ерда айтилган гапларнинг бари сариқ чақага ҳам арзимади. Мен ўз декларациямни ўқиб бераман.

Шундай деб у Кшепицкий тайёрлаб берган текстни олиб, ўқишга тушди.

Зал бир зум ҳаракатга келди. Никодим текстни ўқиб

¹ Творки — Варшавадаги жиннихонанинг номи.

бўлган заҳоти молия министри ўрнидан сапчиб туриб, қўлларини ғазаб билан силкитганича норозилик билдира бошлади.

Ғала-ғовур кўтарилиб, мажлисда иштирок этаётган кишилар бир-бирлари билан баҳслаша кетишди. Бироқ бош министр аста-секин уларни тинчитишга муваффақ бўлди. Шундан сўнг одатдаги мунозара бошланди.

Яшунский Дизмага қараб зарда билан деди:

— Нега бугун тўнингизни бундай тескари кийиб олдингиз? Ахир ўтган куни менга ўзингиз бу таклифга қарши эмаслигингизни айтган эдингиз-ку.

Дизма қизариб кетди.

— Ҳечам шундай деганим йўқ!

— Эҳтимол, шу яхши чора бўлиб чиқар дегандингиз.

— Ёлгон.

— Йўқ, мен эмас, сиз ёлгон гапиряпсиз!— деди қи-вишиб Яшунский.— Балки, ўшанда бошқачароқ иборалар қўллагандирсиз, бироқ ҳар ҳолда бу лойиҳага қарши эмасдингиз.

— Наҳот тушунмасангиз, касбдош,— деди истеҳзо билан молия министри.— Пан Дизма бизни ғафлатда қолдириш учунгина шундай қилган.

Никодим ўрнидан турди.

— Менинг ортиқ гапирадиган гапим йўқ. Айтишим лозим бўлган гапни айтиб бўлдим. Сиз эса, жаноблар, қандай истасангиз, шундай йўл тутаверинглар.

Министрнинг таклифи қабул қилинди.

— Менга барибир,— деди Никодим ўша куни кечқу-рун Қшепицкийга, улар Пшеленскаяниқидан бирга қай-тишар экан,— барибир истеъфога чиқаман.

— Банкага ачинади одам!

Дизма елкасини қисди.

— Сизнинг режангиз ва меҳнатингиз самараси эди у!

— Ҳе, жин урсин ҳаммасини!

— Эртага роса ғала-ғовур кўтариладиган бўлди-да!

— Қанақа ғала-ғовур?

— Матбуотни айтяпман-да. Ахир бу фирт тентаклик-ку. Қўлгина газеталар сиз томонингизни олишса керак.

— Олишса олишар, менга нима?

— Тўғри, фойдаси йўқ, аммо эртага... Пан раис, менда бир фикр туғилиб қолди.

— Хўш?

— Эртага истеъфога чиқиш тўғрисида ариза бери-шингиз учун ажойиб имконият туғилди.

— Ҳожати бормикин? Мен тўйдан олдин ариза бер-моқчийдим. Бир неча минг злотийни йўқотишдан нима фойда?

— Агар ўрнингизга дарҳол одам топиша олганида гапингиз тўғри бўларди. Улар сиздек бир одамга дарров жавоб бериб юборишни истамайди, албатта. Бу масала анчага чўзилади. Маънавий жиҳатдан ютишингиз тур-ган гап.

— Хўш, мен нима қилишим керак?

— Буни амалга ошириш жуда осон. Сиз сабабини кўрсатмай истеъфога чиқаётганингизни айтасиз. Шунда ғалла банкасини нобуд қилаётган ҳукуматнинг қарори учун жавобгарликни зиммангизга олишни истамаслигингиз ҳаммага аён бўлади.

— Тўғри!

— Ана кўрдингизми, пан раис. Жамоатчилик фикри сиз томонда бўлади.

Никодим кулиб, Қшепицкийнинг елкасига қоқиб қўй-ди.

— Жуда қувсиз-да, Қшепицкий!

— Доим хизматингизга ҳозирман, пан раис.

19-БОБ

Қшепицкийнинг башорати тўғри чиқди. Эртасига эр-талаб қўлгина газеталарда баъзи бир дудмол гаплар ай-тилиб, иқтисодий комитетнинг қарори ҳақида расмий хабар босилди. Оппозиция матбуоти дарҳол бу қарорни қаттиқ танқид остига олди.

Ўша куни Никодим бу воқеанинг нақадар муҳимли-гини таъкидлаш учун ёнига Қшепицкийни олиб, бош ми-нистр ҳузурига борди ва истеъфога чиқиш тўғрисида ариза топширди.

Бош министр аризани ўқиб чиққач, довдираб қолди. У Дизмадан вазиятни кескинлаштирамай, аризасини қай-тариб олишни илтимос қила бошлади. Бироқ Никодим ўз гапида қаттиқ туриб, қарорни қатъий эканлигини айт-ди. У ўрнига одам тайинланганига қадар вазифасини адо этиб туришга рози бўлди-ю, аммо бош министрға аҳдидан сира ҳам қайтмаслигини айтиб, огоҳлантириб қўйди.

Министрлар Совети саройидан чиқаётганда Қшепиц-кий томонидан пан раиснинг истеъфога чиқиш ҳақида

огоҳлантирилган учта газетанинг репортёри Никодимни бир неча марта расмга олди.

Бу воқеа соат бирларга яқин содир бўлди, соат иккида эса банкага министр Яшунский келди. У ғоят хафа бўлиб, қўллари қалтираб турарди. У ҳар гапда:

— Худо ҳаққи, ўтинаман, бу ишни қилманг,— дея такрорларди.

Яшунский бу ишнинг ватанпарварликка хилоф эканлиги, унинг истеъфога чиқиши саноат ва қишлоқ хўжалиги доираларида саросима туғдириши; сиёсий харақтерга эга бўлган кескинлик юзага келиши, кабинетнинг мавқеига путур етиши мумкинлигини айтиб, минг хил баҳона, далил-исбот келтирди. Ниҳоят, министр дўстлигини ўртага солиб, ўзи яъни Яшунский ва унинг ходимларини ҳалокатдан қутқариб қолишни илтимос қила бошлади.

Дизма унга жавоб беринга улгурмасданоқ, молия министри келганини хабар қилишди. Молия министридан сўнг депутат Левандовский, кейин полковник Варенда, сўнгра Уляницкий, раис Хиршман, князь Ростовскийлар келишди. Шу пайт телефон жириглаб қолди: Дизмадан соат бешда Қасрга¹ етиб келишни илтимос қилишди.

Никодимни ҳатто иқтисодий комитетнинг қарорни бекор қилиб бўлса ҳам, истеъфога чиқиш ҳақидаги аҳдидан қайтариш учун барча сафарбар қилинган эди. Бироқ Дизма:

— Ҳеч қачон аҳдимдан қайтган эмасман,— дея ўз гапига қаттиқ туриб олди.

Қабулхонада мухбирлар тўпланишган эди. Дизма бир минутга уларнинг олдига чиқди.

— Гап нимадалигини билмоқчимисизлар? Бўлмасам билиб қўйинглар: мен истеъфога чиқяпман.

— Нима сабабга кўра, пан раис?

— Маълум сабабга кўра. Айтишим мумкин бўлган гап шу.

— Қарорингиз қатъийми?

— Қатъий бўлганда қандоқ.

Дизма мухбирлар билан бош ирғаб хайрлашди-да чиқиб кетди.

— Метин одам-да,— деди мухбирлардан бири.

¹ Қирол қасри—президент резиденцияси.

— Жудая-я-ям доно сиёсатчи!— қўшимча қилди бошқаси.— Нима қилишни жуда яхши билади у.

Эрталабки газеталар шов-шувга сабаб бўладиган сарлавҳалар билан чиқди. Сиёсий доираларда тўс-тўполон кўтарилди. Молия министрининг ишдан кетиш ва ҳатто бутун кабинетнинг истеъфога чиқиши тўғрисида миш-мишлар тарқалди. Кшеницкий башорат қилганидек, барча раис Дизманинг истеъфога чиқишига иқтисодий комитетнинг қарори сабаб бўлди, деб ҳисобларди. Аллақердан унинг декларациясини қидириб топиб газетада эълон қилинган эди, у жамоатчиликда кучли таяссурот қолдирди. Айрим газеталарни ҳисобга олманда, барча газеталар Дизманинг тарафини олиб, унинг билими, ақли ва қаттиққўллигини кўкларга кўтариб мақтай бошлашди. Улар Никодимнинг циркда айтган гапини ҳам эслаб, таржимаи ҳоли ва фотосуратларини босиб чиқаришди. Суратлар тағига тахминан шундай сўзлар ёзилган эди:

«Мамлакатни иқтисодий кризисда қутқариб қолган машҳур иқтисодчи Никодим Дизма истеъфога чиқиш тўғрисида ариза берганидан сўнг шахсий секретари пан З. Кшеницкий ҳамроҳлигида Министрлар Совети саройини тарк этаяпти. Бу аризани кабинетнинг ўз илдизига болта уриш сиёсатига қарши атоқли давлат арбобининг норозилиги деб тушунмоқ лозим».

Ҳатто яқин кунларда Дизмага қарши бўлиб юрган оппозицион газеталар ҳам энди уни оғиз кўпиртириб мақташар ва ҳукуматга ҳужум қилиш учун унинг номидан фойдаланишар эди.

Нина барча газеталарни ўқиб чиқди. Унинг юзига қон тепиб, ҳаяжондан нафаси томоғига тикилди. Ё парвардигор! Ахир бу унинг Никодими-ку! У қандай буюк одам-а! Нина шу вақтга қадар унинг нақадар улуғлигини тушуна олмангани учун ўзидан хафа эди. У қаллиғи билан фахрлана бошлади.

Никодимдан банкадаги ишингни ташла, деб ўзи илтимос қилган эди. У Дизмани фақат ўзи учун яшашини истарди. Бироқ энди Нина давлат, сеvimли Ватан шундай ўткир одамдан ажраб катта зарар кўришини англагач, қаллиғидан истеъфога чиқиш ҳақидаги аризасини қайтариб олишини илтимос қилмоқчи бўлди.

Нина даҳлизга югуриб чиқди. У бу оғир дамда Никодимни Ватан тақдирини ўйлаб чуқур хаёлга чўмган, қалбидаги муҳаббат ва бурч ўртасидаги курашдан

толиққан, улкан жавобгарликдан қадди букилган давлат арбоби қиёфасида кўраман, деб ўйлаган эди.

Бироқ у Дизманинг қувноқ башарасини кўриб, оғзи очилиб қолди. Шунда Нина, у мени хафа қилмаслик учунгина қайғусини табассум билан ниқобляпти, деб ўйлади.

У Никодимни юз-кўзидан ўпиб, ўз хонасига бошлаб кирди. Сўнг, ўзи нимадан юз ўгираётганини яхши тушунса ҳам, Ватан манфаати шунга тақозо этар экан, Кобороводан воз кечиб, Варшавага кўчиб ўтишга рози эканлигини айтди. Эҳтимол, бирон йилдан сўнг Никодимнинг ўрнига биронта бошқа одам топилар, ана ўшанда...

— Энди гапиришга ҳожат йўқ,— дея унинг сўзини бўлди Никодим,— мен Қасрга боргандим, у ерда истеть-фога чиқишимга рози бўлишди.

— Лекин шунга қарамай, сен ишингда қолсанг уларнинг боши осмонга етади.

— Бўлмасам-чи.

— Мамлакатимиз учун ҳам яхши бўлади.

— Турган гап.

— Демак.

— Сиёсатда ҳеч нима тушунмас экансан, Ниночка.

Мен тўғри йўл тутдим. Бунинг устига сени жуда севаман, сен билан Коборовода яшашни истайман. Бунинг учун мёндан хафа бўлмайсанми?

Нина Никодимнинг бўйнидан қучди.

— Жонгинам, азизим, ундай бўлса...

Шу пайт эшик тикиллаб қолди.

Хонага Пшеленская кириб келди. У завқ-шавқ билан тинмай бидирлади. Хоним гапининг охирида ҳаяжон билан деди:

— Жонгинам, Нинося, сенга шундай одам учраб қолганидан қандай бахтиёр эканлигингни ҳатто ўзинг ҳам билмасанг керак!

Улар бўлажак тўйни муҳокама қила бошлашди.

Нина Коборово қавмининг кичкинагина ибодатхонасида никоҳдан ўтиб, сўнгра баҳорни Жазоир ёки Мисрда ўтказсак, деб айтди.

Пани Пшеленская Нинанинг кейинги ниятини маъқуллади-ю, аммо аввалисига қатъий қарши чиқди:

— Нинося, тўйни яшириқча ўтказиш бўлмагур гап. Ҳатто ундан ҳам баттар. Бу одобсизлик!

— Нима қилай, холажон? Раҳматлик дадамлар, аёл-

ларни етмиш проценти одоб деган нарсани билмайди, дегучи эдилар. Мен ҳам оддий бир аёлман-да.

— Пан раис сенинг бу ниятингни маъқулламасалар керак деб ўйлайман. Бундай қилиш мумкин эмас ахир! Сенинг тўйингни Варшавада дабдаба билан ўтказишимиз лозим. Сенинг дўстларинг ҳам, пан раиснинг дўстлари ҳам иштирок қилишлари керак бу тўйда. Моп Dieul! Кимсан, графиня Понимирская атоқли давлат арбобига турмушга чиқяпти ахир! Бунинг нимасини яширасан? Агар сизлар бошқача йўл тутадиган бўлсанглар, мен куйиб, касал бўлиб қолишим мумкин. Пан раис, ўзингиз айтинг ахир...

Никодим пастки лабини чўччайтириб, қошларини чимирди.

— Ўзим ҳам ўйлаб қолдим: нега энди тўйни Варшавада ўтказмаслигимиз керак экан?

— Офарин, офарин,— деди боши осмонга етиб Пшеленская,— мана бу доно одамнинг гапи! Кўрдингми, Нинося, пан раис менинг тарафимни олишларини аввалдан билардим. Биз катта базм уюштирамиз... Сен қаллигининг оддий одам эмаслигини унутмаслигинг керак, Ниночка...

— Энди у оддий одам,— дея гап қотди Нина.

— Энди, энди! Энди деганинг нимаси? Варшавада ҳамма, кўз очиб-юмгунча у министр қилиб тайинланса керак, деб гапиряпти!

— Қаёқда,— дея қўл силтади Дизма,— жуда ошириб юбордингиз. Лекин пани Пшеленская тўғри айтянтилар: базм уюштириш керак, албатта.

Нина итоатгўйлик билан рози бўлди. Ник шунга истар экан, демак ҳозир айтгиси келмай турган бирор сабаб бўлса керак. Нина нчимдагини топ дейдиган бу одамнинг қалбидагини тушуниб етишга, унинг қанчалик тегранлигини англашга ортиқ уринмай қўйганди. У аёллик туйғуси билан бу одамнинг иродаси мустаҳкам эканлигини ҳис этарди холос.

— Саёҳат масаласига келсак,— дея гап бошлади яна Никодим,— менимча, ҳеч қаерга бормаганимиз маъқул.

Никодим пешанасини тириштирганича қўлини қўлига ишқай бошлади. У чет тилларни билмаслиги дарҳол аён бўлиб қолишини ўйлаб бирор хорижий мамлакат-

¹ Э, худойим-ей! (франц.).

га боришдан ўлгудек қўрқарди. Ахир у ерда эсида қолган йигирмага яқин немис сўзлари билан бирор иш қилиб бўлмасди-да.

— Чамаси, сиз пулни чет элга бориб сарфлаш ватанпарварликка тўғри келмайди, деб ўйласангиз керак-да?— деди хушомад билан Пшеленская.— Лекин кўпчилик шундай қилади-ку.

— Ана шундан хафаман-да! Жуда бўлмағур иш бу! «Хорижга кетган ҳар бир тийин пул — Ватан ҳамёнига зарардир буткул»,— дея такрорлади Никодим яқинда бир плакатда ўқиган шиорини.— Ғоят бўлмағур иш бу!

— Аммо сизнинг Ватан олдида хизматларингиз катта-ку ахир!

— Худди шунинг учун ҳам мен бошқаларга ибрат кўрсатмоғим лозим. Биз ўз мамлакатимизда ҳам саёҳат қилаверишимиз мумкин.

— Тўғри айтасан, Ник. Чет элни ўйлаб бекор қилган эканман. Биз Закопане, Криница, Бескидига боришимиз мумкин.

Шу пайт остонада хизматкор пайдо бўлди-да, Нинага мурожаат қилиб деди:

— Паниа жаноби олиялари, сизни қандайдир пани сўраяпти.

— Мени-я? Ким экан у?

— Кимлигини айтмади. Сизни меҳмонхонада кутяпти.

— Кечирасизлар,— деди Нина.— Чиқиб қарай-чи, ким экан.

У емакхона ва будуарни кесиб ўтиб, меҳмонхона эшигини очди-ю, қичқириб юборди: унинг рўпарасида Кася турарди.

Қалтагина пўстин ва мўйна қалпоқ кийиб, лабига папирос қистирган Кася негадир юбка кийиб олган йигитчага ўхшарди.

— Салом, Нина,— деган таниш овоз эшитилди.

Нинанинг юзига қон тепди. У нима қиларини билмай қолган эди. Касянинг келиши уни саросимага солиб қўйганди; аёл кўнглининг бир четида хурсанд ҳам эди. У ўзини ҳам, аторфдагиларни ҳам барча гапларни унутганига ишонтириб юрган эди, бироқ энди ҳаммаси ёдида эканлиги маълум бўлиб қолди. Ахир бундай нарсани унутиб бўлармишми?

— Мен билан сўрашгинг келмаяптими?— Кася бир неча қадам олға юриб, Нинанинг ёнига келиб тўхтади.— Эҳтимол, келганимдан хафадирсан?

Нина ҳушига келди.

— Йўқ Кася, сираям хафа эмасман... Аксинча, жуда хурсандман.

Кася унинг қўлидан тутиб, оҳиста ўзига тортди.

— Йўқ, сен билан бундай сўраша олмайман.

Шундай дея у Нинанинг бўйнидан қучиб, лабидан қаттиқ ўпди.

Бу ҳодиса шу қадар қутилмаганда содир бўлдики, Нина шошиб қолди. У фақат бир минутлардан сўнг Касянинг қучоғидан чиқиб, таънаомуз шивирлади:

— Кася!..

Кася унинг кўзига тикилганича секин деди:

— Кечирасан... Лабларинг ўша пайтдагидан ҳам тотлироқ бўлиб кетибди... Хўш, ўтир ҳам демаясан?

— Кася!

Нина унга кресло суриб берди-да, сўнг ўзи ҳам ўтирди.

Кася пўстинининг чўнтагидан катта олтин портсигар чиқариб, яна папирос тутатди ва индамай Нинага разм сола бошлади.

— Кўп чекадиган бўлиб қолибсан,— деди Нина.

— Қаёқдан келганимни билишни истамайсанми?

— Адресимни сенга Коборовода беришдимми?

— Йўқ, сен ҳақингда менга Оскар Хелль ёзган эди. Сен уни танийсан шекилли?

— Бечора.

— Нега бечора бўлар экан? Билишимча, у жуда бадавлат ва ўз турмушидан хурсанд-ку,— дея ажабланди Кася.

— Билмадим, эшитганмикинсан... Бу ерда у жосусликда айбланиб, қамоққа олинган эди.

Кася елкасини қисиб қўйди.

— Эҳтимол. Бу билан менинг ишим йўқ. Сенинг ҳақингда баъзи нарсаларни хабар қилгани учун ундан миннатдорман, холос... Сен анови қари аблаҳ билан ажралишсанми?

— Кася, наҳот сен ўз отанг ҳақида шундай гапирсанг?

— Бу гапни қўй. Демак, ажралишсан?

— Ҳа. Тўғрироғи, ажралишиб бўлдим. Бизнинг никоҳимиз бекор деб топилди.

— Жуда оқилона иш қилибсан. Хеллнинг ёзишича, муҳтарам дадамиз Коборовони сенга қолдириб кетибди. Буни сира тушунолмай қолдим. Нечук бу махлуқ

бунчалик олижаноблик қилибди? Лекин гап бунда эмас. Мен сени олиб кетгани келдим. Бунинг сенга нафи тегади. Ҳозир Сицилияда айни баҳор.

Нина жилмайди.

— Йўқ, Кася, боролмайман...

— Бу ернинг об-ҳавоси кишини эзиб юборади, у ерники эса одамнинг жонини киритади.

— Бир ойдан сўнг тўйим бўлади,— деди оҳиста Нина.

Кася ўрндан сапчиб туриб, папиросини кулдонда эзгилади.

— Ҳа-ҳа, демак, бу гап рост экан-да.

Нина индамади.

— Эҳ, бечора чўрилар, кишансиз, жиловсиз туролмайдиган бўлиб қолибсизлар. Сен ўша Дизмага тегясанми?

— Мен уни севаман.

— Жин урсин,— деди тоқати тоқ бўлиб Кася қўлопини ғижимлар экан.— Нина, Нина!— деди у сўнгра ёлвориб.— Сен бундай қилмаслигинг керак! Менга нима бўлаётганини сира тушунасанми? Нина? Наҳотки мени сира ҳам севмасанг?! Уйлаб кўр ахир!

— Мени қийнама, Кася, сени қандай яхши кўришимни ўзинг биласан. Лекин сенга айтиб қўяй... сенга очигини айтиб қўйишни ўз бурчим деб ҳисоблайман... Мен унга ҳам, ўзимга ҳам сен билан ортиқ бирга бўлмасликка сўз берганман...

— Нина, ўтинаман, тўйни кечиктир, менга раҳм қил!.. Ярим йилга, ҳеч бўлмаса уч ойга кечиктир тўйни... Эҳтимол, шунда бу ишинг хатолигини ўзинг ҳам тушуниб қоларсан! Нина, илтижо қиламан сендан, балки у сенга муносиб эмаслигини пайқарсан... Тўйни бир оз кечиктирсанг, бас — сендан ягона илтимосим шу!..

Нина жилмайиб, бош чайқади.

— Янгилиясан, унга мен муносиб эмасман. Сен уни яхши билмайсан; дарвоқе сен чет элда яшадинг, унинг мамлакатимиз, жамиятимиз олдидаги улкан хизматларидан хабаринг йўқ. Унинг нақадар...

— Эҳ, буниси билан менинг нима ишим бор!— дея унинг гапини бўлди Кася.— Мени фақат сен, сенинг бахтинг, ўзимнинг бахтим қизиқтиради! Нина, Нина, илтимос қиламан сендан... Нина... Нина...

У Нинанинг оёғига йиқилди-да, унинг қўлидан тутиб, ўна бошлади.

— Тўйни бир оз кечиктир... Утинаман...

— Кася, тинчлан, нима қиляпсан ахир? Узингни бос.

Қўшни хонадан қадам товуши эшитилди. Кася бўшашиб ўрндан турди ва секин қўлопини олди.

— Мен борай, бўлмасам.

— Хайр,— дея жавоб қилди Нина,— мен тўғримда ёмон хаёлларга бориб юрма...

Кася индамай бош ирғади. У Нинага тикилганича бир зум тўхтаб қолди. Бирдан эшик очилиб, хонага Никодим кирди. У аввал ҳайратдан донг қотиб қолди, бироқ дарров эс-хушини йиғиб, қўлларини чўнтагига тикди-да, ижирганиб сўради:

— Сизга бу ерда нима керак?

Кася нафрат билан унинг бошидан-оёғигача разм солиб чиқди.

Нинанинг ранги оқариб турганини кўрган Дизма бу ерда қандайдир гап ўтганини пайқади. Унинг газаби қайнаб кетди.

— Сиздан сўраяпман, менинг қайлигимдан нима истайсиз? Хўш!

— Ник!— дея уни тинчитмоқчи бўлди Нина.

— Бу ерда пишириб қўйибдимиз сизга? Кўришни истамайман сизни...

У гапини тугатишга улгурмади: Кася истехзо билан кулди-да, тескари бурилиб эшикни шарақлатиб ёпганича чиқиб кетди.

— Сенда нима иши бор экан?— сўради бир оз жим тургач Никодим.

Нина йиғлаб юборди. Дизма ундан бир оғиз ҳам сўз эшитмай, газабидан стулларни тепганича меҳмонхонада у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

Шу пайт пани Пшеленская келиб қолди, лекин келин билан куёв аразлашиб қолишибди шекилли, деган хаёлга бориб, дарҳол меҳмонхонадан чиқиб кетди.

Орадан бир оз вақт ўтгач, Нина тинчиб қолди, бироқ қаллиғига ҳеч нима айтмади. У фақат Никодимга, сенга содиқлигимга ишонавер, Кася ҳам энди сира қайтиб келмайди деди, холос.

«Ана энди, керак бўлса тушуниб олавер,— дея ўйларди боши қотиб Дизма.— Чиндан ҳам бу хотинларнинг мияси айниб қолган кўринади».

Ҳамма ҳаяжонда эди. Стол ва стуллар чиқариб ташланган мажлислар залига банканинг бутун ходимлари йирилганди.

Олдинда директор, унинг ортида икки ўринбосари, сўнгра бўлим бошлиқлари ва ниҳоят — бошқа хизматчилар туришарди. Улар оҳиста гаплашишмоқда эди. Бир пайт эшик очилиб, раис кириб келди.

Бошлиқнинг дилидан нималар кечаётганини тушунмоқчи бўлган юзлаб кўзлар унга тикилди, бироқ Дизманинг бездай қотиб қолган юзидан ҳеч нимани билиб бўлмасди.

Раис бир йўталиб олди-да, гап бошлади:

— Муҳтарам жаноблар, мен сизларни бу ерга хайрлашиш учун таклиф қилдим. Ўз лавозимингизда қолийг, деб илтимос қилишаётган бўлишса-да, мен кетяпман. Эҳтимол, бунинг сабабини биларсизлар, эҳтимол, билмассизлар, лекин бунинг аҳамияти йўқ. Ишдан кетар эканман, доим сидқидилдан меҳнат қилиб ўз бурчингизни яхши бажарганингиз ва мазкур банканинг асосчисига — менга ишларни ибрат оладиган даражада бошқариб боришимга кўмаклашганингиз учун сизларга ўз миннатдорчилигимни изҳор қилмоқчиман. Уйлайманки, мени яхшилик билан эслаб юрасизлар, сизларга оталарча меҳрибонлик қилдим ва, — мақтанмасдан айтишим мумкин, — кўпчилигингиз менинг раҳбарлигимда анчагина нарсаларни ўрганиб олдингиз. Урнимга ким тайинланишини ҳали билмайман. Лекин бир нарсани айтиб қўяй: сизлар мени қандай иззат қилган бўлсангиз, уни ҳам шундай ҳурмат қилишингиз лозим. Бошлиқларни доим ҳурмат қилиш керак. Дарвоқе, у одам машҳур давлат арбоби бўлмаслиги ҳам мумкин; эҳтимол, у мен яратган нарсани барбод этар. Бироқ бошлиқ доим бошлиқлигича қолади. Севимли Ватанимиз равнақи йўлида меҳнат қилишни давом эттираверинг. Давлат сизларга ҳақ тўлар экан, у ҳаққа яраша унга фойда келтиринг. Сизларни ташлаб кетаётганимдан гоёт афсусланапман. Чамаси, анча қаттиққўллик қилдим, нима қилай, феъл-атворимнинг ўзи шунақа, лекин сизларни чин кўнглимдан яхши кўриб қолдим.

Никодим дастурмолини олиб, бурнини қоқди.

Сўнгра директор сўзга чиқиб, узундан-узоқ гапирди, раис Никодим Дизманинг хизматлари, унинг ташкилот-

чилик қобилияти, қўл остидаги одамларга доимий хайрихоҳлигини, кўкларга кўтариб мақтади. Гапининг охирида, у шахсан ўзи ва залга йирилган барча хизматчилар номидан шундай доно раҳбардан ажралаётганликларини учун жуда афсусланаётганларини айтди. Сўнг у кучли «виват» садолари остида раисга ёзув столи учун олтин суви югуртирилган ажойиб чарм бювар¹ топширди.

Бюварнинг муқовасига каттагина кумуш тахтача ёпиштирилганди. Тахтанинг юқори қисмига Никодимнинг портрети, пастига банка биносининг расми солинган бўлиб, ўртасига адрес ёзилган эди:

ДАВЛАТ ҒАЛЛА БАНКАСИНИНГ АСОСЧИСИ,
ТАШКИЛОТЧИСИ ВА УНИНГ БИРИНЧИ РАИСИ,
МАШҲУР ЭКОНОМИСТ НИКОДИМ ДИЗМА ПАН
ЖАНОБИ ОЛИЙЛАРИГА МИННАТДОР
ХОДИМЛАРИДАН

Адрес тагига кўплаб имзолар чекилган эди.

Бутун тантана давомида пан раиснинг шахсий секретари айtilган гаплар мазмунини ёзиб борди. Сўнгра ҳали адресни кўчириб олди-да, чиновниклардан бирига газеталарга юбориш учун керакли нусхада машинкалатишни буюрди.

Унинг ўзи жуда шошилиб турганди, чунки ҳали у Дизма билан бирга фрак кийиб, Министрлар Советининг раиси Никодим шарафига бераётган хайрлашув зиёфатига етиб бориши лозим эди.

Бу орада Дизма ходимларнинг ҳар бири билан қўл бериб хайрлашди.

Саройда Никодимга хушxabар айтишди: зиёфатдан олдин унга орден топширилар экан.

Зиёфат пайтида Никодимнинг номига жуда кўп мақтов гаплар айtilди, чунки жамоатчилик олдида Дизманинг истеъфога чиқишини бир оз пардалаш лозим эди.

Зиёфат охирида Уляницкий ўрнидан туриб, ҳазилмутойиба билан бугунги тантананинг қаҳрамони графиня Нина Понимирская билан никоҳдан ўтажанини мажлис аҳлига маълум қилиб қўйиш ўзига топширилганлигини айтиб, барчани ушбу базми жамшидга таклиф қилиш шарафига муяссар эканлигини эълон қилди.

¹ Бювар — ҳар хил қоғоз, конверт ва ҳоказолар сақлаш учун ишлатиладиган махсус папка (тарж.).

Бу таклиф олқишлар билан қарши олинди: ҳазил-ҳузул гаплар, саволлар эшитила бошлади; бўлажак тўй ҳеч кимга янгилик эмасди.

Зиёфатдан сўнг яна тантанали мажлис бўлиб, унга тағин анча-мунча меҳмон келди.

Барча суҳбатлар раис Дизманинг истеъфога чиқиши ва бунинг оқибати нима бўлиши мумкинлиги ҳақида борарди. Биржада галла банкеси облигацияларининг нархи тушиб кетгани ҳақидаги ташвишли хабар одамларнинг эътиборини ўзига тортарди. Оптимистлар, бу шунчаки Дизманинг истеъфога чиқиши натижасида юзага келган асабийлашиш, облигацияларининг нархи ҳали яна кўтарилади, дейишар, бироқ пессимистлар, ҳаммаси барбод бўлмаса гўрга эди, дея ташвишланишарди. Бу масала юзасидан Дизманинг ўзига мурожаат қилишган эди, у елкасини қисиб, деди:

— Ҳукумат ўз истагича йўл танлади. Бунинг оқибати нима бўлишини билмайман.

Турган гап, одамлар буни, кризисни башорат қилиш, деб тушунишди. Сўнгги ойларда бусиз ҳам вазият анча кескинлашиб, иқтисодий муваффақиятсизликлар содир бўлиб турган эди. Шу бонсдан ҳам ҳукуматнинг қулаши эҳтимолдан узоқ эмасди. Бу шароитда машҳур ташкилотчи, кучли ирода соҳиби, ҳукуматнинг чоралари билан келиша олмагани туфайли ижтимоий ҳаётдан четлашаётган раис Дизма барчанинг диққатини ўзига жалб этган эди.

Мухбирлардан бири Дизмадан, агар кабинет қуласа, сиз янги ҳукумат составида бирор министрлик лавозимини эгаллашга рози бўлармидингиз, дея сўраган эди, Никодим қатъий жавоб қилди.

— Йўқ. Мен қишлоққа бориб, хўжалик ишлари билан шуғулланаман.

Бу жавоб дарҳол барча салонларга тарқалди, бироқ шунга қарамай ҳеч ким Дизмага ишонмади.

21-боб

Костёл олдидаги майдон ва қўшни кўчаларни оломон босиб кетди. Йигирма икки карета, юздан ортиқ автомобиль ҳам шу яқин ўртада эди. Трамвайлар тўхтаб қолди. Икки қатор бўлиб саф тортган полициячилар ҳангамагалаб кишиларни аранг тўсиб туришарди. Костёл эшиги олдидаги зинага қизил гиламдан поёндоз со-

линганди. Кираверишда полициячилар таклифномаларни текшириб туришарди. Очиқ эшикдан костёлнинг юзлаб чироклар шуъласига чўмган ва беҳисоб гулдасталарга бурканган ички жиҳозлари кўриниб турарди.

Бирор автомобиль ёки карета пояндоз олдига келиб тўхтаган заҳоти оломон келган одамни дарҳол танир ва говур-гувур қилганича:

— Князь Ростоккий... Италия элчиси... Министр Ушунский...— унинг номини такрорларди.

Башанг кийинган хонимлар, ялтироқ мундир ёки фрак кийган эркаклар бирин-кетин костёлга кириб боришарди. Ҳамма ёқни атир-упа, гул ва бензиннинг ҳиди тутиб кетган эди.

Костёл одамга тўлиб кетганига қарамай, машиналар ҳамон келиб турарди.

Мана, пояндоз олдига ажойиб лимузин келиб тўхтади. Ундан Никодим Дизма тушди.

— Куёв, қаранглар, куёв келди, раис Дизма...

Газеталарда унинг расмларини кўрган одамлар Дизмани дарҳол танишди.

Узоқдан кимдир:

— Яшасин раис Дизма!— деб қичқирди.

— Яшасин раис Дизма! Яшасин раис Дизма!— дея такрорлай бошлади оломон.

Одамлар бошларидан шляпаларини олиб силкитаркан:

— Яшасин!.. Яшасин Дизма!— дея қичқирешарди. Никодим зинапояда тўхтаб, цилиндрини силкитиб қўйди.

Унинг жиддий юзига ёқимли табассум югурди.

Оломон уни завқ-шавқ билан олқишлай бошлади. Шу пайт Нинанинг каретаси етиб келди. Қайлиги шарафига чалинаётган гулдурос қарсақларни эшитиб, келиннинг кўзига ёш келди.

— Кўрдингми,— дея шивирлади унинг қулоғига пани Пшеленская,— поляклар улуг одамларнинг хизматини қадрлай билишади.

Никодим қайлигининг олдига тушиб, оломоннинг қийқириғи остида уни меҳроб томон бошлади. Орган садолари янгради.

Варшавада анчадан бери шундай дабдабали тўйни кўришмаган эди.

Никоҳ маросими тугагач, келин-куёв шарафига яна олқишлар эшитилди. Карета анъанага биноан Иеруса-

лим хиёбонини айланиб чиқди. Турна қатор бўлиб бораётган машина ва кареталар Европа меҳмонхонаси олдига бориб тўхташди. Бу ерда икки юз қирқ кишига дастурхон ясатилган эди.

Меҳмонхона олдида ҳам уларни синчков одамлар тўдаси кутиб турган экан. Бу ерда ҳам: «Яшасин Дизма!»— деган хитоблар эшитилди.

Никодимнинг оғзи қулоғида эди. Нинанинг чеҳраси табассумдан порлаб турарди.

Улар беҳисоб меҳмонларнинг табрикларини қабул қила бошлашди. Базм маҳали ҳам табрик сўзларнинг кети узилмади. Табрик телеграммаларини ўқишнинг ўзи бир соат вақтни олди, шу боисдан ҳам бал фақат соат ўн бирда бошланди. Куёв шу қадар берилиб танца тушдики, унинг бир вақтлар Лисковда қозонган муваффақиятларидан беҳабар меҳмонлар ўзаро тахминан шундай гапларни айтишарди:

— Раис Дизмани шу қадар ҳазилкаш одам, деб ким ўйлабди дейсиз!

Еки:

— Куёв тўранинг бир оз кайфи ошибди, мана энди, хурсандчилик қиялпти.

— У хурсандчилик қилмай, ким хурсандчилик қилсин? Хотини қўғирчоқдаккина, Коборово эса ҳар қандай магнатга ҳам, насиб қилавермайдиган жой.

Ҳамма ишга бош-қош бўлиб турган Кшепицкий бални тугатишга ишора қилганида оппоқ тонг отган эди. Соат саккиздан йигирма минут ўтганида келин-куёв Коборовога жўнаши лозим бўлган поезд йўлга чиқарди.

Меҳмонларнинг кўпчилиги уларни вокзалга кузатиб чиқди. Темир йўл министри уларнинг ихтиёрига ажратиб берган салон-вагон гулга тўлиб кетганди. Сўнги табриклар, хитоблар янграгач, поезд бир ҳуцтак чалди-да, аста жойидан қўзғалди.

Нина билан Никодим очиқ деразалар олдида кўллари билан сиккитиб туришарди. Перронда беҳисоб дастурмол ва шляпалар лициллай лошлади. Ниҳоят, паровоз тезлигини оширгач, перрон шаҳарни чулғаган кул ранг тутун ичида кўринмай қолди.

Нина эрининг бўйнидан қучди.

— Ё парвардигор, қандай бахтлиман-а! Ник, айт-чи, мени бундай бахтга, сенга етказган нарса нима ўзи?!

— Ҳм... Нима етказди, дейсанми?..

— Ҳа, Ник, қандай қилиб сендай буюк, доно, шун-

дай иззат-икромга сазовор бўлган одамнинг хотини бўлиб қолдим? Айт, Ник, қандай қилиб, а?..

Дизма хаёлга чўмиб, иягини қашиб қўйди. Ҳа деганда жавоб топа олмагач, унинг зардаси қайнаб кетди.

— Хотиним бўлсанг нима қилибди,— дея тўнғиллади у.— Шундан бошқа ташвишинг йўқми?

Уларнинг лаблари бир-бирига туташди.

Станциядан уйга қадар йўлга отқулоқ япроқлари тўшалган бўлиб, унинг икки четига ёш қайинлар ўтказилган эди. Станция биноси ҳам яшил гулчамбарлар билан безатилган эди. Перрон Коборово корхоналарининг ишчи ва хизматчилари ҳамда теварак-атрофдаги қишлоқлардан келган қангаматалаб кишилар билан тўлиб кетганди. Уларнинг кўпчилиги кеча радио орқали берилган репортажни: машҳур солистлар, хор ва орган ижро этган «veni Greater»¹ гимни ва куёв шарафига айтилган «виват» хитобларини эшитишган эди.

Шу боисдан ҳам уларнинг перронга тўпланишганига ажабланмаса бўларди.

Узоқдан поезд кўринганида, гангир-гунгир гаплар тиниб, ҳаваскор музикачилардан иборат оркестр марш чалиб юборди. Тантанали дамлар яқинлашиб қолганди.

Биринчи қаторда юқори лавозимдаги хизматчилар саф тортишдида, қўлида дала гулларидан иборат гулдаста тутган оппоқ кўйлакли қизчани олдинга чиқаришди. Бу буг тегиримони директорининг қизи эди.

Афсус! Машинистнинг эътиборсизлиги туфайли салон-вагон перрондан анча нарида, ғалла омбори билан ҳожатхона ўртасида тўхтади. Шундан сўнг Кобороволик «киборлар» келин билан куёвнинг вагондан тушишига етиб бориш учун лўккилаб югуришга мажбур бўлдилар. Ҳарқалай, улар вақтида етиб боришди, қизча Нинага гулдастани топширди. У шеър ҳам ўқиб бериши керак эди, бироқ ўзини йўқотиб қўйган қизалоқ, айтиб туришларига қарамай, оғзини очолмай қолди. Нина унинг юз-кўзларидан ўпди. Дизма табрик сўзларини вагон зинасида туриб эшитди. Сўнгра у қуйидагиларни айтишни лозим топди:

— Чин қалбимиздан миннатдормиз! Мен ва хотиним бизни шундай очиқ кўнгил билан кутиб олганингизни

¹ Тўй мессасининг бошланғич лотинча сўзлари.

сира ҳам унутмаймиз. Тўйимиз муносабати билан сизларга мукофот беришларини буюраман... Коборовода ишлайдиган одамларнинг барчаси мукофотланади. Нимаям дердим... Мен харажат қилишдан қўрқмайман...

Унинг сўзлари кучли «виват» садоларига кўмилиб кетди. Оркестр гумбуради.

Кўшни вагондаги йўловчилар бу манзарани қизиқиб томоша қилишарди, баъзилари эса, ердагиларга қўшилиб, алланималар дея қичқирашарди.

Айниқса, учинчи класс вагони деразасидан бошини чиқариб, ўзи ҳам нималигини билмай бор овози билан «Вивайт! Вивайт!» дея қичқираётган озгин яҳудий ҳаммадан ҳам ошириб юбораётган эди.

Уйдаги хизматкорлар уларни нон-туз билан кутиб олишди.

Никодим патнисга иккита бещ юзталик қўйди-да! — Узинглар бўлишиб олинглар, — деди.

Кшепицкий уйларни анча-мунча ўзгартириб юборибди.

Юқорини, Нинанинг аввалги хоналарини у меҳмонхона қилиб беканинг ётоқхонасини Никодимнинг хонаси ёнига кўчирибди. Ётоқхоналарнинг икки томонида ванна бўлмалари жиҳозланибди. Уйнинг бутун чап қаноти Жорж Понимирскийга ажратилибди. Паркдаги павильонда эса Кшепицкийнинг ўзи турадиган бўлибди.

Тўй ва йўл келин-куёвни анча толиқтириб қўйган эди. Улар дарҳол ухлагани ётишди. Нина билан Никодим кечқуруноқ, эртага эрталаб Жоржнинг павильонига бориб, унга-уйга кўчиб ўтишни таклиф қиламиз, деб келишиб қўйишди.

Дизма ўринда чўзилиб ётар экан, бу учрашув ҳақида анча ўйлади ва Понимирскийнинг олдида Нина билан бирга бормаганим маъқул, деган фикрга келди. Ким билсин, бу телба яна қандай нағма кўрсатади?

«Жиннилиги тутиб, сиримни ошкор қилиб қўйиши мумкин, ахир!»

Шу боисдан ҳам у хизматкорга ўзини соат еттида уйғотишни буюрди. Никодим янглишмаган экан: у ўрнидан тургач, хотинининг ётоқхонасига кирган эди, Нинанинг ҳамон ухлаб ётганини кўрди. Дарвоқе, Нина ҳеч қачон вақтли турмасди.

Никодим дарров кийиниб хизматкорга бека билан нонушта қилажagini айтди-да, паркка жўнади.

У Жорж билан нима тўғрисида гаплашишни олдин-

дан ўйлаб қўйган эди. Лекин шунга қарамай, павильонга яқинлашгач, Никодим юраги пўкиллаётганини сездди. У фақат Понимирский билан учрашган кезларидагина ана шунақа чўчирди. Агар Жоржнинг телбалиги, унинг гаройиб қилиқлари назарда тутилса, бунинг сира ажабланарли жойи йўқ эди, албатта.

Никодим кириб борганида, граф ўринда чордона қуриб, ҳуштак чалганича ширгуруч еб ўтирган эди. Кўрпа устида ётган ит тоҳо-тоҳо эринибгина эгасининг тарелкасини ялаб қўярди.

Понимирский Дизмани хизматкор унинг ортидан эшикни ёлганидан кейингина кўриб қолди.

— Салом! — деди Никодим.

— А! — деди кулиб граф: — Ҳурматли касбдош! Манави лаънати бўтқани олиб қўйинг, касбдош!

Никодим итоатғўйлик билан буйруқни бажарди-да, каравот ёнидаги стулга ўтирди. Понимирский унга истеҳзоли жилмайиб қараб турарди. Унинг касалманд боланикидек қонсиз юзидаги катта-катта кўзлари, қирра бурни, доим қимирлаб турадиган юпқа лаблари — хуллас, бутун башарасидан мамнунлиги сезилиб турарди.

— Соғлигингиз қалай? — дея гап бошлади Дизма. — Эшитишимга қараганда, анча бетоб бўлганмишсиз?

— Раҳмат. Ташвишланманг, касбдош.

— Мен касбдош сифатида эмас, — деди бирдан Дизма, — куёв сифатида ташвишланяпман.

— Нима-а-а-а?..

— Сизнинг куёвингиз сифатида, деяпман, — дея такрорлади, дадилроқ бўлиш учун овозини баландлатиб Дизма.

— Бу нима деганингиз? — ўшқирди граф.

— Буми, бу сиз билан қайнага-куёв бўлдик деганим: мен синглингизга уйландим.

Понимирский кўрпани бир четга отиб, пушти пижамасида рўйирост ўрнидан турди-да, Никодим томон эгилди:

— Ёлғон! Ёлғон гапиряпсан, аҳмоқ!

Дизма қутуриб кетди. Оломоннинг олқишларига сазовор бўлган, аркони давлатлар билан ошначилик қилиб юрган улуг Дизмани аллақандай одам ҳақорат қилиб ўтирса-я! Никодим сапчиб ўрнидан турди-да, Жоржни тирсагидан тутиб, тўшакка улоқтирди.

Понимирский оғриқнинг зўридан инграб юборди. Ит жон-жаҳди билан акиллай бошлади.

— Хе... Иблис!— деб юборди Дизма.

Эшик очилиб, касал боқувчи аёл билан хизматкор пайдо бўлди.

— Мазангиз қочдими, жаноби олийлари? Эҳтимол, ёрдам керакдир?— дея сўради аёл.

— Қорангни ўчир! Йўқол!— ўшқирди Дизма. Хизматкорлар ғойиб бўлишди.

Никодим папирос тутатди-да, Понимирскийга ҳам портсигарни тутди. Жорж бир оз иккиланиб тургач, бир дона папирос олди.

— Ана кўрдингизми, граф мен билан ҳазиллашиб бўлмайди. Шундай қилиб, мен синглингизга уйландим. Утган куни тўйимиз бўлди. Хўш, бунга нима дейсиз?

— Шармандалик!

— Нега энди шармандалик бўларкан?

— Қимсан графиня Понимирская сиздек бир тубан, тўпори одамга тегиб ўтирса-я! Пан... пан... фамилиянгиз нимаиди?

— Дизма,— дея эслатди Никодим.

— Кулгили фамилия,— деди елкасини қисиб Понимирский.

— Демак, сиз синглингизнинг жиноятчи Куникка хотин бўлиб қолишини афзал кўрар экансиз-да? А?

— Йўқ... Ҳарқалай... Менимча, сиз гоёг ярамас одам бўлсангиз-да, Куникчалик фирибгар бўлмасангиз керак? Дарвоқе, бундай фирибгар бўлиш учун сизда ақл етишмайди, чунки...

— Оғзингизга қараб гапирсангиз бўларди, жаноби олийлари,— дея қовоғин солди Дизма.

Понимирский жимиб қолди.

— Сиз мени ҳақорат қилгандан кўра, худога шукур қилинг.

— Ростдан-а?!

— Ҳа, худога шукур қилинг. Мен олдинги куёвингизга ўхшаб сизни таҳқирламайман. Сиз уйга кўчиб ўтасиз ва бутунлай эркин юраверасиз. Биз бирга яшаймиз, учовлон овқатланамиз, меҳмонга борамиз, меҳмон қабул қиламиз....

Понимирскийга жон кирди.

— Ростдан гапиряпсизми?

— Бўлмасам-чи.

— Минишга от ҳам беришадими?

— Истаган нарсангиз муҳайё бўлади. Майда ҳара-

катлар учун пул ҳам оласиз. Қарзларингизни бўлса тўлаб қўйдим. Лекин менинг ҳам ўз шартларим бор.

— Қанақа шартлар экан?— сўради безовталаниб Понимирский.

— Аввало — тилингизни тийиб юрасиз. Оксфорд билан Курляндия сизнинг уйдирмангиз эканлигини ҳеч ким билмаслиги керак.

Жорж кулиб юборди.

— Демак, одамлар бу сафсатага ишонишибди-да?

— Нега ишонишмас экан?

— Ахир башарангизга бир қарашнинг ўзи кифоя-ку! Дизма қовоғини солди.

— Бу ёғи билан ишингиз бўлмасин. Тилни тийиш лозимлигини унутманг. Иккинчдан эса, ҳеч кимга билдирмай менга инглиз тилини ўргатасиз.

— Мен-а?— деди ғазаби қайнаб Понимирский.— Мен сиздеб тубан одамни ўқитишим керакми? Қандай сурбетлик!

— Учир овозингни, маймун!— дея ўшқирди Дизма.— Иккитадан биттасини танла: ё менинг таклифимни қабул қиласан, ё сени дарҳол Творкига жўнатаман.

Понимирский лабини тишлаб, йиғлаб юборди.

— Брут, Брут,— дея ҳўнгарди у итини силаб,— эшитяпсанми? Хўжайинингни яна жиннихонага тиқишмоқчи... Брут!

Унинг қонсиз юзидан катта-катта ёш томчилари оқиб тушарди. Бун кўриб Дизма ҳатто ажабланиб ҳам қўйди.

— Хўш,— дея сўради у,— қай бирини танлайсан?

— Мени сенлаб гапирманг,— дея норозилик билдирди Понимирский ва дарҳол тинчиб қолди.

— Нега энди сенламас эканман? Қайнаға-куёв бўлганимиздан кейин... Биз бир-биримиз билан сенсираб гаплашишимиз керак. Одамлар нима дейишади? Қасбдош бўлсак, қайнаға-куёв бўлсагу бир-биримизни «пан» деб чақирсак?

— Қизиқ!— истехзо аралаш жилмайди Понимирский.— Наҳотки орамиздаги фарқни тушунмасангиз?

— «Фарқ» деганинг нимаси? Ундай десам, тўғри, битта фарқ бор: мен ақли расо одамман, сен эса — телбасан! Хуллас, хоҳлаганингни танла. Қайтараман: мен билан ҳазиллашиб бўлмаслигини унутма! Тумшўйингга шундай соламанки, оғзингдаги тишларингдан битта қолмайди!

Шундай дея у Понимирскийнинг кўзи олдида мушти-ни дўлайтирди. Унинг дагдагасига қарамай Понимирский хурсанд бўлиб кетди.

— Ростдан-а? Қизиқ. Шундай зарб бўлиши мумкинлиги ҳақида эшитгандим-ку, аммо ўз кўзим билан кўрмаган эдим. Биласизми? Ҳозир Антонийни чақираман, сиз уни уриб, ўша зарбингизни кўрсатасиз. Хўпми?

Граф қўлини қўнғироқ томон чўзган эди. Дизма уни тўхтатди.

— Узингни гўлликка солма? Мен Антонийнинг эмас, сенинг тумшугингга соламан. Гинг деб кўр-чи. Хўш? Розимисан?

Понимирский қўллари букиб, оғир хўрсинди.

— Қандай хўрлик, қандай иснод! Мен ана шу тубан, ана шу тўпори одам билан сенсираб гаплашишим ва бу ҳам етмагандай, шу зехни паст нускага англиз тилини ўргатишим керак! Унинг калла суягини қаранг, ахир бу маймуннинг калла суяги-ку!

Дизма ўрнидан турди-да, соатига қараб, деди:

— Ҳай майли, саломат бўл!

— Кетяпсизми?.. Яна бирпас ўтиринг, бўлмасам ёлғиз ўзим зеркиб кетаман.

— Энди ёлғиз қолиб зерикмайсан. Сени шу бугуноқ Творкига жўнатаман.

Понимирский каравотдан сакраб турди-да, қалт-қалт титраганича Никодимнинг ёнига югуриб келди.

— Йўқ, йўқ! Мен ҳаммасига розиман.

— Розимисан?

— Ҳа.

— Тилингни тийиб юрасанми?

— Ҳа.

— Менга англиз тилини ўргатасанми?

— Ургатаман.

— Мана бу бошқа гап. Энди мени исмимни айтиб чақиравер.

— Исминг эсимда йўқ!.. Қандайдир аҳмоқона исм эди.

— Никодим.

— Хўп яхши... Никодим.

— Демак, биз энди ошнамиз-а?

— Нима? Нима?

— Демак, тилимиз бир-а?

— Ҳа, ҳа, тилимиз бир.

— Қани, Жорж, қўлингни бер. Ҳозирча хайр!

Улар қул сиқишди-да, Дизма чиқиб кетди.

Понимирский гиламга ўтириб олиб, нимагалигини ўзи ҳам билмай қотиб-қотиб кула бошлади.

Ниҳоят, хизматқорни чақирди:

— Антоний! Антоний! Антоний!

Эшик очилиб, хизматқор кириб келган эди, Понимирский унга мушт ўқталиб, қичқира кетди:

— Нега мендан яширдинг?!

— Нимани яширибман, панич?

— Синглимнинг эрга тегаётганини-да! Қари эшак!..

Қани бўл, тезроқ нарсаларни йиғиштир.

— Йиғиштир, дейсизми? Нега энди, панич?

— Биз кўчяпмиз.

— Қаёққа?

— Уйга.

22-боб

Келин билан куёв Коборовога келгач, икки кундан сўнг у ерга Кшеницкий ҳам етиб келди — у ўз бошлигининг баъзи ишлари билан Варшавада тутилиб қолган эди.

Кшеницкий ишга қизғин киришиб кетди: давлатга шпал етказиб бериш лозим бўлиб, баҳорги ишлар ҳам кўз-қулоқ бўлиб туришни талаб қиларди. Шу боисдан ҳам у Никодим билан Нинага унча кўп вақт ажратолмасди. Дарвоқе, улар бунинг учун хафа ҳам эмасди. Нина билан Никодим кунларини вақтчоғлик билан ўтказишмоқда эди: улар қайиқда сузишар, автомобилда сайр қилишар, от миниб дала кезишар ва бильярд ўйнашар эди.

Нина ўзини жуда бахтиёр ҳис этарди. Тўғри, баъзан унинг дилида гумонсирашга ўхшаш бир нарса пайдо бўларди, бироқ у Никодимнинг барча нуқсонларини буюқ одамнинг тентаклигига йўйиб қўя қоларди. Ниҳоят, унинг эридан миннатдор бўладиган томони ҳам кўп эди! Агар кундуз кунни у баъзан ўйлашиб қолса, қош қорайиб, тун тушиши билан ҳаммасини унутарди қўярди. Қалбининг қаърида узоқ вақт мудраб ётган ҳиссиёт энди Нинанинг аъзойи бадавига ёйилиб, унинг асосий ўй-хаёлига айланган эди.

Келин билан куёв кунларини шод-хуррам ўтказишарди, шу боисдан ҳам уларнинг тотувгина умр кечиришлари ўз-ўзидан маълум бўлиб қолган эди.

Фақат икки ойдан кейингина улар қўшни помешчыкларникига бориб, улар билан танишиш ва ўз уйларида меҳмон қабул қилиш ҳақида ўйлай бошлашди. Боз устига ёзда пани Пшеленская билан варшавалик бошқа меҳмонларнинг келиши кутилмоқда эди.

Никодим талайгина вақтини маълумотини ошириш учун мутулаа қилиш билан ўтказарди: у, ёлғиз ўзи ёки Понимирский билан бирга кутубхонада қамалиб олиб, китоб ўқирди. У бу ишни истар-истамас қилса-да, бироқ китоб ўқиш ва чет тилларни билишнинг нақадар фойдали эканлигини яхши тушунарди.

Кечки овқат маҳали у баъзан ўрни келганда ўқиган китоблари ҳақида гапириб қўярди, сўзларининг суҳбатдошларига қандай таъсир қилишини зимдан кузатиб, у ёки бу ёзувчининг дунёқараши тўғрисида сафсата сотарди. Фақат Нинагина эмас, ҳатто Кшепицкий ҳам унинг гапига одоб билан қулоқ солишарди. Кўп ўтмай Кобороводагилар Никодим кутубхонага қамалиб олган пайтларида, пан помешчик илмий иш билан шуғулланяптилар, дейдиган бўлиб қолишди.

Ора-сира Дизма экинзор ва фабрикаларни бориб кўрарди. Хўжаликни бошқариш ташвишлари Кшепицкийнинг зиммасига юкланган эди. Даромаднинг кундан-кун ўсиб бориши янги бошқарувчининг ишни дўндириб бажараётганидан далолат бериб турарди.

Жорж Понимирский тез кунда янги шароитга кўниб кетди. У Никодимнинг норози бўлишига ўрин қолдирмай, ўзини кирови одамдек тутарди. Тўғри, баъзан бирор нарсага шама қилиб, истеъзо билан кулиб қўяр, бироқ қуёвнинг бир хўмрайиши билан дарҳол писиб қоларди. Синглиси билан у деярли гаплашмасди. Жорж аввалдан Нинани ёқтирмас эди. Боз устига у аёлларнинг фикрлай олиш қобилиятини тан олмасди. У узоқ вақт маҳрум бўлган эркинликдан лаззатланиб юрарди: от миниб сайр қилар, ҳатто автомобиль ҳам ҳайдар эди. Дизма дилида, зора бирор фалокатга йўлиқиб гумдон бўлса, деган умид билан унинг машина ҳайдашига руҳсат берган эди.

Бироқ доим тентаклик қилиб юрадиган Жорж ўз жонини сақлаш масаласига келганда жуда эҳтиёткор бўлиб қоларди. Унинг беозор телбалиги тез кунда теварак-атрофдаги қишлоқларда анчагина латифалар тўқилишига сабаб бўлди.

Жорж Кшепицкий билан доим гердаиб муомала қиларди. У бошқарувчи билан икки бармогини узатиб савомлашар ва агар Кшепицкий унга «жаноб олийлари», дея мурожаат қилмаса, саволига мутлақо жавоб бермай қўя қоларди. Кшепицкий унинг бу қилиғидан кулиб, Жорждан сира хафа бўлмасди.

— Ғалати йигит,— дерди у,— қилиқларини кўрсам, доим кулгим қистайди. Қишлоқда шунақа эрмак ҳам керак бўларкан. Илгари қироллар нима сабабдан саройда масхарабоз сақлашганини энди тушундим.

— Жин урсин уни!— дея тўнғилларди Дизма.

Бу орада Варшавадаги эски дўстлардан ташвишли хабарлар кела бошлади.

Иқтисодий кризис кундан-кун зўрайиб борарди. Тез кунда у Коборовога ҳам ўз таъсирини кўрсатди.

Қоғоз фабрикаси ва тахта тилиш заводи фақат давлат буюртмалари билан ишламоқда эди. Иқтисодий инқироз Дизманинг манфаатларига ҳам ёмон таъсир қилди. Бироқ бахтига Кшепицкийнинг уддабуронлиги ва давлат буюртмалари туфайли ҳамон дурустгина даромад олинаётганди. Қўшни помешчикларга нисбат қилинганда Дизма Қорундек бадавлат кўринарди. Боёқишларнинг ишлари кундан-кун чаппасига кетмоқда эди. Аҳвол шу даражага бориб етдики, ўттизга яқин ер-мулк ким ошди савдосига қўйиб сотилиши эълон қилинди.

Дарвоқе, бошқа ёқларда ҳам иш бундан яхши эмасди. Зироатчилар сунъий ўғитлар ишлатмай қўйишди, сарф-харажатларини жуда чеклашди. Боз устига ҳар тарафдан, кўпгина помешчиклар оморлардаги давлат банкасининг мулки ҳисобланган ғаллани сота бошлаганлиги ҳақида миш-мишлар тарқала бошлади. Шу боисдан банка облигацияларининг нархи жуда тушиб кетди. Облигация эгалари орасида ваҳима кўтарилди. Савдо ва биржадаги турғунлик, саноатдаги инқироз, солиқ тўловчиларнинг қурбсизлиги даҳшатли хавфга айланди. Гаветалар синиш, корхоналарнинг ёпилиши, иш ташлаш, буд-шудидан, ишидан айрилган кўплаб кишиларнинг ўз-ўзини ўлдириши ҳақидаги хабарларга тўлиб кетган эди.

Мамлакатда норозилик авжига чиқа бошлади.

Ҳокимиятни ўз қўлига олиб, инқирозни бартараф қилишга қодир бўлган кучли одам ҳақида борган сайин кўпроқ гаплаша бошлашди.

Бу орада ўрим мавсуми яқинлашиб қолган бўлиб, мамлакатда яна мўл ҳосил хавфи тугилди. Никодим га зегаларни ўқир экан, бош чайқарди.

— Жин урсин! Энди нима бўларкин?

23- б о б

Коборовода анчадан буён ҳосил байрами бундай хурсандчилик билан ўтказилмаган эди.

Янги помешчик пулни аямай сарфлади. Чамаси, унинг ўзи ҳам ғубордан чиқмоқчи эди шекилли. Тумонат меҳмон йиғилди. Биринчи бўлиб бир талай чамадонлари билан пани Пшеленская етиб келди; ўша куни кечқуруноқ полковник Вареда билан опа-сингил графиня Чарскаялар келишди. Эртасига Кобороводага икки автомобиль ва икки извош куни билан станциядан одам ташиди.

Хотини ва ўғлини олиб воевода Шеймонт, оқсоқол Тишко, министр Яшунскийнинг хотини, барон Рельф рафиқаси билан, Ушицкий синглиси билан, икки адъютантини олиб ҳарбий округ коменданти генерал Чакович, Уляницкий, Хольшицкий, Кожец ординатининг хотини ва йигирмага яқин қўшнилар ҳозир бўлишди.

Ўйни меҳмонлар босиб кетди. Ҳамма хоналардан кулги ва гангир-гунгир гап эшитиларди.

Киборлар ҳаётини яхши кўрадиган Нинанинг боши осмонда эди. Бутун ўтган ҳафта давомида у Кшепицкий билан бирга сайр-томоша программасини тузиб, омборхонадаги озиқ-овқат ва ертўладаги ичимликлар запасини қайта-қайта ҳисоблаб чиққан ва янги хизматкорлар ёллаб, меҳмонлар учун хоналар ҳозирлаган эди. Хуллас, у қариндошлар, ёру дўст ва таниш-билишларни муносиб кутиб олиш учун қўлидан келган ҳамма чораларни кўриб қўйганди.

Жорж ҳам жуда илҳомланиб кетганди. У меҳмонлар орасида ўралашиб юрар, хонимларнинг кўнглини хуш этиб, эркакларга отхоналарни кўрсатар ва, умуман, ҳамманинг эътиборини ўзига жалб қилишга уринарди. У, гўё Коборовонинг эгаси бошқа одам эканлигини унутиб қўйгандек, ўзини яна тўра деб ҳис этарди. Кшепицкий лан пани Пшеленская Жоржнинг руҳан хасталигини меҳмонларга шипшитиб қўйишганди, шу сабабдан меҳмонлар унинг раъйига қараб, биронта ҳам гапини қайтаришмас эди.

Никодим барчани илтифот билан кутиб олаётган бўлсада, бироқ ўзини жуда сипо тутарди; шу боисдан ҳам меҳмонларнинг унга нисбатан ҳурмати янада оғиб кетди. Беҳисоб меҳмонлар келганига қарамай, у кутубхонага кириб, ичидан қулфлаб олиш одатини ташламади. Бу нарса атрофдагиларнинг кўз ўнгида унинг обрўсини янада ошириб юборди.

Кечқурунлари паркда Варшавадан таклиф қилинган оркестр музика чалар, шунда барча меҳмонлар кечки саниқинда ҳузур қилиб сайр этишар, фонарлар билан ёритилган майсазорда танца тушишар эди. Баъзан от миниб ёни извошларга ўтириб, ўрмонга боришарди. Нина ойдинда сайр қилишни жуда яхши кўрарди.

Эрталабдан барча теннис ўйинига берилиб кетарди. Пешинги овқатга қадар иккала кортдан одам аримасди. Дарвоқе, кечгача ҳар бир одам кўнгли тусаган ишни қилиб юраверарди. Ёши каттароқ кишилар фабрика ва экинзорларни қизиқиб томоша қилишар, ёшлар эса от минишар, кўлда чўмилишар, моторли ва эшкакли қайиқларда мусобақалашар эдилар.

— Жойларингиз жуда чиройли экан,— дейишарди меҳмонлар Нина билан Никодимга.— Коборовони олтин кон деса бўлади.

Барчанинг вақти чоғ эди. Кашандалар учун ажратилган хонани бридж ишқибозлари эгаллаб олишди. Улар бир минут ҳам стол ёнидан нари кетмасди. Емакхонадаги дастурхонлардан кун бўйи ичимлик ва егулик аримасди.

Учинчи куни катта бал уюштирилди. Бу жуда ажойиб базм бўлди. Таклиф қилинган бир юз қирқ киши ўрнига бир юз олтмиш уч одам йиғилди.

Бал кечқурун соат ўнда бошланиб, кундузи соат бирда мазурка билан тугади. Меҳмонлар молдай ичишди, шу боисдан хизматкорларнинг иши бошидан ошиб кетди: буталар тагидан ғирт маст меҳмонларни қидириб топиб, уларни каравотларга олиб бориб ётқизиш керак эди.

Ниҳоят, ҳамма ухлагани тарқалди, чунки кечқурун ҳосил байрами ўтказилиши лозим эди.

Ўй олдидаги майсазорнинг чор атрофига бочкалар қўйиб чиқишди. Деҳқонлар учун очиқ ҳавода столлар қўйилиб, меҳмонларга айвонда дастурхон тузалди. Воевода Дизманинг энг яхши ўроқчи аёл билан рақс тушиши лозимлигини айтиб, унга тегишиб қўйди.

— Механизациянинг анъаналарни емиришини қаранг-а,— дея қўшимча қилди у.— Ҳозирги кунда ҳосил байрами ўз маънисини йўқота бошлади.

— Афсус, анъаналаримизга ачинади киши,— деди Нина.

— Гапизга қўшиламан, лекин аҳвол чиндан ҳам шундай.

— Бунинг оқибати нима бўларкин?— дея хўрсинди Дизманинг мулкдор қўшниси мўсафид пан Ройчинский.— Фирт тентаклик! Машиналар ҳаётимизни гўзалликдан маҳрум қилиб, уни хунуклаштириш билан бирга, кишиларнинг ўрнини эгаллаб оляпти.

— Кимнинг ўрнини эгаллабди? Кимни?— деди жиззакилик билан Дизма.— Кўриб турибсиз-ку, ҳосил байрами уюштирдик, одамлар хурсанд. Ялангёқларнинг бир қисми қирилиб кетса ҳеч нима қилмайди! Машиналар ҳаётни фаровонроқ қилади, холос. Ана шундай!

У шартта орқасига ўгирилиб, хонадан чиқиб кетди.

— Тўппа-тўғри,— дея бош ирғади генерал.

— Бу дейман, у ҳм... дипломатияни йиғиштириб қўйиб, жуда очиқчасига гапириб юборди-ю,— деди ҳайрат ичида генералга қараб кекса помешчик.

Воевода кўнгилчанлик билан жилмайди.

— Азизим, менга ишонинг: унинг шундай гапиришига ҳақи бор. Оғзи қийшиқ бўлсаям, бойнинг ўғли гапирсин, деганлар-ку ахир. Генерал Камбронни олсак, ана уни дипломат деса бўлади.

Оркестр машқ бошлаб юборди. Унинг олдида деҳқонлар йиғила бошлашди.

Ниҳоят, йироқда ўроқчилар тўдаси кўринди: Улар аллақандай сўзсиз белорусча куйни хониш қилиб келишарди. Уларнинг бу ғамгин, азалий мақомида ҳосил қувончи эмас, жанг майдонининг даҳшати ифодаланаётгандек эди. Чамаси, минг йилдан буён куйланиб келаётган бу қўшиқни эшитганида Нина доим маъюсланиб қоларди. Унинг назарида ҳиндулар худди шундай хониш қиладигандек эди.

Бу орада ўроқчилар анча яқинлашиб қолишди. Олдинда сонлари бўлиққина, лорсиллаган кўкраги ёқасига кашта тикилган бўз кўйлагини туртиб чиққан, баланд бўйли бир қиз келаверди. Унинг калтагина қизил юбкаси остидан келишган дуркин болдири кўриниб турарди. Дугоналари ипак пайпоқ ва французча пошна

амиркон туфли кийиб олишган бўлишса-да, бу қиз яланг оёқ эди. У бошқа қизларга қараганда анча ночорроқ кўринарди. Қиз сули бошоқларини дасталаб кўтариб олганди.

Понимирскийнинг ёнида турган барон Рельф унинг қўлтигидан тутиб, секингина деди:

— Жуда зўр эканми! Ҳақиқий Помона-я. Жуда наслдор кўринади. Қорни ва сонларининг мушаклари жуда бақувват бўлса керак. Насл масаласида деҳқонлар анча ночор кўринадиган бундай чет жойда шундай ажойиб нусхани учратаман, деб сира ўйламаган эдим, граф. Ундай десам, ҳаммасиям кўҳликкина. Жин урсин, ҳаммаси зотдор-а! Вожаб!

Жорж моноклини кўзига жойлаб, Рельфга нафратомуз қараб қўйди.

— Аксинча, бунинг ҳеч ажабланарли жойи йўқ, барон. Понимирскийлар Қоборовога беш юз йилдан буён эгаллик қилиб келишяпти. Билишимча, менинг муҳтарам аждодларимдан биронтаси ҳам халққа унинг аёллари орқали маърифат тарқатиш вазифасидан ўзини олиб қочган эмас.

— Тушунаман, тушунаман,— дея бош ирғади барон.— Авом халқ эса доим биз зодагонлар отлар ва қора мол наслни яхшилашдан бўлак иш билан шуғулланмаслигимиз ҳақида гап сотади. Манови деҳқонларга бир назар ташлашнинг ўзи кифоя: шунда биз энг катта муваффақиятга ана шу соҳада эришганимиз дарҳол аён бўлади қўяди.

— Кечирасиз,— дея унинг гапини бўлди Понимирский,— «биз» деганда кимни назарда тутаясиз?

— Биз зодагонларни-да.

— У ҳолда биз бир-биримизни тушунмабмиз. Мен Понимирскийлар — яъни кўҳна зодагонларни назарда тутган эдим.

Жорж моноклини чўнтагига тикиб, шолғомдай қизариб кетган баронга орқасини ўгириб олди.

Қўшиқ ва рақслардан сўнг базм бошланди.

Оқшом анча салқин бўлиб, хонимлар совқотаётганларидан шикоят қила бошлашган эди, меҳмонлар айвондан уйга киришди. Боғда ёлғиз Дизма қолди. У мезбонлик бурчидан ҳам кўра кўпроқ ўз ҳузурини ўйлаб ўроқчи аёллар билан тинмай танца тушарди. Никодим ҳаммасидан ҳам ҳалиги дуркун қиз билан кўп танца тушди. Дизма унинг қайлиғи — тахта тилиш заводида

ишлайдиган норгул йигитнинг қовоқ-тумшуғи осилиб кетганига эътибор бермай, пайт пойлаб туриб қизни паркка олиб кириб кетди.

Қиз ҳам помешчикнинг раъйини қайтармади. Қайлиги эса алаמידан ўлгудай ичиб, ғирт маст бўлиб қолди.

«Анови аҳмоқ Понимирский» билан қилган суҳбатидан сўнг бир оз ўзига келиш учун паркни айланиб қайтаётган барон Рельф тасодифан бу воқеанинг шохиди бўлди. Шундан сўнг у:

«Демак, мен ҳақ эканман: фақат кўҳна зодагонларгина эмас, балки янгилари ҳам деҳқонлар наслини яхшилашнинг ташвишини тортар экан»,— дея хаёлидан ўтказди.

Шарқ томонда осмон аста ёришмоқда эди.

24- б о б

Пешинга яқин етиб келган хабар барчани ҳаяжонга солди: кабинет истеъфога чиқиш ҳақида ариза берибди ва унинг истеъфоси қабул қилинибди.

Уляницкий дарҳол шаҳарга қайтиш ҳақида Варшавадан телеграмма олди.

Кабинетнинг истеъфога чиқиши Коборово меҳмонларининг кўпчилигига шахсан алоқадор воқеа бўлиб, баъзи бировлар, мансабларидан маҳрум бўлишлари мумкин эди. Барча фақат шу воқеа ҳақида сўзлашарди. Уляницкий вестибюлда у ёқдан-бу ёққа юрганича тинмай сўкнардди.

Яшунская хабарни эшитган заҳоти Варшавага жўнаб кетди.

Воевода Шеймонт ўз идорасига телеграмма бериб, Варшавадаги ҳукумат кризиси тафсилотлари тўғрисидаги барча гапларни ўзига хабар қилиб туришни буюрди.

Кечқурун газеталарни олиб келишди. Газеталарнинг барча саҳифалари бу воқеа ҳақидаги хабар ва мишмишлар, вазиятга берилган қарама-қарши баҳолар, турли тахмин ва гумонлар билан тўлиб кетган эди. Улар фақат бир масалада — кабинет иқтисодий кризисни бартараф этолмагани боисидан қулагани ва унинг ўрнига катта обрўга эга бўлган одам раҳбарлигида янги кабинет тузиш лозимлиги ҳақидаги масалада яқдил эдилар.

Бош министрлик лавозимига номзодлар орасида генерал Трочинскийнинг фамилияси ҳам кўзга ташланиб ту-

рарди. Генерал касалхона кассаларининг бошқарувчиси ҳамда маданият ва санъат бўйича халқаро конгресс делегати сифатида анча обрў орттирган бўлиб, «Наполеон I, Александр Македонский ва бошқаларнинг стратегик хатолари» номли брошюраси билан ўз мавқеини мустаҳкамлаб олган эди. Аввалроқ у «Йўқолсин коммунизм!» номли китобчаси билан шуҳрат қозонганди. Унинг миллий музей томонидан сотиб олинган бир сурати ҳам жуда машҳур эди. Сурат мой бўёқлар билан автопортрет жанрида чизилган бўлиб, унда муҳтарам генерал чаққонлик билан баҳайбат қоплонга найза санчаётган пайт тасвирланганди.

Коборовода бу номзод ҳар томонлама муҳокама қилинди. Очиғини айтганда, унинг бош министр бўлишига ҳеч ким қарши эмасди.

Кечки овқат маҳали бояги суратдаги бўёқларнинг уйғунлиги ҳақида мунозара бошланиб кетди.

— Ник,— дея сўради Нина,— сенингча ким бош министр бўларкин?

— Буни мен қаёқдан билай.

— Ҳар қалай айт-чи?..

— Ҳм... Агар Трочинский бўлмаса, эҳтимол, Яшунский бўлар...

Қайфи ошиб қолган Вареда столга мушт туширди:

— Йўқ, Никодим, биласанми, ким бош министр бўлиши керак?

— Ким?

— Сен.

Орага жимлик тушди. Барча Дизмага тикилиб қолди. Вареда ҳазиллашди, деб ўйлаган Никодим пешанасини тириштириб тўнғиллади:

— Кўп ичиб қўйибсан, Вацек. Қўй бу гапни.

Нина ўрнидан турди. Шундан сўнг барча беканинг ишораси билан меҳмонхонага ўтди. Полковник ўзини оқлаш учун алланима деган эди, говур-гувур ичида унинг сўзлари эшитилмай қолди.

— Қайиқларга ўтириб, кўлда сайр қилишни таклиф қиламан,— деди хонимлардан бири.— Ҳамма ёқ сутдай ойдин!

Барча бу таклифга бажонудил рози бўлди.

Чиндан ҳам сайр жуда кўнгилли ўтди. Қўл улкан ақиқ қатламга ўхшарди. Унинг сатҳида юлдузлар майда дур доналаридай акс этарди, улар орасида эса, воевода Шеймонтнинг чамалашига кўра лоақал ўн қиротлик

гавҳардай келадиган тўлини ой ярқираб турарди. Қайиқлар оҳиста чўлпиллаб қирғоқдан узоқлашиши билан кимдир қўшиқ бошлаб юборди.

— Афсус,— деди хўрсиниб Никодим,— қўлимда ман-долина йўқ-да.

— Вой, сиз ҳали мандолина чаласизми?— дея ажабланди опа-сингил Чарскаялардан бири.

— Ҳа, чаламан. Айниқса, ойдин кечалари қайиқда чалишни яхши кўраман. Илҳомим қўзиб кетади. Тун, осмонда ой ярқирайди, ҳамма ёқни уфқнинг ҳиди тутиб кетади...

Ҳамма хахолаб кулиб юборди. Оқсоқол Тишко эса:

— Пан раис шу ерда ҳам содда қўшиқларимиз устидан кулдилар-а,— деди.

Пшеленская елкасини қисиб қўйди:

— Наҳот сиз, пан раис шундай арзимаган нарсаларга қизиқади, деб ўйласангиз?

— Бўлмасам-чи,— дея унинг гапини илиб кетди оқсоқол.— Ахир галла банкасини ёпиш ҳақидаги қарорни мен ҳам эшитдим. Шундай банкани-я! Шундай ишни барбод қилишса, унинг асосчисига алам қилади-да... Шундай эмасми, пан раис?

— Хўш, ўзингиз қандай ўйлайсиз?— дея саволга савол билан жавоб қилди Дизма.

— Буни қарангки,— тинмай давом этди оқсоқол.— Ҳамма ёқдаям қандай иш қилинаётгани эмас, балки бу ишни ким бажараётгани катта аҳамиятга эга экан. Банкага пан раис раҳбарлик қилаётган пайтларида ҳаммаси жойида эди.

— Балки ҳали ҳаммаси изига тушиб кетар,— дея гап қотди Дизма.

— Қаёқда дейсиз,— деди—қўл силтаб оқсоқол.— Бир неча ойдаёқ банка барбод бўлди. Ҳамма гап одамда, ҳа, фақат одамда.

— Жуда тўғри айтдингиз,— деди комил ишонч билан Пшеленская.

— Хелло, Никодим!— дея қичқирди нарироқдаги қайиқдан Понимирский.— Оксфордда ижро этиладиган эшкакчилар қўшигини айтмаймизми? А?

— Айтинглар, айтинглар!— дея илтимос қила бошлашди хонимлар.

— Товушимнинг мазаси йўқ,— деди зардаси қайнаб Дизма.

— Ёлғон гапиряпти! Товуши яхши,— дея қичқирди ўз ҳазилидан чаноқ бўлиб Жорж.— Темзада қандай куймаганимизни унутдингми? Лорд Келедин оф Ньюдон товушингни жуда...

У гапини тугатишга улгурмади: Никодим эшкакни сувга қаттиқ уриб, Понимирский ва у билан бирга қайиқда ўтирган кишиларнинг устига сув сачратиб юборди.

— Кечирасизлар,— деди сўнг Дизма,— унга фақат совуқ сув кор қилади.

Улар орқага қайтишиб, бир неча минутдан сўнг паркка кириб боришди.

Уй олдида кимнингдир чанг босган автомобили турарди. Шофер мотор устига энгашиб, унинг аллақасерини тузатмоқда эди.

— Ким келди?— дея сўради Дизма.

— Пан директор Литвинек.

— Литвинек?— Никодим ажабланиб, қошини чимирди.

Чиндан ҳам у Қасрдаги расмий қабул маросимларида президент идорасининг бошлиғи вазифасида ишлайдиган доктор Литвинек билан танишган эди. Бироқ уларнинг орасида дўстона муносабат бўлмай, Литвинекнинг тортинмасдан Коборовога келиши Никодимни ҳайратга солди.

Меҳмонлар уйга киришди.

Вестибюлда Кшепицкий қора сочларига оқ оралаган баланд бўйли бир киши билан гаплашиб турарди. Дизма тўғри уларнинг олдига бориб саломлашди.

— Хўш, ҳуқумат кризиси нима бўляпти?— сўради гап орасида Никодим.

— Мен ҳузурингизга худди шу масала юзасидан келдим,— дея жавоб қилди таъзим билан доктор Литвинек.

— Шу масала юзасидан дейсизми?

Барча нафасини ичига ютиб, қулоқ сола бошлади. Литвинек портфелидан конверт олиб, бир оз сукут қилиб турди-да, сўнг дабдабали оҳангда деди:

— Муҳтарам пан раис. Мен бу ерга Жеча Посполита президенти топшириғига биноан унинг номидан янги кабинет тузиш вазифасини ўз зиммангизга олишни илтимос қилиб келдим. Мана, президентнинг шахсий мактуби.

Шундай дея у Никодимга қўлидаги конвертнинг узатди.

Дизма қип-қизарганича анграйиб қолди.

— Нима... Нима?

Гапининг қандай таъсир қилганидан мамнун бўлган Литвинек хиёл жилмайиб қўйди.

— Республика президенти, пан раис, сиз янги кабинет тузиб, унга раҳбарлик қилишни ўз зиммангизга олурсиз, деб умид қилади.

Дизма талмовсираб конвертни олди, ундан титроқ қўллари билан мактубни чиқарди-да, ўқишга киришди, лекин кўз олди қоронғилашиб, ҳарфлар чаплашиб кетди.

Чиндан ҳам президентнинг шахсий мактубида ҳозиргина Литвинек айтган гаплар ёзилган эди. Дизма мактубни аста буқлаб, конвертга солди. Унинг ташвишга тушиб қолгани юзидан сезилиб турарди.

— Президент илтимосини рад қилмаслигингизга ишонади, пан раис. Сиёсий кескинлик ва иқтисодий кризис натижасида мамлакат ҳалокат ёқаёига бориб қолган шундай бир пайтда бу нарса жуда катта аҳамиятга эга. Бу жуда оғир масала. Бироқ шахсан давлат бошлигининг ўзи ва, умуман, бутун жамият сизга ғоят ишонар экан, фақат сизгина бу масалани муваффақиятли ҳал этишингизга президентнинг имони қомил. Сизнинг халқ орасидаги обрўйингиз, билим ва тажрибангиз ишнинг кўзини биладиган ҳукумат тузишингизга, кучли одамни зориқиб қутаётган мамлакат фаровонлигини оширишингизга кафолот беради. Бу ишни сиз... Фақат сиз... бажара олишингизга ўзим ҳам умидвор эканлигимни изҳор этишга рухсат этгайсиз, пан бош министр.

Шундай дея, у чуқур таъзим қилди-да, индамай қолди.

Меҳмонларнинг бари анграйиб туришарди.

Литвинек умрида биринчи марта шундай вазифани адо этаётгани учун ҳаммани қойил қолдиришга умид қилган эди. У янглишмади.

Барчанинг юзида ҳаяжон акс этарди. Ҳазилакам ишми, уларнинг кўз ўнгида ҳокимият янги—кучли одам қўлига ўтмоқда эди-да. Ранги докадай оқариб кетган Нина кресло дастасини маҳкам ушлаб олди. Вареданинг башарасидан у ҳозир йиғлаб юборадигандай туюларди. Кшепицкий бошини баланд кўтариб, атрофдагиларга мағрур кўз югуртириб чиқди. Хайратдан кўк кўзларини катта очган Жорж Понимирский унинг елкаси оша меҳмонларга қараб турарди.

Ҳеч ким ўтиришга журъат этмасди.

Ҳаммадан олдин воевода Шеймонт эс-ҳушини йиғиб олди. У Никодимнинг ёнига келиб, чуқур таъзим қилди-да, унинг қўлини қисди.

— Сизга чин қалбимдан катта муваффақиятлар тилайман, пан бош министр... Лекин табрикламайман, чунки бу тарихий дақиқада сизни эмас, балки биз давлат граждандари ва унинг хизматкорларини табрикламоқ лозим.

Бошқа меҳмонлар ҳам воеводадан ибрат олиб, Дизмани табриклай бошлади. Никодим қовоғини солганича табриклаётган одамларнинг қўлини бирма-бир қисиб чиқди.

Дизма қандай шарафга муяссар бўлаётганини жуда яхши тушунарди. У, лисковлик ночор бир чиновник Никодим Дизма, энди катта бир давлатнинг жоловини ўз қўлига олиши мумкин эди. У шахсий поездда юради, бутун мамлакат, ҳатто бутун дунё унинг номини тилга олади.

Лекин... лекин, аслида... унга бунинг нима кераги бор?

Яна Варшавада таҳликага тушиб яшайди, яна бирор бўлмағур гапни валдираб қўйишдан чўчиб юради.

Аммо буюк ҳокимият, ўттиз миллиондан ортиқ кишига ҳукмронлик қилишдан воз кечиш осонми! Бундай ҳокимиятга, Министрлар Советининг раиси деган номга ҳеч бўлмаса бир кунгина эришиши учун ҳаётини ҳам аямайдиган минглаб одамлар топилади! Бош министр Дизманинг кабинети... Никодим Дизманинг ҳукумати... Армия честь беради, ҳарбий кемалар тўплардан ўқ узиб, олқишлайди... Бу ҳақда бутун дунё газеталари ёзади ахир... Ҳокимият, шон-шухрат...

— Жавобингизни кутаман, пан бош министр,— деди яна доктор Литвинек.

Никодим ҳушига келиб, атрофдаги одамларга кўз югуртириб чиқди. Ҳамманинг кўзи унда эди. У томоқ қириб, ўрнидан турди.

— Ўйлаб кўриш учун менга ярим соат муҳлат берсангиз,— деди у бўғиқ товуш билан.— Пан Кшепицкий, ҳоринг.

Улар Кшепицкий билан бирга Никодимнинг кабинетига киришди-да, эшикни ичидан қулфлаб олишди.

— Нима қилишимниям билмай қолдим...— дея гап бошлади Дизма.

— Бунинг нимасини билмас экансиз, пан раис? Ҳам-

маси равшан-ку. Шундай эътибор! Шундай ҳокимият!

— Ҳа, албатта, бироқ бу жуда масъул иш. Давлатни бошқариш банкага раҳбарлик қилиш дегани эмас.

— Ҳўш, нима қилибди?

— Уддалай олмаслигим мумкин.

— Уддалайсиз пан раис.

Никодим лабларини чўлпиллатди.

— Ҳозир турли-туман кризислар кўпайиб кетган, кундан-кун раҳбарлик қилиш оғирлашиб боряпти...

— Бирор нарса ўйлаб топасиз, пан раис, миянгизга бирор яхши фикр келиб қолади. Мен бундан ташвиш қилмайман. Чунки сиз янгилик ўйлаб топишга жуда моҳирсиз... Бир тасаввур қилинг-а, пан раис: мана сиз ҳокимиятни қўлга олдингиз, аҳоли хурсанд, жамиятнинг кайфияти кўтарилди, сиз бир нечта самарали тадбирларни амалга оширасиз. Агар бунинг устига умумий конъюктура яхшиланса борми!..

— Яхшиланмаса-чи?.. Фақат шарманда бўлганим қолади.

— Ҳеч нима қилмайди! Унда ҳамма айбни ёмон конъюктура билан халқаро кризисга қўйиш мумкин. Озмунча кабинетлар истеъфога чиққанми?

Шу пайт эшик тақиллаб қолди. Кабинетга Нина кирди.

— Сенга халал бермайманми?— дея журъатсизлик билан сўради у остонадан.

— Йўқ, киравер.

— Буни қаранг-а,— деди Нинага қараб умидсизлик билан Кшепицкий,— пан раис ҳамон иккиланиб турибдилар.

— Биласанми, Ниночка, бу жуда қийин иш. Қолаверса, менга шу ер — Коборово яхши.

Нинанинг чеҳраси ёришиб кетди.

— Азизим! Менга жуда меҳрибонсан-да! Лекин, Ник, мен Ватанимизга зиён келтириб бўлса ҳам сени Коборовода тутиб қоладиган худбинлардан эмасмай. Узинг нимани дозим топсанг, шуни қил, менимча, сен мамлакатни қутқариб қолишга қодирсан.

— Сен шундай деб ўйлайсанми?

— Бурчинг нимани тақозо этса, шундай йўл тутавер. Худо ҳаққи, мени тантиқ деб ўйлама, лекин мен Варшавада бош министрининг рафиқаси бўлиб юришдан кўра, сен билан шу ерда яшашни афзал кўраман. Аммо

арқалай... Мени севишинг туфайли давлатга раҳбарлик қилишдан воз кечаётганингни ўйласам ташвишга ушыпман...

— Ҳм...— дея тўнғиллади Дизма.

— Пан раис,— яна гап бошлади Кшепицкий бошқарининг таклифини қабул қилишга мойил бўлиб борганини кўриб,— менда бир фикр туғилиб қолди: сиз ҳокимиятни қўлга олганингиздан сўнг биз тезда Лондонга борамиз.

— Нега?— порози оҳангда сўради Дизма.

— Нега дейсизми? Қарз олиш учун. Бошқа биронта дамга бермасликлари мумкин, аммо сизнинг ошнаниликларингиз кўп. Ахир Оксфорддаги курсдошларингиздан кўпчилиги ҳозир Англияда юқори лавозимларда ишлаётган ёки ижтимоий ҳаётда муҳим роль ўйнаётган бўлса керак. Балки қарз олишга муваффақ бўлармиз?

Кшепицкий бу сўзлари билан ўз умидларини чиппакса чиқазганини хаёлига ҳам келтирмаган эди.

Никодим қовоғини солиб, унга жим бўлинг, дегандай ишора қилди.

«Ҳа,— дея ўйлади у,— мен буни мутлақо унутибман... Мен бош министр сифатида турли элчиларни қабул қилишим керак. Ҳатто Женевага боришга ҳам тўғри келар. Тўғри, мен таржимон олишим мумкин, лекин у ҳолда менинг поляк тилидан бошқа ҳеч қандай тилни билмаслигим ошкор бўлиб қолади... Бунинг устига анон лавнати Оксфордни айтмайсизми!.. Ниҳоят, бу машаманинг менга нима кераги бор?..»

У ўрнидан турди, Нина билан Кшепицкий унга бевовталаниб қараб туришарди.

— Гап бундай,— деди қатъий оҳангда Дизма,— мен бош министрлик лавозимини қабул қилмайман.

— Пан раис, ахир...

— Ҳеч қандай гап-сўзга ўрин йўқ. Қабул қилмайман — вассалом!

Кшепицкий мажолсизланиб стулга ўтирди, Нина турган жойида тошдай қотиб қолди.

Никодим сочларини тўғрилади ва бошини баланд кўтариб, эшикни очди.

Вестибюль дарҳол жимиб қолди, барча ўрнидан турди.

Дизма эшикни ёпмай, тўғри директор Литвинекнинг олдига келди-да, атрофдагиларга бир кўз югуртириб чиққач, оҳиста деди:

— Пан Литвинек, марҳамат қилиб, пан президент га айтиб қўйсангиз: менга билдирган ишончи учун ундан ғоят миннатдорман, аммо бош министрлик лавозимини қабул қилолмайман.

— Пан раис!..— дея хитоб қилди воевода Шеймонт. — Агар у таклифни рад этган бўлса, бунга сиёсий характердаги бирон сабаб бўлса керак.

— Нега энди?! Нега?!— дея қичқирди асабийлашган Пшеленская.

Дизма қовоғини солди.

— Шундай дейишга асосим бор,— деди у шавқси овозда.

— Қарорингиз қатъийми?— сўради доктор Литвинек.

— Менинг ҳар қандай қарорим ҳам қатъий бўлади.

— Марҳамат қилиб, давлат бошлиғига тегишли жавобни ёзма-равишда бера олмайсизми, пан раис?

— Ёзиб беришим ҳам мумкин.

Никодим бош ирғаб, кабинетига қараб кетди.

Унинг ортидан эшик ёпилган заҳоти ҳамма ёқдан ҳар хил гаплар эшитила бошлади.

— Нега?! Нега энди?! Тушунолмадим!

— Ахир бу даҳшат-ку! Мамлакат жуда ночор — ҳа, ҳа, ночор аҳволда! Билмадим, ундан бўлак бу лавозимни ким эгаллай оларкин?

Вареда бош ирғади.

— У хафа... Огоҳлантиришига қарамай, ғалла банкасининг бошига сув қуйишганидан қаттиқ хафа бўлса керак.

Бир зум жимлик чўккан эди, кабинет эшиги ортидан Дизманинг зарда билан гапиргани эшитилди:

— Ёзинг, жин урсин сизни, ёзинг дедимми, ёзинг, вассалом!

Сўнгра ёзув машинкаси чиқиллай бошлади.

— Менимча, пан раиснинг бундай қарорга келишига сабаб, унинг жиянимга бўлган муҳаббати, ҳис-тўйғуси бўлса керак,— дея гап бошлади пани Пшеленская. — Улар яқингинада никоҳдан ўтишди ахир. Бош министрлик вазифаси кишининг вақтини бутунлай олиб қўяди. Пан Дизма эса, гарчи буни ўзи яшириб юрса-да, жуда туйғун одам. Биз, аёллар бунақа нарсаларни жуда яхши тушунамиз.

— Ҳа, албатта,— дея унинг гапни тасдиқлади графиня Чарская.

Рельф елкасини қисиб қўйди.

— Менимча, хонимлар ҳам, полковник ҳам жуда янглишияпти. Раис Дизманинг фаолиятини кузатишимга қараганда, у ўз шахсиятини ўйлаб иш тутадиган одамга сира ўхшамайди.

— Ҳақиқий давлат арбоби!— деди воевода Шеймонт. — Агар у таклифни рад этган бўлса, бунга сиёсий характердаги бирон сабаб бўлса керак.

— Аммо Ватанимиз ҳалокат ёқасида турибди ахир!

— Бизга шундай туюляпти,— дея жилмайди воевода,— ҳа, бизга шундай туюляпти. Лекин, аслида, ишлар биз ўйлаганчалик ёмон эмас, экономикани сиз билан биздан яхшироқ тушунадиган пан раис хавф-хатар учка катта бўлмагани учун ҳам шахсан ёрдамга ошиқишга ҳали эрта деб ўйлаганига аминман.

— Лекин у бир марта мамлакатни қутқариб қолган эди! Қандай зўр иш қилган эди-я ўшанда!

— Ҳа, у ҳақиқий Цинциннат¹,— деди насиҳатомуз оҳангда воевода.— У жуда катта хавф туғилгандагина омовини қўйиб, ёрдамга ошиқади.

— Ҳа, ҳа!— деди хонимлардан бири.— У ҳали албатта ҳокимиятни қўлга олиб, Ватанимизни ҳалокатдан қутқаради.

— Ажойиб одам!— деди маънодор қилиб воевода.

Кутилмаганда бурчакдан қарғанинг чўзиб қағиллашига ўхшаш бўғиқ кулги эшитилди.

Шу тобгача ҳеч ким жимиб қолган. Жорж Понмирскийга эътибор бермаган ва шунинг учун ҳам унинг энсаси қотиб ўтирганини сезмаган эди. Жорж анчагача қулоқ солиб ўтиргач, охири чидаб тўролмади. У стулда чайқалганича қотиб-қотиб куларди.

— Нимадан куляпсиз?— ранжигандай бўлиб сўради воевода.

Жорж кулишдан тўхтаб сапчиб ўрнидан турди. У бир печа марта моноклини тақмоқчи бўлди-ю, бироқ қўллари қалтираб, сира тақа олмади. Унинг ғазаби ғоят қайнаб кетган эди.

— Нимадан, дейсизми? Нимадан эмас, кимдан, деб сўранг! Сизлардан куляпман, билдингизми, сизлардан! Жамият устидан, муҳтарам ватандошларим устидан куляпман!

¹ Цинциннат — Рим консули, мелоддан аввал 460 йилда вафот этган. Ривоятларга кўра у жуда оддий ҳаёт кечириб деҳқончилик билан ҳам шугулланган экан. (Тарж.).

— Пан Понимирский!

— Жим!— дея ўшқирди Понимирский. Унинг касал манд боланикига ўхшаш заъфарон юзи газабдан қип қизариб кетди.— Ўчиринг овозингизни! Sapristi! Сизлардан куляпман! Сизлардан! Жамият устунлари! Ха-ха-ха... билиб қўйинг, бўлмасам: ўша давлат арбобингиз, ўша Цинциннат, ўша буюк одамингиз, ўша Никодим Дизма — сизларни алдаб юрган ҳақиқий муттаҳам бўлади! У аблаҳ, суллоҳ, шу билан бирга ғирт аҳмоқ одам! Экономика у ёқда турсин, орфографиядан ҳам балони билмайдиган эси паст у. Мутлақо тарбия кўрмаган разил бир одам. Унинг башараси, ўзини тубанларча тутишига бир қаранг: аҳмоқ, нул! Виждоним ҳақи, у Оксфордда ўқиш у ёқда турсин, ҳатто биронта чет тилини ҳам билмайди. Қисавурга ўхшаган қўпол, шубҳали бир шахс! — Наҳот шунини кўрмасангиз? Боя сизларни алдаб юрибди, деб нотўғри айтган эканман: йўқ, сизларнинг ўзларингиз бу махлуқни тахтга чиқариб қўйгансиз! Ҳа, сизлар! Ҳаммангиз миянгишни еб қўйибсизлар! Сизлардан куляпман, аҳмоқлар! Тўнкалар!..

Ниҳоят, у моноклини тақиб олди. У нафрат билан барчага бирма-бир кўз югуртириб чиқди-да, сўнг эшикни шарақлатиб ёпиб чиқиб кетди.

Капалаги учиб кетган доктор Литвинек одамларга ҳайрон бўлиб қаради: барча хижолат чекиб, ачиғанича жилмайиб тўрарди.

— Бу нима деган гап?!— дея сўради ниҳоят доктор Литвинек.— Бу жаноб ким ўзи?

Унга Пшеленская жавоб қилди:

— Кечирасиз, пан директор, у йигит менинг жияним — пан райснинг қайнағаси бўлади. Узи беозор. Одатда у жимгина юрарди... Эси сал кирарли-чиқарлироқ.

— У телба,— дея тушунтирди воевода.

— Бечора бола,— деди хўрсиниб графиня Чарская.

— Ҳа-а,— дея жилмайди Литвинек,— ҳа, албатта, телбалиги шундоқ кўриниб турибди.

С У Н Г С У З

Дунё адабиёти тарихида буржуа жамиятида ёш йигитнинг мартаба йўли тўғрисида ҳикоя қилувчи асарлар анчагина топилади. Бу мансабпарастлар галереясида жамиятда муносиб ўрин эгаллашга лойиқ бўлган кучли ирода соҳиби бўлмиш кишилар ҳам бор. Стендалнинг «Қизил ва қора» романидаги Жюльен Сорель шулар жумласидандир. Аммо улар орасида Мопассаннинг «Азиз дўстим» романидаги Жорж Дюруа каби иғво йўли билан мақсадга эришувчи кишилар ҳам учрайди.

Мана энди китобхонга қисқа давр ичида катта мартабага эришган яна бир одам ҳақидаги асар — поляк ёзувчиси Тадеуш Доленга-Мостовичнинг (1898—1939) «Муттаҳамнинг парвози» романи тақдим қилинмоқда.

Ҳозирги замон китобхонига Никодим Дизманинг бундай катта мансабга эришиши ақл бовар қилмайдиган нарса бўлиб кўринади. Ялқов, тўпори ва қашшоқ бир одам тасодиф туфайли йирик давлат арбобига айланади, уни ватан халоскори, дея кўкларга кўтариб мақташади, бош министр бўлишини илтимос қилишади. Ҳаммаси тасодиф туфайли содир бўлаётгандек туюлади, бироқ Дизманинг бундай юқори мансабга эришишини ўз моҳиятига кўра тасодиф деб бўлмайди.

Доленга-Мостовичнинг қаҳрамони бундай муваффақият учун ўша давр Польша ҳукмрон доираларидан миннатдор бўлмоғи лозим. Уни юқорига қалқитиб олиб чиққан ва «мамлакат халоскори» деб атаган кишилар ўшалар бўлади.

Польшада 20—30-йилларнинг бошида иқтисодий ва сиёсий кризис кескинлашган сари мамлакатни қутқариши мумкин бўлган «кучли одам» ҳақида кўпроқ айюҳаннос сола бошлашди. «Бизга кучли одамлар керак», Никодим Дизма Европа меҳмонхонасида Австрия канцлери шарафига берилган зиёфатга борган заҳоти ана шу гапни эшитди. Романининг охирида телба зодагон Жорж Понимирский «Жамият устунларига» қарата: «Сизларнинг ўзларингиз бу махлуқ»

ни тахтга чиқариб қўйгансиз! Ҳа, сизлар! Ҳаммангиз миянгизни қўйибсизлар!»— дея хитоб қилади.

Дизма аввалига шон-шухрат ва ҳокимиятга сира ҳам интилмаган эди. Унга иш бўлмаса-ю, ош бўлса — шунинг ўзи кифоя эди. Дизма муваффақиятга интилиш у ёқда турсин, оқим ўзини қаёққа олиб кетаётганини ҳам тушунмасди. «Чамаси» пешанамга мўътабар одаб бўлиб ўлиш ёзилган кўринади»,— дея мулоҳаза қиларди ўзича у.

Дизма қолақ Лисковдан Варшавага келганида бу шаҳарни забт этиш, катта мартабага эришишни хаёлига ҳам келтирмаган эди. Ўзига ресторанда танца бошқарувчиси каби оддийгина иш қидиради. Бироқ уни ҳамма ердан қобилиятсизлиги ва жиззакилиги учун қувви солишади. Ўзига жуда хуш ёқадиган «Фил» қовоқхонасидаги мандолиначилик ишидан маҳрум бўлгач, Дизма бошини суқарга жой тўполмай қолади. Агар «Фил» қовоқхонаси ёпилиб, Никодим ишсиз қолмаганида эҳтимол, у бутун умрини мандолина чалиб ўтказарди.

Дизма бирор ишга лаёқатсизгина эмас, ҳатто ҳеч нимага интилмайдиган ҳам! У фақат бир оз пул йиғиб, ҳеч қандай ишга қўл урмай, судхўрлик қилиб яшашни орзу қилади.

Никодим мартаба поғонасидан юқори кўтарилгани сари кўпроқ маънавий инқирозга учрайди. У Европа меҳмонхонасининг остонасидан ҳатлаб ўтганида ҳали жиноятчи эмасди. Бироқ у аста-секин инсонлик қиёфасини йўқота бошлайди. «Бу жулдурвоқиларнинг танобини тортиб қўйиш керак!»— дея қичқиради у.— Ялангоёқларнинг бир қисми қирилиб кетса ҳеч нима қилмайди!».

Жамиятда катта мартабага эришгач, Дизма қотил ва ўғрига айланади. Бочекнинг ўлдирилиши Дизманинг биографиясида ёлғиз қотиллик бўлиб қолмаслигини китобхон яхши тушунади. Романнинг охирида кўз ўнгимизда ҳокимиятни қўлга олгач, анча қон тўкадиган жиноятчи намоён бўлади. Дизманинг ҳокимиятни қўлга олиши эса аниқ. Ҳозирча у «қўлга тушиб қолишдан» чўчиб, бош министрлик лавозимини рад этади. Лекин бир оз вақт ўтгач, романдаги киборларнинг тили билан айтганда «у ҳали албатта ҳокимиятни қўлга олиб, ватани ҳалокатдан қутқаради».

Доленга-Мостович ўз романида ғоят характерли воқеани тасвирлаганидан поляк танқидчилигида номуносиб, истеъдодсиз ва калтабин одамнинг давлат арбобига айланишини ифодаловчи «дизмизм» деган термин пайдо бўлди.

Дизманинг мартаба йўли, шу қадар тубан одамнинг ҳокимият тепасига чиқишига имконият яратилишининг ўзи даҳшатдир. «Доленга-Мостовичнинг қаҳрамонлари бошидан кечирган саргузаштлар мудҳиш эртаник эслатади»,— дея ёзган эди 1956 йили «Жиче литературе» газетасида Стефан Отвиновский.

Роман ғоят катта муваффақият қозонди. Деярли барча қаҳрамонлар ҳаётда ўз прототипларига эга эдилар. Ўттизинчи йилларнинг

китобхонлари роман қаҳрамонлари тимсолида ўша давр Польша давлат арбобларини осонгина таниб олгандилар. Дизманинг тарихи Доленга-Мостовичнинг замондошларига тасодифий кишиларнинг юксалиши мисолидан яхши таниш эди.

«Қасдма-қасдликка энг аҳмоқ одамни бош министр қилиб тайинлайман. Утакетган калтабин ҳам премьер бўлиши мумкинлигини кўрсатиб қўяман уларга»,— деган эди бир куни Польшанинг ўша пайтдаги ҳукмдори маршал Пилсудский. Бу гапини исботлаш учун бир йили археология профессори Леон Козловскийни қишлоқ хўжалиги министри қилиб тайинлаган эди.

«Муттаҳамнинг парвози»дан сўнг Доленга-Мостович яна ўн йилга роман ёзди. Бу асарлар ҳам китобхонлар орасида катта муваффақият қозонди. Бунинг сабаби авторнинг социал ва маиший конфликтларни яхши ҳис этиб, уларни маҳорат билан тасвирлай биллишида, албатта.

«Муттаҳамнинг парвози» 30-йиллардаги Польша буржуа жамиятидаги зиддиятларни акс эттирувчи муҳим ҳужжатдир. 1939 йили фашист қўшинлари Польшага бостириб кирганида Доленга-Мостович капитан унвонида армияга сафарбар этилади ва кўп ўтмай ҳалок бўлади.

«Муттаҳамнинг парвози» романи ҳозирги кунга қадар ўз аҳамиятини йўқотмай, Польшада қайта-қайта нашр қилинмоқда. 1956 йили бу роман асосида фильм яратилди.

Д. ГАЛЬПЕРИНА